

700 JAAR HANDEL OP EEN TOPLOCATIE

Archeologisch onderzoek in de
Begijnenstraat in Mechelen
(basisrapportage)

2013

Liesbeth Troubleyn
Frank Kinnaer

RAPPORT

**700 jaar handel op een toplocatie.
Archeologisch onderzoek in de Begijnenstraat in Mechelen
(basisrapportage)**

Frank Kinnaer
Liesbeth Troubleyn

Colofon

Auteurs :	L. Troubleyn (projectleider) F. Kinnaer (historicus)
Bouwplaats:	Mechelen Begijnenstraat nr. 27, afd. 1, sectie E, perceel 0578 H
Uitvoerders :	L. Troubleyn (projectleider), K.Borgers (archeoloog), E. Caljon (technicus), F. Kinnaer (assistent-technicus), G. Martin (assistent-technicus)
Historisch onderzoek :	F. Kinnaer (historicus)
Materiaalonderzoek :	Aardewerk: determinatie D.Piessens en Y. de Rue Metaal: determinatie S. Hoss en B. Lauwers Kleine vondsten: determinatie Y. de Rue, G.V. Grimm en S. Hoss
Natuurwetenschappen:	Assessment dierlijk bot: B. Gruwier (Center for Artefact Research vzw) Uitwerking dierlijk bot: B. Gruwier (Center for Artefact Research vzw)
Digitale uitwerking :	L. Troubleyn (projectleider)
Redactie :	L. Troubleyn (projectleider)
Wettelijk depot:	D/2018/0797/037

Stad Mechelen - dienst Archeologie, Grote Markt 21, 2800 Mechelen

Opraving

Prospectie

Vergunningsnummer:

2013/146

Naam aanvrager:

Liesbeth Troubleyn

Naam site:

Mechelen, Begijnenstraat, code MBGN

1 Beschrijving van het project

Administratieve gegevens

Projectcode

Vergunningsnummer: 2013/146

Lokale code: MBGN

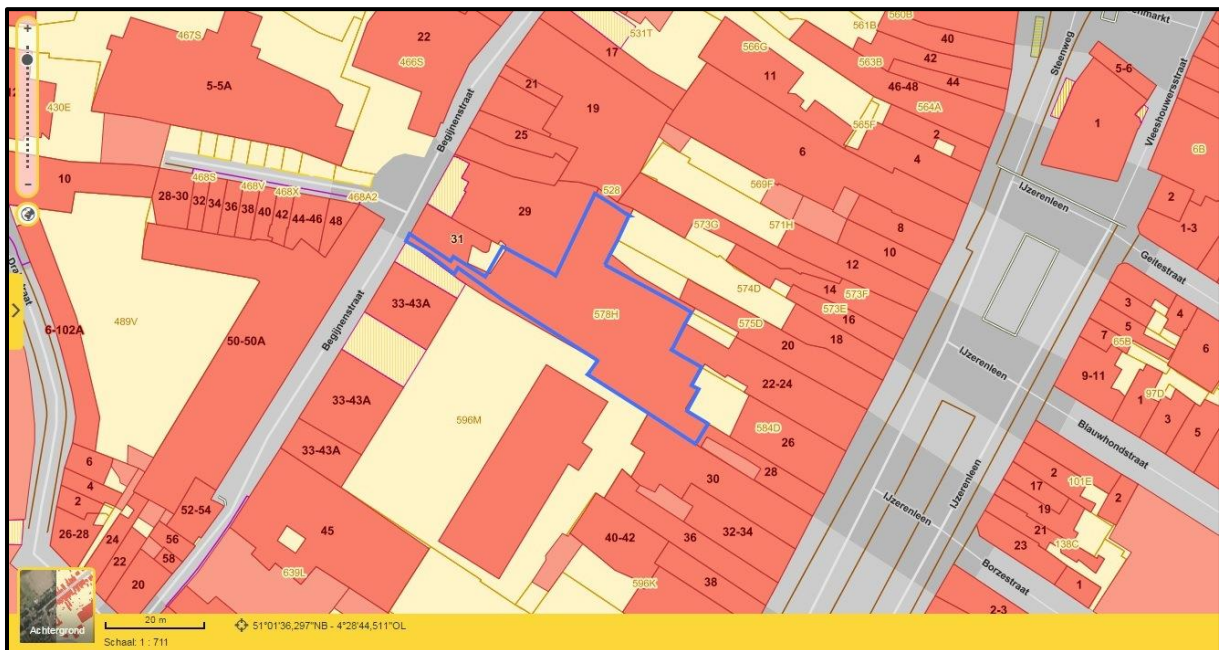
Archeoloog

Liesbeth Troubleyn

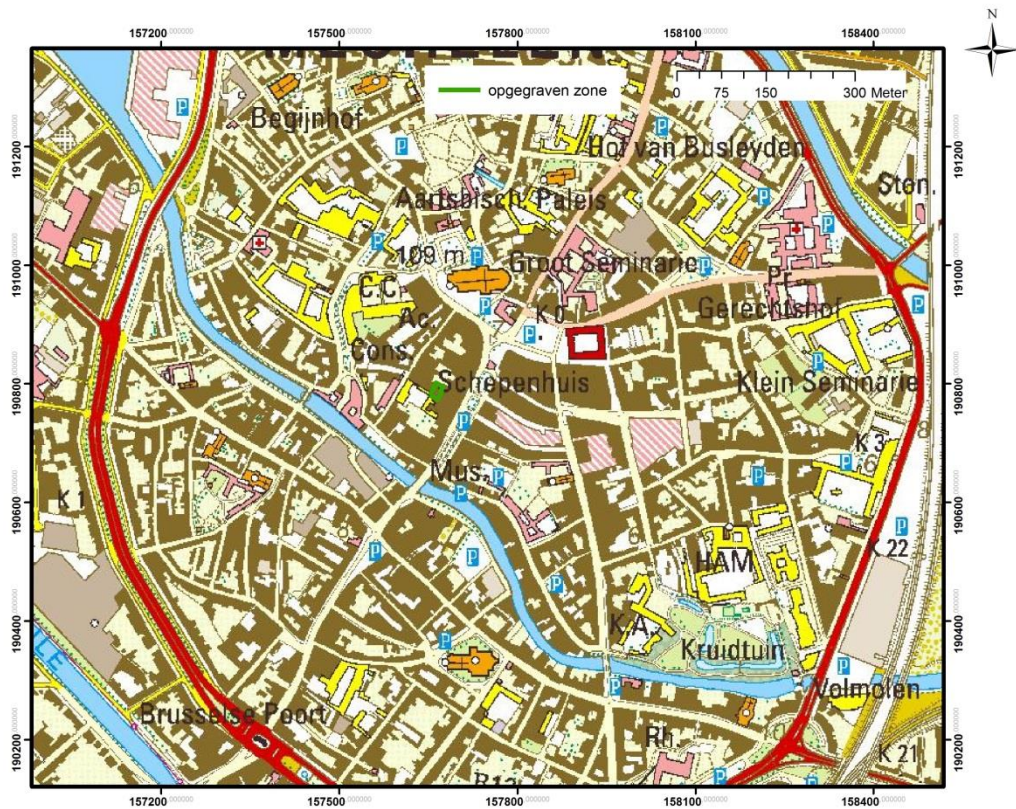
Locatiegegevens

Adres: Begijnenstraat 27, 2800 Mechelen

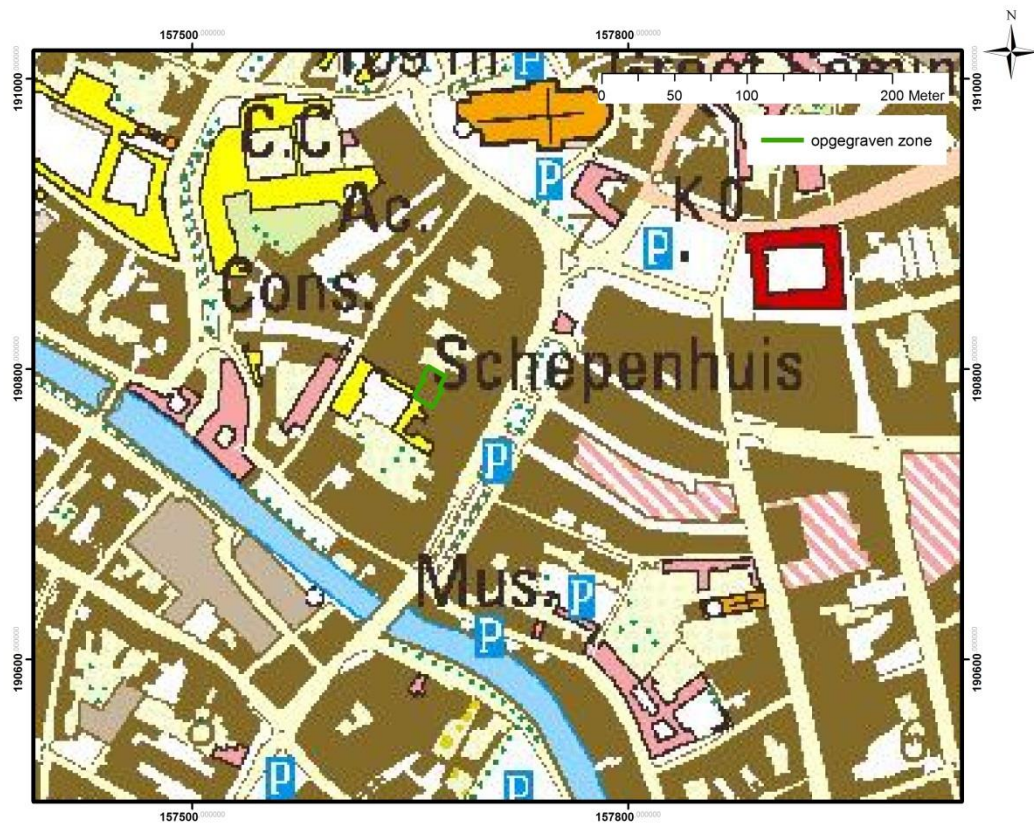
Kadaster: Afdeling 1, sectie E, perceel 0578H

Figuur 1.1: Kadasterkaart met aanduiding van het perceel (bron: www.geopunt.be)

Figuur 1.2: Topografische kaart met aanduiding van de opgegraven zone in het groen (bron: Geoweb Stad Mechelen)

Figuur 1.3: Topografische kaart met aanduiding van de opgegraven zone in het groen (bron: Geoweb Stad Mechelen)

Projectie van de opgegraven sporen op het kadasterplan

Figuur 1.4: Kadasterkaart met weergave van de aangetroffen sporen (De kadasterkaart heeft een kleine foutenmarge). (bron: GIS Stad Mechelen)

Uitvoeringsdatum

De opgraving startte op 6 mei 2013 en werd afgerond op 25 juni 2013 (7 weken).

Thesaurus

Stad, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd

Wettelijk depot rapportering

D/2018/0797/037

Archeologische voorkennis

In de loop van maart 2012 werden er in opdracht van de architect door de aannemer enkele kleinere sonderingsputjes gegraven langsheen de muren om de diepte en stabiliteit van de funderingen van de bestaande drukkerij te evalueren. De stedelijke dienst Archeologie van Mechelen maakte gebruik van de bestaande putten om een inzicht te krijgen in de opbouw van het bodemarchief. Op 17 en 18 april 2012 werden de bestaande profielen opgekuist en ingetekend. Het onderzoek trachtte een antwoord te vinden op de vraag of er bij een afgraving van 110 cm in de bedreigde zone archeologische resten verstoord worden. Deze vraag kon op basis van de sonderingsputten beantwoord worden.

In 2005 werd het aanpalende perceel opgegraven door de stedelijke dienst Archeologie van Mechelen (vergunningnummer 05/70). Het gaat om Begijnenstraat 33-41, Afdeling 1, Sectie E, percelen 526k en 596h. Hier werden archeologische resten aangetroffen uit de middeleeuwen, nieuwe tijd en nieuwste tijd. De resultaten hiervan worden besproken in het hoofdstuk 'Archeologisch kader'.

Onderzoeksopdracht

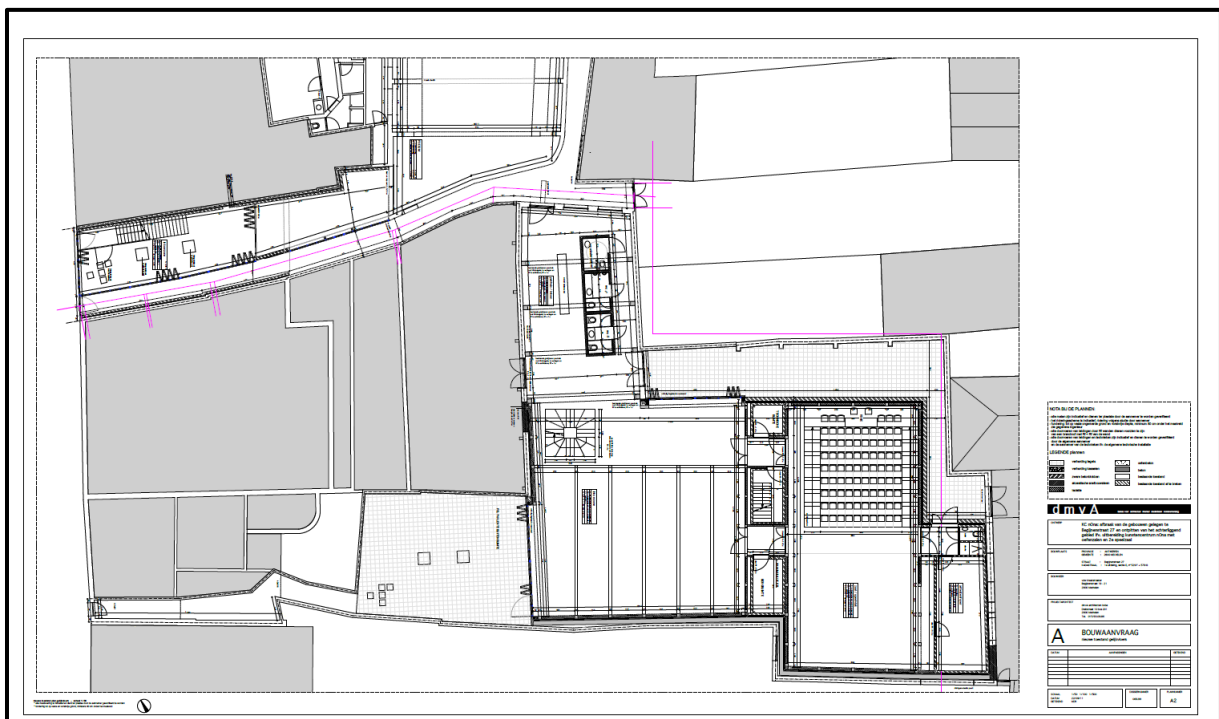
Vraagstelling

De bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor het uitvoeren van een archeologische opgraving maken geen melding van specifieke onderzoeksvragen.

Geplande bodemingrepen en impactbepaling op basis van het vooronderzoek

Het onderzoek vond plaats op advies van het Agentschap R-O Vlaanderen, Afdeling Onroerend Erfgoed, naar aanleiding van de bouw van een nieuwe theaterzaal voor kunstencentrum nOna. De afgraving die gepaard gaat met de bouw van de nieuwe zaal vormt een bedreiging voor het archeologisch patrimonium.

In eerste instantie zouden er op het projectgebied bestaande loodsen van een oude drukkerij gesloopt worden om nadien het (opgehoogde) terrein af te graven. Deze afgraving van het terrein vindt plaats over een oppervlakte van ca. 750m². De bouwplannen inclusief snedes bevinden zich in bijlage.

Figuur 1.5: Inplanting van de nieuwe theaterzaal, gelijkvloers (bouwplan)

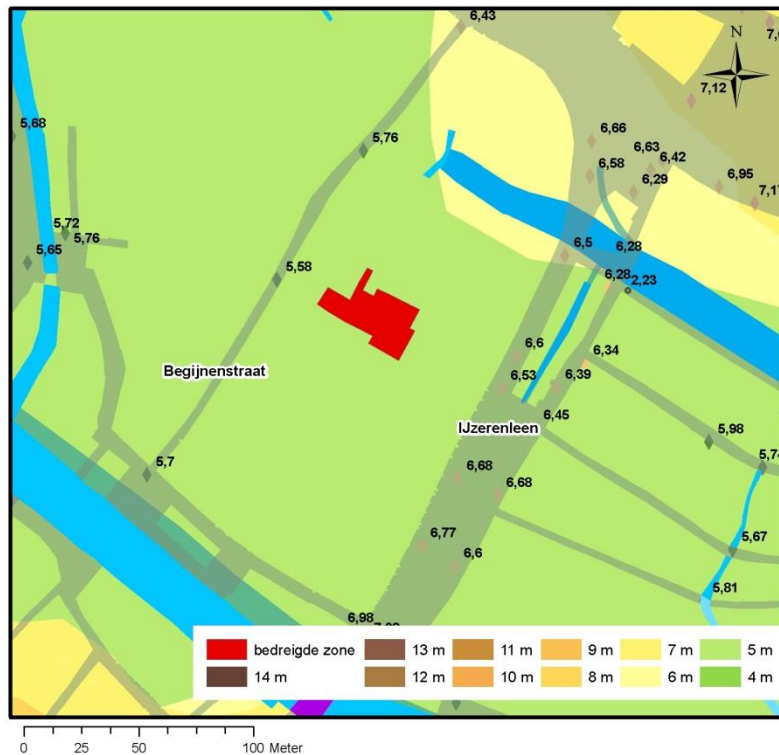

Figuur 1.6: Kadasterkaart met aanduiding van de zone die afgegraven wordt en de locatie van de sonderingsputten

Volgens mondelinge mededeling zou er worden afgegraven tot op de hoogte van de Begijnenstraat om een goede toegankelijkheid langs deze straat te bekomen. Op basis van de gekende hoogtes van de riooldeksels in Begijnenstraat en IJzerenleen bleek dat het ganse bouwblok afhelt van aan de IJzerenleen (oost) in de richting van de Begijnenstraat (west). Aan de zijde van de Begijnenstraat werd het terrein in het verleden echter opgehoogd om waterpas te liggen met de IJzerenleen. Deze ophoging dateert uit recente tijden naar aanleiding van de bouw van een drukkerij.

De drukkerij stond op een ophoging t.o.v. het straatniveau van de Begijnenstraat van ca. +0.82m (volgens het opmetingsplan, per mail werd meegedeeld dat de pas van de vloer van de drukkerij op +0.92m ligt t.o.v. het voetpad aan de Begijnenstraat). Dit wordt omwille van een betere toegankelijkheid vanuit de Begijnenstraat teruggebracht naar vloerpas 0.00m. Hierbij moet nog een betonnen vloerplaat gerekend worden van onbekende dikte. We gaan uit van een bijkomende niveauperlaging van ca. 30cm, wat het totaal op -110cm brengt t.o.v. het vloerniveau van de bestaande drukkerij.

Volgens de opmetingen van de riooldeksels door de dienst Openbare Werken van de stad Mechelen ligt het voetpad op ca. 5.67m+TAW (gemiddelde tussen twee riooldeksels). De vloer van de drukkerij ligt bijgevolg op 6.59m+TAW (5.67m + 0.92m). Een afgraving van 110cm reikt dus tot op een diepte van ca. 5.49m+TAW.

Figuur 1.7: Hoogtes van de riooldeksels in Begijnenstraat en IJzerenleen, waaruit blijkt dat het bouwblok afhelt van oost naar west.

Gezien de natuurlijke hellingsgraad van het terrein bedreigt deze afgraving slechts een gedeelte van het archeologische patrimonium. Uit een inspectie van enkele sonderingsputten die gemaakt werden door de aannemer, bleek duidelijk dat in de zone die aansluit bij de IJzerenleen de archeologische resten zichtbaar zijn vanaf -50cm onder het maaiveld (6.09m+TAW, sonderingsput 2), terwijl de voorziene uitgraving 110 cm bedraagt (tot op 5.49m+TAW). Hier worden de resten dus verstoord. Ter hoogte van de Begijnenstraat worden de archeologische sporen nauwelijks geraakt gezien de eerdere ophoging van het terrein. In put 1 bijvoorbeeld, de sonderingsput die het dichtst tegen de Begijnenstraat ligt, bevond de eerste archeologisch relevante laag op -90cm onder maaiveld, dus op een hoogte van 5.69m+TAW. Bovendien betreft de eerste archeologisch relevante laag tuingrond uit de nieuwe tijd. Hier lijken de eventueel aanwezige middeleeuwse resten dus ook nog afgedekt door een laag aangevoerde (tuin?-) grond uit de nieuwe tijd. De archeologische resten worden hier dus nauwelijks verstoord.

Op een tussentijdse vergadering met Onroerend Erfgoed, de architect, de vzw en de stedelijke dienst Archeologie werd overeengekomen dat een zone van ca. 325m² diende onderzocht te worden. De te verstoren diepte bedraagt ca. 110 cm onder het maaiveld, bijkomend wordt een buffer van 30cm voorzien die moet worden opgegraven. De opgraving zou dus moeten reiken tot 5.19m+TAW.

Figuur 1.8: Kadasterkaart met aanduiding van de op te graven zone, zoals aanbevolen na het vooronderzoek

Werkwijze en strategie van de opgraving

Strategie en methodiek

Gezien de kleine oppervlakte van de opgraving werd ervoor gekozen om met slechts één werkput te werken. Conform het ingediende plan van aanpak werden er drie niveaus aangelegd met de kraan. Op de site werd dan ook een gemengde methodiek gehanteerd: deels vlakaanleg, deels stratigrafische opgraving.

Met 'stratigrafisch' wordt hier bedoeld: 'In stratigraphic excavation, the archaeological deposits are removed in conformity with their individual shapes and contours, and in the reverse sequence to that in which they were laid down' (E. HARRIS, *Principles of Archaeological Stratigraphy*, 1989). Het bepalen van de relatieve opeenvolging van de sporen gebeurde volgens de wetten van de stratigrafie en de analyse van de interfaces.

Wanneer er verschillende muren bovenop elkaar gebouwd waren in verschillende fases, werd telkens de jongste fase verwijderd, om de oudere muur in het vlak te kunnen optekenen. Enkel wanneer de muur de grens van een werkput vormde, was dit niet mogelijk.

Registratie

Grid: De sporen werden opgemeten t.o.v een grid. Dit grid werd uitgezet door de landmeter en de coördinaten ervan zijn bekend in Lambert. Een lijst met alle coördinaten en een plan hiervan bevindt zich in bijlage.

Vlaktekeningen: De vlakken die met de kraan aangelegd werden, werden opgetekend op plan (A0, 'composite plans'). Wanneer er stratigrafisch verder verdiept werd en er plaatselijk nieuwe sporen blootgelegd werden, werden zij opgetekend op de achterzijde van hun beschrijvingsfiche, tezamen met 2 coördinaten ('single context plans'). Hier wordt naar verwezen als naar 'fiche van spoor xxxx' (afkorting Fxxxx). Wanneer deze sporen te groot waren om op een fiche te kunnen, werden zij op plannen opgetekend.

Digitale foto's werden genomen met een Pentax Optio WS80 (10 megapixels). Foto's werden in de werfcontainer onmiddellijk per vlak gesorteerd.

De sporen werden individueel beschreven op gestandaardiseerde formulieren (muren/vloeren/interfaces/deposits = alle grondsporen). Er werd een doorlopende nummering gehanteerd. Op de formulieren werd bovendien vermeld op welk plan of fiche het spoor opgetekend is en/of op welk profielplan het voorkomt. De relatie tot de sporen waarmee het desbetreffende spoor fysiek contact maakt, werd genoteerd op de beschrijvingsfiches.

De coupetekening met vermelding van de gebruikte schaal werd opgetekend achteraan de beschrijvingsfiches van het desbetreffende spoor.

Profielen werden geregistreerd op plannen, met vermelding van de schaal. De beschrijving van de verschillende sporen in de profielen gebeurde (zoals voor alle andere sporen) op individuele beschrijvingsfiches.

De hoogte van de sporen werd met een niveauijker ingemeten t.o.v. een vast punt en achteraf omgerekend naar waardes TAW. In het verslag wordt de hoogte TAW vermeld. Van muren werd eveneens de hoogte van de versnijding ingemeten wanneer aanwezig.
Vast punt : 6.70m+TAW

Vondstinzameling en staalname

Vondstinzameling gebeurde per spoor. Waar er onduidelijkheid bestond over de oorsprong van het vondstenmateriaal werd dit vermeld op de vondstkaartjes.

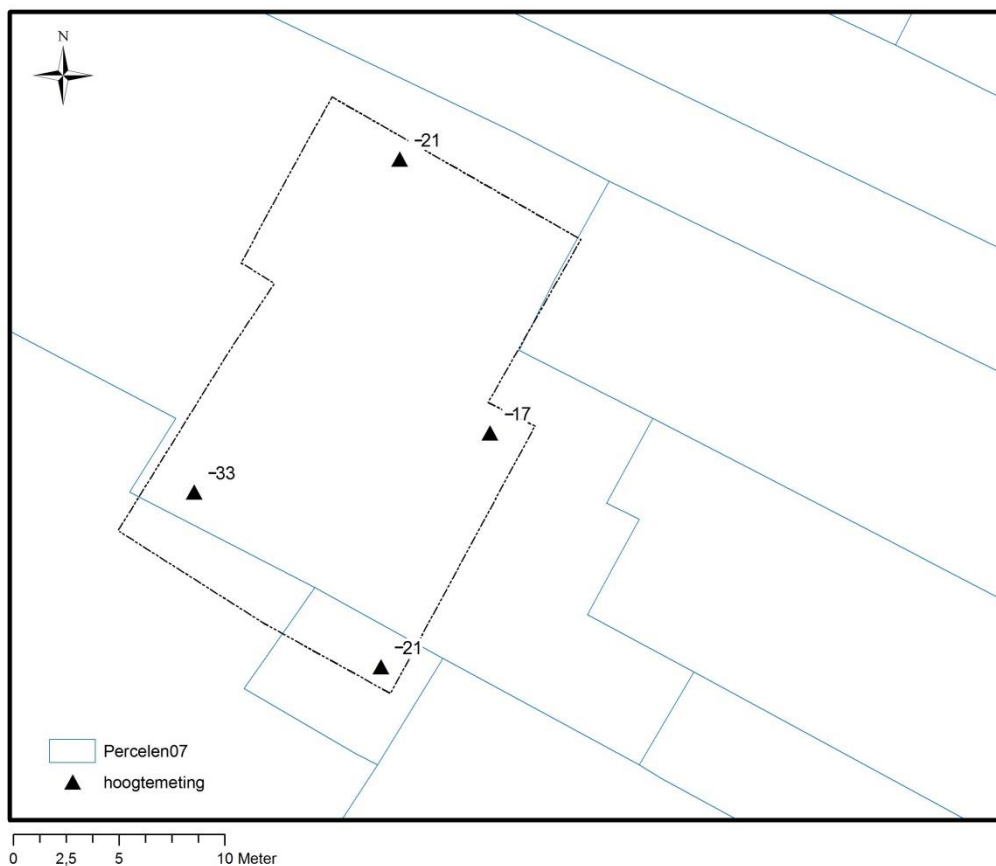
Op de site werd gebruikt gemaakt van een metaaldetector. Deze vondsten werden met code 'MD' weergegeven op de analoge plannen.

Er werden geen stalen voor natuurwetenschappelijk onderzoek genomen. Er waren immers geen goedbewaarde contexten met consumptieresten aanwezig, en ook geen constructies uit organisch materiaal.

Werkputten en niveaus

Staat van het terrein bij aanvang van de opgraving.

Bij aanvang van de opgraving waren de loodsen tot op maaiveld gesloopt door de firma Meulders. De hoogtemetingen op het terrein bij aanvang van de opgraving (het maaiveld), worden weergegeven op het plan hieronder.

Figuur 1.9: Hoogtemeting bij aanvang van de opgraving (maaiveld) t.o.v. het vast punt (6.70m+TAW)

Niveau 1

Een eerste niveau werd aangelegd net onder recente verstoringen. Dit vlak werd aangelegd op een diepte van ca. -40 à -50 cm onder maaiveld, of op een diepte van ca. 6.30m à 6.20m+TAW.

De uitgraving met de kraan startte in het zuidwesten van de opgraving, waar de verstoring op bepaalde plaatsen iets dieper aanwezig was, vandaar dat ook het aangelegde vlak daar iets dieper ligt, namelijk op ca. -63 cm onder maaiveld, of 6.07m+TAW. Dit gedeelte werd dan ook pas op niveau 2 ingetekend. Bij het vervolg van de uitgraving op niveau 1 werd het niveau hoger aangelegd omwille van de aanwezigheid van archeologische resten op een hoger niveau.

Niveau 1 werd opgetekend op plannen 1, 2 en 3 en F0156.

Figuur 1.10: Algemeen resultaat niveau 1

Figuur 1.11: Overzicht niveau 1, gezien vanuit het noorden

Niveau 2

Niveau 2A:

Vanaf niveau 2 valt de werkput uiteen in drie zones. Een in het zuiden, een middendeel en een zone in het noorden. Een tweede niveau (niveau 2A) werd deels met de kraan aangelegd: in het noorden werd met de kraan verdiept, maar aangezien het hier tuingrond betrof of zwaar verstoorde delen, werd dit niveau niet verder bestudeerd of opgetekend. In het middendeel werd binnenin de gebouwen een tweede niveau aangelegd met de hand (aangezien het hier vloerniveaus in tegels en een baksteenvloer betrof) op een diepte van ca. -65 cm onder maaiveld of 6.05+TAW. De rest van het erf bestond uit tuingrond met wat onduidelijke verstoringen, die ook niet verder bestudeerd of opgetekend werden. In het zuidoosten werd een tweede niveau bereikt met de kraan, op een diepte van ca. 75 cm onder maaiveld of 5.95m+TAW.

Niveau 2A werd opgetekend op plannen 4 en 5.
F0276 geeft een keldervulling vlak boven de vloer weer.

Figuur 1.12: Algemeen resultaat niveau 2A

Figuur 1.13: Overzicht niveau 2A, midden en zuidelijk gedeelte, gezien vanuit het westen

Figuur 1.14: Overzicht niveau 2A, noordelijk deel, gezien vanuit het zuiden

Niveau 2B:

Vanaf niveau 2A werd er manueel verder gegraven, tot op niveau 2B. In het middelste gedeelte lag dit niveau op ca. -80 cm onder maaiveld, of 5.90m+TAW, in het zuidoosten op ca. -85 cm onder maaiveld of 5.85m+TAW. De reden voor dit niveau was een nieuw loopniveau. Dit niveau staat opgetekend op plannen 6 en 7bis en F0214. Van een klein gedeelte (onder de baksteenvloer van niveau 2A) werden enkel foto's genomen.

Figuur 1.15: Algemeen overzicht niveau 2B

Figuur 1.16: Overzicht niveau 2B, middelste gedeelte, gezien vanuit het westen

Figuur 1.17: Overzicht niveau 2B, zuidoostelijk gedeelte, gezien vanuit het westen

Figuur 1.18: Niveau 2B, enkel foto, gezien vanuit het zuiden

Niveau 2C:

Niveau 2C werd enkel aangelegd binnen het gebouw in het middelste gedeelte van de opgraving. Dit niveau lag slechts enkele centimeters onder niveau 2B. Niveau 2C werd opgetekend op plan 7. Van een klein gedeelte werden enkel foto's genomen. Door een langwerpige spoor op niveau 2C uit te graven, ontstond er een profiel: Profiel 1.

Figuur 1.19: Algemeen overzicht niveau 2C

Figuur 1.20: Overzicht niveau 2C

Figuur 1.21: Niveau 2C, enkel foto

Niveau 2D:

Niveau 2C, binnenin het gebouw in het middelste gedeelte, werd verwijderd tot op niveau 2D, slechts enkele centimeters dieper. Dit niveau werd summier opgetekend op F0438.

Figuur 1.22: Algemeen overzicht niveau 2D

Niveau 3

Niveau 3A:

Niveau 3A werd over de volledige oppervlakte van het terrein aangelegd door de kraan, met variërende diepte tussen ca. -105 en -120 cm onder maaiveld of tussen 5.65m+TAW en 5.50m+TAW. Hierbij werden de muren van de vorige niveaus mee weggegraven tot op het nieuw aangelegde niveau, voor zover mogelijk.

Niveau 3A staat opgetekend op plannen 8, 9, 10 en 11

Figuur 1.23: Algemeen overzicht niveau 3A

Figuur 1.24: Overzicht niveau 3A, noord

Figuur 1.25: Overzicht niveau 3A, midden en zuid

Figuur 1.26: Overzicht niveau 3A, zuid (rechts op de foto)

Niveau 3B:

Binnen enkele zones werd met de hand verder verdiept, dit resulteerde in niveau 3B. De diepte hiervan varieert per zone.

Niveau 3B staat opgetekend op plan 12 (afgezien stukje onder baksteenvloer) en F0610, F0633 en F0600. Vanuit niveau 3B werd profiel 3 aangelegd.

Figuur 1.27: Algemeen overzicht niveau 3B

Figuur 1.28: Overzicht niveau 3B, midden

Figuur 1.29: Overzicht niveau 3B, zuid

Figuur 1.30: Overzicht niveau 3B, noord

Niveaus 3C, 3D en 3E:

Een beperkt stuk in het middelste deel werd nog verder manueel verdiept. Niveau 3C betrof laag 0614, deze werd niet opgetekend. Niveau 3D werd opgetekend op F0615 en niveau 3E werd bij opgetekend op plan 12.

Vanuit niveau 3D werd profiel 2 aangelegd Belangrijk: niveau 3D ligt op een ophogingspakket. In samenspraak met het Agentschap Ruimte en Erfgoed werd besloten om de opgraving hier te eindigen zodat het ophogingspakket de onderliggende sporen kon beschermen!

2 Landschappelijk, historisch en archeologisch kader

Landschappelijk kader

Het terrein ligt op de rechteroever van de Dijle.

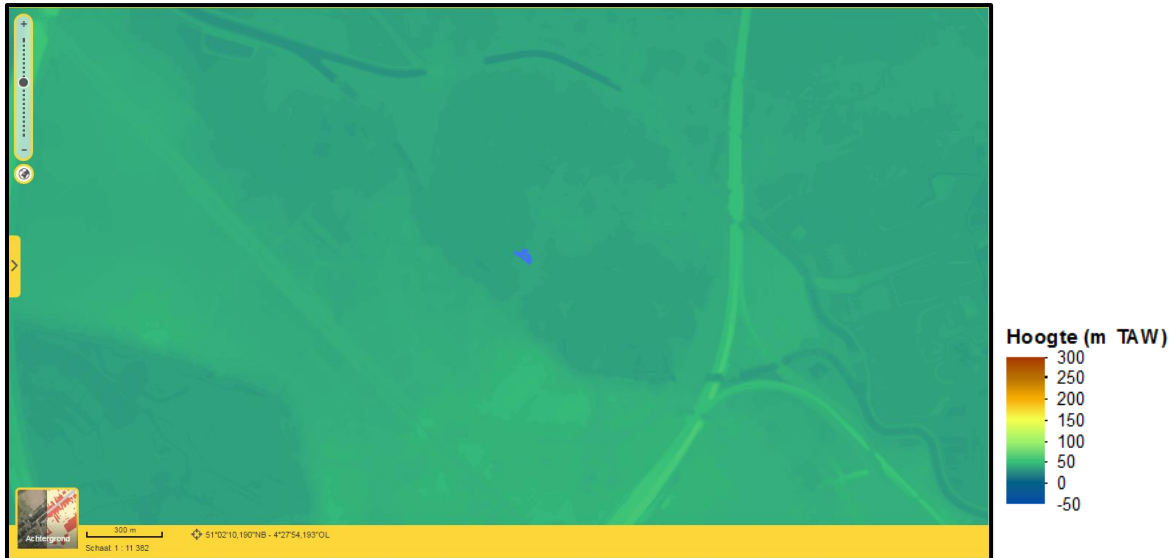

Fig. 2.1: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen terreinmodel 1m, met aanduiding van het betrokken perceel (www.geopunt.be)

De betrokken percelen variëren in hoogte tussen 5.7m+TAW (in het westen) en 6.8m+TAW (in het oosten). Op de noord-zuid as is er zo goed als geen reliëf aanwezig. De bodemkaart geeft voor het betrokken perceel code OB, wat staat voor 'bebouwde zone'.

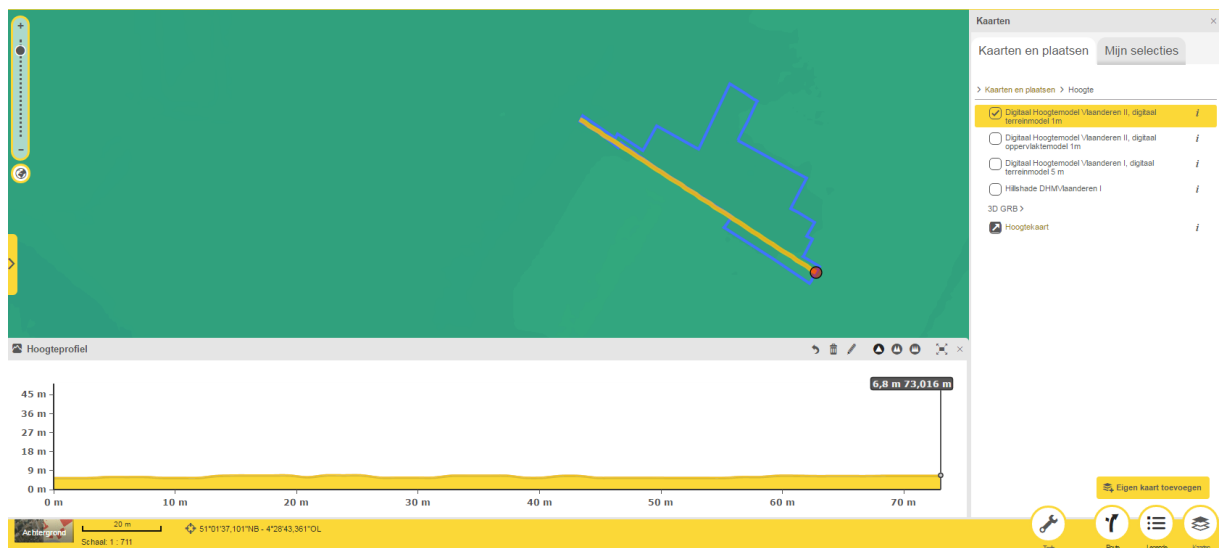

Fig. 2.2: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen met aanduiding van het betrokken perceel en de oost-westlijn waarlangs de hoogte gemeten werd (www.geopunt.be)

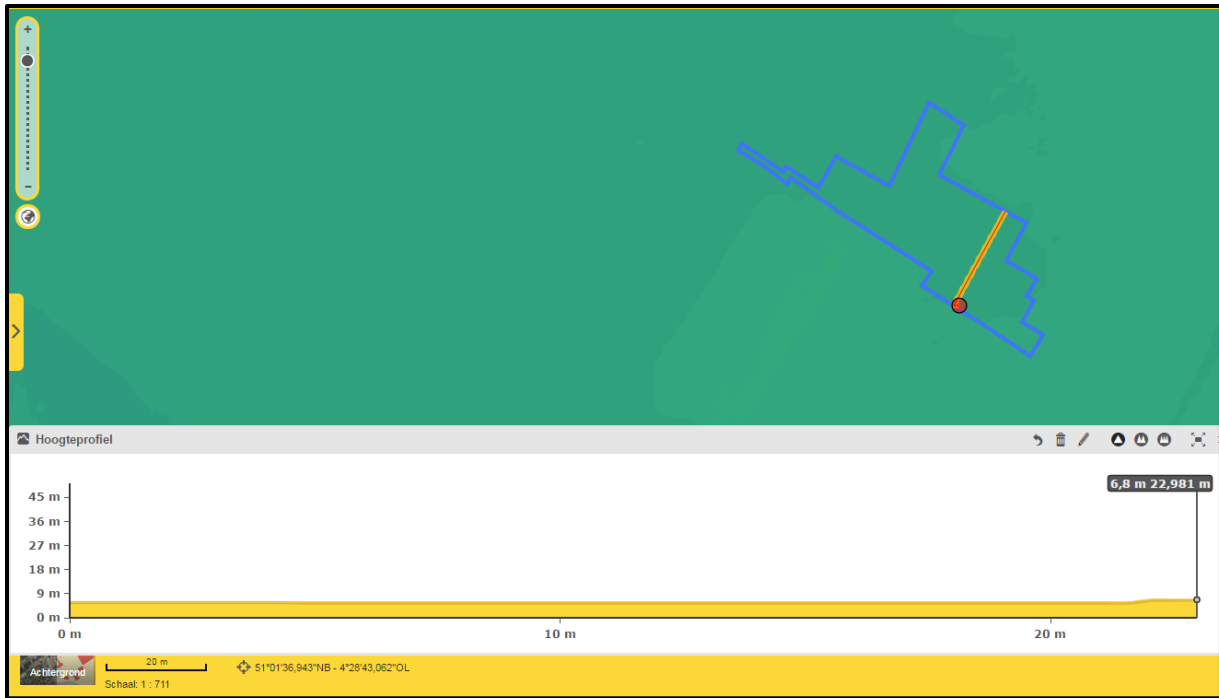

Fig. 2.3: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen met aanduiding van het betrokken perceel en de noord-zuidlijn waarlangs de hoogte gemeten werd (www.geopunt.be)

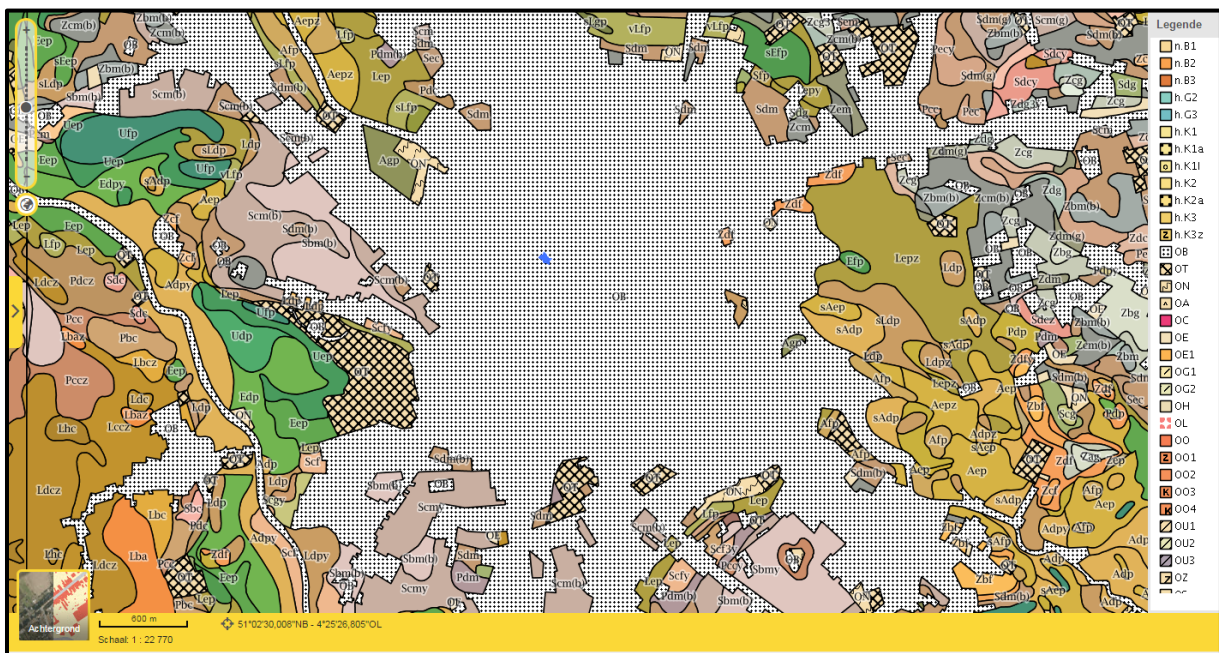

Fig. 2.4: Bodemkaart met aanduiding van het betrokken perceel. OB staat voor bebouwde zone (www.geopunt.be)

Historisch kader

De site is centraal gelegen binnen de tweede Mechelse stadsomwalling, die voltooid was in 1268. In 1268¹ is er namelijk sprake van het 'water van de gracht die Mechelen omringt, ter versterking van de stad' (*aquam fossati, Machliniam circondanti ad munitiorem ville*). Op de kaart van Mechelen van Jacob van Deventer (1550-1565) is deze gracht goed zichtbaar, alsook de stadspoorten die de gracht onderbreken en de stadsmuur aan de binnenkant van de gracht.

Fig. 2.5: Koninklijke Bibliotheek van België, Jacob van Deventer, Plattegrond van Mechelen (1550-1565), détail van de Mechelse stadskern binnen de tweede omwalling, met aanduiding van de site in het rood.

Het tracé van deze stadsomwalling is nu nog duidelijk herkenbaar op luchtfoto's, omdat de huidige R12-autoweg grotendeels is aangelegd bovenop de gedempte stadsgracht.

¹ Joosen 1935: 399.

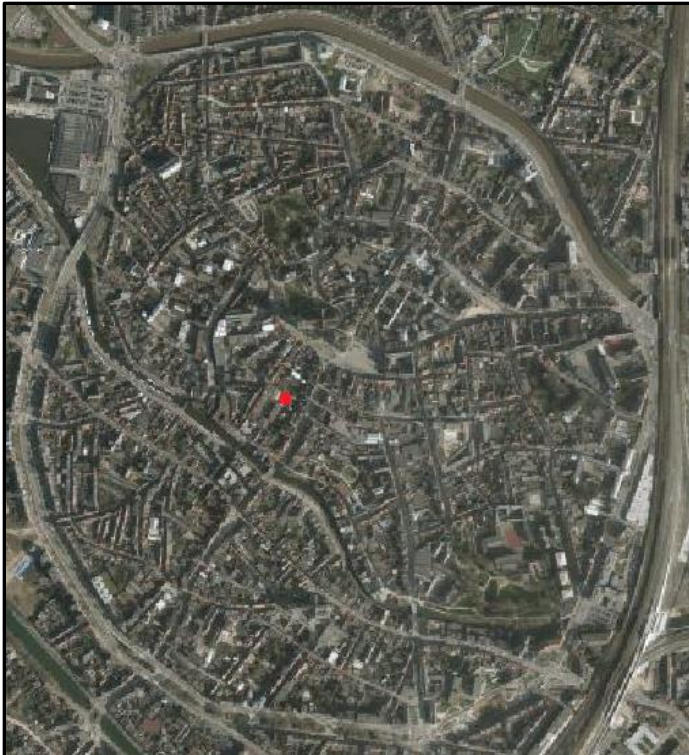

Fig. 2.6: Geopunt, Luchtfoto van de Mechelse stadskern, maart 2018, met aanduiding van de site in het rood.

De site is gelegen in het bouwblok gevormd door de volgende straten: IJzerenleen, Steenweg, Begijnenstraat, Vismarkt en Nauwstraat. Hoewel vier van deze namen teruggaan tot de laatmiddeleeuwse periode en één tot de vroegmoderne periode zijn er toch heel wat veranderingen in de naamgeving. De evolutie in de naamgeving worden hieronder belicht.

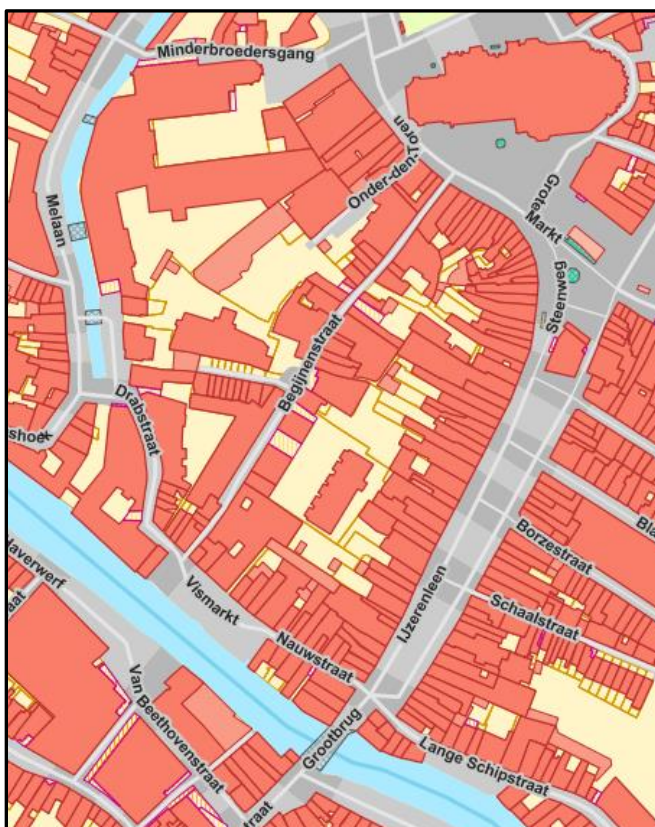

Fig. 2.7: Geopunt, Basiskaart GRB, Mechelen, bouwblok IJzerenleen, Steenweg, Begijnenstraat, Vismarkt en Nauwstraat.

Nauwstraat

De Nauwstraat bestond al in 1252². Ze behoort daarmee tot de oudste gekende straten van Mechelen. De naam betekent 'smalle straat'. Met een breedte die plaatselijk 5,04 meter bedraagt is de Nauwstraat zeker niet breed te noemen, maar andere straten zijn nog heel wat smaller, zoals de Schaalstraat, die plaatselijk slechts 2,82 meter breed is. Toen de Nauwstraat ontstond moet het echter nog een uitzondering geweest zijn. De Nauwstraat wordt expliciet vermeld in een akte van 1274³ (*in hereditate sua sita in Naustrate*). De huidige Nauwstraat is slechts een klein restant van de oorspronkelijke Nauwstraat, waarvan de huidige Vismarkt en Drabstraat ook deel uitmaakten. Uit drie akten blijkt dat de Nauwstraat zich begin 14de eeuw nog uitstrekte tot aan de Melaanbrug, dit is de brug over de Melaan die de Persoonshoek verbindt met de Drabstraat. In de eerste akte van 1309⁴ wordt een erf van Mathias Graine vermeld, dat gesitueerd wordt in de Nauwstraat. In de tweede akte van 1315⁵ wordt beslag gelegd op het erf van wijlen Mathias Greine, dat dit keer gesitueerd wordt in de Nauwstraat, naar de Tichelrijbrug toe (*in plathea dicta nauwestrate versus pontem dictam tichelriebrugghe*). In de derde akte van 1319⁶ wordt dit erf overgedragen aan een nieuwe eigenaar, waarbij het gesitueerd wordt tussen de Melaanbrug en het einde van de Nauwstraat (*inter pontem dictam milanebrugghe et finem plathe dicte naustrate*). Op de rug van de akte wordt meegedeeld dat het erf voordien toebehoorde aan Mathias Greine (*matthijs greins goet was*). Uit deze akten blijkt dat de Nauwstraat eindigde bij de Melaanbrug, die aanvankelijk bekend stond als Tichelrijbrug.

De benaming Drabstraat wordt pas voor het eerst vermeld in een akte van 1367⁷ (*in plathea dicta drabstrate*). In deze akte is sprake van het erf van wijlen Jan van Affligem (*hereditatem quondam johannis de haffelgheem*). Het erf van Jan van Affligem wordt in 1328⁸, 1340⁹ en 1343¹⁰ gesitueerd in de Nauwstraat.

Rond 1530 werd de Nauwstraat nog verder ingekort. In het cijnsboek van de Koninklijke Domeinen van 1530¹¹ worden twee erven in de Nauwstraat vermeld, die volgens een latere aanvulling door de stad werden aangekocht om er de Vismarkt te maken (*Nu der stadt van Mechelen geapliceert totter nuwen vismerckt*).

Vismarkt

De verkoop van vis in Mechelen wordt voor het eerst vermeld in 1279¹², toen de Mechelse stadsheer Wouter V Berthout een deel van zijn inkomsten uit de verkoop afstond aan de stad (*redditus nostros de foro pissium jn machlinia*). Het was de bedoeling dat de stad deze inkomsten zou gebruiken voor

² In 1956 bevond zich volgens Beterams in het Mechelse OCMW archief nog een akte van 1252 waarin de Nauwstraat vermeld werd (Beterams 1956 : 312). Het is niet zeker of de naam Nauwstraat in de oorspronkelijke akte voorkwam of als een later aangebrachte notitie op de rug van de akte. De akte is niet meer aanwezig in het OCMW archief.

³ Goetschalkx & Van Doninck 1913 : 116-118.

⁴ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 3955.

⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 3995.

⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 4040.

⁷ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G erf- en ontervingen, Losse schepenakten, akte op datum 29/6/1367.

⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 5042.

⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9843, fol. 28r en 69v.

¹⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 347.

¹¹ Behets 2005: s.p. (Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 45605 (1530) , fol. 4v en 12v).

¹² Stadsarchief Mechelen, Stadscharters, nr. 14.

bouwwerken aan de Visbrug te vernieuwen (*ad edificationem ... pontis pissium*). Het moet in 1279 om een verbouwing gegaan zijn, want de Visbrug wordt al vermeld in 1270¹³ (*pont des pissons a Maslines*). Een document van 1309¹⁴ stelt duidelijk dat de verkoop van vis plaatsvond op de brug (*le pont ou on tient le marchie des poissons*). Uit een andere akte van 1279¹⁵ kan afgeleid worden dat de Visbrug gebouwd was over de vliet die zich uitstrekte tussen het Vleeshuis en de stenen brug (*fletum que longe se extendit de macello machliniensis vsque ad lapideum pontem ibidem*). In deze akte behield Wouter V Berthout zich het voorrecht om in de toekomst het Vleeshuis te verlengen tot aan de Visbrug (*prolongare antedictum macellum ac pontem pissium*). Op basis van deze omschrijvingen kan de precieze locatie van de Visbrug bepaald worden. De vermelding van het Vleeshuis is het gemakkelijkste punt, aangezien het Vleeshuis zich steeds op dezelfde locatie bevonden heeft tot de vernietiging ervan in Wereldoorlog I. Op de kaart van Popp van 1864 is het Vleeshuis weergegeven als *Boucherie* en gesitueerd op de huidige IJzeren Leen, tussen de Geitestraat en de Borzestraat.

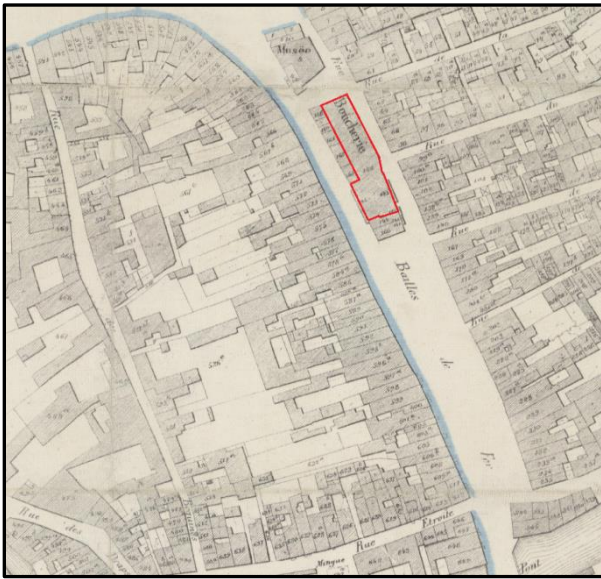

Fig. 2.8: Poppkaart van de stad Mechelen, 1864, detail, met aanduiding van het Vleeshuis ('Boucherie') in het rood.

Het Vleeshuis was zelf gebouwd bovenop een vliet. Op de de oudste kaart van Mechelen, namelijk de kaart van Jacob van Deventer (1550-1565), is de vliet zichtbaar aan beide uiteinden van het Vleeshuis. Op latere kaarten is de vliet niet meer zichtbaar. De stadsrekening van 1342¹⁶ vermeldt dat het Vleeshuis ingevallen was en dat er slijk moest weggevoerd worden (*'t Vleeshuys toen 't gevallen was. Van den slike wegh te voeren*). Dit is een aanwijzing dat het gewelf over de vliet ingestort was.

De stenen brug waarvan sprake is in de akte van 1279 is waarschijnlijk te identificeren met de kleine stenen brug die in 1297¹⁷ gesitueerd wordt bij het huis Rupelmonde op de hoek van de Schipstraat (*prope Parvum Pontem Lapideum ... hereditas Rupelmonde ... super angulo vici sicut itur versus plateam Scepstrate*). Deze kleine brug was noodzakelijk om toegang te krijgen tot de huidige Lange Schipstraat, die al vermeld wordt in 1251¹⁸ (*in Maglinia in plathea, que dicitur Scepstrate*).

¹³ Croenen 2006: 16-19.

¹⁴ Stadsarchief Mechelen, Stadscharters, nr. 43.

¹⁵ Stadsarchief Mechelen, Stadscharters, nr. 15.

¹⁶ Schoeffer s.d.: 384.

¹⁷ Jamees 1991: 224-225.

¹⁸ Goetschalckx 1907: 289.

Fig. 2.9: Koninklijke Bibliotheek van België, Jacob van Deventer, Plattegrond van Mechelen (1550-1565), détail. Legende: 1 Vleeshuis, 2 Vliet van Mechelen, 3 Visbrug, 4 Kleine stenen brug, 5 Huis Rupelmonde, 6 Grootbrug.

De Vismarkt als topografische aanduiding vindt pas laat ingang. Ze wordt voor het eerst gebruikt in een akte van 1345¹⁹, uitgaande van de priester van de Sint-Romboutsparochie (*iuxta forum piscium machliniensis*). In de Mechelse schepenregisters duikt de naam Vismarkt pas voor het eerst op in 1389²⁰. Een Mechelse schepenbrief van 1402²¹ bijvoorbeeld situeert het huis Rupelmonde naast de Vismarkt, op de hoek van de Schipstraat (*iuxta Forum Piscium supra chonum platee dicte Scipstrate*).

In 1454²² werd een eerste verandering doorgevoerd in de reglementering van de verkoop van de vis te Mechelen. De stadsmagistraat bepaalde toen dat al degenen die voortaan verse vis of riviervis wilden verkopen in Mechelen, hun waren voortaan moesten aanbieden in de Lange Schipstraat tussen de twee steigers (*verschen visch of riviervisich ... staen zelen in de Scipstrate tusschen de twee stegers*). Eén van deze twee steigers was vermoedelijk de nieuwe vissteiger die in 1442²³ al was gebouwd (*vanden nuwen visch steger te makene inde scepstrate*). Waarschijnlijk werd hiermee een scheiding doorgevoerd tussen de verkoop van de zoetwatervis en de verkoop van de zeevis, een element waar latere ambachtsreglementen op terugkomen, bijvoorbeeld in 1591²⁴.

De markt voor riviervis werd vanaf 1496²⁵ Groenvismarkt genoemd (*groenvischmerct*). Vanaf 1525²⁶ werd de naam Groenvismarkt gebruikt als topografische aanduiding in de schepenregisters. De locatie van de Groenvismarkt kan bepaald worden dankzij de huizen het Zwaard en de Bonte Os die

¹⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 384.

²⁰ Steurs & Uytterhoeven 1942: 120.

²¹ Jamees 2000: 32-33.

²² Schoeffer s.d.: 315-316.

²³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 117, fol. 156r.

²⁴ Installé 1987: 5-6.

²⁵ Installé 1987: 144-145.

²⁶ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 16/8/1525.

respectievelijk in 1525 en 1530 gesitueerd worden bij de Groenvismarkt²⁷. Beide huizen worden vermeld in het Wijkboek van 1646²⁸, waar ze gesitueerd worden in de Lange Schipstraat, aan de kant van de rivier, aan weerszijden van de watertrappen. Ter oriëntatie geven we op de reconstructieschets ook aan waar het huis Rupelmonde zich bevond, dat ook op figuur 5 aangeduid is, en dat in 1529²⁹ ook aan de Groenvismarkt werd gesitueerd.

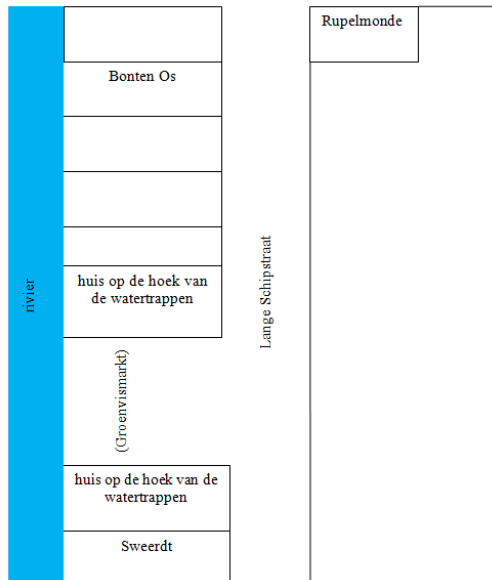

Fig. 2.10: Reconstructieschets van de Groenvismarkt op basis van het Wijkboek van 1646.

Een tweede verandering in verband met de Vismarkt is de overbrenging van de Vismarkt naar de Nauwstraat. In september 1531³⁰ gaf keizer Karel toestemming aan de stad Mechelen om geld te verzamelen om daarmee huizen aan te kopen ten einde een nieuwe Vismarkt te creëren. Volgens latere aantekeningen in het cijnsboek van de Koninklijke Domeinen van 1530³¹ werden de erven van Cornelis van Orssagen en Claes vanden Broucke in de Nauwstraat aangekocht door de stad. Net zoals bij de Groenvismarkt vertrok ook hier het stadsbestuur van een reeds bestaande infrastructuur. Volgens het zelfde cijnsboek van 1530 had het stadsbestuur namelijk al in 1457³² het huis van Rombout van Hoegaarden gekocht, om het af te breken en er een 'opslag' te creëren (*dwelck die stadt afgebroken heeft ende daerof gemaict eenen opslach*). Vermoedelijk is de betekenis van opslag hier 'terrein ... waar goederen worden opgeslagen of tijdelijk neergelegd; inzonderheid ... een terrein of den steiger bij het water, waarop het per schip aangevoerde gelost wordt'³³. Nog in hetzelfde cijnsboek van 1530³⁴ wordt deze opslag gesitueerd naast het huis de Nobel (*den Nobel gelegen in de Nawstrate, den opslach aen deen zyde*). Het huis de Nobel was volgens een akte uit 1666³⁵ het hoekhuis van de Nauwstraat met de Vismarkt.

²⁷ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 16/8/1525 en 29/4/1530.

²⁸ Olbrechts 2006e, Wijkboek 10 : 8, 10.

²⁹ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 18/6/1525.

³⁰ Van Doren 1862: 188.

³¹ Behets 2005: s.p. (nrs. 34 en 92).

³² Behets 2005: s.p. (nr. 3).

³³ <http://gtb.inl.nl/>, Woordenboek der Nederlandsche Taal, modern lemma 'opslag', betekenis 12. b.

³⁴ Behets 2005: s.p. (nrs. 87 en 89).

³⁵ Miseur & Van der Jeught 2005: 38.

Fig.2.11: Koninklijke Bibliotheek van België, Jacob van Deventer, Plattegrond van Mechelen (1550-1565), détail, met aanduiding van de Visbrug (1270), de markt voor riviervis in de Schipstraat (1452) en de overbrenging van de markt voor zeevis naar de Nauwstraat (1531).

Ijzerenleen

In april 1532³⁶ is er voor het eerst sprake van de Oude Vismarkt in Mechelen (*Oude Vismarct*). In de akte is er sprake van het huis de Schaal (*Scale*). Het huis de Schaal gaf zijn naam aan de Schaalstraat, onder die naam bekend vanaf 1534³⁷ (*Scaelstraetje*). De Oude Vismarkt was dus gesitueerd waar zich sinds 1270 de Visbrug bevond. Hoewel er in 1370³⁸ sprake is van een (gedeeltelijke) overwelving van de Visbrug (*van welvene de vischbrugghe*), was de Visbrug waarschijnlijk niet veel meer dan een houten vlonder over de vliet. Bij het overbrengen van de Vismarkt naar de Nauwstraat werd die vlonder waarschijnlijk opgebroken. In ieder geval betaalde het stadsbestuur in de jaren 1532, 1533 en 1534³⁹ een smid voor het plaatsen van ijzeren leuningen bij de voormalige Visbrug (*yseren lenen gezet daer de Vischmerct plach te syne*). Wellicht was het de bedoeling om te vermijden dat passanten per ongeluk in de vliet zouden vallen. Uiteindelijk werd de vliet toch overweld, waarvan berichten uit zowel 1675⁴⁰, 1680⁴¹ als 1711⁴² getuigen. Omdat die ijzeren leuninggen zo'n herkenbaar element waren, werd de benaming 'Ijzeren Leen' vanaf 1546⁴³ ook gebruikt als topografische aanduiding. Op de kaart van Jan Van Hanswijck van 1576⁴⁴ zijn er leuninggen getekend tussen de Schaalstraat en de Lange Schipstraat. De huidige benaming Ijzerenleen heeft betrekking op heel de zone tussen de Lange Schipstraat en de Geitestraat, aan beide kanten van de voormalige vliet, dus heel wat verder dan er effectief leuninggen gestaan hebben.

³⁶ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 17/4/1532.

³⁷ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 11/7/1534.

³⁸ Steurs 1872-1874: 38.

³⁹ Van Caster 1975: 278.

⁴⁰ Berlemont 1975: 205.

⁴¹ Van der Auwera 1998: 59.

⁴² Beterams 1958: 165.

⁴³ De Ware Vrienden van het Archief, de Mechelse Huizendatabank, <http://www.dewarevrienden.net>, op datum 28/6/1546.

⁴⁴ Stadsarchief Mechelen, Iconografie, nr. C 6920.

Begijnenstraat

De Begijnenstraat wordt het eerst vermeld in 1275⁴⁵ (*in vico qui dicitur begghinstrate*). De huidige Begijnenstraat is identiek met de middeleeuwse Begijnenstraat. Een akte van 1338⁴⁶ vermeldt een huis op de hoek van de Begijnenstraat met de Nauwstraat (*hereditatem ... sitam in plathea dicta nauwestrate inter hereditatem ... ex parte vna et platheam dictam beghinestrate ex altera*). Boven werd reeds verklaard dat de Nauwstraat oorspronkelijk veel langer was. De hoek waarvan sprake is in de akte is te identificeren als de hoek van de huidige Begijnenstraat en de Vismarkt. Het andere uiteinde van de Begijnenstraat laat zich bepalen aan de hand van de hoekhuizen Schoenegge en de Ketel. Het huis Schoenegge wordt in 1322 gesitueerd achter de Sint-Romboutstoren, tussen een erf en de Begijnenstraat (*scoenegghe sitam retro turris ecclesie beati Rumoldi ... inter hereditatem ... et platheam dictam beghinestrate ex altera*). In een cijnsboek van 1322⁴⁷ wordt hetzelfde huis Schoenegge gesitueerd aan Sint-Romboutskerkhof (*Scoenegghe dat ane Sente Rommoud kerchof leght*). Het huis Schoenegge kan gesitueerd worden op de hoek van de huidige Begijnenstraat en de straat Onder-den-Toren.

Een latere aantekening in een cijnsboek van 1339⁴⁸ vermeldt het huis de Ketel op de hoek van de Begijnenstraat tegenover het kerkhof van Sint-Rombouts (*den hoernec vander Beginstrateken iegen Sente Rumouts kerkhof over*). In 1646⁴⁹ wordt het huis de Ketel gesitueerd aan de Steenweg, op de hoek van de Begijnenstraat. Deze omschrijving is identiek met de huidige omschrijving.

De Mechelse geschiedschrijvers uit de 17de en 18de eeuw waren allen van mening dat de begijnen te Mechelen aanvankelijk gevestigd waren in de Begijnenstraat⁵⁰. Simons noemt in zijn standaardwerk over de begijnen in de Lage Landen verschillende steden op waar de aanwezigheid van een Begijnenstraat inderdaad wijst op een vestiging van begijnen: Sint-Truiden 1257 (*in vico qui dicitur beguinarum*), Arras 1311 (*rue des béguines*) en Saint-Omer (*beghinestraet*)⁵¹. In een artikel over de begijnen van Ieper citeren Simons en Trio een *ruele dite Beghinenstraetkin* in 1377 en een *Zwaerte beginenstraetkin* in 1414 als aanwijzingen voor de aanwezigheid van een begijnenconvent⁵². In Turnhout is in 1402⁵³ sprake van een Begijnenstraat (*Beghinestrate*). Deze straat bestaat nog steeds en vormt een verbindingsweg tussen het stadscentrum en het begijnhof⁵⁴. Ook in Breda wordt in 1361⁵⁵ een *Beghinestrate* vermeld die een toegangsweg vormde tot het begijnhof aldaar. De Mechelse Begijnenstraat vormt in ieder geval geen toegangsweg tot een begijnhof, dus vermoedelijk wijst de naam inderdaad op begijnen die in deze straat gewoond hebben. De onmiddellijke nabijheid van de Sint-Romboutskerk kan daarbij een gunstige factor geweest zijn.

Harde historische bewijzen over begijnen die in de Begijnenstraat wonen ontbreken echter. Opmerkelijk is wel dat uit de eerste akte waarin sprake is van de Begijnenstraat blijkt dat de broers

⁴⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds begijnhof, akte op datum 12/8/1275.

⁴⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 5096.

⁴⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9842 Cijnsboek van de Infirmerie infra van 1322, transcriptie Willem Miseur, fol. 3v en 28 r.

⁴⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, p. 23.

⁴⁹ Olbrechts 2006e, Wijkboek 10 : 37.

⁵⁰ Zie voor een overzicht Deputter 1987: 4.

⁵¹ Simons 2001: 263, 296.

⁵² Simons & Trio 2001: 136, 137.

⁵³ Prims 1948: 175.

⁵⁴ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/101470>.

⁵⁵ Van Hooydonck 1993 : 71, 112.

Hendrik en Wouter van Surs er een huis bezaten. Hendrik van Surs wordt vanaf 1254⁵⁶ vermeld als kapelaan van de Mechelse begijnen (*capellanus beghinarum Machliniensium*). Wouter van Surs wordt vanaf 1260⁵⁷ vermeld als kapelaan van de Infirmierie van het begijnhof (*capellani in domo debilium beghinarum Machliniensium*). Zij zijn beiden de eerste met naam gekende personen die deze functie uitoefenden. Hendrik van Surs wordt in de akte van 1275⁵⁸ 'priester van het Mechelse begijnhof' genoemd (*presbiter curie beghinarum machliniensis*). Hier is ongetwijfeld het begijnhof buiten de tweede Mechelse stadsomwalling bedoeld dat vanaf 1509 het Groot Begijnhof werd genoemd. Noëlla Deputter heeft aangetoond dat dit begijnhof veel later werd gebouwd dan traditioneel in de literatuur wordt aangenomen⁵⁹. De eerste ondubbelzinnige vermelding van het hof dateert van 15 juni 1275⁶⁰ (*in curti beghinarum constructi iuxta Machliniam*). Hendrik van Surs bleek minder dan twee maanden later, op 12 augustus, te zijn aangesteld als priester van het hof en op 29 augustus 1275⁶¹ werd de kerk op het hof gewijd.

Het huis van Hendrik van Surs moet gestaan hebben in de onmiddellijke omgeving van de opgegraven zone. Op de rug van de akte van 1275 is door een latere hand een nota aangebracht die stelt dat het huis later gesplitst werd, en dat beide huizen in bezit waren van Hendrik van Erpe (*nunc divisa est in duas hereditates quas henricus de erpe nunc tenet*). In een document van rond 1330⁶² wordt het huis van Hendrik van Surs gesitueerd in de Begijnenstraat, naast het kleine brugje (*In de beghinen straete ... naest den kleinen brugsken*). In een cijnsboek van 1339⁶³ is er sprake van twee erven van Hendrik van Erpe in de Begijnenstraat op het brugje, tussen nog een derde erf in het bezit van Hendrik en het erf van Olivier vanden Zacke (*heijnderijch van erpe ... van tveen herven die gheleghen sijn inde beghinen strate op bruxken tuschen heinderix van erpe ende oliviers vanden zacke*).

Steenweg

De Steenweg wordt voor het eerst vermeld in 1257⁶⁴ (*juxta vicum qui vocatur Steenwech*). De straat moet echter even oud zijn als de Grootbrug, die al vermeld wordt in 1211⁶⁵ (*magnum pontem*). Een akte van 1308⁶⁶ toont immers aan dat de Steenweg leidde naar de Grootbrug (*secus viam lapideam in Machlinia, videlicet versus magnum pontem*). Parallel aan de Steenweg en er vlak naast bevond zich een waterloop die in 1249⁶⁷ voor het eerst vermeld wordt als de 'vliet in Mechelen' (*fletum in Machlinia*). In de akte van 1249 is er sprake van het huis van wijlen Meinard naast deze vliet (*de domo quondam Meinardi*). De persoonsnaam Meinard ging hoogstwaarschijnlijk over op het huis dat hij bezeten had en dat in 1331⁶⁸ gesitueerd wordt naast de Steenweg (*hereditatem ... dictam vulgariter de meýnaerd sitam juxta viam lapideam machlinensis*). In een bron van 1270⁶⁹ wordt deze

⁵⁶ Deputter 1987: 135.

⁵⁷ Deputter 1987: 211.

⁵⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds begijnhof, akte op datum 12/8/1275.

⁵⁹ Deputter 1987: 28.

⁶⁰ Croenen 2006: 25-26.

⁶¹ Deputter 1987: 30.

⁶² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 9458, fol 11v (begin van de rubriek 'beghinen straete'), fol. 12r-13v latere tussenvoeging, fol. 14r (vervolg rubriek 'beghinen straete').

⁶³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, p. 31.

⁶⁴ Goetschalkx & Van Doninck 1926: 207-208.

⁶⁵ Aartsbisschoppelijk Archief, Sint Romboutskapittel, Oorkonden, akte op datum 1211, 18de-eeuwse kopie.

⁶⁶ Erens 1950: 175-177.

⁶⁷ Lefèvre, Godding & Godding-Ganshof 1993: 85-86.

⁶⁸ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G erf- en ontervingen, Losse schepenakten, akte op datum 15/10/1331.

⁶⁹ Goetschalkx 1909: 218-219.

waterloop de 'Mechelse Vliet' genoemd en gesitueerd in de buurt van het Vleeshuis (*fletum Machliniensem ... versus macellum Machliniensem*). De Steenweg werd in 1285⁷⁰ 'de straat in Mechelen' genoemd (*plateam in Machlinia*). In de akte van 1285 is er sprake van het huis van Lambert de Bere, dat in 1295⁷¹ eveneens vermeld wordt en dan gesitueerd wordt aan de Steenweg (*iuxta viam lapideam in Machlinia*). De omschrijvingen 'straat in Mechelen' en 'vliet in Mechelen' lijken op het eerste zicht vage omschrijvingen, aangezien er wel meer straten en vlieten in Mechelen waren. Uit de context blijkt echter dat zowel de straat als de vliet kunnen gesitueerd worden tussen het Vleeshuis en de Grootbrug. De omschrijvingen lijken dus eerder te wijzen op de centrale plaats van deze vliet en straat in Mechelen. De betekenis van de naam Steenweg 'geplaveide weg' en de samenhang van de straat met de zeer vroeg vermelde Grootbrug maakt het waarschijnlijk dat de Steenweg de eerste verharde straat in Mechelen was. Bekeken vanuit landschappelijk perspectief is de Steenweg aangelegd op de plaats waar het dal van de Dijle op zijn smalst is.

Uitbouw van de Steenweg tot commerciële as

Naast de Steenweg ontwikkelde zich een hele bestuurlijke en commerciële infrastructuur. Als eerste wordt de Wissel vermeld in 1255⁷² (*cambium machliniensis*). De akte registreert de aankoop van het huis van Jan Boom naast de Wissel door Willem van Hingene (*johannem dictum arborem – op de rug: janne boem*). In een cijnsboek van het Gasthuis van Onze-Lieve-Vrouw van 1249-1254⁷³ wordt het huis van Jan Boom gesitueerd aan de straat (*Johannes Boen ... hereditate sua juxta platheam*). Vermoedelijk is hier met de straat de Steenweg bedoeld. De Wissel wordt ook vermeld in 1264⁷⁴ in een oorkonde van de stadsheer Wouter (V) Berthout, waarin hij de stad de toelating geeft om een huis tot het nut van de hele stad te bouwen naast de Wissel (*domum ad vtilitatem ... totius ville iuxta domum cambij in machlinia ... edificare*). In de historische literatuur wordt dit geïnterpreteerd als de toestemming om een schepenhuis te bouwen⁷⁵. De Wissel moet zich dus bevonden hebben in de omgeving van het latere Schepenhuis. In 1330⁷⁶ blijkt er een Nieuwe Wissel te bestaan, die in 1376⁷⁷ wordt gesitueerd naast de Beyaert, dit is het huidige postgebouw (*hereditatem dictam Beyaert ... inter nuwenwissel et hereditatem ...*). Het Schepenhuis wordt voor het eerst vermeld als gebouw in 1288⁷⁸ (*domus scabinorum*). In 1375⁷⁹ werd gestart met de bouw van een nieuw schepenhuis (*Uutgheven van den nuwen scepen huys te makene*). Het eerste schepenhuis bleef bestaan en werd vanaf 1375⁸⁰ het Oude Schepenhuis genoemd (*doude scepene huys*), vanaf 1384⁸¹ ook wel het Kleine Schepenhuis (kleine scepen huis). In 1388⁸² wordt bij het Kleine Schepenhuis een erf genaamd de Zoutkist gesitueerd (*Zoutkiste ... prope parvam domum scabinorum*). Een Zoutkist wordt voor het eerst vermeld in 1312⁸³. Vermoedelijk was het de plaats waar de stedelijke accijnzen op het zout moesten betaald worden. De Visbrug, vermeld vanaf 1270, is reeds uitgebreid behandeld in de

⁷⁰ Goetschalckx 1911: 375-376.

⁷¹ Goetschalckx 1914: 113-114.

⁷² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 2561.

⁷³ Van Caster 1879: 85.

⁷⁴ Stadsarchief Mechelen, Stadscharters, nr. 6.

⁷⁵ Installé 1996: 218.

⁷⁶ Joosen 1988: 15.

⁷⁷ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 42, p. 22. Datering naar Jan Meutermans die een vertaling van schepenregister 3 (serie I) voorbereidt.

⁷⁸ Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Fonds Blijdenberg, Charters, op datum 21/1/1288.

⁷⁹ Hermans 1902: 18-20.

⁸⁰ Hermans 1902: 20-21.

⁸¹ Hermans 1902: 28.

⁸² Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 43, p. 12.

⁸³ Joosen 1982: 292.

paragraaf over de Vismarkt. De locatie van het Vleeshuis werd eveneens reeds besproken in de paragraaf over de Vismarkt. Het Vleeshuis wordt voor het eerst vermeld in een cijnsrol gedateerd tussen 1249 en 1254⁸⁴ (*macellum*). In 1297⁸⁵ is er sprake van het Oude Huis van de Slagers (*antiguam domum carnificum*), maar van een nieuw vleeshuis is er in die periode niets bekend. In 1319⁸⁶ is er sprake van een Nieuw Vleeshuis (*tnuwe vleshuus*). Het Oude Vleeshuis bleef bestaan gezien de vermelding ervan in 1349⁸⁷. In 1298⁸⁸ tenslotte is er sprake van een Lakenhalle aan de Steenweg (*prope lapideam viam ab opposito domus panni de machlinia*). In 1305⁸⁹ werd deze Lakenhalle door de stadsheer Gillis Berthout afgestaan aan de stad. Het werd toen de Nieuwe Lakenhalle genoemd en gesitueerd op de Vliet, tegen het Vleeshuis, in de richting van de Grootbrug (*novam domum pannorum sitam supra fletum contiguam macellu machlineniensis versus magnum pontem*). Deze lakenhalle wordt nadien niet meer genoemd. Misschien krijgt het gebouw een nieuwe bestemming als verkoopshalle voor het ambacht van de vedermakers en bontwerkers dat bekend stond onder de naam **Vederhuis** en voor het eerst in de stadsrekening van 1319⁹⁰ wordt vermeld. Het Veerhuis wordt in 1646⁹¹ gesitueerd aan de Steenweg, tegen het Vleeshuis. Uit dit overzicht blijkt dat de Steenweg in de tweede helft van de 13de eeuw een bijzonder belangrijke locatie werd voor de handel.

Herbergen in Brugge

De belangrijke rol die de herbergen in Brugge speelden in de internationale handel werd reeds uitgebreid behandeld door verschillende auteurs⁹². De herbergier of waard verschaftte in de eerste plaats onderdak aan kooplieden en hun eventuele dienstboden. Dit behelsde op zijn minst de ter beschikking stelling van een bed. Al in 1267 werden er tussen 5 Vlaamse steden onderling afspraken gemaakt om de prijs van zo'n overnachting tijdens de jaarmarkten vast te leggen. In de 16de eeuw schreef het Brugse stadsbestuur voor hoeveel een overnachting mocht kosten. Uit een inboedel van 1383 van een Brugse herberg is bekend dat er 27 bedden stonden, het aantal bedden per kamer varieerde tussen 1 en 8. Een bron uit 1462 bevestigt dat het mogelijk was om een aparte kamer te huren. De stalling van een rijdier werd gezien als een aparte dienst, waarvan de prijs per dier in de 16de eeuw eveneens was vastgesteld door de stad. De kosten voor dit verblijf werden 'hostage' genoemd. Een privilege van 1309 vermeldt dat kooplui van de Hanze van thuis proviand en drank mochten meebrengen zonder dat ze daarop tol moesten betalen. Wel dienden ze accijns te betalen op de wijn die ze dronken in de herberg. Een privilege van 1359 voor Schotse en Engelse kooplui bepaalde wel uitdrukkelijk dat ze hun proviand niet mochten doorverkopen. Uit een testament van 1406 blijkt echter dat kooplui ook wel maaltijden gebruikten die de herbergiers hen tegen betaling voorschotelden. Tenslotte zijn er aanwijzingen dat de Brugse herbergiers wijn, mede en mogelijk ook bier verkochten aan hun gasten. Naast deze praktische accommodatie voor mens en dier boden de herbergiers ook de ruimte aan kooplui om hun goederen veilig te bewaren. Van een koopman die in 1358 een laken gekocht had in de halle wordt bijvoorbeeld meegedeeld dat hij dit naar zijn herberg liet dragen. Ook deze opslag gebeurde tegen betaling, een kost die 'hostelage' werd genoemd. De herbergier droeg daarbij de volle verantwoordelijkheid over de gedeponeerde goederen, vanaf 1359 ook over de goederen die waren toevertrouwd aan hun klerken en leerjongens. Naast deze materiële

⁸⁴ Van Caster 1879: 86.

⁸⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 6641.

⁸⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 5, fol. 1bis r.

⁸⁷ Meutermans 2015: 213.

⁸⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 7508.

⁸⁹ Stadsarchief Mechelen, Stadscharters, nr. 34.

⁹⁰ Joosen 1988: 9.

⁹¹ Olbrechts 2006e Wijkboek 10: 55.

⁹² Van Houtte 1950, Van den Abeele en Catry 1992, Stabel 2001, Greve 2001, Murray 2005.

diensten was de herbergier ook een belangrijke bron van informatie over de strikt gereguleerde lokale productie van goederen, de handelaars in deze goederen, de voorwaarden waaraan de handel onderworpen was en de kredietverstrekkers. Een bron van 1358 vermeldt dat een koopman uit Stralsund zowel te Brugge als te Sluis een vaste waard had waarop hij een beroep deed. Dit wijst op een langdurige band en vertrouwensrelatie tussen herbergier en koopman. Er zijn gevallen bekend van herbergen waar kooplieden uit hetzelfde land samen verbleven, bijvoorbeeld de kooplieden uit Duitsland in 1370. Bij tijdelijke afwezigheid van de koopman was de waard zijn vertegenwoordiger. Vanaf 1323 maken de herbergiers deel uit van de gilde van de makelaars. Dat impliceert dat de herbergiers ook begonnen optreden als tussenpersonen tussen lokale handelaars en wisselaars en internationale kooplieden. De herbergiers konden daarbij borg staan indien er goederen op krediet verkocht werden. Wanneer een koopman goederen had gekocht op krediet en vertrokken was uit de stad zonder zijn schuld te voldoen, konden de schuldeisers na het aflopen van de termijn van het krediet hun schuld verhalen op de herbergier. De herbergiers speelden een gevarieerde rol in de handel te Brugge en behoorden tot het meest welvarende deel van de bevolking. Sommige herbergiers behoorden zelfs tot de adel, zoals de jonkvrouw van Ruddervoorde.

Mechelse waarden

Voor wat Mechelen betreft heeft Joosen⁹³ al gewezen op de rol van de herbergiers in de lakenhandel. In verschillende reglementen die het stadsbestuur in de 14de eeuw uitvaardigde voor de lakenhandel is er sprake van herbergen en hun waarden of hostelgiers. In de ordonnantie voor de draperie van 1333⁹⁴ is er 13 keer sprake van waarden en 4 keer van herbergen, allen in het onderdeel van de ordonnantie dat handelt over de makelaars (*samecopers*). Wanneer een vreemdeling te Mechelen laken kocht, zo stelt de tekst, en hij niet binnen de drie dagen zijn schuld vereffende werd ook *die weerd van der herberghen* beboet. Een reglement van 1339⁹⁵ verbood aan waarden en makelaars om koopmannen mee te nemen naar de plaatsen waar lakens geproduceerd werden of naar het huis van een lokale lakenhandelaar. Waarden worden in 1341⁹⁶ opnieuw vermeld in een reglement voor het makelaarschap. De herbergen worden vermeld in een reglement van 1342⁹⁷ betreffende de verkoop en betaling van lakens. In een nieuw reglement van 1347⁹⁸, dat werd herhaald in 1351, betreffende de verkoop van laken is er 12 keer sprake van waarden en 1 keer van een herberg. Het reglement herhaalt het verbod aan de waarden om koopmannen naar de plaatsen te leiden waar het laken gemaakt wordt, en voegt er aan toe dat de lokale producenten of handelaars hun waren evenmin naar de herberg mogen sturen om het te laten zien aan de koopmannen of het te verkopen. Het reglement stelt dat wanneer een koopman samen met zijn waard laken kocht in de lakenhalle op krediet, dat dit krediet beperkt moet zijn tot 14 dagen. Een nieuw reglement van 1360⁹⁹ verbood de *hostelgier* om zelf te handelen in laken of grondstoffen die gebruikt werden in de lakennijverheid op straf van beslaglegging van zijn herberg. In het reglement voor de verkoop van het laken van 1370¹⁰⁰ is er opnieuw sprake van hostellers en herbergen. De krediettermijn blijkt inmiddels te zijn verlengd tot 6 weken. Een reglement van 1379¹⁰¹ tenslotte vermeldt enkel herbergen. Er zijn ook aanwijzingen dat de Mechelse waarden niet enkel een rol speelden in de lakenhandel. In de oudste rolle van het visverkopersambacht, die dateert van vóór 30

⁹³ Joosen 1942: 57.

⁹⁴ Joosen 1935: 520-526, artikels [9], [10], [11], [12], [13], [17], [19], [25], [31].

⁹⁵ Joosen 1935: 526-527, artikel [7].

⁹⁶ Joosen 1935: 542.

⁹⁷ Joosen 1935: 543.

⁹⁸ Joosen 1935: 547-552, artikel [1], [2], [3], [4], [5], [10], [14].

⁹⁹ Joosen 1935: 559-561, artikel [1], [2].

¹⁰⁰ Joosen 1935: 564-566, artikel [2], [3], [5].

¹⁰¹ Joosen 1935: 568-569, artikel [4].

april 1350¹⁰², is er 8 keer sprake van waarden. Ze worden onder meer vermeld in verband met makelaars die schepen met vis willen betreden. Er zijn enerzijds waarden die optreden samen met personen die vis te koop hebben (*den ghene die den vische of den haring te coepe heeft ochte van sinen weert*). Anderzijds zijn er ook waarden die optreden samen met kopers van de vis (*den weerden die liede ontfaen die haring ende visch pleghen te copene*). De rol die de waarden van de herbergen in Mechelen speelde lijkt dus op die van hun Brugse collega's, maar in Mechelen is er nooit een beroepsorganisatie geweest van makelaars en herbergiers.

Herberg de Aer

Op dit moment zijn er voor de 14de en 15de eeuw geen personen bekend die in eigentijdse bronnen 'waard' genoemd worden. Voorlopig is er enkel een lijst bekend uit 1551¹⁰³ waarin een hele reeks waarden en waardinnen genoemd wordt in verband met achterstallige wijnaccijnzen. Ook expliciete vermeldingen van herbergen in de 14de eeuw zijn uiterst schaars. Een aantal onder hen zijn eigendom van een geestelijke instelling buiten Mechelen. Een voorbeeld is de herberg van de Sint-Bernaardsabdij te Hemiksem, die vermeld wordt in 1385¹⁰⁴ (*bider herberghen van sente bernaerts*). Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid om huizen waar vertegenwoordigers van de abdij konden overnachten en niet om publieke herbergen uitgebaat in een eigendom van een abdij. De vroegste bekende vermelding van een publieke herberg in Mechelen is een bron van 1362-1377¹⁰⁵, waarin er sprake is van de herberg 'In de Arend' (*de herberge in den Aere*). Dankzij een studie van Linda Van Langendonck¹⁰⁶ is er al vrij veel geweten over dit huis. Het loont de moeite om dit dossier van naderbij te bezien, om een beeld te krijgen van een middeleeuwse Mechelse herberg.

De Arend was gesitueerd op de hoek van de huidige Bruul en de Hallestraat, in de onmiddellijke omgeving van de Grote Markt. De nabijheid van de Lakenhalle sinds 1213¹⁰⁷ (*domo pannorum*), de Markt sinds 1237¹⁰⁸ (*in machlinia iuxta forum*) en de Nieuwe Halle sinds 1317¹⁰⁹ (*nove halle*), maakte dit tot een bijzonder geschikte locatie om handelaars te ontvangen.

Het huis de Arend wordt in 1399¹¹⁰ omschreven als een 'gastenverblijf' (*hospitium dictam den aer*) en nogmaals in 1421¹¹¹ (*hospitium aquile*). In 1471¹¹² blijkt dat aan het huis stallen verbonden waren. In 1468¹¹³ huurde de stad een jaar lang een grote ruimte in de Arend om er de wol te keuren (*jouffrouw van Heffene inden Aer betaelt vanden zale daer men de wolle in ghewaerdeert heft*). Mogelijk was deze 'zaal' op andere momenten in gebruik als opslagruimte. Het huis de Arend moet vrij groot geweest zijn, want het werd nadien gesplitst in de Gulden Arend en de Zwarte Arend. De Gulden Arend was volgens een akte van 1506¹¹⁴ voorzien van stallen en volgens een akte van 1507¹¹⁵ was het

¹⁰² Stadsarchief Mechelen, Fonds visverkopers, nr. 7, artikels [1], [6], [7], [29], [30], [32], [35]. In het document wordt Jan de Hond vermeld, die op 30 april 1350 overleden was (Meutermans 2016: 63).

¹⁰³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 226, fol. 2r-6r.

¹⁰⁴ Mechelen, Stadsarchief, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 63, fol. 200v.

¹⁰⁵ Croenen 2006: 372-373.

¹⁰⁶ Van Langendonck 2003: 22-47.

¹⁰⁷ Bormans & Schoolmeesters 1893: 171.

¹⁰⁸ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 2551.

¹⁰⁹ Stadsarchief Mechelen, G erf- en ontervingen, Losse schepenakten, akte op datum 11/8/1317.

¹¹⁰ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 15 (1399-1401), fol. 28r.

¹¹¹ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 29, p. 68.

¹¹² Van Langendonck 2003: 26.

¹¹³ Van Langendonck 2003: 44, n. 38.

¹¹⁴ Van Langendonck 2003: 44, n. 50.

¹¹⁵ Van Langendonck 2003: 26.

een herberg. In 1544¹¹⁶ blijkt de Zwarte Arend ook voorzien te zijn van stallen. Het opdelingsproces werd nadien nog verder gezet, want in 1578¹¹⁷ was het oorspronkelijke erf opgedeeld in zes huizen. De stadsrekeningen van de jaren 1434¹¹⁸, 1435¹¹⁹, 1437¹²⁰ en 1439¹²¹ vermelden vijf gelegenheden waarbij de bestuurders van de stad in de Arend een maaltijd gebruikten. In 1435 consumeren de bestuurders brood, vlees, vis, hobbier, en 96 liter wijn (*xxxvij ghelten*). Op basis van dit wijnverbruik is het redelijk te veronderstellen dat de groep genodigden uit minstens 50 personen bestond. In twee van de vier gevallen wordt aangeduid dat men de wijn was gaan halen in andere etablissementen, namelijk in Roosbeke, in de Nuwenkelder en in de Halsberch. In de 14de eeuw werd er nochtans in de Arend zelf wijn verkocht, wat blijkt uit de Mechelse stadsrekeningen. De stadsrekeningen bevatten een jaarlijks terugkomende onkostenpost voor wijn die gedronken werd op het Schepenhuis of die werd geschonken aan prominenten en de geestelijkheid, een gebruik dat ook uit andere steden bekend is. In sommige jaren worden daarbij enkel de gemaakte onkosten opgesomd, maar in andere jaren wordt heel gedetailleerd opgesomd hoeveel wijn, van welke soort, bij wie en waar men de wijn was gaan kopen. Zo vermeldt de stadsrekening van 1318¹²² dat men wijn was gaan kopen bij Adelise Waltems in de Arend (*in den aer te adelisen waltems iij gelten*). In 1377¹²³ werd er rode wijn verkocht (*te jans in den aer rood wijn*), net als in 1381¹²⁴. In 1384¹²⁵ werd er rode wijn uit Beaune in Bourgondië verkocht (*vij ghelten roods wijns van byanen ... inden aer*). In 1410¹²⁶ wordt enkel gemeld dat er wijn gekocht was in de Arend (*xij ghelten wijns ... ghehaelt inden aer*). De verkoop van wijn vond dus plaats in de periode dat de Arend een herberg en een gastenverblijf werd genoemd.

De eigenaars van de Arend in de 14de en 15de eeuw behoorden tot de stedelijke elite. Het huis ontleende zijn naam waarschijnlijk aan 'walthelini de aquila' die voor het eerst vermeld wordt in 1298¹²⁷, maar toen reeds overleden was. In een bron uit 1319¹²⁸ werd hij 'walthelmi dicti uten are' genoemd, wat erop wijst dat hij eigenaar was van het huis de Arend. Nadien was het huis eigendom van zijn zoon Jan, die in 1322¹²⁹ overleden was (*quondam Johannis filij quondam Walthelini de aquila ... hereditas dicta vulgariter den aer que quondam fuit dicti Johannis de aquila*). Een latere notitie op de rug van de akte noemt hem 'Johannes Waltem in den aer'. Mogelijk was hij de echtgenoot van 'adelisen waltems' bij wie het stadsbestuur in 1318 wijn kocht. Jan Waltems is waarschijnlijk te identificeren met Jan de Ridder die in 1307¹³⁰ (*Johannis dicti ridders*), 1311¹³¹ en 1318¹³² vermeld wordt als buurman van het huis de Duif en in 1321¹³³ als eigenaar van een erf bij de Markt (*omtrent*

¹¹⁶ Van Langendonck 2003: 45, n. 55.

¹¹⁷ Van Langendonck 2003: 28.

¹¹⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 109, fol. 131v (*vranke van heffene jnden Aer*) en 142r (*maeltijt ... tot vranx van heffen*). Met dank aan David Wellens.

¹¹⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 110, fol. 212v (*maeltijt ... tot vranx van heffen inden aer*).

¹²⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 112, fol. 208v (*maeltijt ... te vranx van heffen inden aer*), 213r (*verteerd ... tot vranx van heffne inden aer*).

¹²¹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 114, fol. 229r (*maeltijt ... tot vranx van heffene inden aer*).

¹²² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 4, fol. 37v.

¹²³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 55, fol. 81r.

¹²⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 59, fol. 95v.

¹²⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 62, fol. 116r.

¹²⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 86, fol. 141v.

¹²⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 88.

¹²⁸ Stadsarchief Mechelen, G erf- en ontervingen, Losse schepenakten, akte op datum 28/8/1319.

¹²⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 213.

¹³⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 127.

¹³¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 146.

¹³² Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 192.

¹³³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8203a, p. 3

de marct ... jan de riddre ... van sin erve). Uit een akte van 1374¹³⁴ blijkt immers dat de Arend gesitueerd was tussen de Duif en de huidige Bruul (*den Aer sitam supra forum Machliniensem inter Novum Brolium et hereditatem dictam de Duve*). De derde gekende eigenaar is de zoon van de voornoemde Jan, die zelf ook Jan heette, en die overleden was in 1342¹³⁵ (*quondam Johannis filij quondam Johannis de aquila ... hereditas ... quondam johannis de aquila dicta vulgariter de aer, sita prope novam hallam*). Hij is waarschijnlijk te identificeren met Jan de Ridder die in 1339¹³⁶ vermeld wordt als eigenaar van een erf bij de Halle (*Ians Ridders*). In een akte van 1336¹³⁷ wordt hij heer en ridder genoemd, wat aantoont dat hij effectief een ridder was (*dominus johannes walthem miles*). Volgens van den Eynde was ridder Jan 'Watheems' schepen van Mechelen in 1338¹³⁸. Zijn schepenzegel toont een wapenschild met daarop drie vogels, waarschijnlijk te interpreteren als arenden. Het huis de Arend was dus drie generaties lang eigendom van dezelfde familie, die zeker in de derde generatie behoorde tot de ridderlijke stand. Rond 1343 was het huis de Arend kortstondig in het bezit van Jacob Bockebaryl. In 1343¹³⁹ werd Jacob Bockebaryl vermeld als eigenaar van twee erven bij de Nieuwe Halle, aan weerszijden van het erf van Hendrik van Papenbroek. Eén van deze twee erven moet het huis de Arend geweest zijn, want in een cijnsboek van 1350¹⁴⁰ wordt vermeld dat wijlen Jacob cijns betaalde voor de Arend (*wilen jacop bockeberrijs xxiiij lb. pay. van den aere*). In 1345¹⁴¹ waren de twee erven naast het erf van Peter van Papenbroek al in het bezit van Floris en Jacob van Duffel en verwierven ze ook het erf van Peter van Papenbroek. In het regest dat van deze akte bewaard bleef, worden Floris en Jacob kinderen genoemd van 'tser' Floris van Duffel. Op basis hiervan kunnen de beide broers geïdentificeerd worden als leden van de adellijke familie van de Duffelse Berthouts¹⁴². In 1350¹⁴³ worden Floris en Jacob genoemd als eigenaars van den Aer (*Florencio de Duffle ad opus ipsius et Iaco(bi), eius fratris, ... ad hereditatem dictum Aer dictorum fratrum*). Floris werd ridder genoemd in 1372¹⁴⁴ en Jacob in 1379¹⁴⁵. In een document van 1362-1377¹⁴⁶ geeft Jacob van Duffel een overzicht van wat hij en zijn broer Jacob van hun ouders geërfd hadden. Jacob beweert daarbij dat de herberg de Arend onverdeeld in het bezit van hem en zijn broer bleef (*so seg ic dat de herberge in den Aere ongedeelt bleef*). Jacob zegt dat zijn broer Floris heel wat bezittingen verkocht, waaronder cijnzen in de stad Mechelen (*vele goets thys te Mechelen in de stat, die hi oock verkoft heeft*). De rechtstitels daarvan werden volgens Jacob door Floris overgemaakt aan Jan Triapain (*dat Jan Triapain wel weet want hi hem die brieve overgaf*). Dit wijst erop dat Jan Triapain de koper was van de cijnzen van Floris van Duffel. Vermoedelijk had Floris zijn aandeel in de Arend verkocht aan Jan Triapain, want Jan verschijnt vanaf 1347¹⁴⁷ in de bronnen als 'Jan Triapayn gezegd in den Aer'. Dit wijst erop dat Jan Triapain in de Arend woonde. Jan Triapain is het eerste lid van de familie die in Mechelen gekend is. Over zijn beroepsactiviteiten is niets

¹³⁴ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 29, p. 68.

¹³⁵ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 331.

¹³⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, p. 18, transcriptie De Ware Vrienden van het Archief.

¹³⁷ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 1276.

¹³⁸ Van den Eynde 2001: 34 en planche XXI. Op dit moment is er nog geen eigentijdse bron gekend waarin hij als schepen vermeld wordt.

¹³⁹ Stadsarchief Mechelen, R Begijnhof, nr. 2, fol. 76r.

¹⁴⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8205, p. 2.

¹⁴¹ Stadsarchief Mechelen, R Begijnhof, nr. 2, fol. 76r.

¹⁴² Croenen 2003: 294-295 (89. Floris van Duffel 1350-1374 en 90. Jakob van Duffel 1350-1399, zonen van 65. Floris 1320-1343).

¹⁴³ Croenen 2006: 367 (uitgave) en Meutermans 2016: 72 (vertaling).

¹⁴⁴ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 3, fol. 93v (25/5/1372). Datum bepaald door Jan Meutermans, die een vertaling voorbereidt.

¹⁴⁵ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 4, fol. 15v (3/8/1379).

¹⁴⁶ Croenen 2006: 372-373.

¹⁴⁷ Meutermans 2015: 68.

geweten. In 1374¹⁴⁸ verkocht Jan Triapain zijn rechten op de Arend aan een zekere Jacob Franche, maar waaruit deze rechten bestonden wordt niet meegedeeld. Wie 'jans in den aer' was die in 1377 en 1381 wijn verkocht aan de stad is niet duidelijk. Mogelijk gaat het toch om Jan Triapain, want zijn zonen blijken later de eigenaars te zijn van de Arend. In een akte van 1385¹⁴⁹ blijkt dat Jacob van Duffel nog 2/5 bezat van het eigendomsrecht van de Arend, die hij toen verkocht aan de kinderen van wijlen Jan Triapain, Gabriel en Jan. In 1386¹⁵⁰ en 1388¹⁵¹ worden Gabriel en Jan Triapain samen als eigenaars genoemd van de Arend en tussen 1394¹⁵² en 1405¹⁵³ werd enkel Gabriel Triapain nog vermeld als eigenaar. In de periode dat Gabriel Triapain eigenaar was van de Arend werd het huis omschreven als een gastenverblijf of 'hospitium'. Net als zijn vader ontleende Gabriel zijn bijnaam aan het huis de Arend, voor het eerst in 1392¹⁵⁴ (*Gabriel Treapain alias dictus inden Aer*). De functies die Gabriel Triapain uitoefende wijzen op een pijlsnelle opgang in de maatschappij: schepen, ontvanger en burgemeester van Mechelen, gezworene en deken van het wollewerk (deze laatste functie in 1422 en 1426)¹⁵⁵. Het wollewerk was het bestuursorgaan dat toezag op de goede gang van zaken in de lakennijverheid en de dekens gaven er de leiding aan. Dit wijst erop dat Gabriel Triapain zelf actief was in de lakennijverheid. In 1421 kocht hij het prestigieuze pand de 'wooninghe van Lilloo' op de Wollemarkt van ridder Jan van Halen, heer van Lilloo¹⁵⁶. In de jaren '30 van de 15de eeuw was de Arend in het bezit van Vranke van Heffene, toen het stadsbestuur er regelmatig een maaltijd kwam gebruiken. Het is onduidelijk of hier Vranke, zoon van Vranke bedoeld wordt, die burgemeester was in 1438¹⁵⁷, of Vranke, zoon van Jacob, die ontvanger was van de stad in 1439¹⁵⁸. In ieder geval was het een lid van een familie die de bestuursfuncties aan de stad en in het wollewerk aan mekaar rijgde.

Het sociaal-economisch profiel van de eigenaars van de Mechelse herberg de Arend stemt overeen met dat van de Brugse herbergiers.

Verkoop van wijn

De verkoop van wijn te Mechelen was in de late 13de eeuw onderworpen aan een accijnsheffing, net als de verkoop van bier en mede. Dit blijkt uit een document uit 1295¹⁵⁹ waarbij de verkoop van dergelijke dranken te Nekkerspoel werd onderworpen aan de reglementering die reeds in Mechelen van kracht was (*vendre a Neckerspoele vin, servoise ne mies ... comme om le vent a Malines*). Het enige verschil met Mechelen bestond erin dat de opbrengsten uit de boeten en de accijnzen zouden ten goede komen aan de heer van Nekkerspoel (*sauve a nous les amendes des forfais et les assises seur Neckerspoele*). Het stadscharter van 1301¹⁶⁰ legde de bevoegdheid om de accijnzen te verhogen of te verlagen bij het stadsbestuur (*der stat van Machelne dat si hare assisen ... hoghen ende nederen moghen*). In hetzelfde document werd bepaald dat bier dat in Mechelen werd ingevoerd aan dezelfde accijnsheffing onderworpen was als Mechels bier en dat het enkel mocht verkocht worden

¹⁴⁸ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 3, fol. 28v (19/7/1374). Datum bepaald door Jan Meutermans, die een vertaling voorbereidt.

¹⁴⁹ Van Langendonck 2003: 25 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 8 (1385-1387), fol. 45r.

¹⁵⁰ Van Langendonck 2003: 25 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 8 (1385-1387), fol. 70v.

¹⁵¹ Van Langendonck 2003: 25 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 9 (1388-1390), fol. 30r.

¹⁵² Van Langendonck 2003: 25.

¹⁵³ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 29, p. 68.

¹⁵⁴ Van Langendonck 2003: 25.

¹⁵⁵ Van Langendonck 2003: 25.

¹⁵⁶ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 22 (1412-1421), fol. 75r.

¹⁵⁷ Van den Eynde 2001: 69.

¹⁵⁸ Van den Eynde 2001: 69.

¹⁵⁹ Croenen 2006: 59-62, artikel [2]. Zie ook Peeters 1981: 42.

¹⁶⁰ Jamees 1993: 12-17.

door poorters (*sal assise gheven gheliic dat ghebruwen ware binnen Machelne noch dierre vercopen dane poertren*). Zowel de wijn die aangekocht was voor eigen gebruik als de wijn die bestemd was voor de verkoop was accijnsplichtig (*so ne mach niemen wiin drinken binnen siin huus noch vercopen hine moet assise gheven*). Enkel de hertog van Brabant, de stadsheer Jan Berthout en de commanderij van Pitsenburg waren vrijgesteld van wijnaccijns, de laatste echter enkel voor wat betreft de wijn die men zelf verbruikte. Het charter stelt niet expliciet dat wijn enkel verkocht mocht worden door poorters, maar waarschijnlijk was dit wel het geval aangezien zelfs bier enkel door poorters mocht verkocht worden. Een ordonnantie van het stadsbestuur van Mechelen van 1345¹⁶¹ verbood aan de handelaars in het klein in bier en brood om tevens actief te zijn in de lakennijverheid (*dat nieman wollewerc maken en mach die ... vortap houd van broede, van swerten biere, van witten biere, van ale*). Aan de handelaars in wijn in het klein werd dit echter niet verboden. In het charter van 1301 wordt veel aandacht besteed aan de accijnzen, omdat deze de belangrijkste bron van inkomsten vormden voor de stad. In het jaar 1311-1312 waren alle accijnzen samen goed voor 69% van de inkomsten van de stad¹⁶². De wijnaccijns was de belangrijkste van alle accijnzen. De verpachting van de wijnaccijns in het jaar 1322-1323 was goed voor 26% van de totale pachtinkomsten¹⁶³. Dit wijst op een hoge consumptie van wijn in 14de -eeuws Mechelen, wat niet ongewoon is in een middeleeuwse stad. In 1361-1362 waren de verschillende taksen op de wijn in Gent goed voor 3/5 van de inkomsten van de stad Gent¹⁶⁴. Het groot belang van de inkomsten uit de belasting op wijn botst met de perceptie in de historiografie van wijn als luxedrank, die slechts door de toplagen van de samenleving werd gedronken. Craybeckx meende het hoge wijnverbruik te Brugge in de 14de en 15de eeuw te kunnen verklaren door de aanwezigheid van zeer veel kapitaalkrachtige zowel inheemse als uitheemse kooplieden in de stad¹⁶⁵. De prijs van wijn kon echter sterk variëren, afhankelijk van het succes van de wijnoogst, de transportkosten en de soort wijn. Monique Sommé stelde een verschil van bijna een factor 15 vast in de prijs van wijnen aangekocht voor het hof van Filips de Goede. De goedkoopste wijn betrof wijn uit Aarschot die in 1430 was aangekocht te Mechelen¹⁶⁶. Vandenbroecke stelde dat in Gent het verbruik van wijn het hoogst was in de 14de eeuw en dat het verbruik in de 15de eeuw halveerde. In de 18de eeuw bevond het verbruik zich nog ongeveer op hetzelfde niveau van de 15de eeuw, maar in de 19de eeuw bereikte het wijnverbruik een dieptepunt¹⁶⁷. De perceptie van wijn als drank van de maatschappelijke elite en bier als drank van het volk is dus wellicht ontstaan in de 19de eeuw. Sivery, die de wijnconsumptie in Henegouwen bestudeerde, stelde dat in de middeleeuwen ook ruime verspreiding moet gehad hebben onder de lagere standen¹⁶⁸.

Wijnhuizen, mogelijk herbergen

In Mechelen kunnen voor de 14de en 15de eeuw tientallen etablissementen worden opgesomd waar wijn werd verkocht op basis van de steeds wederkerende rubriek in de stadsrekeningen betreffende de presentwijnen. In de meeste gevallen worden die etablissementen aangeduid met hun huisnaam, in een minderheid van de gevallen wordt de persoon vermeld bij wie men de wijn was gaan kopen. Voor zover bekend, wordt de aard van deze etablissementen slechts twee keer vermeld. In 1369¹⁶⁹ is

¹⁶¹ Joosen 1935: 545-546.

¹⁶² Peeters 1981: 58.

¹⁶³ Peeters 1993: 95-96.

¹⁶⁴ Van Werveke 1933: 1100.

¹⁶⁵ Geciteerd in Peeters 1993: 98.

¹⁶⁶ Sommé 1997: 961.

¹⁶⁷ Vandenbroecke 1975: 389-391.

¹⁶⁸ Besproken in Vandenbroecke 1975: 392.

¹⁶⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 47, fol. 72r.

er sprake van *wijn tavernen*. In 1502¹⁷⁰ wordt vermeld dat men wijn was gaan kopen *in diverse wijn huysen*. De vraag daarbij is of dat men in deze wijnhuizen enkel wijn kon drinken of dat men er ook kon overnachten. In dat laatste geval zijn het echte herbergen en speelden ze een belangrijke rol in de handel. Uit het voorbeeld van de herberg 'de Arend' bleek dat de functie van herberg kon samengaan met de verkoop van wijn.

De globale indruk die men krijgt bij het lezen van de stadsrekeningen is dat de wijnhuizen gesitueerd zijn bij de huidige Grote Markt, Steenweg, IJzerenleen en Guldenstraat. Dit is geen bewijs dat ze elders in de stad ontbraken. Aangezien de wijn meestal geconsumeerd werd op het Schepenhuis zelf, haalde men de wijn uit etablissementen in de onmiddellijke omgeving. Het verhaal van de wijnhandel in Mechelen is van belang voor de site die hier besproken wordt, aangezien de site gesitueerd is op het achtererf van zes huizen die in de tweede helft van de 14de eeuw allen functioneerden als wijnhuis. Deze zes huizen bestonden allen reeds in de eerste helft van de 14de eeuw en hun evolutie is doorheen heel wat naamsveranderingen te volgen tot in 1914, toen een bombardement de huizen in de as legde¹⁷¹. Bij de wederopbouw werd de percelering gewijzigd, maar de 19de eeuwse kadasterkaarten geven nog de structuur weer zoals die voor de 14de eeuw valt te reconstrueren. Elk huis is daarbij ongeveer vijf meter breed en samen vormen ze een aaneengesloten bebouwing aan de Steenweg. De diepte van de percelen varieerde van huis tot huis, maar was in ieder geval een veelvoud van de breedte. Het erf van het huis 'de Halsberg' liep in de 14de eeuw zelfs helemaal door tot in de Begijnenstraat, honderd meter diep.

Huisnaam	1300-1349	1350-1399	1400-1449	1450-1499	1500-1549
1. Caelberg		1374, 1375, 1378-1380, 1382-1385	1422	1453	
2. Gulden Cop, later Drie Coppen	1349	1375, 1379- 1385	1424, 1426, 1427, 1432, 1433, 1435, 1441-1446	1453, 1456- 1458	1505, 1506
3. Halsberg, later Olifant		1379-1385	1418, 1424, 1426, 1427, 1435, 1436, 1439-1442	1453, 1457	
4. Zwarte Haan, later Spanje	1314, 1318	1375, 1377, 1378	1402, 1403, 1405, 1406, 1426, 1427, 1434-1436	1474, 1475, 1477, 1479	1501-1507
5. Henegouwen		1353, 1354, 1375, 1382, 1385	1402, 1403, 1424, 1432, 1433, 1434, 1441-1444	1456, 1458, 1475, 1477	
6. Os		1376, 1377, 1381, 1385			
7. Naamloos, later Paradijs			1429, 1436, 1437, 1439, 1440, 1441, 1443-1446	1456, 1460	

Tabel 2.1: Jaren waarin de verkoop van wijn vermeld wordt in de wijnhuizen grenzend aan de site.

¹⁷⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 177, fol. 171r.

¹⁷¹ Voor de referenties zie de bijlagen.

In twee daarvan is de verkoop van wijn geattesteerd van de eerste helft van de 14de eeuw tot het begin van de 16de eeuw. Eén van deze twee gevallen betreft het huis de *Gulden Cop*, waarvan de naam zelf – vermeld sinds 1339 – wijst op de consumptie van drank. De term ‘kop’ betekent hier waarschijnlijk specifiek ‘wijnbeker’¹⁷². De samenstelling ‘gulden kop’ verwijst waarschijnlijk naar een vergulde zilveren beker, een typisch prestigeobject dat door de stedelijke overheid werd geschonken aan hoge gasten, zoals de *hooghen verguldene overdecken cop*, die in 1503¹⁷³ door de stad Mechelen werd geschonken aan de Vrouwe van Ravestein of de *guldenen cop*, die in 1336¹⁷⁴ door het stadsbestuur werd geschonken. Vanaf 1451¹⁷⁵ wordt het huis de ‘Drie Koppen’ genoemd, afgewisseld met ‘de Drie Gulden Koppen’ vanaf 1453¹⁷⁶. Waarschijnlijk is deze naamsverandering te wijten aan een nieuw uithangbord waarop drie drinkbekers waren afgebeeld, wellicht ter vervanging van het oude uithangbord waarop slechts één beker stond. De naam ‘de Drie Koppen’ blijft in gebruik tot 1573¹⁷⁷, met een onderbreking in de periode 1471¹⁷⁸-1506¹⁷⁹, waarin het huis bekend stond als ‘de Boom’. Het is de vraag of ‘de Gulden Kop’ enkel een wijnhuis was of een echte herberg was, dus een plaats waar reizigers konden overnachten. De vermelding van een bijhorende stal in 1402¹⁸⁰ (*stabulo*) en 1520¹⁸¹ (*stallen*), bood alleszins de mogelijkheid aan reizigers om hun paard te stallen. Het is onwaarschijnlijk dat deze stal in het midden van de stad bedoeld was voor andere dieren dan paarden. De overnachting van de reizigers zelf is veel minder een probleem, want daarvoor volstaat een willekeurige kamer en een bed. Het huis bezat ook achteruitgang via de Begijnenstraat, die onder meer vermeld wordt in 1508¹⁸² (*de drie coppen ... comende achter met eenen vutgange tot inde beghinenstrate*). Vermoedelijk werden de paarden langs deze ingang naar de stal geleid. Ook het sociaal profiel van de eigenaars komt overeen met het profiel van de eigenaars van een herberg. Het huis de Gulden Cop was in 1339¹⁸³ in bezit van Lodewijk van Duffel. Deze Lodewijk van Duffel is waarschijnlijk te identificeren als de zoon van Hendrik (III) Berthout, heer van Duffel en Geel, vermeld vanaf 1294¹⁸⁴. ‘De Gulden Kop’ was dus in bezit van dezelfde familie die de herberg ‘de Arend’ bezat. De volgende eigenaar van ‘de Gulden Kop’, Hendrik van Erpe, was zeker ook een welstellend burger, want in 1339, 1342 en 1343 was hij ontvanger van de stad Mechelen¹⁸⁵. In 1357¹⁸⁶ was de ‘Gulden Kop’ in het bezit van Olivier uten Zacke of van den Zacke, die tevens eigenaar was van ‘de Halsberg’. In de jaren 1355, 1356 en 1357 kocht het stadsbestuur wijn aan bij Olivier van den Zacke en in 1358 verbruikten de vertegenwoordigers van de stad een maaltijd bij hem, toen ze daar vergaderden¹⁸⁷.

Indien de middeleeuwse handelaar zich vooral te paard verplaatste is de toegang van de wijnhuizen aan de Steenweg langs de Begijnenstraat cruciaal. Met een volledig aaneengesloten bebouwing en

¹⁷² <http://gtb.inl.nl/>, VMNW, modern lemma ‘kop’.

¹⁷³ Piens 2010: 90.

¹⁷⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 18, fol. 124r.

¹⁷⁵ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 69, fol. 49v.

¹⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 60, IJzeren Leen, p. 7.

¹⁷⁷ Olbrechts & Van der Jeught 2008

¹⁷⁸ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 60, IJzeren Leen, p. 7.

¹⁷⁹ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 125 (1506-1507), fol. 74r.

¹⁸⁰ Stadsarchief Mechelen, Fonds Foncke, nr. 112 Cartularium van de Heilige Geesttafel van Sint Jan (1420), fol. 82r-82v.

¹⁸¹ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 145, fol. 20r.

¹⁸² Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 126, fol. 221v-222r.

¹⁸³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 8204, p. 13. Transcriptie De Ware Vrienden van het Archief.

¹⁸⁴ Croenen 2003: 294-295, 366.

¹⁸⁵ Van den Eynde 2001: 35, 36.

¹⁸⁶ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 2098.

¹⁸⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 32, fol. 95v; nr. 33, fol. 69v; nr. 34, fol. 81v; nr. 35, fol. 63r.

een gemiddelde gevelbreedte van vijf meter is er simpelweg onvoldoende plaats om een doorgang te voorzien voor de paarden naar het erf achteraan. Het huis 'Caelberg' verloor zijn doorgang naar de Begijnenstraat vermoedelijk in 1346¹⁸⁸. De eigenaar van 'Caelberg' verkocht in dat jaar een stenen huis genaamd 'Spijker' achter het huis 'Caelberg' alsook een kleine weg. De koper was Hendrik van Erpe, eigenaar van 'de Gulden Kop' sinds 1342¹⁸⁹. In 1348¹⁹⁰ werd nog een tweede huis achter 'Caelberg' verkocht. Deze toestand lijkt vervolgens te zijn gefossiliseerd. In 1402¹⁹¹ hoort bij het huis 'de Gulden Kop' nog steeds een huis achter het huis 'Caelberg'. Deze toestand is nog herkenbaar op de kadasterkaart van 1824. Als 'Caelberg' ooit een herberg was, dan was dit waarschijnlijk vóór 1346. Voor de 'Gulden Cop' is de functie van herberg waarschijnlijker na de overdracht van het 'Spijker' en de kleine weg in 1346. Aangezien een spijker een opslagplaats is voor graan, boodt de verwerving ervan ook de mogelijkheid om goederen op te slagen in het bezit van reizigers. Het huis 'de Halsberg' strekte zich in 1349¹⁹² helemaal uit tot in de Begijnenstraat, wat in 1458¹⁹³ nog steeds het geval was. In 1519¹⁹⁴ had 'de Halsberg' nog een uitgang in de Begijnenstraat. Van de 'Zwarte Haan', later 'Spanje' genoemd is pas in 1599¹⁹⁵ melding van een poort in de Begijnenstraat. Voor de huizen 'Henegouwen' en 'de Os' zijn er geen uitgangen in de Begijnenstraat vermeld. Van het huis 'Henegouwen' is wel bekend dat de vertegenwoordigers van de stad er in 1356¹⁹⁶ vergaderden en een maaltijd gebruikten.

Wijnsoorten

Wat de wijnsoorten betreft die te Mechelen gedronken werden, zijn de onderstaande gegevens op dit moment bekend. Het onderwerp komt nauwelijks aan bod in de bestaande historische literatuur, dus de resultaten zijn grotendeels gebaseerd op primair archiefonderzoek, voornamelijk in de stadsrekeningen. De hoeveelheid data verschilt erg van soort tot soort, variërend van unieke vermeldingen tot honderden. Zeker in de eerste helft van de 14de eeuw wordt niet vaak gespecificeerd welke soort wijn werd aangekocht. Ter vergelijking worden ook gegevens over Brugge vermeld. Zowel het enorme belang van Brugge als handelscentrum in de late middeleeuwen als de grote hoeveelheid historische bronnen maken dat attestaties van wijnsoorten te Brugge vaak de oudste in het Nederlands taalgebied zijn. Mechelen was één van de afzetmarkten voor de wijn uit Brugge. Dat blijkt uit de vrijstelling van accijnzen voor handelaars uit Brugge, Damme en Sluis die te Mechelen wijn in het groot wilden verkopen, zoals vastgelegd in een ordonnantie in 1322¹⁹⁷. Indien er lange tijd zit tussen de eerste vermelding van een wijnsoort te Brugge en de eerste vermelding ervan te Mechelen, zoals het geval is voor de wijn uit Poitou, dan is dit waarschijnlijk te wijten aan de beperktheid van het huidig archiefonderzoek te Mechelen.

De oudste gegevens hebben betrekking op een drank die in deze oplijsting een buitenbeentje is, namelijk mede, de alcoholische drank bereid uit honing. Het verbruik van mede was al in 1295 belast met een accijnsheffing zowel te Mechelen als te Nekkerspoel (*vendre a Neckerspoele ... mies ... comme om le vent a Malines*). Een gelijkaardige accijnsheffing op mede is in Brugge gekend sinds

¹⁸⁸ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 1, fol. 22r en Meutermans 2015: 18 (vertaling).

¹⁸⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 1989.

¹⁹⁰ Meutermans 2015: 164 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 1, fol. 61r.

¹⁹¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds Foncke, nr. 112 Cartularium van de Heilige Geesttafel van Sint Jan (1420), fol. 82r-82v.

¹⁹² Meutermans 2016: 14.

¹⁹³ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 60, p. 6.

¹⁹⁴ Stadsarchief Mechelen, G Schepenakten, Serie I, nr. 143, fol. 86v.

¹⁹⁵ Stadsarchief Mechelen, K. Geldwezen, IV. Belastingen op de huizen, Serie IV, nrs. 1-2, fol. 4r.

¹⁹⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 33, fol. 71v.

¹⁹⁷ Peeters 1994: 277.

1290¹⁹⁸. De opbrengsten van deze accijnsheffing werden jaarlijks genoteerd in de Mechelse stadsrekeningen en geven een idee van het verbruik van mede. Begin 14de eeuw bracht de heffing op mede tussen 1000 en 3000 pond payment op, dit is ruwweg tussen 1/3 en 1/9 van de opbrengsten van de heffing op de wijn¹⁹⁹. Mede was dus in Mechelen een vrij populaire drank in de eerste helft van de veertiende eeuw. De mede werd mogelijk in Mechelen zelf vergist gezien de vermelding van verschillende ‘medeblanders’ in de jaren ’40 van de veertiende eeuw: Godfried in 1349²⁰⁰, Lieven in 1347²⁰¹ en Willem in 1348²⁰². Een *blander* is een ‘menger’, maar het is niet zeker of het eerste lid op de honingdrank *mede* slaat of op de kleurstof *meede*²⁰³. Het moet economisch interessanter geweest zijn om enkel de honing te transporteren en de mede ter plaatse te maken dan om de mede te transporteren, wat de transportkosten verdrievoudigt (12% alcohol) tot verviervoudigt (8% alcohol)²⁰⁴. De drank lijkt in de loop van de 14de eeuw aan populariteit te verliezen als presentwijn. In 1311-1312²⁰⁵ wordt er nog 13 keer mede gedronken op het schepenhuis, terwijl dit in het jaar 1383-1384²⁰⁶ nog slechts 1 keer het geval is.

In de oudste stadsrekening van 1311-1312²⁰⁷ wordt al melding gemaakt van oude wijn (*i ghelte ouds wijns*). Ook later wordt vaak het onderscheid gemaakt tussen oude en nieuwe wijn die blijkbaar in verschillende wijnhuizen aangekocht werd, zoals de stadsrekening van 1374-1375²⁰⁸ vermeldt (*ij ghelten waren oud wijn ... in de borch en dander ij ghelten nuwe wijn ... in den libaert*). In de 14de en 15de eeuw bedoelt men met ‘oude wijn’ de wijn van het vorige oogstjaar²⁰⁹. In de eerste stadsrekening van 1311-1312²¹⁰ is er daarnaast sprake van rode en witte wijn, zonder verdere herkomstaanduiding (*roets wijns* en *witten wine*). Uit de stadsrekeningen van eind jaren ’70 van de 14de eeuw blijkt dat de rode wijn meer koste dan de witte en de oude wijn meer dan de nieuwe. Het onderscheid tussen oude en nieuwe wijn wordt gemaakt in de maanden oktober en november. Dat is de periode waarin de witte wijnen uit het Rijnland, zeer snel na de oogst in september, op de markt komen²¹¹. De prijs van de oude wijn in de maand oktober is inderdaad identiek aan de prijs van de witte wijn in de maand september. De wijnen uit het Rijnland van het voorafgaande jaar waren in Mechelen dus duurder dan die van de nieuwe oogst. Dat is eigenaardig, want in de literatuur over de middeleeuwse Duitse wijn wordt gesteld dat de nieuwe wijn duurder was dan de oude²¹².

	1375-1376	1376-1377	1377-1378	1378-1379	1381-1382
rood	24	24	24		
wit	20	22 (in september)	22 (in september)		
oud		22		22	22

¹⁹⁸ Gilliodts-van Severen 1876: 445.

¹⁹⁹ Peeters 1993: 119.

²⁰⁰ Meutermans 2015: 199.

²⁰¹ Meutermans 2015: 84.

²⁰² Meutermans 2015: 101.

²⁰³ <http://gtb.inl.nl/>, Vroegmiddelnederlands Woordenboek, modern lemma ‘medeblander’.

²⁰⁴ <http://bijlmakers.com/wijn-maken/mede/>.

²⁰⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1, fol. 148r, 148v, 149r, 149v, 150r.

²⁰⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 62, fol. 116v.

²⁰⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1, fol. 150v.

²⁰⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 53, fol. 76v.

²⁰⁹ Winthrop Haeger 2016: 45.

²¹⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1, fol. 149v en 155r.

²¹¹ In de rekeningen van de graaf van Holland uit het jaar 1344 is er in Den Haag zelfs sprake van *nyewes Rijns wijns* in de week van 13 tot 19 september, zie: Hamaker 1878: 318.

²¹² Winthrop Haeger 2016: 45.

				(in oktober)	(in oktober)
nieuw			16 (in oktober)	20 (in november)	20 (in oktober)

Tabel 2.2: Prijzen van wijn in de Mechelse stadsrekeningen, prijs per gelte (inhoudsmaat) in denieren groot brabantse

Wat de lokale wijn betreft, is er in de eerste plaats wijn die te Mechelen zelf gemaakt werd. In 1302²¹³ is er voor het eerst sprake van een wijngaard buiten de stad, in de omgeving van Hanswijk (*vineam ... prope hansewiic*).

Er zijn geen aanwijzingen dat de wijn uit de Mechelse wijngaarden ooit op het schepenhuis werd gedronken of aangeboden als presentwijn. Wel werden er op het schepenhuis druiven gegeten die mogelijk uit deze wijngaarden afkomstig waren, bijvoorbeeld in 1380²¹⁴ (*wijnbesien*). Er moet al in de dertiende eeuw wijnbouw hebben plaatsgevonden in de omgeving van Mechelen, want in 1246²¹⁵ stond Gillis Berthout aan de Duitse orde zijn inkomsten in graan en wijn af die hij bezat in het Waverwoud (*redditus bladi et vini quos in Wavera habebat*). Aanwijzingen voor de consumptie van Brabantse wijn zijn nog niet gevonden in de stadsrekeningen. Uit rekeningen van adellijke huishoudens blijkt wel dat er te Mechelen Brabantse wijn werd verkocht. In de rekeningen van Margaretha van Gelre van 1331-1333²¹⁶ is er een enkele keer sprake van wijn die in Aarschot gekocht was en vermoedelijk ter plaatse ook gemaakt werd (*10 amen 6 vierdendeel min wijns die van Arscot quam*). Uit de rekeningen van Filips de Goede blijkt dan weer dat er te Mechelen in 1430 wijn uit Leuven verkocht werd en in 1440 wijn uit Aarschot²¹⁷.

Wat de importwijnen betreft, is er in de eerste plaats de Rijnse wijn. De benaming 'Rijnse wijn' was een verzamelterm voor wijnen afkomstig uit zowel het Rijnland als de Moezelstreek en de Elzas. Het klooster van Rozendaal ontving in 1304²¹⁸ wijn uit Bernkastel in de Moezelstreek (*unius ame vini ... de vinea ... sita in ... Byrkastel*). De commanderij van de Duitse Orde van Pitsenburg was een belangrijke importeur van Rijnse wijn in Mechelen. Het stadscharter van Mechelen van 1301²¹⁹ vermeldt ondubbelzinnig de verkoop van wijn door Pitsenburg. Het charter bepaalde dat de commanderij vrijgesteld was van accijnzen voor de wijnen die ze zelf consumeerden, maar niet voor de wijn die ze verkochten (*die van Pitchenborch, die moghene selve drincken sonder assise gheven ende niet vercopen sine moeten assise gheven*). Een indirecte aanwijzing voor de wijnhandel van de Duitse Orde te Mechelen is de aanwezigheid van de scheepsmeester van Koblenz te Mechelen in 1309²²⁰ (*magistro navis dicte vulgariter Scoude de Covelanche*). Er vond dus in 1309 scheepsverkeer plaats tussen Mechelen en Koblenz. Deze trafiek gaat ongetwijfeld terug tot in de 13de eeuw, want de commanderij van Pitsenburg behoorde zeker sinds 1270 tot de goederen die vanuit de commanderij te Koblenz bestuurd werden²²¹. Geografisch sloot Mechelen veel beter aan bij de goederen die beheerd werden vanuit de commanderij van Alden Biesen, dus er moet een duidelijk reden geweest zijn waarom Mechelen onder Koblenz werd geplaatst.

De commanderij van Koblenz was gebouwd op de landtong bij de samenvloeiing van de Rijn en de Moezel en bezat voornamelijk wijngaarden langs de Rijn²²². Volgens Klaus van Eickels leidt het geen twijfel dat Mechelen uitgekozen werd als afzetmarkt voor de wijn uit Koblenz²²³. Het was voor de

²¹³ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 3881.

²¹⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 58, fol. 79v.

²¹⁵ Jamees 1991: 76-77.

²¹⁶ Croenen, 2006: 457-458.

²¹⁷ Sommé 1997: 957, 961.

²¹⁸ Goetstouwers 1956: 169.

²¹⁹ Jamees 1993: 16.

²²⁰ Jamees 1993: 71-72.

²²¹ Jamees 1991: VIII, 117-118.

²²² Jamees 1991: VI.

²²³ Van Eickels 1995: 154-155.

orde veel interessanter om haar wijn te verkopen vanuit Mechelen, dan om alles te verkopen op de markt in Keulen waar de prijzen laag waren omwille van het grote aanbod. De wijn moest dan wel getransporteerd worden en de gemakkelijkste manier was over het water. Bij het transport van wijn via de Rijn moesten meerdere punten gepasseerd worden waar allerlei heren tol hieven. Uit een reeks oorkonden blijkt dat de Duitse Orde zich inspande om tenminste een gedeeltelijke vrijstelling van deze tolleren te bekomen. De eerste oorkonde in de reeks is een vrijstelling uit 1224²²⁴ van de graaf van Holland voor één schip met honderd vaten wijn voor de tol te Ammers en te Niemandsvriend. In de reeks past ook de vrijstelling die de orde in 1242 verkreeg van de wijntol (*wienagii*) te Rupelmonde van de graaf van Vlaanderen en de vrijstelling in 1280 van tol te Antwerpen van de hertog van Brabant voor de schepen en de wijn van de orde (*navibus et vinis ipsorum fratrum in Antwerpia*)²²⁵. Deze tolvrijheden wijzen erop dat de schepen van de orde ook op de Schelde actief waren voorbij Antwerpen. De wijn van Koblenz werd zeker niet enkel te Mechelen geconsumeerd. In 1298 loste de graaf van Vlaanderen bijvoorbeeld aan de commendator van Koblenz een schuld in van meer dan 2000 pond voor niet betaalde wijn²²⁶. Twee leveranciers van Rijnse wijn aan het Engelse koninklijke hof in de periode 1295-1321²²⁷ kunnen geïdentificeerd worden als Mechelaars: Avezoete van den Vliete en Jan Kerman (*pro vino de Ryne Johanni Kereman ... Avesota de Flete pro vino de Ryne*). Mechelen was dus in het begin van de 14de eeuw een doorvoerhaven van Rijnwijn. De eerste vermelding van Rijnwijn te Brugge dateert van 1298²²⁸. In de rekeningen van de landscommanderij Koblenz van 1443 staat vermeld dat men dat jaar te Mechelen 24.000 liter wijn verkocht had²²⁹. De eerste expliciete vermelding van Rijnse wijn als presentwijn komt pas voor in de Mechelse stadsrekening van 1377-1378²³⁰ (*rijns wijns te jan walteems*). Nadien worden de Rijnse wijnen zeer vaak vermeld. De Rijnse wijnen moeten gekenmerkt geweest zijn door een positief gewaardeerde zuurigheid, want het woord *rins* 'zuurachtig' is er van afgeleid²³¹. De gewoonte om nieuwe wijn al te verkopen in oktober of begin november sloot overigens methodes uit om het suikergehalte in de druiven op te drijven, zoals laattijdig oogsten of het laten drogen van de druiven. Er werden in Duitsland in de middeleeuwen verschillende druivensoorten geteeld zoals de 'Elbling', 'Räuschling' en 'Silvaner' die een basiskwaliteit leverden en daarnaast ook soorten die als superieur golden met name 'Muscat', 'Traminer' en 'Riesling'. De wijnen van de Rijnvallei werden na de Eerste Wereldoorlog opmerkelijk zoeter, een trend die zich doorzette tot in de jaren '60 en '70. De tegenreactie kwam rond het midden van de jaren '80 op gang en ging gepaard met de productie en promotie van droge wijnen, die zoveel bijstand vond dat men van een *Trockenwelle* spreekt²³².

Voor wat betreft het huidige Frankrijk wijzen de oudste gegevens te Mechelen op import van wijn uit gebieden langs de Atlantische kust. In de oudste Mechelse stadsrekening van 1311-1312²³³ is er sprake van wijn uit Gascogne (*i ghelte ganscoingnen*) en van wijn uit La Rochelle (*wine van rotsele*). Wijn uit La Rochelle wordt slechts één keer vermeld, wijn uit Gascogne nog een tweede keer maar veel later, in 1499²³⁴. Het is dus onbekend hoe populair deze wijnen in Mechelen waren. Met Gascogne is de streek bedoeld ten zuiden van de rivieren Gironde en Garonne, waar zich Bordeaux

²²⁴ Jamees 1991: 43.

²²⁵ Jamees 1991: 72, 142.

²²⁶ Jamees 1991: 235-236.

²²⁷ De Sturler 1968: 340. Avezoete leverde ook wijn aan de stad Mechelen in 1312: Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1 (1311-1312), fol. 148r. *te ver avezoete van den vliete van ii. ghelten wiins*. Jan Kerman wordt vermeld vanaf 1296: De Vroede 1942: 37-38.

²²⁸ Gilliodts-van Severen 1873: 200.

²²⁹ Van Eickels 1995: 157.

²³⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 56, fol. 82v.

²³¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/rins>.

²³² Winthrop Haeger 2016: 44, 48, 52-54.

²³³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1, fol. 149r, 155r.

²³⁴ Van Doren 1859: 186-187.

bevindt. La Rochelle is een havenstad gelegen ca. 60 km ten noorden van de monding van de Gironde. La Rochelle produceerde zijn eigen wijn en was een doorvoorhaven voor wijn van Saint-Jean-d'Angély²³⁵. Wijnen uit Gascogne en La Rochelle worden al in een literaire bron vermeld te Damme vóór 1227²³⁶. De Brugse stadsrekeningen van 1302²³⁷ vermelden naast wijn uit Gascogne en La Rochelle tevens expliciet wijnen van Saint-Jean-d'Angély (*vaten wijns van Rochele* en *vaten van Sinte Jans ende Gascoinge*). In de Brugse stadsrekening van hetzelfde jaar is er ook voor de eerste keer sprake van wijnen uit Poitou (*poiteuins wine, xij vate*)²³⁸. Wijn uit Poitou is op dit moment slechts gekend uit een zeer late bron, namelijk uit 1499²³⁹ (vin de Gascogne, de *Pentauwen*). De vroege aanwezigheid van deze wijnen in Vlaanderen is het gevolg van de relatief gemakkelijke verbinding overzee tussen de Atlantische kust van Frankrijk en Vlaanderen. Volgens Pirenne was dit de tweede golf van wijnimport die vanuit Frankrijk Vlaanderen bereikte. De eerste golf betrof wijnen uit de vallei van de Seine en haar bijrivieren, die al rond het jaar 1000 werden uitgevoerd vanuit Rouen, dat gelegen is aan de Seine²⁴⁰. Concrete gegevens voor de export van wijn vanuit Rouen naar Mechelen zijn er pas in de late 14de eeuw. Craeybeckx signaleerde de aanwezigheid van zowel Brugse als Mechelse wijnhandelaars in de registers van Rouen uit de jaren 1389 tot 1410. Craeybeckx vermeldt in het bijzonder twee Mechelaars die in 1389-1390 wijn gingen kopen in Auxerre, die echter niet via Rouen werd getransporteerd, maar over land²⁴¹. De regio rond Auxerre was al in de 13de eeuw uitgegroeid tot een gebied dat gespecialiseerd was in de productie van wijn, omdat de wijnen gemakkelijk stroomafwaarts via de Yonne, een zijrivier van de Seine, naar Parijs konden gevoerd worden. Een literaire bron uit deze periode loofde vooral de witte wijn uit deze regio²⁴². In Parijs werd de wijn uit Auxerre in de middeleeuwen wijn uit 'Bourgondië' genoemd, omdat het de eerste wijn was uit dit hertogdom was die de Parijse markt bereikte²⁴³.

Wat we nu 'Bourgondische wijn' noemen werd in de middeleeuwen wijn uit Beaune genoemd. 'Côte de Beaune' is nu nog één van de zes wijnstroken die deel uitmaken van de wijnstreek Bourgondië. De commercialisatie van deze wijn werd aanvankelijk erg geremd door de ligging diep in het Franse binnenland. Een deel van het transport van deze wijn diende over land te gebeuren, wat de kosten opdreef. In 1298²⁴⁴ werd de wijn uit Beaune echter al gedronken aan het Franse hof van Philips de Schone. De wijn werd gedronken ter gelegenheid van kroningen van Franse koningen te Reims in 1321 en 1328, waaruit kan besloten worden dat hij hoog gewaardeerd werd²⁴⁵. De prijs van de wijn uit Beaune werd nog verder opgedreven door de belasting die erop geheven werd. Een koninklijke ordonnantie van 1337 bepaalde dat de taksen te Parijs op wijn uit Beaune ongeveer vier keer hoger moesten zijn dan die op wijnen uit het Ille-de-France²⁴⁶. Paus Clemens VI, die voordien aan het Franse hof had vertoefd, liet vanaf 1342 wijn uit Beaune halen naar zijn hof in Avignon²⁴⁷. Wijn uit Beaune was dus onmiskenbaar een luxewijn die werd gedronken in de hoogste kringen. De Bourgondische hertog Filips de Stoute deelde wijn uit Beaune uit als relatiegeschenk. In 1371 stuurde hij de wijn naar het hof in Avignon en in 1381 en 1382 naar zijn schoonvader, de graaf van

²³⁵ Rose 2011: 62.

²³⁶ Van Uytven 2007: 42.

²³⁷ Gilliodts-van Severen 1873: 200.

²³⁸ Gilliodts-van Severen 1873: 200.

²³⁹ Van Doren 1859: 186-187.

²⁴⁰ Pirenne

²⁴¹ Craeybeckx 1958 : 70.

²⁴² Van Uytven 2007: 26, 37.

²⁴³ Dion 1955: 209.

²⁴⁴ Dion 1955: 212.

²⁴⁵ Dion 1955: 212.

²⁴⁶ Dion 1955: 212.

²⁴⁷ Weiß 2002: 373.

Vlaanderen²⁴⁸. Rond deze periode verschijnt de wijn uit Beaune in Vlaanderen in de stadsrekeningen. In Brugge wordt hij in 1372 gegeven als present voor de bisschop van Londen²⁴⁹. Volgens Roger Dion gebruikte Filips de Stoute de wijn uit Beaune als een propagandamiddel, in de veronderstelling dat de reputatie van de luxewijn zou afstralen op de hemzelf als hertog van Bourgondië. Om de kwaliteit van de wijn hoog te houden verbood Filips in 1395²⁵⁰ zelfs aanplantingen van de druivensoort 'gamay', die nu nog typerend is voor de Beaujolais. In één moeite door verbood hij ook het gebruik van meststoffen in de wijngaard. De interpretatie van dit verbod is dat Filips de kwaliteit van de wijn uit Beaune hoog wilde houden door enkel het gebruik van de druivensoort 'Pinot Noir' toe te staan en de opbrengsten laag te houden²⁵¹. Deze druivensoort wordt in 1283 voor het eerst vermeld onder de naam 'Moreillon', en in 1375 onder haar huidige naam 'Pinot' (*vin pinot vermeil*), wanneer Filips de Stoute een lading van deze wijn naar Brugge laat sturen ter voorbereiding van zijn bezoek aldaar. De bijbepaling 'vermeil' maakt duidelijk dat het om rode wijn en dus is het ondubbelzinnig dat het in 1375 om wijn gemaakt van 'Pinot Noir' gaat. In Mechelen duikt de rode wijn uit Beaune voor het eerst op in de stadsrekening van 1379²⁵² (*ij ghelten roods wijns van byanen*). Het uitdelen van de wijn uit Beaune wordt al snel een courant gebruik, want in de rekening van het jaar 1383-1384 wordt er al 20 keer melding van gemaakt. Als de Bourgondische hertog Mechelen bezoekt wordt hem uiteraard ook wijn uit Beaune aangeboden, bijvoorbeeld in 1401²⁵³, wanneer het stadsbestuur de hertog 4 vaten schenkt (*couwen roods wijns van byanen*). In 1432²⁵⁴ wordt voor de hertog en hertogin wijn van Beaune aangekocht in de 'Gulden Kop', één van de wijnhuizen in de onderzoekszone.

Tot slot waren er in Mechelen in de middeleeuwen een aantal wijnen beschikbaar, die afkomstig waren uit het Middellandse Zeegebied. De eerste in de reeks is garnaatwijn, die in de stadsrekening van 1346²⁵⁵ voor het eerst vermeld wordt (*van wine van crude van garnate*). Deze wijn wordt in Mechelen sporadisch vermeld in het verdere verloop van de veertiende eeuw, met name in 1386²⁵⁶, 1388²⁵⁷ en 1399²⁵⁸. Granaatwijn was al iets vroeger bekend in Brugge, namelijk in 1336²⁵⁹ (*gaernaedsche*) en in Franse bronnen in 1312²⁶⁰ (*vini de garnachia*). Een Franse literaire bron uit de eerste helft van de 14de eeuw noemt deze wijn één van de beste ter wereld (*Garnache, Qui est un des grans vins du monde*)²⁶¹. Etymologen zijn het erover eens dat de wijnnaam *garnache* identiek is aan de wijnnaam *vernache* en dat beiden zijn afgeleid van de plaatsnaam Vernazza, één van de vijf dorpen die samen de streek Cinque Terre vormen in Ligurië²⁶². De naamvariant *vernache* komt in het Nederlands taalgebied nauwelijks voor, maar wordt vermeld te Utrecht in 1378²⁶³ (*vernaets*). De varianten van deze wijnnamen zijn terug te vinden in een aantal namen van druivensoorten die nog steeds geteeld worden, maar genetisch van mekaar verschillen. Zo is er de druivensoort 'Garnacha', die vermoedelijk van Spaanse oorsprong is, aangezien er in Spanje verschillende kleurvarianten van

²⁴⁸ Dion 1955: 216, 217.

²⁴⁹ Gilliodts-van Severen 1873: 227.

²⁵⁰ Dion 1955: 217-218.

²⁵¹ Robinson & Harding 2015: 119.

²⁵² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 57 (1378-1379), fol. 79r.

²⁵³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 77 (1400-1401), fol. 112r.

²⁵⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 107 (1431-1432), fol. 177r (2x) en 178r.

²⁵⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 23 (1345-1346), fol. 115r.

²⁵⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 64 (1385-1386), fol. 122r,

²⁵⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 66 (1387-1388), fol. 110r, 113r, 114v.

²⁵⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 75 (1398-1399), fol. 74v.

²⁵⁹ Gilliodts-van Severen 1876: 153.

²⁶⁰ Henry 1986: 520.

²⁶¹ Wright 1841: 302. Door Wright gedateerd in de 13de eeuw. Volgens Van Uytven dateert de tekst uit de eerste helft van de 14de eeuw (Van Uytven 2007: 37).

²⁶² <http://www.cnrtl.fr/etymologie/grenache>. Voor een uitgebreide bespreking zie: Henry 1986: 517-526.

²⁶³ <http://gtb.inl.nl>, Middelnederlandsch Woordenboek, modern lemma 'vernaats'.

de druif voorkomen in combinatie met een variëteit aan klonen. De rode variant van deze druivensoort wordt 'Garnacha Tinta' genoemd in Spanje, 'Grenache' in Frankrijk en 'Vernaccia Nera' in Italië. Verschillend daarvan zijn een aantal Italiaanse druivensoorten zoals de 'Vernaccia di Oristano' die op Sardinië gekweekt wordt en de 'Vernaccia di San Gimignano' die in Toscane gekweekt wordt en die beiden een witte wijn opleveren²⁶⁴. Van welke druivensoort de granaatwijn gemaakt was die in Mechelen werd gedronken in de veertiende eeuw is onzeker, maar een herkomst uit het noordwestelijk deel van het Middellandse Zeegebied mag wel worden aangenomen.

Uit het Middellandse Zeegebied is eveneens de wijn afkomstig die 'bastaard' wordt genoemd. In Brugge verschijnt deze wijn al in 1302²⁶⁵ (*cx ciij vaten van Sinte Jans ... it. xxx bastarde*), wat zeer vroeg is, maar niet onmogelijk aangezien er ook melding van gemaakt wordt in het geneeskundig tractaat van Jan Yperman, die in het begin van de 14de eeuw actief was te leper (*eenen stoep witten wijne ofte wiin bastart*)²⁶⁶. De oudste bekende vermelding van deze wijn in Mechelen dateert uit 1457²⁶⁷ (*j stoep wijn bastaerd*). Volgens een Engelse literaire bron uit 1436 was 'bastaard' afkomstig uit Spanje, daarnaast worden in de literatuur specifiek Zuid-Spanje en ook Portugal vermeld als land van herkomst²⁶⁸. Henderson suggereerde dat de wijn genoemd werd naar de druivensoort 'Bastardo' die begin 19de eeuw geteeld werd in de Alto Douro regio in Portugal en op Madeira²⁶⁹. Deze druivensoort is nu vooral bekend onder haar Franse naam 'Trousseau' en heeft een blauwe druif²⁷⁰.

Binnen de groep van wijnen uit het Middellandse Zeegebied is er een subgroep die 'Griekse' wijnen worden genoemd. In een Franse literaire bron uit de eerste helft van de 14de eeuw wordt de Griekse wijn samen met de granaatwijn tot de 'meesters van de wijn' gerekend (*Qui estoient mestre des vins; C'est vin Grec et vin de Grenache*)²⁷¹. In het Brugse taalboekje 'Livre des mestiers' van ca. 1349²⁷² wordt melding gemaakt van Griekse wijn (*vin de Greic - wijn van Griec*). Tot de Griekse wijnen behoren malvezij, romenij en muskadel. Malvezij ontleent zijn naam aan de plaats Monembasia in Griekenland, in het Italiaans vervormd tot 'malvasia' en van daaruit in het Frans tot 'malvesie'²⁷³. De Venetianen verhandelden al in 1278²⁷⁴ *vinum de Malvasias*, wat de invloed van het Italiaans verklaart. In de Lage Landen duikt de wijn voor het eerst op in Brugge in 1382²⁷⁵ (*malevoisen*). Enkele jaren later is hij reeds terug te vinden in Mechelen, namelijk in de stadsrekening van 1386²⁷⁶ (*j ghelte malevisien*). Er zijn nu nog een twintigtal verschillende druivensoorten bekend die allen de naam 'malvasia' dragen en die vooral verbouwd worden op het Iberisch Schiereiland en in Italië. Dit wijst erop dat de naam 'malvasia' evolueerde van een herkomstbenaming tot een generische naam om druivensoorten mee aan te duiden die allen zoete wijnen opleveren met een hoog alcoholgehalte, meestal diep gekleurde witte wijnen²⁷⁷. Romenij wordt voor het eerst vermeld in Brugge in 1394²⁷⁸ (*j*

²⁶⁴ Robinson, Harding & Vouillamoz 2012: 733-737, 1913-1915.

²⁶⁵ Gilliodts-van Severen 1873: 200.

²⁶⁶ Van Leersum 1912: 196.

²⁶⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 132 (1456-1457), fol. 133r.

²⁶⁸ Sprandel 1998: 24.

²⁶⁹ Henderson 1825: 291.

²⁷⁰ Robinson, Harding & Vouillamoz 2012: 1853.

²⁷¹ Wright 1841: 300. Door Wright gedateerd in de 13de eeuw. Volgens Van Uytven dateert de tekst uit de eerste helft van de 14de eeuw (Van Uytven 2007: 37).

²⁷² Gessler 1931: deel M, p. 15.

²⁷³ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/malvezij>.

²⁷⁴ Robinson, Harding & Vouillamoz 2012: 1014.

²⁷⁵ Gilliodts-van Severen 1873: 419.

²⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 64 (1385-1386), fol. 122r.

²⁷⁷ Robinson & Harding 2015: 445; Robinson, Harding & Vouillamoz 2012: 1014.

²⁷⁸ Gilliodts-van Severen 1875: 267.

stope romeinen) en in Mechelen in 1441²⁷⁹ (*i pot Romanien*). De naam van deze wijn verwijst oorspronkelijk naar de streek 'Romania' in het Byzantijnse rijk. De Florentijnse handelaar Pegolotti, die begin 14de eeuw een tijdlang in Antwerpen verbleef, spreekt in zijn boek 'Practica della mercatura' over handel in wijn uit 'Romania bassa' waarmee men verwees naar de regio van de Peleponessos, de Griekse eilanden en Kreta. In het boek 'El libro di mercatantie' van 1481 is er echter sprake van Spaanse romenij, die in Sevilla verscheept wordt met als bestemming Brugge (*Romania di Spangia*). Dit wijst erop dat de wijn inmiddels ook buiten Griekenland geteeld werd²⁸⁰. Muskadel of muskaatwijn tenslotte wordt voor het eerst vermeld te Damme in 1406²⁸¹ (*muscadeele*) en in Mechelen in 1433²⁸² (*muscadelle*). Van alle nu nog bestaande soorten muskaatdruiven is door DNA-onderzoek aangetoond dat de druivensoort 'Muscat Blanc à Petits Grains' de oudste is. Op dit moment kan echter niet uitgemaakt worden of de oorsprong van deze druivensoort moet gesitueerd worden in Griekenland of in Italië, waar de soort bekend staat onder de naam 'Moscato Bianco'²⁸³.

Wijnsoort	Mechelen	Brugge
locale wijngaarden	1246 Waver, 1302 Mechelen	-
mede	1295	1290
Gascogne	1312	vóór 1227
La Rochelle	1312	vóór 1227
Saint-Jean- d'Angély	-	1302
Rijnwijn	1321	1298
Brabantse wijn	1333	-
granaatwijn	1346	1336
Griekse wijn	-	ca. 1349
Beaune	1379	1372
malvezij	1386	1382
Auxerre	1389-1390	-
Rouen	1389-1410	1389-1390
muskaatwijn	1433	1406
Romenij	1441	1394
bastaard	1457	1302
Poitou	1499	1302

Tabel 2.4: Vroegste vermeldingen van wijnsoorten te Mechelen en te Brugge.

Kruidenwijn

Een bijzondere soort wijnen zijn de kruidenwijnen, die in de Mechelse stadsrekeningen met drie verschillende benamingen worden aangeduid. In chronologische volgorde gaat het om lotte, galant en ypocras. Lotte wordt één keer vermeld in de stadsrekening van 1346 (*van crude van wine ende van lotte op der scepen huus*) en twee keer in de rekening van 1347²⁸⁴, telkens in de post van de presentwijnen en in combinatie met kruiden en wijn die worden geconsumeerd op het Schepenhuis. Het woord komt niet voor in de historische woordenboeken van het Nederlands in de betekenis van een drank. Waarschijnlijk is 'lotte' te identificeren met louterdrank, een benaming voor kruidenwijn die vanaf 1427 in het huidige Nederland voorkomt (*lotterdrancks*) en daarnaast ook in het

²⁷⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 116 (1440-1441), fol. 151v.

²⁸⁰ Sprandel 1998: 26.

²⁸¹ Gilliodts-van Severen 1876 : 439.

²⁸² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 108, fol. 123v.

²⁸³ Robinson, Harding & Vouillamoz 2015.

²⁸⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 23 (1345-1346), fol. 115r; nr. 24 (1346-1347), fol. 110r, 110v.

Middelnederduits en Middelhoogduits²⁸⁵. Sprandel meent dat het woord synoniem is met 'claret'²⁸⁶. 'Claret' is een Oudfranse naam voor kruidenwijn, die zijn naam ontleent aan het feit dat hij geklaard werd²⁸⁷. In het boek van de Jan Yperman uit het begin van de 14de eeuw staat een recept voor een kruidenwijn die op het einde geklaard wordt: *Dese cruden stoet ende sietse in eenen stoep witten wijne ofte wiin bastart tote dat die helft versoeden si dan selment coeleren doere een lijnen cleet*. Vrij vertaald: maal de kruiden fijn (in een vijzel), kook ze in een maat witte wijn of bastaardwijn, tot de helft verdampt is en giet de wijn daarna door een linnen doek om hem te klaren. Louterdrank is een vertaling van de Franse term 'claret', want louteren betekent 'zuiveren, helder maken'²⁸⁸. Yperman geeft ook een recept voor klareit dat bereid is op basis van witte wijn, zeem (honing van de hoogste kwaliteit), en een hele reeks specerijen: kaneel, witte gember, galanga, kardemom, lange peper in gelijke hoeveelheid en kleinere hoeveelheden van kruidnagel, komijn en *pepergrane* (peper of paradijskorrel?)²⁸⁹. Merkwaardig is dat Yperman zegt dat de bereider zich moet inspannen om een drank met een goede smaak af te leveren: *pijnt u om te makene van goeden smake ende bequamelijc te drinkene*. Dit soort kruidenwijn laat zich enigszins vergelijken met een zoete witte vermout. De recepten van Jan Yperman behoren tot de medische literatuur, maar de consumptie van 'lotte' op het Schepenhuis situeert zich eerder in de culinaire sfeer.

Galant wordt vermeld in drie opeenvolgende stadsrekeningen, namelijk die van 1379, 1380 en 1381²⁹⁰, telkens in de combinatie met wijn. Enkel in de rekening van 1379 wordt meegedeeld waar men de galant gekocht had, namelijk *in den Ezel.*, een wijnhuis gelegen aan de Steenweg²⁹¹. Galant is wijn waaraan de specerij galanga is toegevoegd, één van de specerijen die gebruikt werden om klareit te maken²⁹². Deze wijnsoort wordt al iets eerder vermeld in de rekeningen van de graaf van Holland, namelijk in 1344²⁹³ en in dezelfde periode als in Mechelen in de rekeningen van de bisschop van Utrecht in 1377-1379²⁹⁴. Galant wordt vermeld in twee stedelijke ordonnanties, namelijk in Brussel in 1384²⁹⁵ en in Deventer in 1433²⁹⁶. In beide gevallen wil de stedelijke overheid een halt toeroepen aan het mengen van allerlei stoffen in de wijn om gebreken in de smaak of kleur te compenseren en die soms ronduit giftig zijn. Galant behoort echter tot de *geoirloofde drancke*. Een bereiding van wijn met galanga werd reeds door Hildegard van Bingen in de 12de eeuw voorgeschreven als middel tegen maagpijn²⁹⁷, maar er zijn geen aanwijzingen dat de consumptie van galant in het Mechelse Schepenhuis medische bedoelingen had.

De derde benaming van kruidenwijn die in de Mechelse stadsrekeningen voorkomt is hipocras. Het woord is vermoedelijk gebaseerd op een Oudfrans woord *bo(r)gerastre*, waarmee een gezoete en gekruide drank werd aangeduid, dat vervormd werd onder invloed van de naam van de Griekse geneesheer Hippokrates²⁹⁸. Het eerste gebruik van het woord in een Franse tekst dateert van ca.

²⁸⁵ <http://gtb.inl.nl>, Middelnederlandsch Woordenboek, modern lemma 'louterdrank'.

²⁸⁶ Sprandel 1998: 20.

²⁸⁷ <http://www.cnrtl.fr/etymologie/clairer>.

²⁸⁸ <http://gtb.inl.nl>, Middelnederlandsch Woordenboek, modern lemma 'louteren'.

²⁸⁹ Van Leersum 1912 : 44.

²⁹⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 57 (1378-1379), fol. 77v; nr. 58 (1379-1380), fol. 87v; nr. 59 (1380-1381), fol. 94r.

²⁹¹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 502 (1356).

²⁹² Willems 1908: 211.

²⁹³ Hamaker 1878: 320.

²⁹⁴ Alberts 2015: 25.

²⁹⁵ Willems 1908: 206-207.

²⁹⁶ Fruin 1882: 270.

²⁹⁷ Kaiser 1903: 177-178.

²⁹⁸ <http://www.cnrtl.fr/etymologie/hypocras>.

1392-1393²⁹⁹. Het oudste recept voor hipocras bevindt zich in een Engels kookboek *Forme of Cury*, dat dateert van rond 1390³⁰⁰. Het recept zegt niets over de te gebruiken wijn of over honing, enkel de verhoudingen van de specerijen wordt aangegeven. Verschillende specerijen in het recept voor hipocras zijn ook terug te vinden in het recept voor klareit van Jan Yperman: kaneel, gember, galanga, kardemom, lange peper en kruidnagel. Het aandeel van kaneel en gember is in het hipocras recept wel groter (3 ons), dan dat van galanga, kardemom, lange peper en kruidnagel (1/4 ons). Het recept voor hipocras bevat ondubbelzinnig paradijskorrel (*grayne & de paradys*), wat bij het klareitrecept onzeker is. Tenslotte bevat het hipocrasrecept ook nog Indische nardus, nootmuskaat, marjolein en *stour de queynel* (kaneelpoeder?). Het 15de eeuwse recept voor hipocras dat achteraf toegevoegd werd aan het Franse kookboek *Ménagier de Paris*, is een sterk vereenvoudigd recept dat enkel nog de specerijen kaneel, gember en galanga bevat en daarnaast suiker en wijn uit Beaune³⁰¹. Wat ook de precieze samenstelling was, hipocras verschijnt voor het eerst in de Mechelse stadsrekening van 1385-1386³⁰² (*ij ghelten ypcras*), wat zeer vroeg is. Hipocras wordt nog sporadisch vermeld in de stadsrekeningen van de 15de eeuw, namelijk in 1432-1433 (*ypocras cruyt*), 1440-1441, 1455-1456 en 1456-1457³⁰³. Ondanks de associatie van de naam van de kruidenwijn met die van de Griekse geneesheer Hippocrates lijkt het gebruik van de wijn van culinaire aard te zijn.

De Mechelse stadsrekeningen bevatten een groot aantal vermeldingen van kruiden. In een aantal gevallen worden de onkosten die gemaakt werden voor kruiden vermeld in combinatie met onkosten voor fruit³⁰⁴ of voor een maaltijd³⁰⁵. Eén keer wordt expliciet gemeld dat de kruiden bedoeld waren om te verwerken in een maaltijd (*van crude dat onse heeren met hem voerden in spise te doene*)³⁰⁶. In een aantal gevallen gaat het om kruiden die in een medische context gebruikt werden, bijvoorbeeld wanneer de stad betaalde voor kruiden en dranken voor de behandeling van zieken³⁰⁷. In de meeste gevallen worden de kruiden vermeld in combinatie met wijn³⁰⁸, wat doet vermoeden dat het de bedoeling was om kruidenwijn te maken. In een aantal gevallen worden de kruiden vermeld in combinatie met een specifieke wijnsoort: in 1346³⁰⁹ in combinatie met garnaatwijn, in

²⁹⁹ <http://www.atilf.fr/dmf/>, Dictionnaire du Moyen Français (1330-1500), lemma 'HYPOCRAS1'. In het werk *Déduit des chiens et des oiseaux* van de auteur Gace de la Bigne, dat in 1377 voltooid was, komt het woord *ipocras* voor. Sommige naslagwerken beschouwen dit als de oudste attestatie van de kruidenwijn hipocras (<http://www.cnrtl.fr/etymologie/hypocras>). In de Dictionnaire du Moyen Français komt deze attestatie niet voor onder 'HYPOCRAS1' en evenmin onder 'Hypocras2'.

³⁰⁰ <https://www.gutenberg.org/ebooks/8102>, gedigitaliseerde uitgave van de editie door Samuel Pegge van 1780.

³⁰¹ Pinchon 1846: 273.

³⁰² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 64, fol. 122r.

³⁰³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 108, fol. 123v; nr. 116, fol. 151v; nr. 131, fol. 137r en 139v; nr. 132, fol. 132v.

³⁰⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 1 (1311-1312), fol. 149r; nr. 2 (1313-1314), fol. 91v en 92v; nr. 3 (1315-1316) fol. 76r; nr. 102 (1426-1427), fol. 149v.

³⁰⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 22 (1342-1343) fol. 85v *maeltijt*; nr. 64 (1385-1386), fol. 120r *spisen*.

³⁰⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 40 (1362-1363).

³⁰⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 73 (1396-1397), fol. 117v *van crude van dranken ... ghebesicht ... aen vele zieke*, idem *van roosewatren van olien ende van anderen cruden ghebesicht om de arm liede met te cuererene*; nr. 84 (1407-1408), fol. 144r *dat hi meneghen zieken ghenesen heeft ... van crude van drancke*; nr. 95 (1418-1419), fol. 173r *van cruyde ende van dranke ghebesecht an veele zieke*.

³⁰⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 23 (1345-346), fol. 115r *van wine ende van crude* (x6); nr. 44 (1365-1366), fol. 64r *ij ponden cruyds ende iijij ghelten wijns*; nr. 55 (1376-1377) *ij ghelten wijns ende j pond cruuds* etc.

³⁰⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 23 (1345-1346), fol. 115r *van wine van crude van garnate op der scepen huus*.

1388³¹⁰ in combinatie met garnaatwijn en met malvezij, in 1466 en 1468³¹¹ in combinatie met malvezij en muskaatwijn. De meest voorkomende combinatie is die van kruiden met enkel malvezij, in 1388³¹² voor de eerste keer en vanaf 1419³¹³ herhaaldelijk ter gelegenheid van de vergadering op het Schepenhuis met Raad van Bourgondië.

In twee gevallen wordt meegedeeld waar men de kruiden en de malvezij gekocht had, namelijk in 1429³¹⁴, 1437³¹⁵ en 1440³¹⁶ *int paradijs* en in 1432³¹⁷ *inden gulden cop*. Het huis de 'Gulden Kop' is één van de wijnhuizen aan de Steenweg die hierboven besproken werden. Het huis het 'Paradijs' was eveneens aan de Steenweg gelegen, vlak naast de site. In een aantal gevallen wordt meegedeeld bij wie men de kruiden en de malvezij gekocht had. In 1419 en 1422³¹⁸ deed men de aankoop bij Floris Abseloens. Floris Abseloens, alias van Honsem, was tussen 1415 en 1436³¹⁹ in dienst van de stad als chirurgijn. Hij volgde zijn vader Absolon van Honsem op, die tot 1412³²⁰ in dienst was van de stad als chirurgijn. Floris was al actief in 1407³²¹, want hij werd toen vergoed door de stad voor de kruiden, dranken en specerijen die hij gebruikt had toen hij Mechelse troepen vergezelde naar het land van Valkenburg. Floris kocht in 1421³²² het huis 'Brabant' aan de Steenweg, waarvan bekend is dat er in de periode voordien wijn verkocht werd³²³. Floris lijkt zijn functie van stadschirurgijn te hebben gecombineerd met de verkoop van kruidenierswaren. Een bijkomende aanwijzing daarvoor is dat hij in 1427³²⁴ papier verkocht aan de stad. Floris was zeker vertrouwd met het bereiden van medicijnen, maar of hij ook medicijnen verkocht is onzeker. In principe probeerde men de rollen van geneesheer, apotheker en chirurgijn te scheiden, maar in de praktijk kwamen combinaties toch voor. Zo is de combinatie van chirurgijn en apotheker vastgesteld in Leiden in 1553³²⁵.

Een tweede leverancier van kruiden en malvezij was meester Simon Vrencken, met name in de jaren 1421, 1422, 1424 en 1425³²⁶. Hij werd in 1431³²⁷ vermeld als eigenaar van het hierboven genoemde

³¹⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 66 (1387-1388), fol. 110r *in garnaten in malevisien in crude*; 113r *ij lb. cruyts i ghelte garnaten, ende ij pinten malevisien*.

³¹¹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 141 (1465-1466), fol. 137r *j waelpuyt malevezeyen ende j waelpuyt muskadelle met j lb. cruyts*; nr. 143 (1467-1468), fol. 136v *een waelpoyt malevezeyen ende een waelpoyt muskadellen met eenen vierendeel cruyds*.

³¹² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 66 (1387-1388), fol. 109v *in malevisien ende in crude*.

³¹³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 95 (1418-1419), fol. 172v; nr. 97 (1420-1421), fol. 192r; nr. 98 (1421-1422), fol. 166r en 167r; nr. 99 (1423-1424), fol. 182r (2x); nr. 100 (1424-1425), fol. 182v; nr. 102 (1426-1427), fol. 171r.

³¹⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 104 (1428-1429), s.f., zie onder de rubriek presentwijn.

³¹⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 112 (1436-1437), fol. 207v.

³¹⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 115 (1439-1440), fol. 165v.

³¹⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 107 (1431-1432), fol. 171v.

³¹⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 95 (1418-1419), fol. 172v; nr. 98 (1421-1422), fol. 167r.

³¹⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 91 (1414-1415), fol. 165r *floris abseloon surgijn*; nr. 111 (1435-1436), fol. 168r *floreys absolons sirugir sirugijn*.

³²⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 88 (1411-1412), fol. 116r.

³²¹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 83 (1406-1407), fol. 169r *van crude van dranken ende van alrehande specerien*.

³²² Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G. Schepenakten, serie I, nr. 29 (1421-1424), fol. 18r.

³²³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 60 (1381-1382), fol. 122r *wits wijns ... ghahailt in brabant*; nr. 77 (1400-1401), fol. 107r, 107v, 108v, 109r, 110r, 110v *van iijj ghelten wijns ... in brabant*.

³²⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 102 (1426-1427), fol. 172r.

³²⁵ Ladan 2012: 213.

³²⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 97 (1420-1421), fol. 192r; nr. 98 (1421-1422), fol. 166r; nr. 99 (1423-1424), fol. 182r; nr. 100 (1424-1425), fol. 182v.

huis het 'Paradijs' aan de Steenweg. Simon verwierf het huis waarschijnlijk van de familie via zijn echtgenote Christina, die in 1416³²⁸ vermeld werd als de dochter van Gillis van Aalst, die in 1381 eigenaar was van het huis³²⁹. In 1435³³⁰ werd Simon eveneens eigenaar van het huis de 'Os', naast zijn huis het 'Paradijs'. Simon werd door van den Heuvel vermeld in zijn lijst van Mechelse apothekers, omwille van de vermelding in de stadsrekening van 1424 van zijn levering kruiden en malvezij³³¹. Simon leverde in 1424 en 1426³³² ook papier aan de stad. Hij was tussen 1426 en 1437³³³ in dienst van de stad. Hij wordt telkens meester genoemd, maar zijn functie wordt niet meegedeeld. Aangezien hij de auteur is van een schepenregister dat geschreven werd in de jaren 1435-1436³³⁴, is het duidelijk dat hij in dienst was van de stad als klerk.

Een derde verkoper van kruiden en de malvezij was *Johannes int Paradijs*, meer bepaald in 1440³³⁵. Johannes werd door van den Heuvel vermeld in zijn lijst van Mechelse apothekers, omwille van de vermelding in de stadsrekening van 1435-1436³³⁶ van een levering een pot malvezij. In 1436³³⁷ leverde Johannes *medecine zucker ende alderhande specerie*, waaruit ondubbelzinnig blijkt dat Johannes een apotheker was. Johannes leverde nog andere producten aan de stad: romenij, hipocras en kruiden in 1441, romenij in 1456, koekjes in 1457 en muskaatwijn en kruiden in 1460³³⁸. Hij kan geïdentificeerd worden als Jan Coolman op basis van vermeldingen in 1450 (*johannj coelman alias int paradis*) en in 1458³³⁹. Volgens Neeffs kocht Jan Coolman in 1436³⁴⁰ het huis het 'Paradijs'. Volgens Van Doorslaer werd Jan Coolman in 1444³⁴¹ apotheker genoemd. Van den Heuvel nam hem op in zijn lijst van Mechelse apothekers voor het jaar 1452³⁴², zonder hem te identificeren als *Johannes int Paradijs*. De bronverwijzing van van den Heuvel leidt echter naar een passage uit een kroniek, waarin Jan Coolman gelijkgesteld wordt met Jan in 't Paradijs, evenwel zonder hem apotheker te noemen. Volgens deze kroniek zou Jan Coolman gestorven zijn in 1484³⁴³ en werd uit zijn nalatenschap een verbouwing aan het Minderbroedersklooster bekostigd alsook de bouw van een nieuwe kerk van het

³²⁷ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 59, p. 97.

³²⁸ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G. Schepenakten, serie I, nr. 26(1417-1419), fol. 13v.

³²⁹ Stadsarchief Mechelen, Fonds OCMW, nr. 5354.

³³⁰ Stadsarchief Mechelen, G. Schepenakten, serie I, nr. nr. 47 (1431-1436), fol. 44v.

³³¹ Van den Heuvel 1962a: 37, met verwijzing naar: Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 99 (1423-1424), fol. 182r.

³³² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 99 (1423-1424), fol. 182v; nr. 101 (1425-1426), fol. 180r.

³³³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 101 (1425-1426), fol. 164r; nr. 112 (1436-1437), fol. 193r.

³³⁴ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie I (Chronologische Aanwijzer), nr. 31 (1435-1437), op jaar 1436, fol. 38.

³³⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 115 (1439-1440), fol. 165v.

³³⁶ Van den Heuvel 1962a: 37, 48, , met verwijzing naar: Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 111 (1435-1436), fol. 192r.

³³⁷ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie I (Chronologische Aanwijzer), nr. 31 (1435-1437), jaar 1436, fol. 47.

³³⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 116 (1440-1441), fol. 151v *ypocras ... Romanien ... crude* (2x); nr. 131 (1455-1456), fol. 138r *iiij stooopen romanien*; nr. 132 (1456-1357), fol. 132r *tot joh. int paradijs vj coexkens*; nr. 135 (1459-1460), fol. 141v *ij pijnten muscadellen j lb. cruyds*.

³³⁹ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 67 (1448-1450), fol. 87v; nr. 79 (1455-1459) fol. 95r.

³⁴⁰ Neeffs 1876: 56. Neeffs vermeldt een akte op datum van 22 maart 1436 in een schepenregister (*Adhérintances*), maar vermeldt het nummer van het register niet.

³⁴¹ Van Doorslaer 1904: 247. Van Doorslaer verwijst naar een schepenregister (Reg. Scab., n° 54, f° 47), maar de akte bevindt zich niet in het huidige schepenregister nr. 54 op fol. 47r-v.

³⁴² Van den Heuvel 1962a: 37.

³⁴³ Stadsarchief Mechelen, Fonds Varia, nr. 826 Kronyk van Mechelen door Frans Edward Delafaille, band 5 (1451-1599), p. 288.

klooster Thabor. Bovendien werden alle schulden van het klooster vereffend. Twee oorkonden van 1484³⁴⁴ en 1485³⁴⁵ vermelden een testamentaire schenking van Jan Coolman aan de Gemene Huisarmen van de stad ten bedrage van 5200 Rijns gulden. Afgaande op de grootte van deze legaten, moet de handel die apotheker Jan Coolman dreef vanuit het Paradijs zeer lucratief geweest zijn. Dit is een aanwijzing dat zuiderse wijnen en kruidenwijnen in het 15de eeuwse Mechelen meer geconsumeerd werden dan de sporadische vermeldingen in de stadsrekeningen doen vermoeden.

De verkoop van kruidenwijn door apothekers is bekend uit de literatuur. De aangehaalde voorbeelden hebben hoofdzakelijk betrekking op steden in het huidige Nederland. Als oudste voorbeeld wordt de overeenkomst aangehaald die de stad Kampen in 1355³⁴⁶ afsloot met meester Johan de Kruidenier, naar het voorbeeld van een regeling tussen de stad Utrecht en de apothekers aldaar (*als dy apothekers t Vtrecht*). Afgesproken werd dat Johan geen witte of rode wijnen zou verkopen in 't klein (*ghene blanke wyne of roede wyne tappen en sal*). Tot het luiden van de avondklok mocht hij echter wel klareit, granaatwijn en moraat verkopen (*nae slaepclocken tyt ghenen klareit of moraet, of granaet tappen en sal*). Ook werd overeengekomen dat hij een redelijke prijs zou vragen voor zijn apothekersbereidingen (*wat hij maket van synre apotheken, ... omme redelic gheldt*). Ondanks het feit dat hij kruidenier werd genoemd, was Johan dus wel degelijk een apotheker. Een kruidenier en een apotheker verkochten voor een deel dezelfde waren, maar het cruciale verschil is dat enkel een apotheker geneesmiddelen bereidde³⁴⁷. Behalve de kruidenwijn klareit mocht Johan dus ook de mediterrane granaatwijn verkopen en moraat, een wijn gemaakt van moerbeien³⁴⁸. In Rostock, in Noord-Duitsland, werd in 1389³⁴⁹ klareit (*claretum*) aangekocht bij een apotheker en in 1390³⁵⁰ alantwijn (*vini Alandensis*). Een recept voor wijn met alant, nootmuskaat en zoethout komt al voor in de Noordlimburgse gezondheidsregels van 1253³⁵¹. In Zutphen verkocht Willem de Apotheker hipocras in 1399³⁵². In Dordrecht verkocht apotheker Jan Vos klareitwijn in de tweede helft van de 15de eeuw³⁵³. In Arnhem wordt in 1401 hipocras gekocht in een apotheek en in 1419 klareitwijn³⁵⁴. Gezien de oorsprong van een aantal van deze kruidenwijnen in de medische sfeer is het niet verwonderlijk dat zij verkocht worden door apothekers. Mogelijk kocht men deze wijnen bij voorkeur aan bij apothekers om te vermijden dat men inferieure producten kocht die zelfs giftig konden zijn. De onder het stukje over galant besproken verordeningen van de steden Brussel en Deventer tonen aan dat dergelijke producten bestonden.

Apothekers en kruideniers

Het thema van de apothekers is hier relevant, omdat in de 15de en 16de eeuw verschillende apothekers actief waren in de onderzoekszone. Over de geschiedenis van de apothekers te Mechelen bestaat reeds een vrij omvangrijke bronnenverzameling en literatuur. Die bronnen werden verzameld door verschillende apothekers met een bijzondere interesse in de geschiedenis van hun

³⁴⁴ Van Doren 1862: 79.

³⁴⁵ Van Doren 1859: 174.

³⁴⁶ Van Doornick & J. Nanninga Uitterdijk 1883: 331.

³⁴⁷ Ladan 2012: 209

³⁴⁸ <http://gtb.inl.nl>, Vroegmiddelnederlands Woordenboek, modern lemma 'moraat'.

³⁴⁹ Dragendorff & Krause 1908: 75. Sprandel vermeldt de aankoop van klareit door de stadsraden van Rostock en Riga zonder datering (Sprandel 1998: 20).

³⁵⁰ Dragendorff & Krause 1908: 79.

³⁵¹ Braekman & M. Gysseling 1967: 591.

³⁵² De Backer 1988: 23.

³⁵³ Huizenga 1997: 241.

³⁵⁴ Wittop Koning 1960: 12, 13.

beroep, te beginnen met Jan Baptist Rijmenams in de late 18de eeuw³⁵⁵. In de lijst van apothekers in de Lage Landen tot 1600³⁵⁶, opgesteld door Nanno Bolt op basis van de beschikbare literatuur, is Mechelen vertegenwoordigd door 61 personen, wat zeer veel is (ter vergelijking: Gent 45, Brussel 23, Leuven 21). Het bewijsmateriaal dat een opname in de lijst van Mechelse apothekers moet staven is echter niet voor alle 61 personen even overtuigend. Het probleem stelt zich bij een aantal van de oudste gegevens die werden gepubliceerd door Van den Heuvel en de criteria die hij daarvoor hanteerde. Hieronder worden deze criteria overlopen en geëvalueerd.

Als eerste criterium hanteerde van den Heuvel de expliciete vermelding van het woord ‘apotheker’ als aanduiding van het beroep (vb. *leoni de bisot, apothecario*) of als beroepsnaam (vb. *Rolandi, apothecarii*). Als tweede criterium nam van den Heuvel ook personen op die in de bronnen ‘specier’ genoemd worden (vb. *Rolande den specier*)³⁵⁷. Deze term is een ontlening aan het Frans en is in 1233 het eerst geattesteerd in de betekenis ‘verkoper van specerijen’³⁵⁸. In de oudste keuren van de stad leper, die dateren van rond 1294-1310, wordt de term echter gebruikt als synoniem van apotheker. In één van de keuren wordt gesteld dat alle *espiciers* in bezit moeten zijn van het boek genaamd *anthidotaire nicholaus*³⁵⁹, een bekend middeleeuws receptenboek om medicijnen te maken. Dit wijst duidelijk op de bereiding van geneesmiddelen en niet enkel de verkoop van specerijen. Van den Heuvel stelt *Rolande den specier*, die in de stadsrekening van 1316 vermeld wordt, gelijk aan *Magistri Rolandi, apothecarii*, die in 1326 vermeld wordt³⁶⁰. Van den Heuvel stelt eveneens *francisco floret, apothecaris* vermeld in 1348, gelijk aan *Franchoys den specier*, vermeld in de stadsrekening van 1352-1353³⁶¹. Van den Heuvel vermeldt daarnaast nog Arnold de Specier, die in de stadsrekening van 1345-1346 vergoed wordt voor uitgaven voor zieken (*Aerde den specyer ... den ghene die siec waren*)³⁶². Dit wijst op een levering van medicijnen. Hij is bovendien waarschijnlijk te identificeren met *arnoldi apothecarii*, die vermeld wordt in 1349³⁶³. Deze drie gevallen wijzen erop dat te Mechelen de termen ‘specier’ en ‘apotheker’ synoniem waren. Misschien werd er beroep gedaan op dit leenwoord om het contrast te maken met de kruideniers die werden aangeduid met de Middelnederlandse benaming ‘crudenere’. Voorbeelden van de term ‘kruidenier’ als beroepsnaam te Mechelen zijn Jacob Crudenere (vermeld 1260³⁶⁴, overleden in 1288³⁶⁵), Jan Crudenere (overleden in 1347³⁶⁶) en Gerard Crudenere (overleden in 1347³⁶⁷). Als duidelijke aanduidingen van het beroep van kruidenier gelden *nicholai vanden cringhe crudenare* 1347³⁶⁸ en *willelmus de antwerpia crudenere* in 1351³⁶⁹. Er zijn op dit moment geen gevallen bekend van personen die de ene keer ‘specier’ worden genoemd en de andere keer ‘crudenere’.

³⁵⁵ Voor een overzicht, zie: De Backer 2006: 7-8.

³⁵⁶ <https://www.kringbenelux.eu/publicaties/database-apothekers-de-lage-landen-tot-1600>.

³⁵⁷ Van den Heuvel 1962a: 50, 51.

³⁵⁸ <http://www.cnrtl.fr/etymologie/%C3%A9picier>.

³⁵⁹ Vandewiele 1954: 1.

³⁶⁰ Van den Heuvel 1962a: 50- 51.

³⁶¹ Van den Heuvel 1962a: 44, 46.

³⁶² Van den Heuvel 1962a: 51.

³⁶³ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G Schepenakten, Serie I, nr. 1, fol. 67v. Vermeld in Meutermans 2015: 182.

³⁶⁴ Deputter 1987: 214, n. 1.

³⁶⁵ Goetstouwers 1956: 97.

³⁶⁶ Meutermans 2015: 41.

³⁶⁷ Meutermans 2015: 41.

³⁶⁸ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G Schepenakten, Serie I, nr. 1, fol. 31r. Vermeld in Meutermans 2015: 45.

³⁶⁹ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, G Schepenakten, Serie I, nr. 2, fol. 43v. Vermeld in Meutermans 2016: 148.

Het derde criterium dat van den Heuvel hanteerde om apothekers te identificeren is de verkoop van specifieke waren. Onder de producten die een apotheker verkocht noemt hij: kruiden, specerijen, suikergoed, toortsen, roetkaarsen, was, perkament, papier en inkt. Hij voegt er echter meteen aan toe dat veel van deze producten evengoed door kruideniers verkocht werden. Bijgevolg mag niet geconcludeerd worden 'dat al wie in de middeleeuwen papier, toortsen of was verkocht, noodzakelijkerwijze een apothecaris was'³⁷⁰. Bij controle van de opgegeven bronnen blijkt echter dat van den Heuvel Michiel IJswijn identificeerde als apotheker louter op basis van een levering van toortsen in 1472³⁷¹. Wijn vermeldt van den Heuvel niet onder de producten die apothekers verkopen. Desalniettemin blijkt dat hij *Johannes int Paradijs* opnam in zijn lijst van apothekers op basis van een levering van malvezij³⁷². Simon Vrencken identificeerde hij als apotheker op basis van een levering van malvezij, kruiden en suikerwerk (*tresiden*) in 1424³⁷³. Voor Johannes zijn er aanvullende gegevens die aantonen dat hij apotheker was, voor Michiel en Simon niet. Hieronder volgt een tabel waarin in chronologische volgorde de producten worden weergegeven die in Mechelen door apothekers verkocht worden gedurende de 14de tot de 16de eeuw. Als apotheker werden enkel die personen weerhouden die ofwel *specier* ofwel *apothecaris* worden genoemd. Het aantal voorbeelden werd per product en per eeuw beperkt tot twee. Op basis hiervan kunnen enkele vaststellingen worden gedaan. De door van den Heuvel genoemde roetkaarsen, perkament en inkt werden niet teruggevonden. In de 14de eeuw werd wijn uit Beaune nog verkocht door een apotheker, in de 15de eeuw verkochten apothekers enkel zuiderse wijnen en kruidenwijn. Verkoop van wijn en kruidenwijn door apothekers is nog niet bekend uit de 16de eeuw. Verkoop van toortsen en was door apothekers is nog niet bekend vóór de 16de eeuw.

	1300-1399	1400-1499	1500-1599
kruiden	roelants speciers ... crude 1316 ³⁷⁴ ; oliviere in de specerie ... cruyds 1379 ³⁷⁵	jacop de wale ... crude 1407 ³⁷⁶ ; crude ... johannes ind paradijs 1441 ³⁷⁷	Apothekers weduwe ... kruiden 1572 ³⁷⁸
papier	Rolande den specier ... papire 1316 ³⁷⁹	-	huijbrecht ijsewijn Apothecaris ... papiers 1564 ³⁸⁰ ; Rombout van Triest Apothecaris ... papiers 1573 ³⁸¹
suiker	Olivier Speciers ... 4 balen sukens 1369 ³⁸²	Johanni int paradijs ... zuker 1436 ³⁸³	joerij Verstrepe apotec. ... sukens 1503 ³⁸⁴ ; Apothekers weduwe ... kruiden 1572 ³⁸⁵

³⁷⁰ Van den Heuvel 1962b: 35-37.

³⁷¹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 147 (1471-1472), fol. 146v, 154r.

³⁷² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 111 (1435-1436), fol. 192r.

³⁷³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 99 (1423-1424), fol. 182r. Voor de betekenis van *tresiden* zie: <http://gtb.inl.nl/>, Middelnederlandsch Woordenboek, Modern lemma 'tregie'.

³⁷⁴ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 3 (1315-1316), fol. 76r.

³⁷⁵ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 55 (1376-1377), fol. 82r.

³⁷⁶ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 83 (1406-1407) fol. 141v.

³⁷⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 116 (1440-1441), fol. 151v.

³⁷⁸ David 1854: 298.

³⁷⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 3 (1315-1316), fol. 70v.

³⁸⁰ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4 (Extracten der stadrekeningen door J.B. Rymenans, 1500-1599), fol. 133r.

³⁸¹ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 163v.

³⁸² Doehaerd 1947: 176-177.

³⁸³ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie I (Chronologische Aanwijzer), nr. 31 (1435-1437), jaartal 1436, fol. 47.

³⁸⁴ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 7r-v.

specerijen	Olivier de Specier ... 4 meesen speceryen 1369 ³⁸⁶	Johanni int paradijs ... specerie ³⁸⁷	
wijn	wijns ... te oliviers inde specerie 1376 ³⁸⁸ ; roods wijns van byanen ... in de specerie 1386 ³⁸⁹	malevezeyen ... noch tot jacops inde specerie 1416 ³⁹⁰ ; Romanien ... tot johannes ind paradijs 1441 ³⁹¹ ;	
kruidenwijn		ypocras ... tot johannes ind paradijs 1441 ³⁹² ; ypocras cruyt ... tot johannes int paradijs 1446 ³⁹³	
medicijnen		johanni int paradijs voir medecine 1436 ³⁹⁴	Sanders in de drie Catten apothec. ... medicijnen 1507 ³⁹⁵ ; jan Coene Apothecaris ... medicijnen 1540 ³⁹⁶
tregie		te tersijen ... int paradijs 1439 ³⁹⁷	
koek		tot joh. int paradijs vj coexkens 1457 ³⁹⁸	
toortsen			Geert van Middeldonck Appothecaris ... tortsen 1555 ³⁹⁹ ; hubrecht ijsewijns Apothecaris ... tortsen 1580 ⁴⁰⁰
was			peeter Lapostole ... wasse keersen 1559 ⁴⁰¹

Tabel 2.5: Producten verkocht door apothekers te Mechelen, 14de-16de eeuw.

Van den Heuvel heeft reeds geconstateerd dat van de 14de tot de 17de eeuw apothekers zich bij voorkeur in de stadskern vestigden, met name rond de Grote Markt, Steenweg en IJzerenleen⁴⁰². Dit verklaart waarom in het onderzoeksgebied dat bestaat uit slechts zeven huizen aan de huidige IJzerenleen zes apothekers kunnen geïdentificeerd worden, waarvan drie in de 15de eeuw en drie in de eerste helft van de 16de eeuw. Deze apothekers waren gevestigd in drie huizen: de 'Gulden Cop', 'Henegouwen' en het 'Paradijs'. In het huis 'Henegouwen' volgden drie apothekers mekaar op en in

³⁸⁵ David 1854: 298.

³⁸⁶ Doehaerd 1947: 175.

³⁸⁷ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie I (Chronologische Aanwijzer), nr. 31 (1435-1437), jaartal 1436, fol. 47.

³⁸⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr 54 (1375-1376), sol. 78r.

³⁸⁹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 64 (1385-1386), fol. 125v.

³⁹⁰ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 92 (1415-1416), fol. 185r.

³⁹¹ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 116 (1440-1441), fol. 151v.

³⁹² Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 116 (1440-1441), fol. 151v.

³⁹³ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 121 (1440-1441), fol. 138r.

³⁹⁴ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie I (Chronologische Aanwijzer), nr. 31 (1435-1437), jaartal 1436, fol. 47.

³⁹⁵ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 17r.

³⁹⁶ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 75r.

³⁹⁷ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 114 (1438-1439), fol. 191v.

³⁹⁸ Stadsarchief Mechelen, B Stadsrekeningen, Serie I, nr. 132 (1456-1457), fol. 132r.

³⁹⁹ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 103r.

⁴⁰⁰ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 192r.

⁴⁰¹ Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 115v. Peter Lapostole wordt in 1571 apotheker genoemd, zie: Stadsarchief Mechelen, CC. Uittreksels, Serie VI, nr. 4, fol. 156v.

⁴⁰² Van den Heuvel 1962a: 39.

het huis 'Paradijs' twee. In twee gevallen lijkt een apotheker een reeds bestaande kruidenierszaak verder te zetten. Apotheker Hubrecht Smet nam de bestaande kruidenierszaak over van Jan Post en diens schoonzoon Machiel IJswijn, die gevestigd was in het huis 'Henegouwen'. Na enkele jaren veranderde hij de naam van zijn zaak in de 'Gulden Mortier', waarmee hij aangaf dat zijn kernactiviteit bestond uit de bereiding van medicijnen. Onder de nieuwe naam werd de zaak verdergezet door twee apothekers. De laatste apotheker in de rij, Michiel Palais of Pallets bracht zijn zaak (en de naam ervan) over naar de Grote Markt, waar hij in 1573⁴⁰³ overleed. De kruidenierszaak van Jan Post zette op zijn beurt de verkoop van wijn verder, die voordien al plaatsvond in het huis 'Henegouwen'. Het enige verschil is dat Jan Post wijn uit Beaune verkocht, terwijl voordien in 'Henegouwen' Rijnwijn verkocht werd.

Huisnaam	1400-1449	1450-1499	1500-1549
1. Caelberg	-	-	-
2. Gulden Cop, later Drie Coppen	Jacob de Wale 1401- †1420 apotheker , malvezij, kruiden; ?, 1432 wijn van Beaune, malvezij, kruiden	Peteren du Parck 1473- †1499 mersener, gezworene van de halle	
3. Halsberg, later Olifant	-	-	-
4. Zwarte Haan, later Spanje	-	-	-
5. Henegouwen, later Gulden Mortier		Jan Post 1456-1470 toortsen, was, wijn van Beaune; Machiel IJswijn 1471- 1492 toortsen, was, wijn	Hubrecht Smet 1503- 1515 apotheker ; Jan de Coene 1530 apotheker ; Michiel Palais 1544- 1559 apotheker
6. Os	-	-	-
7. Paradijs	Simon Vrenken 1421- 1435 malvezij, kruiden, suikergoed, papier; Jan Coolman 1436-1484 apotheker , gezworene van de halle, malvezij, kruiden, suikergoed, papier, specerijen, hipocras, romenij, muskaatwijn, koekjes, medecijnen	Jan Ramont 1489-1494 apotheker ; Renier Dufay 1494-†1501 kramer	

Tabel 2.6: Apothekers en verkopers van kruidenierswaren in huizen grenzend aan de site.

De overgang van wijnhuis naar kruidenierszaak naar apotheek verliep blijkbaar gradueel. In twee gevallen wordt een apotheek nadien overgenomen door een kramer, maar het is niet bekend welke

⁴⁰³ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Parochieregisters, Overlijdens, op datum 22/9/1573.

producten zij precies verkochten. Opmerkelijk is dat de overnemers in een aantal gevallen migranten waren. Dit is bekend omdat in vier gevallen de handelszaken werden overgenomen door migranten die het Mechelse poorterschap hadden gekocht. Jan Ramond werd in 1475⁴⁰⁴ te Mechelen ingeschreven in de schepenregisters als apotheker afkomstig van Dendermonde. Michiel Palleys werd in 1544⁴⁰⁵ ingeschreven als kruidenier uit Brussel. In het overlijdensregister van de Sint-Romboutsparochie wordt hij in 1573⁴⁰⁶ vermeld als apotheker. Peter Du Parc werd in 1462⁴⁰⁷ ingeschreven als meerseniër afkomstig uit Bergen (waarschijnlijk Mons in Henegouwen). Reinier Dufaj werd in 1496⁴⁰⁸ ingeschreven als kramer afkomstig uit Mont-Saint-André (Waal-Brabant).

Kramers

Apothekers, kruideniers en kramers (of meerseniërs) waren allen lid van dezelfde beroepsorganisatie, namelijk het 'ambacht van de halle', dat een grote variëteit aan détailhandelaars groepeerde⁴⁰⁹. Het taalleerboekje *Le Livre des Mestiers* van rond 1349⁴¹⁰ geeft een opsomming van de producten die door de Brugse kramers werden verkocht. Op het eerste zicht lijken de kramers een warrig amalgaam van producten te verkopen. Bij nader toezien kunnen er vijf categorieën onderscheiden worden. Een eerste groep producten betreft (luxe)textiel, namelijk goudlaken en zijde. Een tweede groep omvat de sierraden: (half-)edelstenen en parels. Een derde groep bestaat uit accessoires: hoofddekseis, snoeren en veters. Een vierde groep bestaat uit benodigdheden voor handwerk, zowel in textiel als in leder: spelden, speldenkokers, naalden, elzen, priemen, messen, messcheden, scharen en borduurzijde. De vijfde en laatste groep betreft schrijfgerei: inkthoornen, schrijfstiften en schrijfkokers. In wat volgt worden deze Brugse gegevens vergeleken met de Mechelse.

Uit de historiek van het Mechelse kramersambacht blijkt dat aanvankelijk een aantal groepen producenten tot het ambacht behoorden, maar dat het ambacht in de loop der eeuwen een zuiver commercieel karakter kreeg. In 1446⁴¹¹ behoorden de hoedenmakers, de riemmakers en de speldenmakers nog tot de kramers. Dit wijst erop dat de makers van hoeden, riemen en spelden aanvankelijk hun producten zelf verkochten. De hoeden en de riemen passen in de categorie van de accessoires en de spelden in de categorie van de benodigdheden voor handwerk. De hoedenmakers waren zeker al in 1493⁴¹² verenigd in een eigen organisatie. Over het verdere lot van de riemmakers is niets bekend. De speldenmakers waren zeker al in 1529⁴¹³ verenigd in een eigen organisatie. In 1686⁴¹⁴ bleek dat de passementwevers deel uitmaakten van het speldenmakersambacht. Een passement is een smal weefsel, zoals 'boordsels, banden, kanten, snoeren, die gebruikt worden tot versiering of omzooming van kledingstukken, meubelzittingen'⁴¹⁵. Misschien behoorden de passementwevers tot het ambacht omdat ze veel gebruik maakten van spelden. Waarschijnlijk zijn

⁴⁰⁴ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Personendatabank, Poorters, op datum 4/8/1475.

⁴⁰⁵ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Personendatabank, Poorters, op datum 12/3/1544.

⁴⁰⁶ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Parochieregisters, Overlijdens, op datum 22/9/1573.

⁴⁰⁷ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Personendatabank, Poorters, op datum 6/8/1462.

⁴⁰⁸ <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2017, Personendatabank, Poorters, op datum 18/7/1496.

⁴⁰⁹ Dambroyne 2006: 56-57.

⁴¹⁰ Gessler 1931: 19 (deel 1).

⁴¹¹ Installé 1996: 213.

⁴¹² Dambroyne 2006: 51.

⁴¹³ Dambroyne 2006: 209-210.

⁴¹⁴ Dambroyne 2006: 226.

⁴¹⁵ <http://gtb.inl.nl/>, Woordenboek der Nederlandsche Taal, modern lemma 'passement'.

Merck den berduerwerker, die vermeld wordt in 1513⁴¹⁶, en *Ijsebrant barduerwerker*, die overleed in 1518⁴¹⁷, vroege vertegenwoordigers van dit ambacht. Hun producten kunnen ook ondergebracht worden in de categorie van de accessoires. Een andere groep producenten waren de ververs en twijnders van garen. Het twijnen van garen is het samenstellen van garen uit oorspronkelijk twee en later uit meerdere draden. Twijnververs worden in Mechelen vermeld in 1477, 1467 en 1479⁴¹⁸. Ze maakten oorspronkelijk geen deel uit van een ambacht tot ze in 1551⁴¹⁹ werden geïncorporeerd in het kramersambacht. In 1699 scheidden ze zich terug af van de kramers om een eigen organisatie te vormen, namelijk het ambacht van de blauwververs en de twijnders. In tegenstelling tot wat de naam van het ambacht doet vermoeden, verfdde ze garen in alle kleuren⁴²⁰. Hun producten horen duidelijk thuis in de categorie van de benodigdheden voor handwerk.

De inventaris van het Mechelse kramersambacht levert nog een aantal bijkomende aanwijzingen op voor de soort producten die de Mechelse kramers verkochten. Meestal komen deze producten ter sprake naar aanleiding van een conflict met een ander ambacht. In 1477⁴²¹ vochten de kramers aan dat twee kleermakers kamelot en fustein verkochten. Kamelot was een kostbaar weefsel waarvan de naam ontleend is aan het Arabisch. In de 13de eeuw werd het product reeds in West-Europa geïmiteerd met grondstoffen als angorawol en zijde⁴²². Fustein is een oude naam voor katoen⁴²³. Beide producten horen zeker thuis in de categorie van het luxetextiel. In 1529⁴²⁴ was er een conflict tussen de kramers en de goud- en zilversmeden. Dit wijst erop dat de Mechelse kramers ook sierraden verkochten. Verschillende documenten illustreren de verkoop van accessoires door de kramers. De verkoop van handschoenen, naast andere fijne lederwaren zoals beurzen en nestels, wordt vermeld in een 17de-eeuws⁴²⁵ document. In 1530⁴²⁶ ontstond er een geschil tussen de kramers en de hoedenmakers in verband met de verkoop van gestoffeerde en niet-gestoffeerde hoeden. In de periode 1669-1760⁴²⁷ werden kramers ingeschreven in het hoedenmakersambacht. Van de verkoop van linten is sprake in 1675-1676⁴²⁸. Het ambacht van de knopmakers protesteerde in 1670⁴²⁹ tegen de verkoop door de kramers van knopen die niet in Mechelen vervaardigd waren. De verkoop van knopen wordt opnieuw vermeld in 1738⁴³⁰. In 1719 en 1783⁴³¹ is er sprake van de verkoop van kousen door de kramers. Ook de vierde categorie van de benodigdheden voor handwerk komt in de archief van de kramers aan bod. In 1516⁴³² protesteerde het ambacht van de smeden tegen de verkoop door de kramers van messen die niet te Mechelen vervaardigd waren. De verkoop van zijden en linnen garen wordt vermeld in 1566-1571⁴³³, de verkoop van garen uit katoen in

⁴¹⁶ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Overlijdens, op datum 23/10/1513 (zijn moeder) en 29/11/1517 (zijn echtgenote).

⁴¹⁷ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Overlijdens, op datum 9/7/1518.

⁴¹⁸ Kocken 1975: 156, 191 en 197.

⁴¹⁹ Van der Auwera 1997: 171-172.

⁴²⁰ Dambruyne 2006: 49.

⁴²¹ Dambruyne 2006: 164-165.

⁴²² <http://etymologiebank.nl/trefwoord/kamelot>.

⁴²³ <http://etymologiebank.nl/trefwoord/fustein>.

⁴²⁴ Dambruyne 2006: 165.

⁴²⁵ Dambruyne 2006: 153.

⁴²⁶ Dambruyne 2006: 164-165.

⁴²⁷ Dambruyne 2006: 125.

⁴²⁸ Dambruyne 2006: 169-170.

⁴²⁹ Dambruyne 2006: 169.

⁴³⁰ Dambruyne 2006: 172.

⁴³¹ Dambruyne 2006: 153, 154.

⁴³² Dambruyne 2006: 165.

⁴³³ Dambruyne 2006: 166.

1644⁴³⁴. Voor de vijfde categorie van Brugse kramersartikelen, het schrijfgerei, is te Mechelen geen info voorhanden. Wel mochten de Mechelse kramers in de 18de eeuw boeken verkopen⁴³⁵. Het gamma aan producten dat een Mechelse kramer verkocht, laat zich voor een hedendaagse waarnemer het best vergelijken met het gamma producten van een Veritas-winkel.

Zowel de historiek van het Mechelse kramersambacht als de individuele documenten uit het archief van de kramers tonen dus aan dat de Mechelse kramers dezelfde categorieën producten verkochten als hun Brugse collega's. Dit is niet verwonderlijk, aangezien het bekend is dat de Brugse lakenhalle model stond voor de nieuwe halle die in Mechelen gebouwd werd tussen 1311 en 1326⁴³⁶. Waarschijnlijk werd ook de verkoop in de halle gereguleerd naar het Brugse model, want in 1320⁴³⁷ zond het Mechelse stadsbestuur gezanten naar Brugge *om die halle te beziene ende die ordonnance te bringen*. De staanplaatsen van de kramers in de halle worden voor het eerst vermeld in de stadsrekening van 1329⁴³⁸. De nauwe link tussen de halle en het kramersambacht blijkt ook uit het feit dat hun vertegenwoordigers vanaf 1362⁴³⁹ de 'gezworenen van de halle' werden genoemd.

	Brugge ca. 1349	Mechelen
Textiel	goudlaken <i>guldine lakene</i> zijde <i>ziden</i>	kamelot (halfzijde) 1477 fustein (Egyptisch katoen) 1477
Sierraden	(half-)edelstenen <i>precieuse steene</i> parels <i>peerlen</i>	conflict goud-en zilvermeden 1529
Accessoires	hoofddeksels <i>huvn</i> snoeren <i>snoeren</i> rijgsnoeren <i>risnoeren</i> nestels <i>nachtelinghen</i>	handschoenen 1444, 17 ^{de} eeuw riemmakers deel van kramersambacht 1446 hoedenmakers deel van kramersambacht 1446, hoeden 1530 knoppen 1670, 1738 linten 1675-76 beurzen 17 ^{de} eeuw nestels 17 ^{de} eeuw kousen 1719, 1783
Handwerk benodigdheden	spelden <i>spellen</i> naalden <i>naelden</i> (spelden-)kokers <i>cokers</i> elzen <i>elsene</i> priemen <i>ponchoene</i> messen <i>messen</i> scheden <i>sceden</i> scharen <i>scaren</i> schaartjes <i>scaerkine</i> borduurzijde <i>zide, daer men of maect weerc van borduren</i>	speldenmakers deel van kramersambacht 1446 messen 1516 zijde en linnen garen 1566-71 katoengaren 1644 blauwververs en twijnders deel van kramersambacht 1551-1699
Schrijfgerei	schrijfstiften <i>greffien</i> schrijfkokers <i>scriftorien</i> inkthoorns <i>incthoorne</i>	- boeken 1735, 1746, 1752, 1764

Tabel 2.7: Producten verkocht door kramers te Brugge in de 14de eeuw en te Mechelen 15de-18de eeuw.

⁴³⁴ Dambruyne 2006: 168.3

⁴³⁵ Dambruyne 2006: 39, 107.

⁴³⁶ Installé 1996: 213.

⁴³⁷ Laenen 1926: 312.

⁴³⁸ Joosen 1988: 14.

⁴³⁹ Joosen 1960: 65.

Naast de twee 15de eeuwse kramers Peter du Parq en Renier Dufay, kunnen voor de 16de en 17de eeuw nog vijf personen worden aangeduid als eigenaar of huurder van één van de huizen in de onderzoekszone, die allen een tijdlang gezworene waren van het ambacht van de halle. Adam Persoons was gezworene van de halle in 1572, 1573 en 1576⁴⁴⁰. In 1578⁴⁴¹ huurde hij het huis de Schaar (1) en in 1599⁴⁴² huurde hij het voorhuis van het Paradijs. Guiliam Bertrams was in 1599⁴⁴³ eigenaar van het huis Spanje, het huis dat hij nog zelf bewoonde in 1616⁴⁴⁴, toen hij kruidenier genoemd werd. Hij is waarschijnlijk te identificeren met Guiliam Verkrams, door Joosen vermeld als gezworene van de halle in 1601⁴⁴⁵. Andries Snijers was gezworene van de halle in 1647⁴⁴⁶, 1651, 1654 en 1662⁴⁴⁷. In 1646⁴⁴⁸ was hij eigenaar van het huis Spanje en werd hij zijdelakenkoper genoemd. Of hij het huis Spanje gebruikte als winkel om zijden weefsels te verkopen is niet zeker, want ten tijde van zijn dood in 1673⁴⁴⁹ was het huis verhuurd. Philip Borcquelmans was gezworene van de halle in 1676, 1681, 1683 en 1691⁴⁵⁰. In 1663⁴⁵¹ verwierf hij het huis het 'Gulden Brandijzer'. Jan Jacques Smets was gezworene van de halle in 1683, 1687 en 1688⁴⁵². In 1675⁴⁵³ huurde hij het huis Spanje en werd hij rentmeester genoemd. Aan deze lijst kan nog Adriaen Viers worden toegevoegd die eigenaar was van het Brandijzer tussen 1600⁴⁵⁴ en 1614⁴⁵⁵. Zijn eerste echtgenote, Lijsken Gotters werd in 1598⁴⁵⁶ begraven met een dienst bijgewoond door het kramersambacht, waaruit kan worden afgeleid dat Adriaen een kramer was. Ook Joos Bernaerts, eigenaar of bewoner van de Gulden Mortier in 1574⁴⁵⁷, kan als een kramer worden geïdentificeerd, aangezien hij vermeld wordt als zijdelakenkoper.

Ook in de 18de eeuw zijn er nog enkele gegevens over kramers. Waarschijnlijk moeten de 'koopmannen' Ferdinand de Raedt en Renier Loven tot de kramers gerekend worden. Ferdinand verwierf het huis het 'Paradijs' (7) in 1698⁴⁵⁸ en werd in 1701⁴⁵⁹ koopman genoemd. Zijn nazaat Guillaume de Raedt, die het huis nog in 1796⁴⁶⁰ bewoonde, was kruidenier. Reijnier Loven huurde in 1748⁴⁶¹ het huis het 'Brandijzer' (2), dat hij in 1752⁴⁶² kocht en in 1766⁴⁶³ nog bewoonde, toen hij

⁴⁴⁰ Joosen 1979: 126-128.

⁴⁴¹ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, K. Geldwezen, IV. Belastingen op de huizen, Serie III, nr. 1, fol. 7v.

⁴⁴² Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, K. Geldwezen, IV. Belastingen op de huizen, Serie IV, nr. 1, fol. 4v.

⁴⁴³ Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, K. Geldwezen, IV. Belastingen op de huizen, Serie IV, nr. 1, fol. 4r.

⁴⁴⁴ De Ware Vrienden van het Archief, Huizendatabank Mechelen 14de-19de eeuw, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, op datum 19/04/1616.

⁴⁴⁵ Joosen 1980: 197.

⁴⁴⁶ Joosen 1980: 206-207.

⁴⁴⁷ Joosen 1983: 150-153, 156.

⁴⁴⁸ Olbrechts 2006: WB 10: 46.

⁴⁴⁹ Olbrechts 2016: 29.

⁴⁵⁰ Joosen 1983: 163-166, 170.

⁴⁵¹ Olbrechts 2006: WB 10: 47 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 284 (1663), fol. 146v-147r.

⁴⁵² Joosen 1983: 166, 168-169.

⁴⁵³ Olbrechts 2016: 192.

⁴⁵⁴ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 223 (1600-1601), fol. 59r.

⁴⁵⁵ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 235 (1614), fol. 84v-85v.

⁴⁵⁶ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Overlijdens, op datum 4/1/1598.

⁴⁵⁷ Hombeek, Privébezit Frans Van den Heuvel, archiefstuk (of notities naar) met ex-libris van Willy Godenne.

⁴⁵⁸ Olbrechts 2006: WB 10: 45.

⁴⁵⁹ De Ware Vrienden van het Archief, Personendatabank Mechelen 14de-18de eeuw, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, op datum 15/03/1701.

⁴⁶⁰ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1796, op naam.

⁴⁶¹ Stadsarchief Mechelen, K Geldwezen, IV (Cohiers van de 20ste penning op de huishuren), Serie XIV, band 2, deel a (1748, Sint-Rombout lage zijde), fol. 2v.

koopman werd genoemd. Martinus de Regere was deken van het kramersambacht in 1678⁴⁶⁴. Hij bewoonde het huis de 'Gulden Mortier' (5) in 1704⁴⁶⁵ en was er in 1725⁴⁶⁶ eigenaar van. Jan Baptist De Jongh, die volgens de bevolkingstelling van 1796⁴⁶⁷ in het huis 'Spanje' (4) bewoonde, was volgens dezelfde bron een kramer. Alles bij mekaar gaan de aanwijzingen voor de aanwezigheid van kramers in het onderzoeksgebied van het einde van de 15de eeuw tot het einde van de 18de eeuw.

Huisnaam	15 ^{de} eeuw	16 ^{de} eeuw	17 ^{de} eeuw	18 ^{de} eeuw
1. Caelberg, Drie Ankers, Schaar, Gulden Zeeridder, Schoen		Adam Persoons 1578		
2. Gulden Cop, Drie (Gulden) Coppen, Boom, Brandijzer	Peteren du Parck 1473-†1499		Adriaen Viers 1600- 1614 Philip Borcquelmans 1673	Reijnier Loven 1748-1766
3. Halsberg, Olifant, Gulden Poort				
4. Zwarte Haan, Spanje, Wapen van Spanje		Guilliam Bertrams 1599	Guilliam Bertrams 1616 Andries Snijers 1646-1673 Jan Jacques Smets 1675	Jan Baptist De Jongh 1796
5. Henegouwen, Mortier		Joos Bernaerts 1574		Martinus de Regere 1704- 1725
6. Os, Gulden Berg				
7. Paradijs	Renier Dufay 1494-†1501		Ferdinand de Raedt 1698	Ferdinand de Raedt 1704

Tabel 2.8: Kramers in huizen grenzend aan de site, 15de-18de eeuw.

Het kramersambacht telde in 1739⁴⁶⁸ 248 leden, waarmee het het derde meest volkrijke ambacht van Mechelen was. Ortmanns voerde een studie naar het kramersambacht op basis van de bevolkingstelling van 1796. Zij concludeerde dat het ambacht een relatief grote openheid vertoonde voor migranten. Voor de kramers kwam ze tot een percentage van 45% migranten, terwijl het

⁴⁶² Olbrechts 2006: WB 10: 47 en Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 373 (1752), fol. 68v-69r.

⁴⁶³ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 387 (1766), fol. 80r-81v.

⁴⁶⁴ Dambruyne 2006: 161.

⁴⁶⁵ Stadsarchief Mechelen, K Geldwezen, IV (Cohiers van de 20ste penning op de huishuren), Serie XIII, register 1, Sint-Rombout lage zijde, fol. 3r.

⁴⁶⁶ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 346 (1725), fol. 133v-134v.

⁴⁶⁷ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1796, op naam.

⁴⁶⁸ Dambruyne 2006: 57.

aandeel migranten in de volledige populatie volwassen Mechelaars slechts 30% bedroeg. In het commerciële hart van de stad, gevormd door de straten IJzeren Leen, Guldenstraat, Steenweg, Onder den Toren en Grote Markt, werden de meeste winkels echter uitgebaat door geboren Mechelaars. Indien er op deze locaties toch migranten een winkel uitbaatten, bleken het veelal migranten te zijn die afkomstig waren uit andere steden⁴⁶⁹.

Boekhandelaars en drukkers

Op basis van documenten uit de 18de eeuw is bekend dat de Mechelse kramers ook boeken mochten verkopen. Boeken werden echter niet beschouwd als gewone handelswaar. Een ordonnantie van de centrale overheid van 1729⁴⁷⁰ waarschuwde voor *schandaleuse ende schaedelycke boecken* en verbood de openbare en heimelijke verkoop door de kramers van *liedekens, almanacken, pronosticatie ofte andere diergelijcke boeckkens*. In 1745⁴⁷¹ kaartte de officiële stadsdrukker Laurentius Van der Elst bij de hogere overheid opnieuw het probleem aan van de ongebreidelde verkoop van allerlei drukwerk door *merciers, boutiquiers et autres*. De stroom aan drukwerk en de verkoop ervan bleek echter moeilijk in te dammen. In 1752⁴⁷² deed keizerin Maria Theresia opnieuw een poging. Ze reikte aan de Mechelse kramers een octrooi uit dat gedurende 20 jaar de verkoop van boeken toestond, maar enkel voor de boeken vermeld in de lijst die aan het octrooi was toegevoegd.

Over de verkoop van boeken te Mechelen bestaat reeds een uitgebreide literatuur. Daaruit blijkt dat verschillende boekverkopers deze handel combineerden met het zelf drukken van boeken. In het onderzoeksgebied waren drie verschillende bedrijven van drukkers-boekverkopers actief. Deze concentratie is opmerkelijk en het gaat bovendien niet om de minste bedrijven. De drukkerijen Hanicq en Van der Elst hadden beiden een dominante positie in de 19de eeuw. In de onderstaande tekst wordt de opeenvolging van de zaakvoerders overlopen, de aard van de activiteit (boekhandel en of drukkerij) en de precieze locatie van het bedrijf.

De oudste gegevens hebben betrekking op Pierre Joseph Hanicq, die in 1753 geboren werd te Brugge en zich in 1778 te Mechelen vestigde⁴⁷³. Volgens een publicatie, die hij zelf gedrukt had, uit het jaar 1779⁴⁷⁴ woonde hij toen tegenover het aartsbisschoppelijk seminarie en combineerde hij reeds de verkoop van boeken met het drukken ervan (*chez Pierre-Joseph Hanicq, Imprimeur-Libraire, vis-à-vis le Seminaire Archiépiscope*). In augustus 1790⁴⁷⁵ woonde hij in het 'Wapen van Spanje', volgens een krantenbericht waarin het huis te huur werd gezet. In de annonce wordt hij *Boek-drukker en Boek-verkooper* genoemd. Er is een catalogus bewaard van de boeken die Hanicq te koop aanbood toen hij woonde *Aux Armes d'Espagne*. Het recentste boek in de catalogus dateert van 1779⁴⁷⁶, wat doet vermoeden dat Hanicq in 1790 al ongeveer 10 jaar in het 'Wapen van Spanje' woonde. Lang zou hij er niet meer verblijven, want kort voordien, in juli 1790⁴⁷⁷, had Hanicq een contract afgesloten om het huis de 'Schrijvende Hand' te huren. Dit huis is te situeren net buiten het onderzoeksgebied, naast het 'Gulden Schoentje'. In de bevolkingstellingen van 1796, 1803 en 1804⁴⁷⁸ woonde hij nog in

⁴⁶⁹ Ortmanns 2009: 72, 86-97.

⁴⁷⁰ Delafaille 1884: 89-90.

⁴⁷¹ Delafaille 1884: 91.

⁴⁷² Dambuyne 2006: 107.

⁴⁷³ Ryckmans 1972: 35.

⁴⁷⁴ Anoniem 1779: 1.

⁴⁷⁵ Wekelyks Bericht voor de Provincie van Mechelen, (1790) 34, p. 407.

⁴⁷⁶ <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb36536208f>, Stadsarchief Mechelen, Mechelse Bibliotheek, M 6917a.

⁴⁷⁷ Van Langendonck 2003: 83.

⁴⁷⁸ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1796, Hanicq Pierre Joseph A 290;

Bevolkingstelling 1803 Hannicq Pierre A 327; Bevolkingstelling 1804, Hannicq Pierre A 327. Te identificeren met

hetzelfde huis. Volgens de bevolkingstelling van 1808 was Pierre Joseph Hanicq opnieuw verhuisd naar een ander pand op de Steenweg, waar hij in 1818 nog woonde⁴⁷⁹. Dit huis was in deze periode bij de stadsdiensten bekend onder het nummer A 311 en bij het kadaster onder het nummer E 569⁴⁸⁰. Volgens de legger van het Primitief Kadaster bezat Pierre Joseph Hanicq twee eigendommen: het net vermelde huis aan de Steenweg (kadastraal nummer E 569), dat vermeld wordt als ‘magazijn, plaats en hof’ en een pand in de Begijnenstraat (E 527), dat vermeld wordt als huis plaats en hof boekdrukkerij⁴⁸¹. Na zijn dood in 1828⁴⁸² werd de drukkerij verdergezet door zijn zoon François Pierre Hanicq. In 1846⁴⁸³ woonde François Pierre Hanicq in de Begijnenstraat en zijn broer Hubert, die eveneens drukker was aan de Steenweg. Hubert Hanicq overleed in 1852⁴⁸⁴ in het huis aan de Steenweg (A 311). In 1855 verkocht François Pierre Hanicq zijn drukkerij aan de Luikse drukker Henri Dessain, die de installaties overbracht naar de Bleekstraat. François Pierre Hanicq overleed in 1865 en in hetzelfde jaar werd het huis aan de Steenweg aangekocht door Jacques Ryckmans om er een nieuwe drukkerij te vestigen⁴⁸⁵. Het perceel waarop de drukkerij in de Begijnenstraat gebouwd was, sloot aan bij het eerste huis dat Pierre Joseph Hanicq aan de Steenweg bewoonde, maar het is op dit moment niet bekend wanneer de drukkerij daar gevestigd werd.

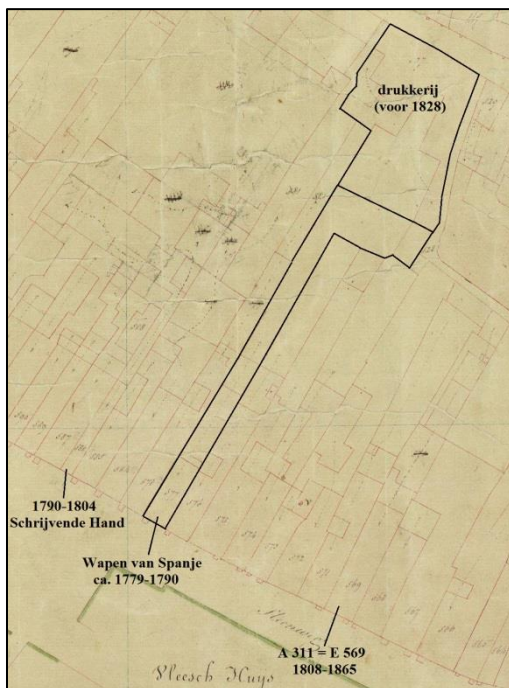

Fig. 2.12: Panden in gebruik door de familie Hanicq, 18de-19de eeuw.

het kadasternummer E 586a, zie: Stadsarchief Mechelen, Modern Archief, Tableau comparatif des numeros & sections de la ville avec les numeros & sections du cadastre.

⁴⁷⁹ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1808, Hanicq Pierre Joseph [A] 311,

Bevolkingstelling 1818, Hanicq Pierre Joseph [A] 311.

⁴⁸⁰ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief, Tableau comparatif des numeros & sections de la ville avec les numeros & sections du cadastre. Volgens een aantekening in deze tabel stond het huis voordien bekend als ‘Ezel nu keizer’. Deze aantekening is gebaseerd op het Wijkboek, zie: Olbrechts 2006, Wijkboek 10: 44.

⁴⁸¹ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief, nr. 2433, Oorspronkelijke aanwijzende tafel der grondeigenaars en der onbebouwde en bebouwde vaste eigendommen (1834). Het document moet dateren van vóór de dood van Pierre Joseph Hanicq in 1828.

⁴⁸² Ryckmans 1972: 40.

⁴⁸³ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1846, Hanicq François Pierre Jean en Hanicq Hubert.

⁴⁸⁴ Stadsarchief Mechelen, Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1852, nr. 663.

⁴⁸⁵ Ryckmans 1972: 43, 68.

Het tweede drukkersbedrijf in de onderzoekszone is de drukkerij Van der Elst. De eerste drukker in deze familie was Laurentius Van der Elst, die zich volgens de literatuur rond 1718 vestigde op de Grote Markt⁴⁸⁶. Toen hij in 1754⁴⁸⁷ overleed woonde hij in ieder geval op de Grote Markt. Zijn zoon Jan-Frans van der Elst nam de zaak van zijn vader over. In 1755⁴⁸⁸ wordt hij vermeld als *Stadts Boeckdrucker op de Merckt*. De weduwe van Laurentius wordt eveneens in 1755⁴⁸⁹ vermeld als *Boeckverkoopster, op de groote Merckt*. Jan-Frans Van der Elst huwde een jaar later, in 1756⁴⁹⁰, met Maria Anna Van Mompeijen. Mogelijk ging het echtpaar toen zelfstandig wonen. Bij het overlijden van zijn echtgenote in 1766⁴⁹¹ woonde Jan-Frans in ieder geval op de IJzeren Leen. Het is niet bekend in welk huis Jan-Frans woonde, wel dat in 1767⁴⁹² de schilder Egide-Joseph Smeyers woonde in het achterhuis van de drukker op de IJzeren Leen. In datzelfde jaar 1767⁴⁹³ wordt Jan-Frans vermeld als eigenaar van het huis de 'Spaenschen Casack', gelegen achter de stadshalle, op de hoek van de huidige Zakstraat en de Reuzenstraat. Volgens Delafaille bracht Jan Frans Van der Elst ook de drukkerij over naar dit huis, maar hij geeft daarvoor geen bewijs⁴⁹⁴. In ieder geval legde Jan-Frans van der Elst het werk neer in 1788⁴⁹⁵, waarna hij verhuisde naar Brussel. Zijn zoon Frans-Jozef Van der Elst volgde hem op als drukker. In maart 1788⁴⁹⁶ wordt Frans-Jozef benoemd als stadsdrukker, in september⁴⁹⁷ huwt hij met Anna Elisabetha Gijsselinckx en op een niet nader vermeld moment in 1788⁴⁹⁸ wordt hij vermeld als drukker en boekhandelaar op de IJzeren Leen. Het is opnieuw niet bekend om welk huis het precies gaat. In de bevolkingstelling van 1796⁴⁹⁹ wordt Frans-Jozef Van der Elst vermeld als bewoner van een huis op de Steenweg. Op basis van de overeenkomsten met de bevolkingstelling van 1803⁵⁰⁰ kan worden besloten dat Frans-Jozef Van der Elst in dat jaar in hetzelfde huis woonde als in 1796. Vanaf 1803 stond dit huis bij de stedelijke administratie bekend onder het nummer A 324. In de bevolkingstellingen van 1803 en 1808⁵⁰¹ wordt Frans-Jozef vermeld als bewoner van hetzelfde huis. In 1811⁵⁰² overlijdt Frans-Jozef Van der Elst. Zijn weduwe zet de zaak verder, want zij wordt in de bevolkingstellingen van 1813 en 1818⁵⁰³ vermeld als drukster en tevens bewoner van het huis aan de Steenweg met nummer A 324. Dit huisnummer kan geïdentificeerd

⁴⁸⁶ Delafaille 1884: 87.

⁴⁸⁷ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Begrafenissen, op datum 2/12/1754.

⁴⁸⁸ Delafaille 1884: 95.

⁴⁸⁹ Delafaille 1884: 96.

⁴⁹⁰ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Huwelijken, op datum 29/4/1756.

⁴⁹¹ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Begrafenissen, op datum 23/12/1766.

⁴⁹² Neefs 1874: 304.

⁴⁹³ Stadsarchief Mechelen, G Schepenregisters, Serie I, nr. 388 (1767), fol. 31r-32r. Voor de ligging, zie: Olbrechts 2006, Wijkboek 1, p. 11.

⁴⁹⁴ Delafaille 1884: 98.

⁴⁹⁵ Ryckmans 1972: 95.

⁴⁹⁶ Ryckmans 1972: 98.

⁴⁹⁷ De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1303-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2018, Huwelijken, op datum 16/9/1788.

⁴⁹⁸ Van Aerde 1931: 83 F. J. Van der Elst, *imprimeur-libraire ... demeurant sur les bailles de fer*.

⁴⁹⁹ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1796, Van der Elst François A 287.

⁵⁰⁰ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1803, Van der Elst François A 324. Zie de tabellen in bijlage waar ook de regenten (buren links en rechts) vermeld worden.

⁵⁰¹ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1804, Steenweg; huisnummer: 324, Van der Elst François J. en Bevolkingstelling 1808, Steenweg; huisnummer: 324 Van der Elst François J..

⁵⁰² Stadsarchief Mechelen, Registers Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1811, nr. 214 (+8 mei 1811).

⁵⁰³ <http://www.dewarevrienden.net/DWV/>, Bevolkingstelling 1813, A Steenweg 324 Gijsselinckx Anne Elisabeth en Bevolkingstelling 1818, Steenweg; huisnummer: 324 Gijsselinckx Anne Elisabeth.

worden met het kadastraal perceel E 578 en met de huisnaam de 'Gulde Poort'⁵⁰⁴. In 1822⁵⁰⁵ zette Anna Elisabetha Gijselinckx een punt achter haar taak als zaakvoerster. In de legger van het Primitief Kadaster (van voor 1828) wordt de weduwe van Frans-Jozef Van der Elst wel nog steeds genoemd als eigenaar van het perceel E 578⁵⁰⁶.

De verdere opeenvolging in de drukkerij Van der Elst wordt uitstekend behandeld door Ryckmans⁵⁰⁷. Hieronder volgt een samenvatting, aangevuld met enkele bijkomende bronnen. In 1822 wordt het bedrijf overgenomen door Adriaan Van Velsen, die gehuwd was met Marie Anne Van der Elst, een dochter van Frans-Jozef van der Elst. Adriaan Van Velsen overlijdt in 1835. Zijn kinderen erven de drukkerij, maar zijn op het moment van het overlijden van hun vader nog te jong om de zaak te leiden. De zakelijke leiding komt tussen 1835 en 1848 toe aan Jeanne Caroline Cornélie Van der Elst, een andere dochter van Frans-Jozef van der Elst. Bij haar overlijden werd de boekhandel stopgezet, maar de drukkerij werd verdergezet door Emile Isidore François Victor Van Velsen. In de bevolkingstelling van 1846 wordt Jeanne Van der Elst rentenierster genoemd en Emile Van Velsen drukker. Ze woonden beiden nog steeds in het huis met het nummer A 324⁵⁰⁸. In de legger van de Popp-kaart⁵⁰⁹ (ca. 1864) wordt Emile Vanvelsen vermeld als eigenaar van het perceel E 578a. Emile Vanvelsen overlijdt in 1877. Zijn weduwe, Valentine Marie Gislène De Bock, neemt de zaak over. Zij had reeds enkele jaren na haar huwelijk de boekhandel terug opgestart. In de bevolkingstelling van 1880⁵¹⁰ wordt ze dan ook vermeld als *imprimeur et libraire*. In 1882 verhuist Valentine De Bock naar La Louvière en laat ze de zaak over aan haar zoon Alfred Marie Stanislas Van Velsen, die al overlijdt in 1884. In hetzelfde jaar neemt zijn jongere broer Raymond Marie Alois Van Velsen de zaak over. In 1889⁵¹¹ stelt zijn moeder het huis het 'Brandijzer' op de IJzerenleen in onderpand voor een lening aangegaan bij de kerk van Sint-Pieter te Mechelen. Dit wijst erop dat de familie het huis het 'Brandijzer', gelegen naast het huis de 'Gulden Poort', had aangekocht. Raymond Van Velsen wordt vermeld in de bevolkingstelling van 1890⁵¹² als *Editeur-imprimeur Libraire* en in de bevolkingstelling van 1910⁵¹³ als *drukker uitgever*. Raymond Van Velsen overleed in 1913. Van deze laatste fase van de drukkerij bestaan enkele foto's van de gevel (zie hieronder: Iconografie gevels Fig. 2.15, 2.16 en 2.17). Zijn zoon Alfred Marie Joseph Victor Van Velsen vestigde zich in maart 1914 in Brussel, net vóór de beschietingen van de IJzerenleen in augustus en september 1914. Bij de wederopbouw na 1914 werden de voormalige huizen het 'Brandijzer' en de 'Gulden Poort' samengevoegd. Tussen 1936⁵¹⁴ en 1978⁵¹⁵ was in het nieuw gebouwde pand een andere drukkerij actief, namelijk 'de Mechelse Drukkerijen'. In 2012⁵¹⁶ werd de voormalige drukkerij aangekocht door de stad Mechelen om de bouw van een nieuwe podiumzaal. De bouw van de nieuwe podiumzaal vormde de aanleiding van het archeologisch onderzoek waarvan hier verslag wordt uitgebracht.

⁵⁰⁴ ⁵⁰⁴ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief, Tableau comparatif des numeros & sections de la ville avec les numeros & sections du cadastre.

⁵⁰⁵ Ryckmans 1972: 102.

⁵⁰⁶ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief, nr. 2433, Oorspronkelijke aanwijzende tafel der grondeigenaars en der onbebouwde en bebouwde vaste eigendommen (1834). Het document moet dateren van vóór de dood van Pierre Joseph Hanicq in 1828.

⁵⁰⁷ Ryckmans 1972: 101-109.

⁵⁰⁸ Stadsarchief Mechelen, Bevolkingstelling 1846, band A 249-396, A Bailles de Fer 324.

⁵⁰⁹ Stadsarchief Mechelen, M/I 1007, Popp kaart en legger 'Ville de Malines (intra-muros). Tableau indicatif Primitif ou Liste Alphabétique des Propriétaires', Art. 2800.

⁵¹⁰ Stadsarchief Mechelen, Bevolkingstelling 1880, vol. 45 en 46, Bailles de fer 2.

⁵¹¹ Stadsarchief Mechelen, Archief van de Sint-Pieter- en Sint-Pauluskerk, nr. 154-2-15.

⁵¹² Stadsarchief Mechelen, Bevolkingstelling 1890, vol. 44 en 45, Bailles de fer 2.

⁵¹³ Stadsarchief Mechelen, Bevolkingstelling 1910, vol. 61 en 62, IJzerenleen 2.

⁵¹⁴ <http://www.medru.be/>.

⁵¹⁵ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 60, p. 123.

⁵¹⁶ <http://www.gva.be/cnt/aid1254776/nona-bouwt-nieuwe-podiumzaal>.

Het derde drukkersbedrijf in de onderzoekszone is de drukkerij Dierickx-Beke. Deze zaak begon als een boekhandel. In 1825 nam Jeanne Caroline Anne Marie Beke een bestaande boekhandel over die was gevestigd in het huis de 'Guldenboom' aan de IJzeren Leen. In 1830 bracht zij de zaak over naar een huis aan de Steenweg, namelijk het 'Wapen van Spanje'. In 1831 huwde Jeanne Beke met Henri Dierickx, waarna de zaak bekend stond onder de naam 'H. Dierickx-Beke'. In de bevolkingstelling van 1846⁵¹⁷ wordt Henri Dierickx vermeld als bewoner van het huis aan de Steenweg met het nummer A 323. Als beroep wordt *libraire* opgegeven. Hij is de directe buur van Jeanne Caroline Cornélie Van der Elst, wiens huis aan de IJzerenleen wordt gesitueerd. In 1857 overleed Henri Dierickx, waarna de boekhandel werd verdergezet door zijn weduwe en twee zonen. In 1858 breidde de familie haar activiteiten uit met een uitgeverij. In 1861 overleed de weduwe Jeanne Beke. Haar beide zonen zetten de zaak verder. De oudste broer, Jacques Everard Henri Barbe Dierickx, overleed in 1878, waarna de jongste broer, Corneille Joseph Rombaut Dierickx, de zaak verderzette. Corneille Dierickx overleed in 1898, waarna de zaak tot 1908 wordt verdergezet door zijn weduwe Isabelle Amélie Philippine Desprets. Na 1908 wordt de zaak verdergezet door de kleinzoon van Henri Dierickx, Henri Charles Jacques J.M. Dierickx. Er bestaat een foto van de gevel van het huis 1913 (zie hieronder: Iconografie gevels Fig. 2.15). Op de gevels staat zowel het opschrift 'IMPRIMERIE' als 'LIBRAIRIE'. In 1914 gaat de zaak in vlammen op ten gevolge van de beschieting van de IJzerenleen aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Bij de wederopbouw worden de voormalige huizen het 'Wapen van Spanje' en het aangrenzende pand de 'Gulden Mortier' samengevoegd tot één pand. Volgens opschriften op de gevel werd het nieuwe huis gebouwd in 1924 en kreeg het de naam 'In het Wapen van Spanje'. Een foto van na de wederopbouw toont de etalage van de zaak die er werd uitgbaat (zie hieronder: Iconografie gevels Fig. 2.18). Het opschrift op de gevel vermeldt enkel nog 'BOEKHANDEL'. Henri Charles Dierickx overlijdt in 1933. In 1948 en 1953⁵¹⁸ wordt zijn weduwe nog steeds vermeld als *nijveraarster* aan de IJzerenleen in een lokale handelsgids.

Huisnaam	18 ^{de} eeuw	19 ^{de} eeuw	na 1914
1. Schoen			
2. Brandijzer			1936-1948 Mechelse Drukkerijen
3. Gulden Poort	(1788?) 1796-1822 boekhandel en drukkerij F.J. Van der Elst	1822-1848 boekhandel en drukkerij A. Van Velsen en J.C.C. Van der Elst; 1848-1882 boekhandel en drukkerij E. Van Velsen-De Bock; 1882-1913 A. en R. Van Velsen boekhandel en drukkerij	
4. Wapen van Spanje	ca. 1779-1790 boekhandel en drukkerij Hanicq	1830-1857 boekhandel Beke- Dierickx 1858-1914 boekhandel en drukkerij Dierickx-Beke Zonen	1924-1953 boekhandel Dierickx-Beke
5. Mortier			
6. Gulden Berg			
7. Paradijs			

Tabel 2.9: Boekhandelaars en drukkers in de huizen grenzend aan de site, 18de-20e eeuw.

⁵¹⁷ Stadsarchief Mechelen, Bevolkingstelling 1846, band A 249-396, 'A, Rue de la Chaussée, 323, Dierickx, Henri' en 'A, Bailles de Fer, 324, Vander Elst, Jeanne Caroline Cornélie'.

⁵¹⁸ Stadsarchief Mechelen, Verzameling Berlemont, map 60, p. 118 (1948 We H. Dierickx, nijveraarster) en p. 119 (1953 We H. Dierickx, nijveraarster).

Iconografie gevels

Huisnaam	Fig. 2.13 1730	Fig. 2.14 1782	Fig. 2.15 1913	Fig. 2.16 vóór 1914	Fig. 2.17 vóór 1914	Fig. 2.18 na 1924	Fig. 2.19 2017
1. Schoen			X		X		X
2. Brandijzer			X	X	X		X
3. Gulden Poort			X	X	X		
4. Wapen van Spanje			X	X	X	X	X
5. Mortier			X	X	X		
6. Gulden Berg		X		X	X		X
7. Paradijs	X			X	X		X

Tabel 2.10: Iconografie van de huizen grenzend aan de site, 18de-21^e eeuw.

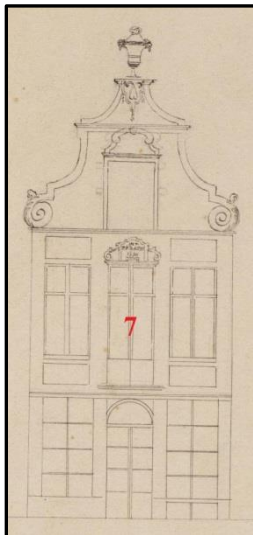

Fig. 2.13: Geveltekening van het huis het Paradijs, G.L. Bernaerts (19de eeuw), op de gevel staat een opschrift 'INT PARADYS 1730'⁵¹⁹

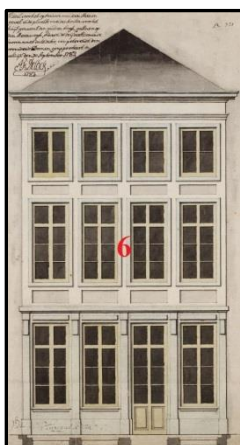

Fig. 2.14: Geveltekening bij de bouwaanvraag voor de gevel van het huis Den Gulden Bergh, 1782⁵²⁰

⁵¹⁹ <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1134661>.

⁵²⁰ <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1140050>.

Fig. 2.15: Prentbriefkaart processie Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk bij het Schepenhuis, 1913⁵²¹, détail.

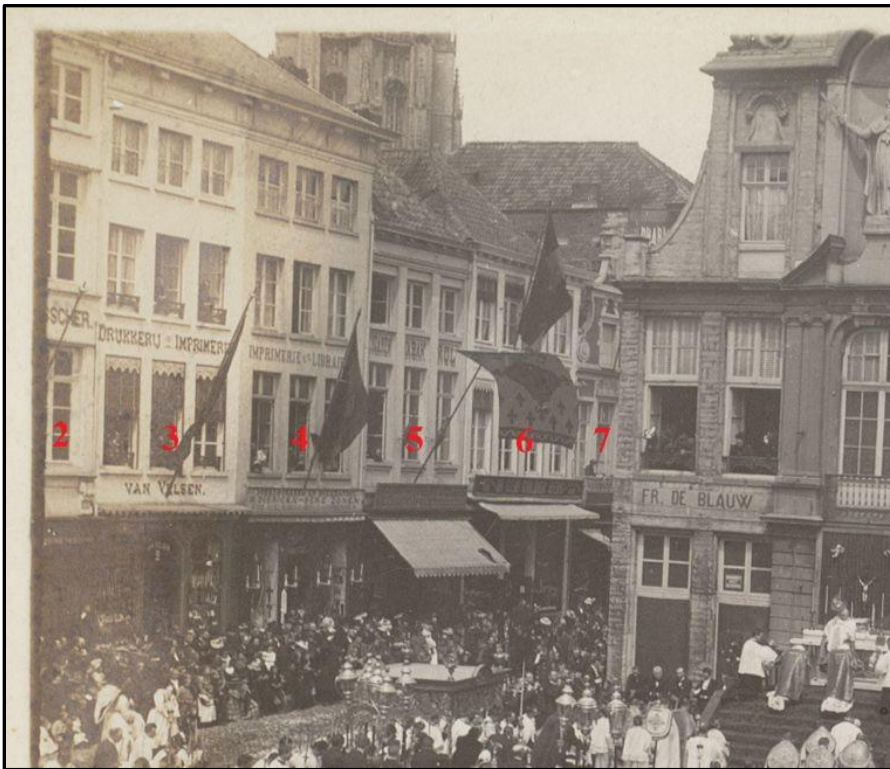

Fig. 2.16: Foto van een misviering aan de IJzerenleen, Victor Van Durme, vóór 1914⁵²², détail.

⁵²¹ <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1916301>.

⁵²² <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1153127>.

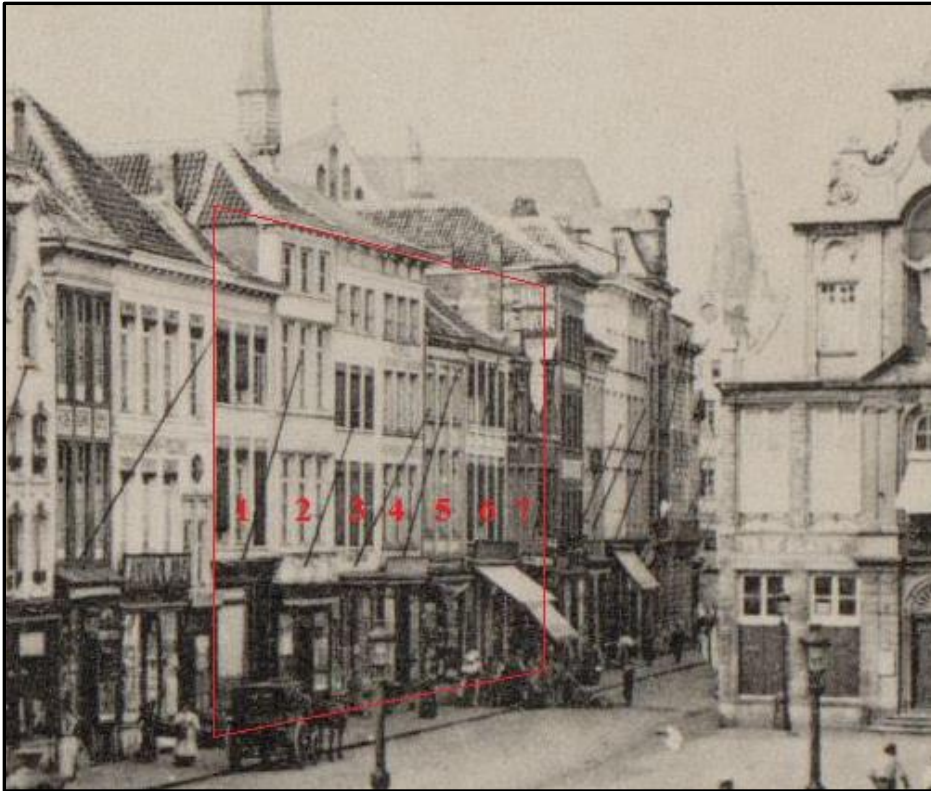

Fig. 2.17: Prentbriefkaart IJzerenleen, vóór 1914⁵²³.

Fig. 2.18: Foto van de etalage van de boekhandel Dierickx-Beke, na 1924⁵²⁴.

⁵²³ <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1079837>.

Fig. 2.19: Google Street View, Mechelen, 21 IJzerenleen, Juli 2017, détail.

⁵²⁴ <https://www.regionalebeeldbank.be/beeldbank/1297187>.

Archeologisch kader

Achterhuis perceel 0584

De opgegraven zone grenst in het zuidoosten aan een bakstenen gebouw: het achterhuis van perceel 0584_D. Enkel de bovenste helft van de achtergevel van dit gebouw was zichtbaar tijdens de opgraving.

Fig. 2.20: Zicht op het achterhuis van 0584, gezien vanuit de Begijnenstraat

Tijdens het vooronderzoek (sonderingsput 2) kon reeds vastgesteld worden dat de archeologische resten die in deze sonderingsput aanwezig waren alle jonger waren dan de achtergevel van het gebouw. De achtergevel van dit gebouw was dus het oudste archeologische spoor. Deze kreeg in de sonderingsput spoornummer 0017. De muur was gemetseld in een donkergele kalkmortel, met bakstenen van 26x13x6cm.

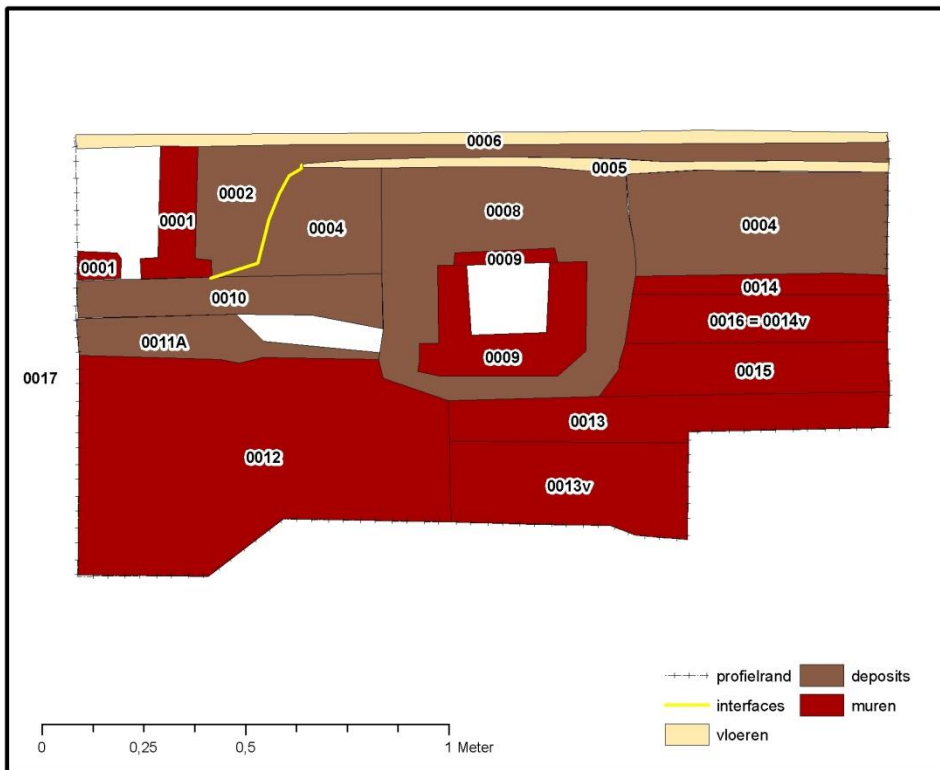

Fig. 2.21: Profieltekening van sonderingsput 2. Spoor 0017 is de achtergevel van het bakstenen achterhuis van perceel 0584

Fig. 2.22: Profiefoto van sonderingsput 2. Uiterst links de achtergevel van het bakstenen achterhuis van perceel 0584

Opgraving Begijnenstraat 33-41

De stedelijke dienst Archeologie voerde in 2005 een opgraving uit op het aanpalende perceel (Begijnenstraat 33-41, Afdeling 1, Sectie E, percelen 526k en 596g en 0596l, vergunningsnummer 05/70). Deze opgraving kreeg intern de code MEBG.

Het focuspunt van deze opgraving was een zandstenen gebouw met trapgevels en traptorens, dat nog deels bewaard gebleven was en geïncorporeerd in een schoolgebouw. Op basis van het imposante uitzicht werd gedacht dat dit gebouw geïdentificeerd kon worden als het 'Spijker'. Dit 'Spijker' wordt in deze omgeving gesitueerd door een historische bron uit 1346.

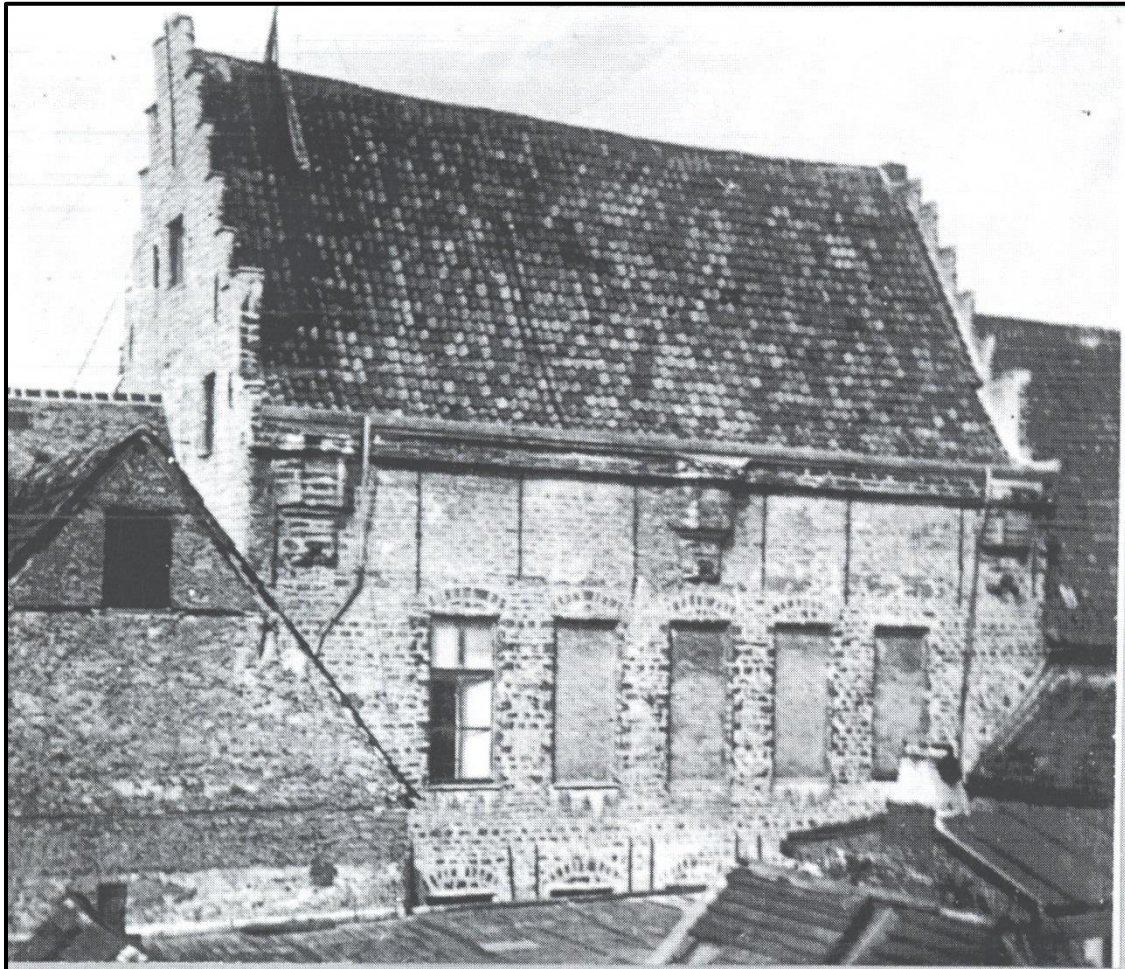

Fig. 2.23: Oude foto van het zandstenen gebouw op het aanpalende perceel, voordat het deels werd geïncorporeerd in een schoolgebouw.

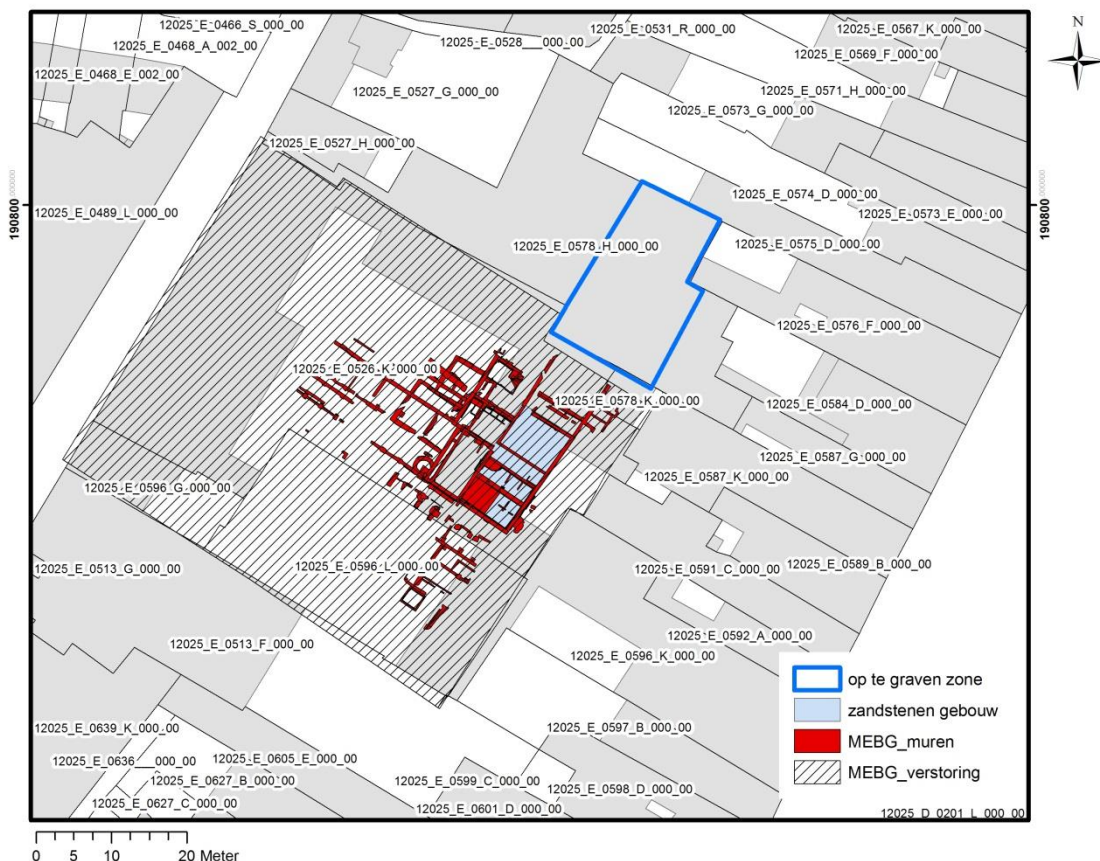

Fig. 2.24: Kadasterkaart uit 2007 met aanduiding van de op te graven zone en weergave van de site MEBG (verstoring, muren en aanduiding van het zandstenen gebouw)

De opgraving verliep in twee delen, nl. voor en na de sloop van het aanwezige schoolgebouw. Eerst werd de binnenkoer van de school onderzocht, na de sloop kon onder het zandstenen gebouw zelf gekeken worden en het aansluitende terrein ten noordoosten en ten zuidoosten van dit gebouw.

Verstoringsdiepte

De moederbodem werd tijdens de opgraving niet blootgelegd. Reeds tijdens de eerste fase van de opgraving ontstond er onduidelijkheid over de diepte van de verstoring. Dit gedeelte van het terrein zou verstoord worden tot op -1.20 m. diepte. Hiermee werd bij de vlakaanleg en coupering door de archeologen rekening gehouden. Terwijl de opgraving aan de gang was, bleek echter dat er toch dieper zou uitgegraven worden zodat alle archeologische resten zouden verdwijnen. Hier en daar werd nog verder verdiept voor zover de tijd dit toeliet.

Tijdens de tweede fase van het onderzoek werd plaatselijk wel dieper gegraven (o.a. binnenin het zandstenen gebouw), hoewel de kruipkelder daar de archeologische resten slechts tot -80 cm diep zou verstoren. Tijdens de sloop van de gebouwen aan de Begijnenstraat, die begonnen was tijdens het archeologisch onderzoek, bleek immers dat de sloper opdracht had gekregen om alle muurwerk uit de grond te trekken. Het uitbreken van alle ondergrondse muren gebeurde uiteindelijk ook in de zone rond het Spijker.

Deze onduidelijkheid omtrent de verstoringsdiepte, samen met het feit dat er slechts 3 kraandagen begroot waren, heeft er voor gezorgd dat er veel van het archeologisch potentieel van de site verloren gegaan is.

Hoogte waarop de archeologische sporen aangetroffen werden

Jammer genoeg werd het maaiveld bij aanvang van de opgraving niet ingemeten.

Nieuwe tijd:

Op basis van foto's kan de hoogte van het maaiveld van de binnenkoer geschat worden op ca. 5.90m+TAW. Op de binnenkoer bevond zich net onder het maaiveld een reeks kelders die in de loop van de 18de eeuw aangebouwd werden tegen het Spijker. Op deze diepte was op de rest van het terrein enkel wat puin en tuingrond aanwezig. Vermoedelijk heeft hier tijdens de 18de of 19de eeuw een afgraving plaatsgehad waarna het terrein weer opgehoogd werd met tuingrond. Het eerste echte opgravingsvlak over de gehele binnenkoer van de school lag op ca. 5.11m+TAW, zo'n 80cm onder het maaiveld. Op deze diepte bevonden zich de funderingen van constructies uit de nieuwe tijd.

Het eerste opgravingsvlak in de zone direct ten noorden en zuiden van het zandstenen gebouw lag ongeveer een hoogte van 6.16m+TAW. Hier bevonden zich hier bakstenen muren met zandstenen parement. Deze muren bevonden zich net onder het maaiveld. We schatten het maaiveld hier op ca. 6.25m+TAW.

Middeleeuwen:

In de zone het dichtst tegen de Begijnenstraat bevonden de middeleeuwse resten zich op een diepte van ca. 5.04m+TAW (naar schatting zo'n -85cm onder het maaiveld) waaronder een huis met bakstenen vloer in visgraatmotief en daaronder nog lemen vloeren. De versnijding van deze muur (en dus het originele loopniveau) lag op 4.72m+TAW (naar schatting zo'n -120cm onder het maaiveld). Een voorloper van dit gebouw, een met leem gemetselde bakstenen muur, bevond zich op een diepte van 4.41m+TAW.

In de zone direct ten zuidwesten van het zandstenen gebouw bevonden zich middeleeuwse resten op een diepte van 4.63m+TAW (naar schatting zo'n -130cm onder het maaiveld): lemen vloeren en centrale haarden.

De versnijding (en dus het originele loopniveau) van het zandstenen gebouw lag op een hoogte van 5.48m+TAW (naar schatting zo'n -65cm onder maaiveld).

Interpretatie van de site

De site kent een intense bebouwing tijdens de middeleeuwen. Het middeleeuwse niveau werd niet over de gehele site blootgelegd, mogelijk bevonden er zich dus meer middeleeuwse gebouwen dan vastgesteld kon worden.

De oudste sporen van bebouwing werden blootgelegd aan de zijde van Begijnenstraat, hier werd een muurbasis aangetroffen met aan weerszijden een laag gele leem. De muurbasis bestond uit brokken natuursteen met daartussen leem als metselspecie. Hierboven op werden nog resten van gebroken tegels aangetroffen, eveneens met leem als metselspecie, vermoedelijk om het onregelmatige oppervlak van de natuurstenen te effenen. Dit gebouw valt vermoedelijk te dateren voor de tweede helft van de 13de eeuw.

Fig. 2.25: Muurbasis met aan weerszijden gele leem, tweede helft 13de eeuw?

Op verschillende plaatsen op het terrein verschijnen er bakstenen huizen in de loop van de 13de en 14de eeuw. Voor zover we weten waren er minstens 4 bakstenen huizen aanwezig, nog afgezien van het gebouw in zandsteen/baksteen. Een aantal muren van deze huizen werd gekenmerkt door de aanwezigheid van spitse bogen in de fundering of het gebruik van risaliet/steunberen. De baksteen formaten variëren grofweg tussen de 19 à 25 cm. Voor zover kon vastgesteld worden hadden de gebouwen binnenin lemen vloeren. In één huis kon de evolutie naar een bakstenen vloer in visgraatpatroon gevolgd worden. Het zandstenen gebouw bleek te bestaan uit bakstenen muren met aan twee zijden een parement in zandsteen. Het gebouw had een grote beerput binnenskamers.

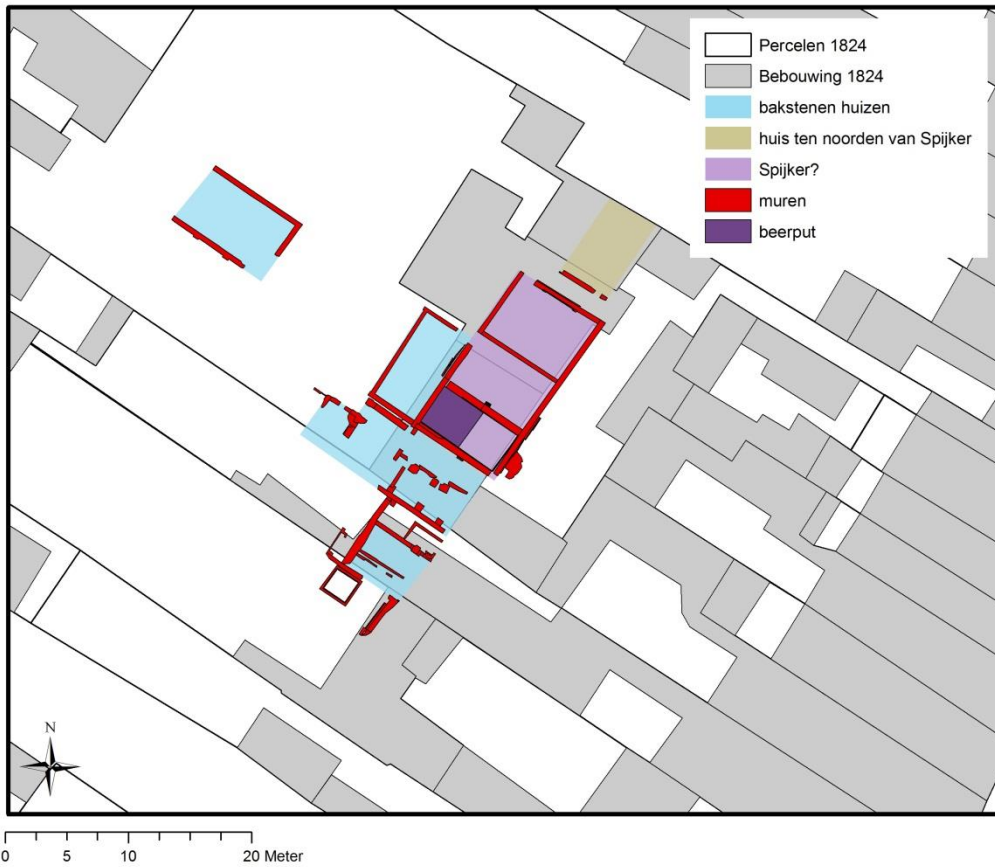

Fig. 2.26: Overzichtskartaal met middeleeuwse bakstenen gebouwen op de site MEBG

Fig. 2.27: Middeleeuwse muur (0443) met vrij spitse grondbogen (achteraf dichtgemetseld)

Fig. 2.28: Middeleeuwse muren met steunberen en lemen vloer

Fig. 2.29: Middeleeuwse baksteenvloer in visgraatpatroon

Aan het einde van de middeleeuwen en tijdens de nieuwe tijd werden er heel wat gebouwen afgebroken en werd er ook heel wat verbouwd.

Op een bepaald moment werd het erf in twee gedeeld door de bouw van een nieuwe perceelsmuur. Tegen het zandstenen gebouw werd een nieuwe kamer gebouwd, met achter deze kamer een beerput. Mogelijk lag de beerput onder een bijkeuken of een ander bijgebouw. Vloerniveaus werden jammer genoeg niet aangetroffen. De zuidgrens van het erf werd vastgelegd door een andere perceelsmuur, die eveneens aansloot op het nieuwe bijgebouw. In de oksel van deze perceelsmuur werd een traptoren opgetrokken. De bouw van deze nieuwe structuren vond vermoedelijk plaats op het einde van de 14de eeuw of aan het begin van de 15de eeuw. Beerputvulling 0400 vormt ongetwijfeld een van de belangrijkste sporen op de site. De beerput bleek nog tot bijna 2/3 gevuld te zijn met beer en bevatte een schat aan informatie. De beerput bleek veel voedingsresten te bevatten, met name een groot aantal visresten. Alle informatie die tot hier toe verzameld werd, wijst in de richting van een uitzonderlijk rijke tafelcultuur, voornamelijk tijdens de overgang van de late middeleeuwen naar de nieuwe tijd. De beerput werd vermoedelijk gebouwd rond het einde van de 14de eeuw of het begin van de 15de eeuw (rond 1400) en blijft vervolgens in gebruik tot aan het begin van de 17de eeuw.

Binnenin het zandstenen gebouw vindt een evolutie plaats van een vloer in zandsteen naar een vloer in tegels.

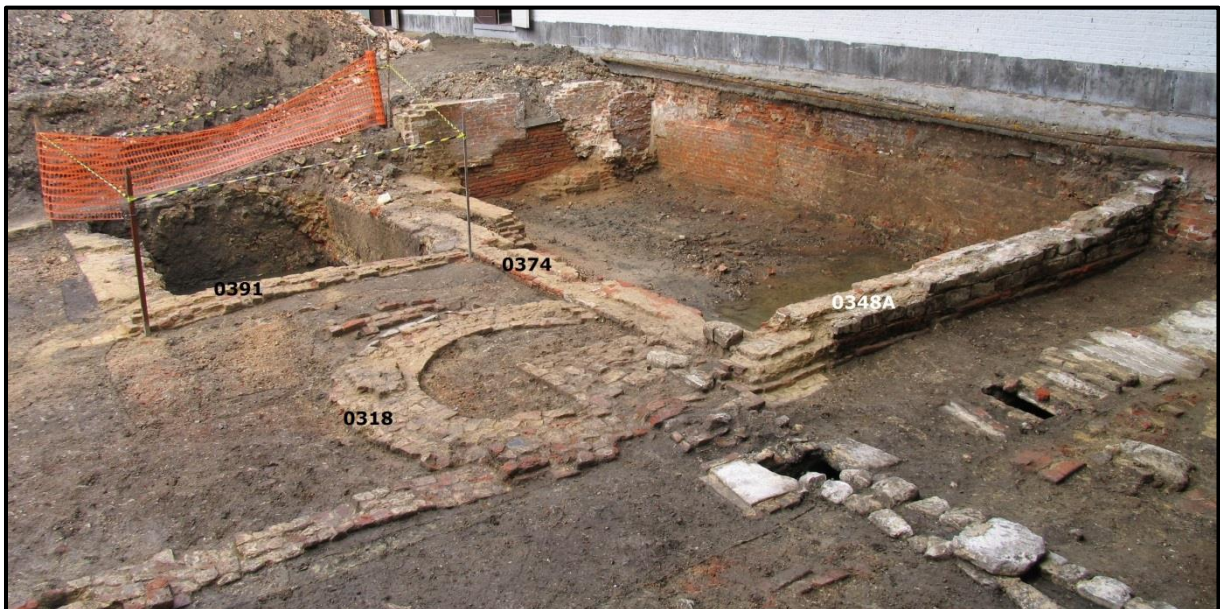

Fig. 2.30: Bijgebouw van het zandstenen gebouw met nieuwe beerput en traptoren

In de loop van de nieuwe tijd wordt de perceelsmuur langs de beerput weer afgebroken en vervangen door een nieuwe constructie op een zeer zware en onregelmatig gemetselde fundering.

Het huis aan de zijde van de Begijnenstraat werd afgebroken tijdens de 15de eeuw. Er werden nieuwe muren gebouwd die echter zeer slecht bewaard waren. De bouw van deze muren kan ten vroegste hebben plaatsgevonden in de loop van de 15de eeuw.

Aan de noordzijde van het zandstenen gebouw werd er eveneens bijgebouwd. Een gebouw in baksteen met zandstenen parement of speklagen werd tegen de noordoostelijke gevel van het Spijker aangebouwd. Hiervoor werd een bestaand pand afgebroken.

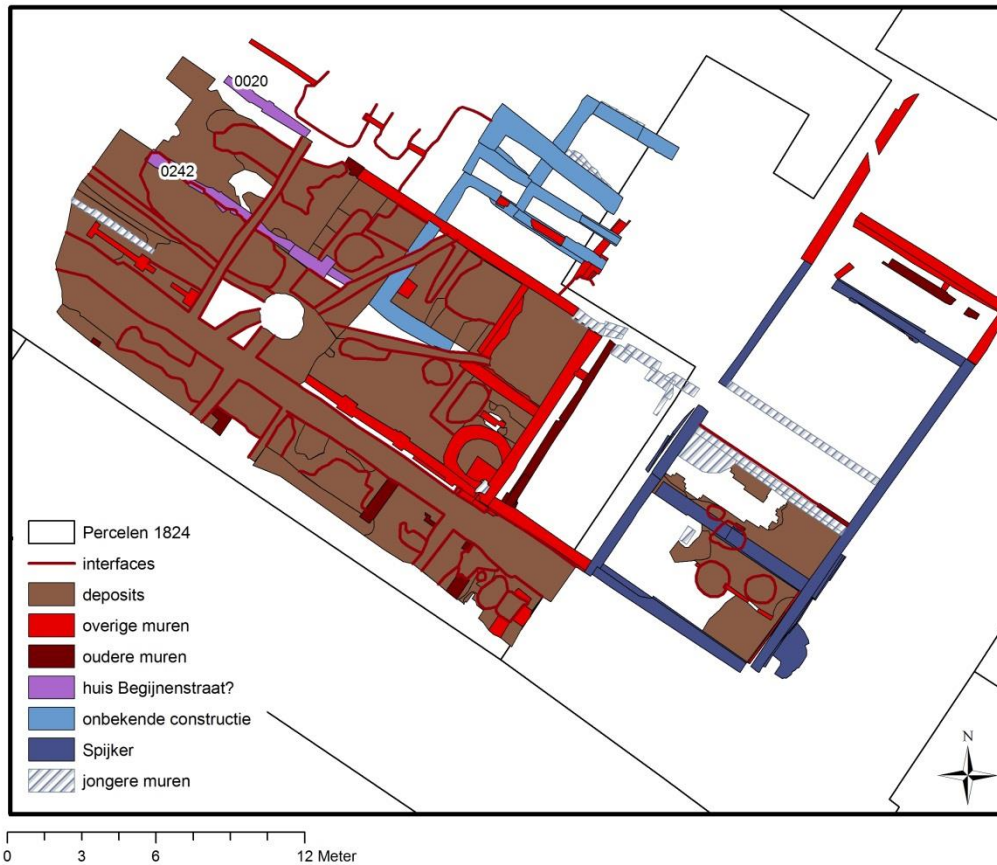

Fig. 2.31: Overzichtskaartje met in het lichtblauw de nieuwe constructie op een onregelmatige fundering en in het paars het nieuwe huis aan de Begijnenstraat

Als algemene synthese kan gezegd worden dat de site sinds de middeleeuwen intens bebouwd was, ondanks het feit dat het deze binnenin een bouwblok ligt. De oudste resten die blootgelegd werden, dateren van voor de tweede helft van de 13de eeuw. De aanwezigheid van oudere sporen kan niet uitgesloten worden, er werd immers niet opgegraven tot op de moederbodem. Tijdens de late middeleeuwen werden er heel wat bakstenen huizen gebouwd. De bouwactiviteiten blijven voort duren gedurende de nieuwe tijd. Uit de analyse van de inhoud van een beerput blijkt dat er tijdens de overgang late middeleeuwen-nieuwe tijd zeer rijk getafeld werd in het zandstenen gebouw.

3 Interpretatie van de archeologische site

Natuurlijke bodem

De natuurlijke bodem werd tijdens de opgraving niet bereikt gezien de geringe verstoringsdiepte. Indien de moederbodem niet bereikt werd tijdens de opgraving, werden in de Bijzondere Voorwaarden 2 raaien boringen opgelegd om een zicht te krijgen op de diepte van de moederbodem. Wegens de zeer intense bebouwing en het feit dat de onderliggende lagen puinhoudend waren (stadscontext) werden deze boringen niet uitgevoerd.

Sporenbestand en datering

Globale tekstuele beschrijving van het sporenbestand

Op de site werden de archeologische sporen beschreven als deposits (grondlagen), interfaces, muren en vloeren. De intense bebouwing maakt dat een aanzienlijk deel van de sporen bestaat uit muren. Het gaat zowel om perceelsmuren, huismuren, kelders, waterputten, beerputten, bijgebouwen, goten en riolen en constructies met onduidelijke functie. Ook muren van een drukkerij werden aangetroffen.

Binnenshuis werden betegelde of bakstenen vloeren aangetroffen maar ook leemvloeren of vloeren waarvan enkel nog een opmaaklaag aangetroffen werd. Buitenshuis gaat het om tuingrond of ophogingslagen. Puinlagen en afbraaklagen komen eveneens voor.

Indeling in zones

Het sporenbestand wordt besproken aan de hand van een indeling in vijf verschillende zones (A, B, C, D en E). Deze zones zijn gebaseerd op duidelijk afgebakende percelen met elk een eigen evolutie. Deze perceelsgrenzen stemmen min of meer overeen met de perceelsgrenzen zoals die op het primitief kadasterplan van 1824 terug te vinden zijn. Zones A en B behoren in 1824 wel tot hetzelfde perceel. De percelen waarvan sprake vertrekken vanuit de IJzerenleen. Enkele clusters van sporen overschrijden deze perceelsgrenzen. Dit wordt telkens vermeld.

Zone A= perceel 584

Zone B= perceel 584

Zone C= perceel 578

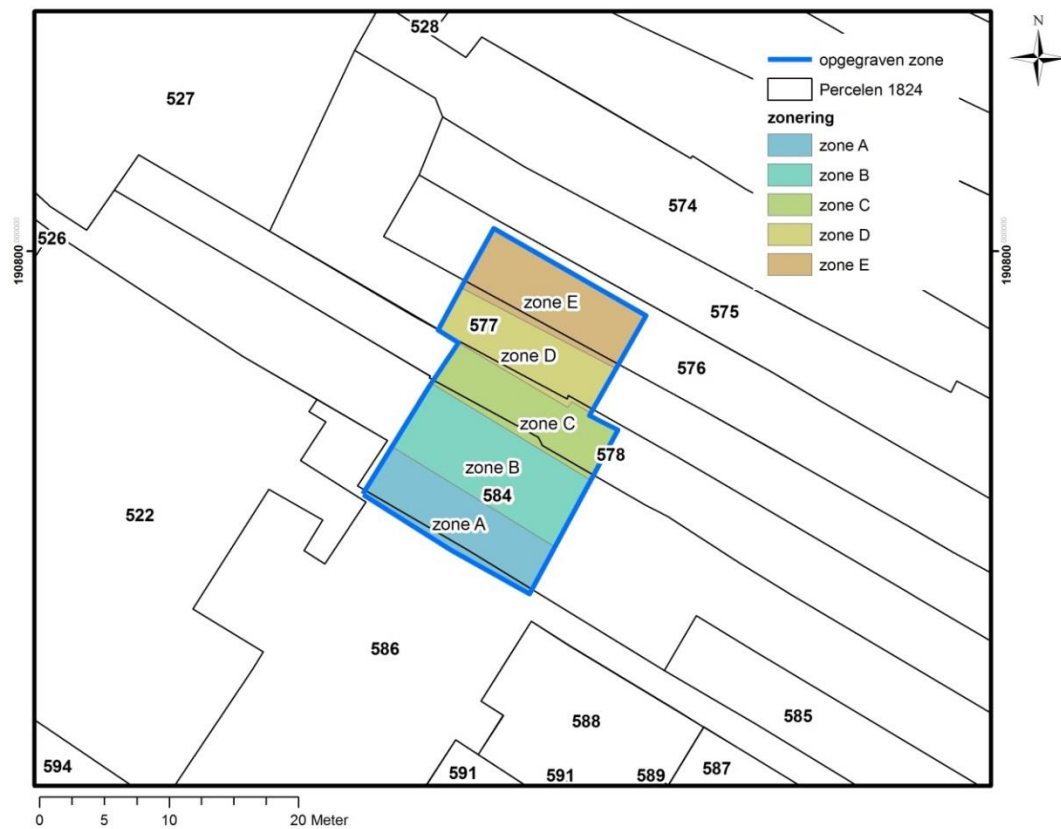
Zone D= perceel 577

Zone E= perceel 576

Het sporenbestand wordt verder in detail besproken aan de hand van de Harris matrix. De meeste sporen zijn gegroepeerd in kleinere of grotere gehelen, telkens aangeduid met de code Gxxx. 'G093' bijvoorbeeld betekent 'groep 093 in de harris matrix'.

Figuur 3.1: Projectie van de archeologische resten op het primitief kadasterplan (1824).

Figuur 3.2: Percelen van het primitief kadaster (1824), met aanduiding van de archeologische zones

aanzien kan worden als een vloerlaag. Deze lag boven op laag 0674, een donkergrijze leemlaag. De overige lagen op niveau 3B leken jonger te zijn. Dit werd bevestigd door profiel 3.

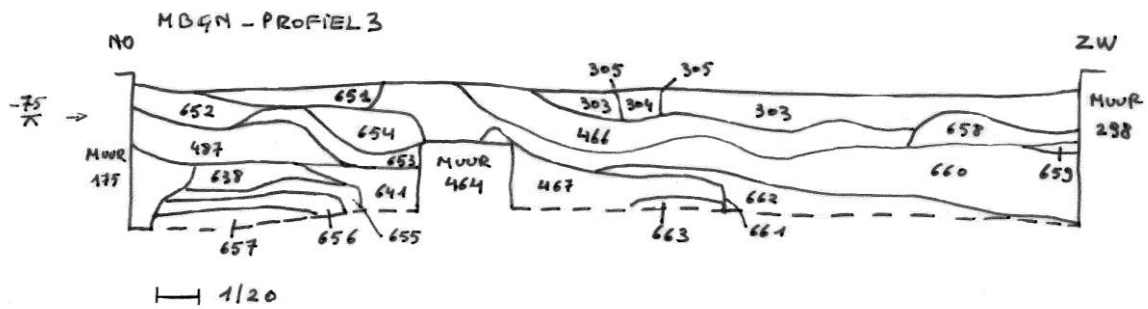
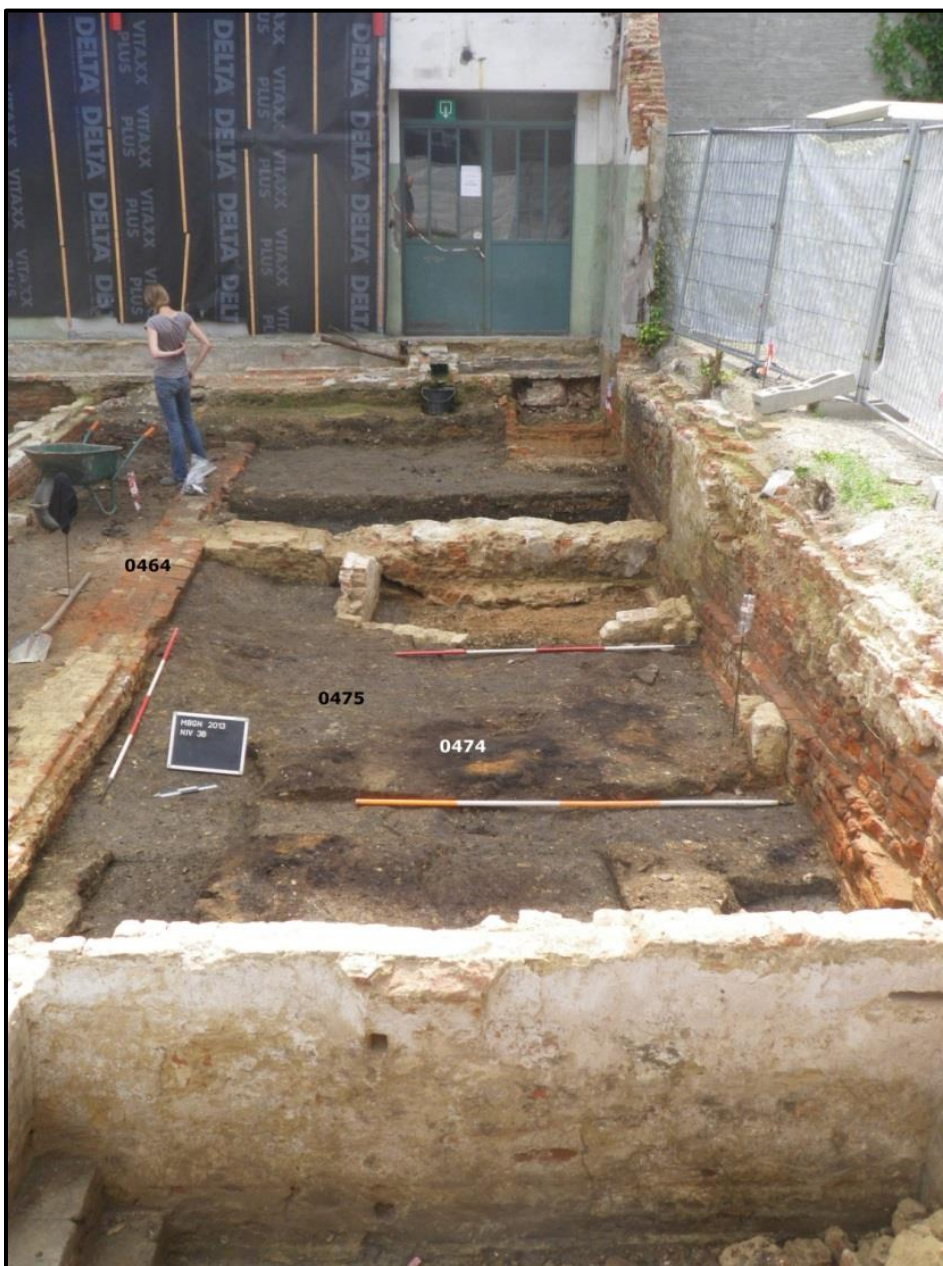

Fig. 3.4: Profiel 3

Figuur 3.5: Zone A overzicht niveau 3B, met muur 0464 (in het noorden overbouwd door een recentere muur) en lagen 0475 en 0474.

Figuur 3.6: Zone A, overzicht niveau 3B in het oosten met muur 0464 lagen 0467 en 0663.

Figuur 3.7: Zone A, niveau 3B in het oosten met op de achtergrond profiel 3

Er werd slechts één spoor opgegraven dat ouder was dan muur 0464, aangezien niveau 3B het eindpunt van de opgraving was. Vanuit de kelder die naast/over muur 0464 gebouwd werd, werd gesondeerd naar de moederbodem. In dit sonderingsputje werd de versnijding van muur 0464 aangetroffen, zoals reeds aangehaald. Onder deze versnijding bevond zich zwart lemig zand. Mogelijk gaat het om de vulling van een kuil, maar dit kon gezien de beperkte oppervlakte niet vastgesteld worden. Het zou ook om een laag kunnen gaan die zich bovenop de moederbodem bevond. De vondsten die bij het sonderen aangetroffen werden, werden verzameld onder spoornummer 0568.

Figuur 3.8: Zone A, sonderingsputje vanuit kelder, met muur 0464 en spoor 0568.

Datering

- 0474
Metaal: 1400-1600.
- 0475
1200-1500, op basis van 8 scherven, Eindfase opvulling: niet voor 1400.
Tafonomie: te weinig fragmenten om zinvolle uitspraken te doen. Waarschijnlijk zwerfvuil.
- 0568
Materiaal met lange looptijd: 12de tot 16de eeuw, op basis van 205 scherven.
Eindfase opvulling: op basis van verschillende individuen die uit de 15de en/of 16de eeuw stammen kunnen we echter opperen dat de eindfase van de vulling niet kan plaatsgevonden hebben voor de 15de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk.

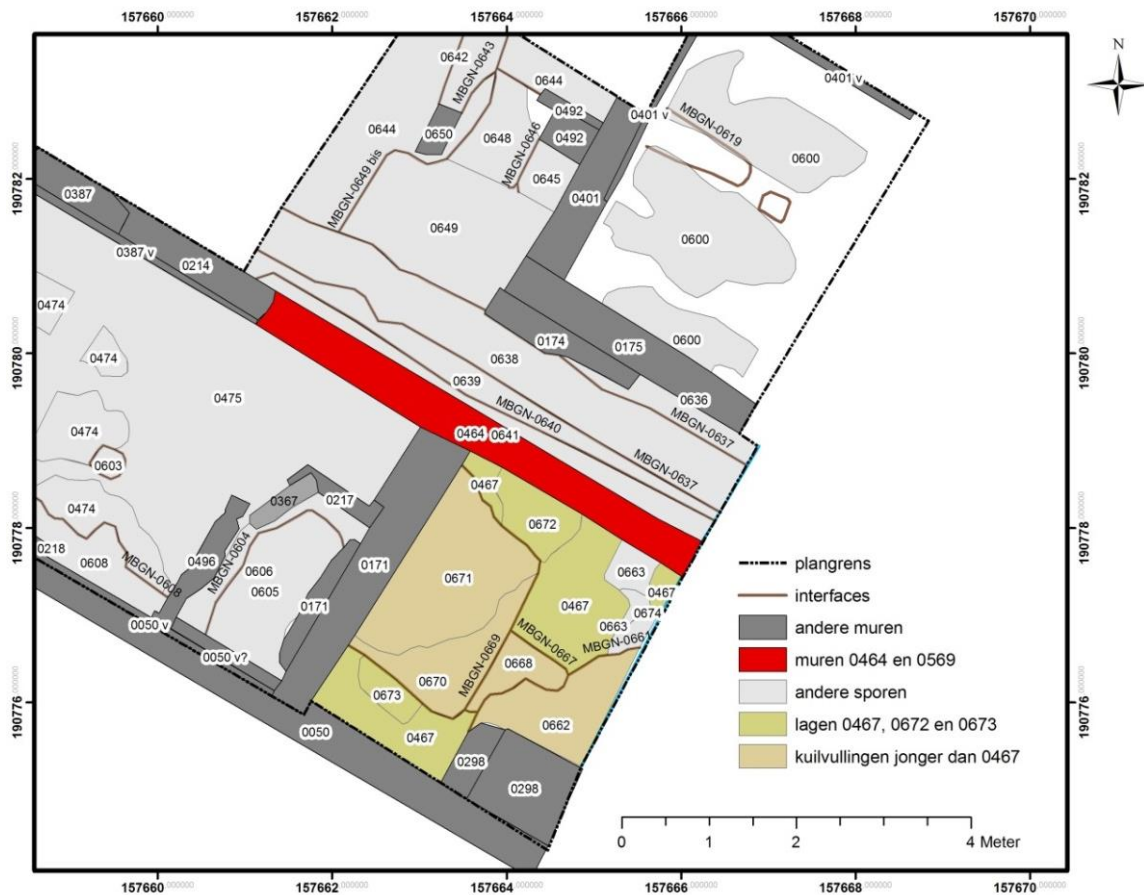
De datering van 0568 is vrij onzeker: van de 205 scherven zijn er 6 die gedateerd kunnen worden tussen 1400-1500 en 3 die gedateerd worden tussen 1450-1500. Hier dient echter rekening gehouden te worden met mogelijke intrusieve scherven. Het putje waaruit de scherven afkomstig zijn, werd gegraven vanop het vloerniveau van de latere kelder. De vloer zelf (tegels) was reeds verwijderd, maar het is zeker niet onmogelijk dat er nog scherven afkomstig zijn van gemengde lagen tussen de vloer/bouw van de kelder en de zwarte organische laag onder de muur in Vlaams verband. Wanneer men de rest van het aardewerk bekijkt, valt op dat het voornamelijk om scherven gaat uit de periode 1100/1200-1300/1400. We zouden er dan ook voor willen pleiten om de muur te dateren rond 1300.

Zoals we verder zullen zien, dekken ophogingspakketten die gedateerd kunnen worden rond 1450-1500 de fase van de muur in Vlaams verband af in het oosten. Het is weinig waarschijnlijk dat de muur pas gedateerd kan worden in de 15de eeuw. Bovendien is er ook nog 1.20m opgaande muur aanwezig tussen de bouw van de muur en de opgave van de muur (ca. 1450-1500). Een opbouw van vloerlagen van 1.20m dik veronderstelt toch wel enige tijdsspanne. Het gebruik van een Vlaams verband en een baksteenformaat van 27cm, wijst ook eerder in de richting van de 13de of 14de eeuw dan naar de 15de eeuw.

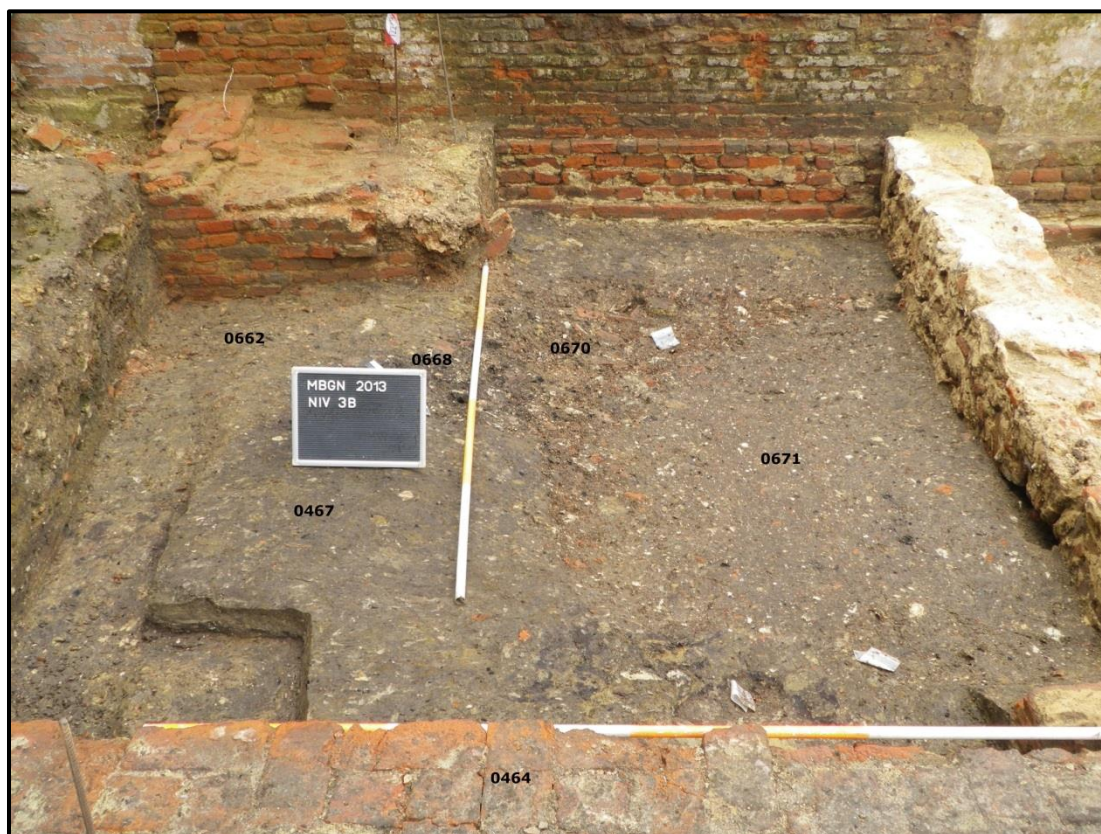
Tussenniveau met lemige ophogingslagen en kuil (G108).

Op niveau 3 en niveau 3B bevonden zich in het oosten een aantal lemige lagen die mogelijk geïnterpreteerd kunnen worden als ophogingslagen. Zij dekken de oudere fase af. Deze lagen waren zichtbaar op zowel niveau 3 als niveau 3B. Het gaat om lagen 0467, 0672, 0673, 0478. Laag 0466 kan ook tot deze ophogingslagen gerekend worden, zij bevond zich boven laag 0467.

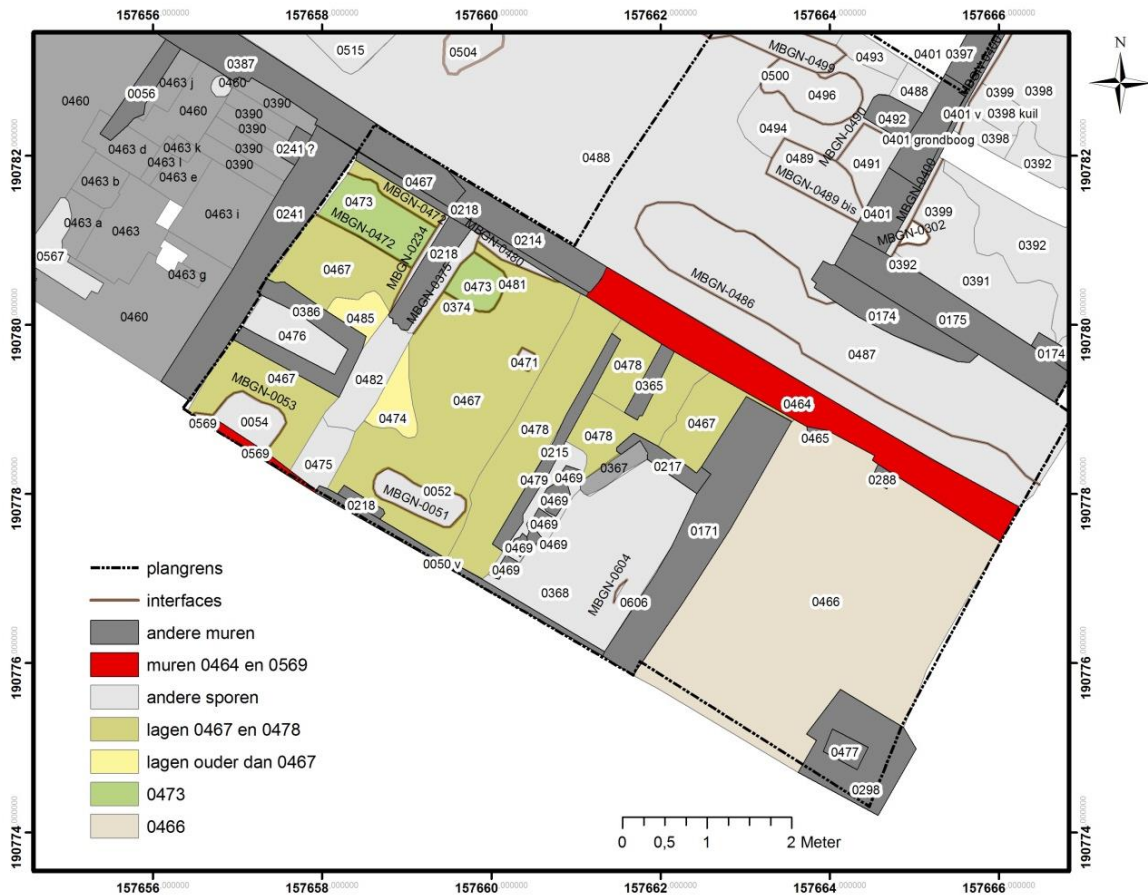
Laag 0467 is een laag gevlekt lemig zand met wat schelp in. In het oosten van zone A werd ze blootgelegd op niveau 3B, in het westen op niveau 3. Ze wordt doorsneden door kuilen 0471/0471, 0472/0473 (niveau 3) en kuilen 0661/0662, 0667/0668 en 0669/0670/0671 op niveau 3B. Laag 0478 is vermoedelijk dezelfde als 0467, deze kreeg een apart nummer omwille van de aanwezigheid van roestbandjes. Mogelijk zijn deze het gevolg van jongere structuur 0215-0365.

Figuur 3.9: Zone A, laag 0467 op niveau 3B

Figuur 3.10: Zone A, niveau 3B met laag 0467 in het oosten

Figuur 3.11: Zone A, niveau 3B met lagen 0466, 0467 en 0478

Figuur 3.12: Zone A, niveau 3 overzicht met lagen 0467 en 0466 (achteraan)

Datering

- 0467
468 scherven, datering aardewerk: 1200-1500. Eindfase opvulling: niet voor de 14de eeuw
Tafonomie: secundaire depositie, waarschijnlijk zwerfvuil.
Metaal: 55 v. C-2013 en onleesbare munt.
Varia: late middeleeuwen of nieuwe tijd.
- 0672
Metaal: Armenpenning: 14de-15de eeuw.
- 0478
53 scherven, 1200-1500. Eindfase opvulling: niet voor de 14de eeuw.
Tafonomie: secundaire depositie, waarschijnlijk zwerfvuil.
- 0466
400 scherven, 7 bouw materiaal, datering aardewerk: 1200-1550. Eindfase opvulling: op basis van het Duits steengoed kan gesteld worden dat de eindfase van opvulling niet plaatsgevonden kan hebben voor 1450.
Tafonomie: zwerfvuil.
Metaal: munt: 14de-begin 15de eeuw; onregelmatig gevormd brokje: 55v.C.-2013; ongeveer rechthoekig plaatje: 3000 v. C-2013; vierkant staafje: 400-2013.

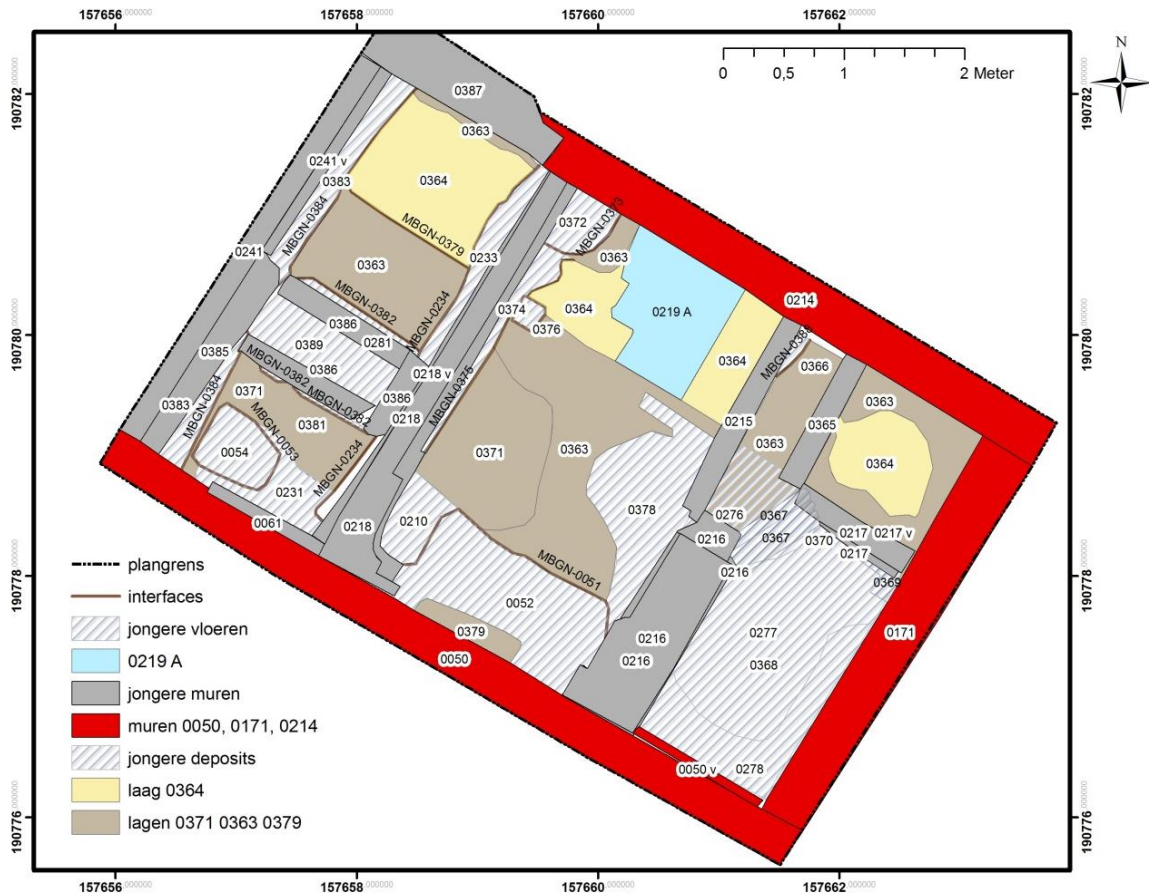
We kunnen de ophogingslagen vermoedelijk dateren rond 1450. Zij dekken de oudere fase van het gebruik van de muur in Vlaams verband af.

Muren 0214, 0171, 0050 en kasseiwegje (G010 en G109)

Er werden nieuwe muren gebouwd in zone A, namelijk 0214, 0171 en muur 0050. De twee eerste muren waren zichtbaar op niveau 2B en niveau 2. Muur 0214 werd deels bovenop muur 0464 gebouwd. De muur heeft bakstenen met formaat 22x10x4cm, heeft geen specifiek metselverband en is gemetseld met een donkergele zandige kalkmortel. De bovenzijde van de muur lag op 6.01m+TAW, de versnijding lag op 5.83m+TAW.

Muur 0171 heeft hetzelfde formaat bakstenen en werd in verband gemetseld met muur 0214. De fundering van muur 0171 heeft een grondboog. De muur werd later herbruikt bij de bouw van een keldertje. De bovenzijde van de muur lag op 6.35m+TAW, de fundering lag op een diepte van 5.88m+TAW.

Muur 0050 werd gebouwd met bakstenen van verschillende formaten (26x13x6, 21x9,5x4 ea.). De muur heeft twee versnijdingen, het bovenste op 5.74m+TAW. De muur vormde tevens de perceelscheiding met het aanpalende perceel en was zichtbaar van op niveau 1.

Figuur 3.13: Zone A, niveau 2B met muren 0050, 0171 en 0214 en kasseiwegje

Figuur 3.14: Zone A, overzicht muren 0050, 0171 en 0214

Een aantal sporen zijn geassocieerd met deze muren. Op niveau 2B gaat het om 0480/0481 (insteek), insteekvulling van muur 0214 (zichtbaar op niveau 3), en grondlagen 0363 en 0371. Beide lagen bestaan uit lemig zand met wat schelp in; laag 0371 bevat redelijk wat houtskool.

Langs muur 0214 werd een kasseiwegje aangelegd bovenop laag 0363 (er werd nog een interfacenummer gegeven voor de 'insteek' van het kasseiwegje, 0379, maar deze is in feite overbodig). De opmaaklaag voor het kasseiwegje bestond uit donkergeel gevlekt zand en kreeg spoornummer 0364. Het wegdek bestond uit kleine zandstenen kasseitjes met spoornummer 0219A.

Figuur 3.15: Zone A, wegdek 0219A van kasseiwegje langs muur 0214.

Het geheel van sporen wijst op een afgrenzing van buitenruimte, een perceelsmuur met een soort tuin en paadje op het afgesloten erf. De ruimte ten zuidoosten van muur 0171 lijkt op dat moment tot zone B te behoren.

Datering:

- **0363**
36 scherven: 13de-16de/17de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 16de eeuw.
Tafonomie: zwerfvuil.
Metaal: munt: 1380; munt: 2de helft 16de eeuw-17de eeuw; handvat 1550-1900.

- **0481**
25 scherven: post-middeleeuws. Eindfase opvulling: het was spijtig genoeg onmogelijk om de herkomst en exacte datering van de cilindrische pot te achterhalen. Bijgevolg kunnen we enkel stellen dat de eindfase van de opvulling moet plaatsgevonden hebben na de middeleeuwen.
Tafonomie: opspit of zwerfvuil.

- 0364
13 scherven: zeker 14de tot 16de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat er individuen uit de 13de en/of 17de eeuw aanwezig zijn. Eindfase opvulling: niet voor de 16de eeuw.
Tafonomie: zwerfvuil.
- 0371
11 scherven: zeker 14de tot 16de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat er individuen uit de 13de en/of 17de eeuw aanwezig zijn. Eindfase opvulling: op basis van het Iberisch aardewerk niet voor de 16de eeuw.
Tafonomie: combinatie van minder en meer gefragmenteerd secundair afval.
Metaal: plaatje 3000 v. C-2013.

We kunnen deze sporen vermoedelijk dateren in de tweede helft van de 16de eeuw.

Bouw van twee rechthoekige ondergrondse constructies (G020 en G026)

Twee rechthoekige constructies werden aangelegd in zone A. Deze waren zichtbaar op niveau 2B Eentje werd gevormd door muur 0386, met insteek 0381/0382. Deze insteek met vulling werd aangelegd doorheen laag 0363. Muur 0386 bestond uit bakstenen van 18x8cm zonder specifiek verband, met een donkergele zandige mortel. De muur was hier en daar afgedekt met tegelfragmenten. De U-vormige constructie werd aan de noord-westzijde verstoord door de aanleg van een jongere kelder, het is dus onduidelijk of het slechts een deel van een groter geheel vormde of een op zichzelf staand spoor.

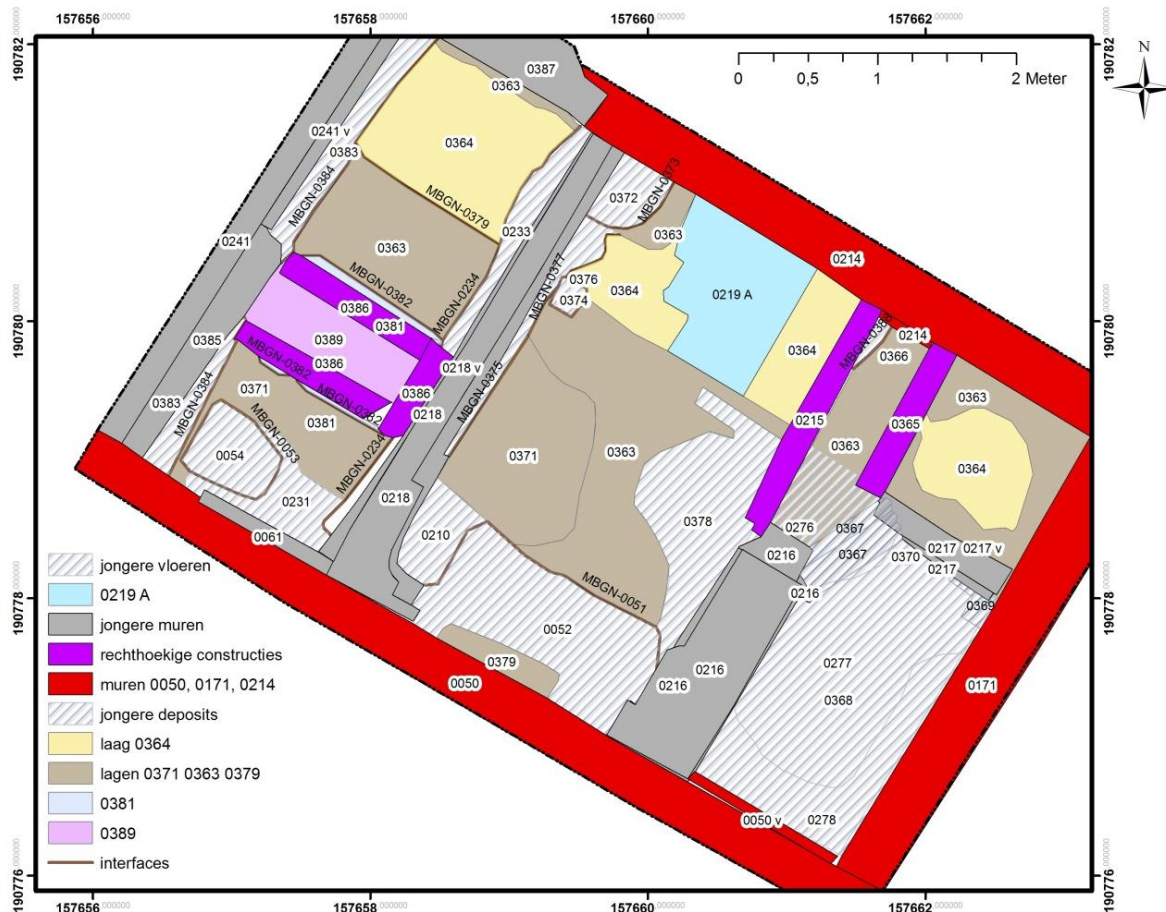
De bovenzijde van de muur lag op 5.92m+TAW. De constructie was grotendeels opgevuld met puinig zand (0380). Hieronder bevond zich nog een dun laagje organisch materiaal, mogelijk beer, met spoornummer 0389. Deze bevond zich op een diepte van 5.43m+TAW. Het is onduidelijk of deze beerlaag het gevolg was van een secundair gebruik van de constructie of van de oorspronkelijke functie.

Figuur 3.16: Zone A, rechthoekige constructie 0386 met puinopvulling 0380

Figuur 3.17: Zone A, rechthoekige constructie 0386 met laagje organisch materiaal 0389

Figuur 3.18: Zone A, twee rechthoekige ondergrondse constructies

De tweede constructie bestaat uit muren 0215 en 0365. Zij werden gebouwd bovenop de versnijding van muur 0214, die in feite de derde zijde van de U-vorm vormt. In het zuiden werd de constructie verstoord door de aanleg van een recentere kelder. Muur 0365 werd gemetseld met bakstenen van 17x7x4cm, in een kruisverband en met een donkergele zandige mortel. De bovenzijde van de muur lag op 5.97m+TAW. Er was geen enkel spoor van een vulling. De constructie werd gebouwd doorheen laag 0363, bij muur 0215 is mogelijk een klein stukje insteek zichtbaar doorheen laag 0363 (0388/0366). Deze constructie doorsnijdt bovendien kasseiwegje 0364/0219A.

Figuur 3.19: Zone A, muren 0215 en 0365

Beide constructies bevonden zich binnen de afgesloten 'tuin' of buitenruimte maar zijn jonger dan het kasseiwegje en de onderliggende grondlagen.

Datering

- *0380 (opvulling)*
13 scherven: zeker 14de en 15de eeuw, mogelijk ook enkele individuen uit de 13de en/of 16de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.
- *0386 (verkeerd nummer gekregen, moet vermoedelijk 0380 zijn)*
4 scherven: 1600-1775. Datering eindfase van de opvulling: niet voor de 17de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk.
- *0389*
4 scherven, zeker 15de en/of 16de eeuw, maar de maximale range is 1400-1800. Datering eindfase opvulling: niet voor 1450
Tafonomie: onduidelijk.
Metaal: 800 v.C-1900.

Aangezien deze constructies doorheen de voorgaande lagen gebouwd werden, kunnen we ze ten vroegste dateren in de tweede helft van de 16de eeuw. Dit wordt niet tegengesproken door het aardewerk dat verband houdt met de sporen. De constructies worden weer opgegeven in de 17de eeuw of later.

Bouw kelder met muren 0385 en 0387 en trap 0390 (G001)

In het westen wordt een kelder ingeplant binnen zone A. Deze werd blootgelegd op niveau 3. Het gaat om muren 0387 en 0385. 0385 bevindt zich quasi volledig onder recentere muur 0241. Hij is gemetseld met gebroken bakstenen en een donkergele zandige mortel. Muur 0387 werd eveneens met gebroken bakstenen gemetseld, met een kalkmortel. De binnenzijde was gepleisterd. De keldermuur in het noorden werd niet opgetekend (bevond zich in het profiel) en kreeg geen apart spoornummer.

In een hoek bevond zich de trap met spoornummer 0390, een bakstenen substructuur met treden in onregelmatige kalkzandsteen. Naast de trap bevond zich een veegpot, spoornummer 0462 (op het plan staat verkeerdelijk 0492!). De vloer bestond uit rode tegels (14x14cm) in een halfsteens verband gelegd en kreeg spoornummer 0460. Er werden verschillende herstellingen uitgevoerd aan de vloer, die verschillende spoornummers kregen. De opmaaklaag voor de keldervloer (algemeen) kreeg spoornummer 0567.

De kelder had vermoedelijk oorspronkelijk een kruisribgewelf, de verschillende steunpunten voor het gewelf werden in de muren aangetroffen. Het gaat om sporen 0248, 0249 en 0250.

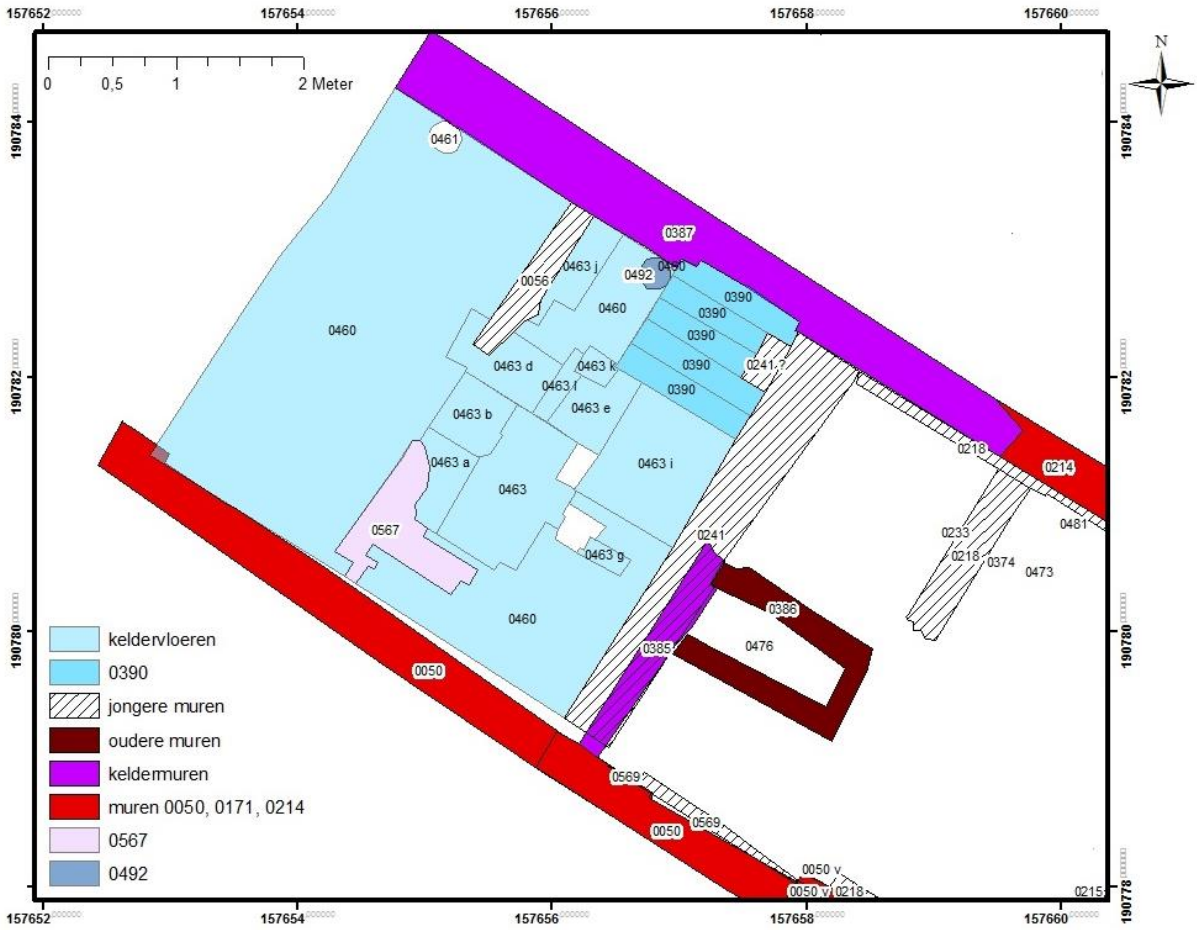
De bouw van deze kelder verstoort spoor 0386 (puinige vulling) Deze rechthoekige constructie wordt eerst nog opgevuld met laag 0380. Deze was op vlak 2 ook al aanwezig als spoor 0239.

Figuur 3.20: Zone A, inplanting van de kelder in het noordwesten, twee van de aanzetpunten voor het kruisribgewelf worden aangeduid met een blauwe pijl.

Figuur 3.21: Zone A, zicht op keldertrap 0390.

Figuur 3.22: Zone A, inplanting kelder in het noordwesten

De keldertrap geeft uit op zone B, mogelijk zijn zone A en zone B op dat moment in bezit van dezelfde eigenaar.

Datering

- *0567 (opmaaklaag vloer)*
2 scherven: zeker 14de eeuw, maar het grijsbakkend fragment zet de maximale range op 1100-1550. Eindfase opvulling: te weinig individuen om uitspraken te doen. Op basis van het steengoed alleszins niet voor 1325.
Tafonomie: onduidelijk, te weinig individuen om zinvolle uitspraken te doen. Waarschijnlijk zwerfvuil.

- *0386 (verkeerd nummer gekregen, moet vermoedelijk 0380 zijn)*
4 scherven: 1600-1775. Datering eindfase van de opvulling: niet voor de 17de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk.

- *0380*
13 scherven: zeker 14de en 15de eeuw, mogelijk ook enkele individuen uit de 13de en/of 16de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

- *0462*
18 scherven: 1700-1800. Eindfase opvulling: niet voor de 18de eeuw.
Tafonomie: in gebruikcontext.

We kunnen de bouw van de kelder dateren in de 18de eeuw.

Versmalling van de kelder in het westen en bouw nieuwe muur 0241 (G112)

(opm: sporen 0244 en 0246 zouden ook nog moeten opgenomen worden in G112).

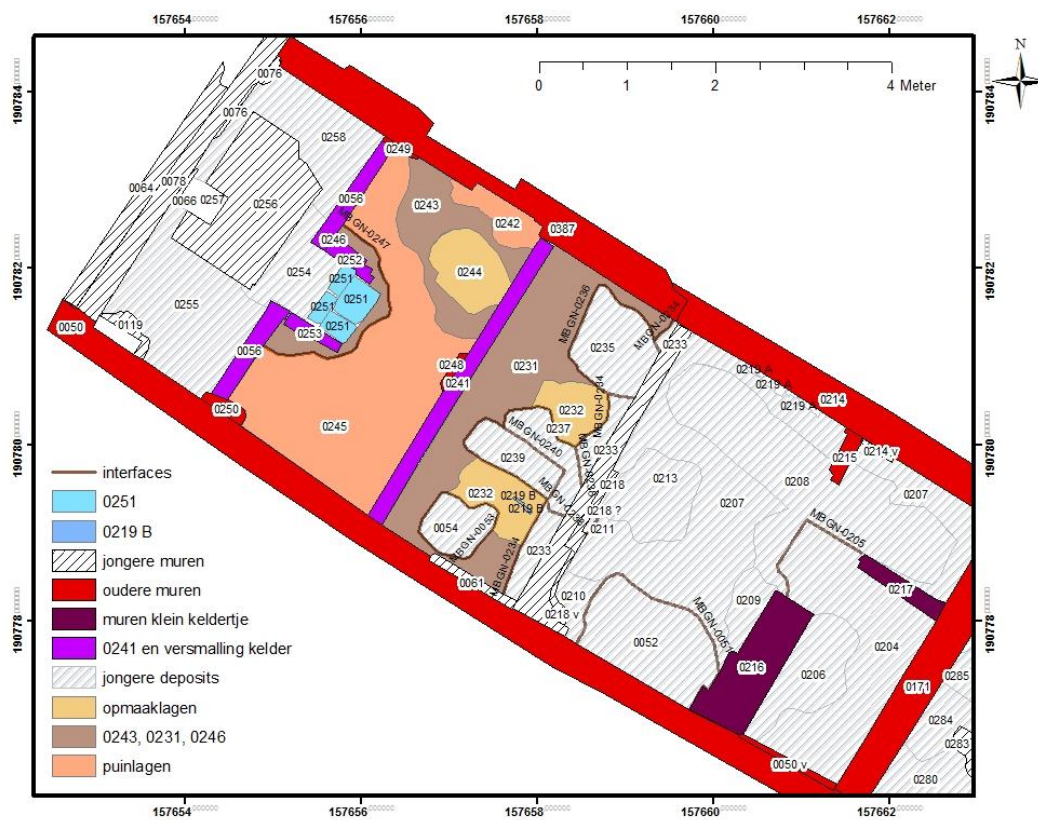
Muur 0241 werd gebouwd. De insteek van deze muur kreeg spoornummers 0383/0384 (zichtbaar op niveau 2B). De bakstenen van deze muur meten 18x8x4cm, de muur werd gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband.

De kelder waarvan hierboven sprake werd versmald. Muur 0056 (bakstenen 16x7x4cm) werd middenin de kelder gebouwd en de oostelijke helft van de kelder wordt dichtgestort met puinlaag 0245 en puinlaag 0242, mogelijk gelijk te stellen aan 0245. Er werd een nieuwe trap aangelegd doorheen deze puinlaag (insteek trap spoornummer 0247/0246), deze bestaat uit muren 0252, 0253 en traptreden 0251 (kalkzandsteen). De westelijke helft van de kelder blijft in gebruik, hier werd ook een nieuwe veegpot geïnstalleerd, namelijk spoor 0461. De oude bevond zich nu immers onder de puinopvulling. Het is echter mogelijk dat deze veegpot pas later ingegraven werd, het keldertje blijft namelijk nog een tijd in gebruik. De veegpot zelf was verdwenen.

De kelder werd hiermee toegankelijk gemaakt vanuit zone A in plaats van vanuit zone B, met name vanuit de ruimte tussen muren 0056 en 0241. Deze ruimte bezat vermoedelijk een vloer. De opmaaklaag van deze vloer bestond uit laag 0244 (5.96m+TAW), een laag donkergeel lemig zand. Deze was oorspronkelijk ruimer bewaard dan hetgeen opgetekend werd, werd wat weggegraven bij aanleg van het niveau en de opkuis van het opgravingsvlak. De eigenlijke vloer was verdwenen. Onder laag 0244 bevond zich nog laag 0243, een laagje donkergrijs lemig zand.

Figuur 3.23: Zone A niveau 2A, versmalling van de kelder

Figuur 3.24: Zone A niveau 2A, versmalling van de kelder en aanleg vloeren, overzicht

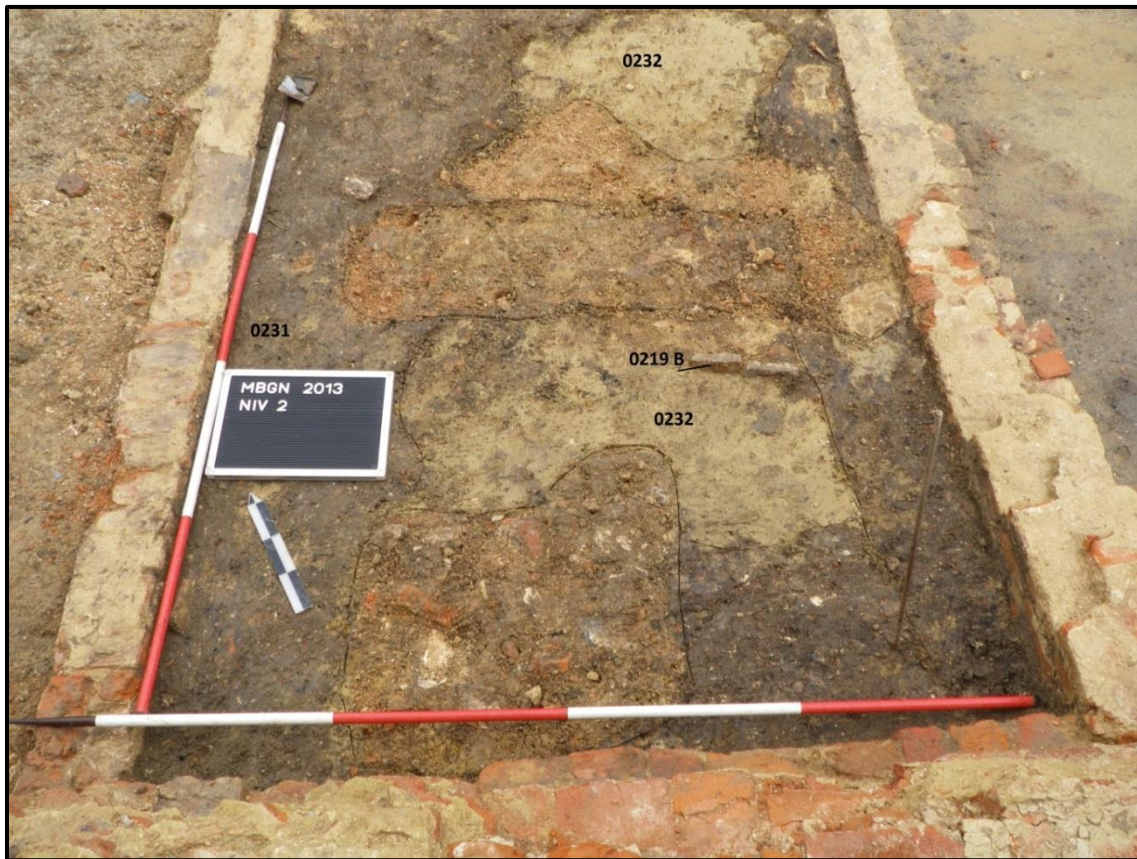

Figuur 3.25: Zone A niveau 2A, versmalling van de kelder en aanleg vloeren, detail

Figuur 3.26: Zone A niveau 3, de westelijke helft van de grote kelder blijft in gebruik, met veegpot 0461

Ten oosten van muur 0241 zijn slechts enkele sporen bewaard gebleven die bij deze fase horen. Het gaat om laag 0231, een laag donkerbruin lemig zand (5.97m+TAW). Hierbovenop lag 0232, een donkergele laag zand. Dit was de opmaaklaag voor kasseivloer 0219B (5.99m+TAW). Ten oosten van muur 0241 was dus blijkbaar een verharding aanwezig in de vorm van zandstenen kasseitjes. Verder ten oosten bevinden zich enkel jongere lagen, muren en kuilen.

Figuur 3.27: Zone A niveau 2A, kasseivloer 0219B en opmaaklaag 0232

Mogelijk was er dus sprake van een binnenruimte ten westen van muur 0241, die toegang gaf tot de versmalde kelder, en een buitenruimte ten oosten van muur 0241 die verhard was met kasseitjes.

Datering

- *0383*
3 scherven: zeker 13de tot 15de eeuw, maar de maximale mogelijke range is 1175-1550.
Eindfase opvulling: op basis van het steengoed niet voor 1450.
Tafonomie: opspit en/of zwerfvuil.
- *0244+0243*
4 scherven: zeker 15de en 16de eeuw, mogelijk ook 14de en/of begin 17de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 16de of het begin van de 17de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk, te weinig individuen. Waarschijnlijk zwerfvuil.
- *0231+0232+0233+0235+0237+0239+0054*
36 scherven: 14de-16de/17de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 16de eeuw.
Tafonomie: secundaire afval, waarschijnlijk zwerfvuil. Echter onmogelijk om zinvolle uitspraken te doen vermits het om een gemixte inzameling gaat.
Metaal: 55 v.C – 2013.

- 0231+0233+0235+0237+0054

21 scherven: 14de en/of 15de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat enkele wandfragmenten ouder zijn. Eindfase opvulling: niet te stellen voor de lagen apart vermits het een gemixte inzameling betreft. Alleszins niet voor de 14de eeuw.

Tafonomie: secundaire afval, waarschijnlijk zwerfvuil. Echter onmogelijk om zinvolle uitspraken te doen vermits het om een gemixte inzameling gaat.

Aangezien de bouw van de kelder pas in de loop van de 18de eeuw heeft plaatsgevonden, kan ook de versmalling van de kelder (en de creatie van de nieuwe binnenruimte) ten vroegste in de loop van de 18de eeuw hebben plaatsgevonden.

Bouw van muur 0218 met vloeren en keldertje in het zuidoosten (G115 en G124)

Muur 0218 met insteek

De ruimte binnen zone A werd verder onderverdeeld door de bouw van muur 0218. Deze muur had bakstenen van 17x8x4cm, en werd met een lichtgele kalkmortel gemetseld in een kruisverband. De bovenzijde van de muur lag op 6.19m+TAW. Muur 0218 had een afgerond element in de hoek met meer 0050. De reden hiervan is onduidelijk. Het leek een aanzet van een haardwang te zijn, maar er werd geen tweede element teruggevonden. Het gaat dus niet om een haard. De insteek van muur 0218 kreeg spoornummer 0234/0233, deze doorsnijdt opmaaklaag 0232 van kasseivloertje 0219B. Op niveau 2B werd deze insteek 0374/0375 genoemd (zuidoostzijde van muur 0218, waar hij laag 0467 doorsnijdt).

Vloeren?

Met de bouw van muur 0218 werd vermoedelijk ook aan de zuidoostzijde van zone A een binnenruimte gecreëerd. Lagen 0208 (6.05m+TAW) en 0213 (6.00m+TAW) bestaan uit donkergele zandige leem. Vermoedelijk gaat het om opmaaklagen voor verdwenen vloeren. Lagen 0207 en 0209 zijn onderliggende lagen donkerbruin lemig zand en zand. Deze binnenruimte gaf vermoedelijk toegang tot een klein keldertje. Mogelijk blijft ook de versmalde kelder in het westen en de binnenruimte gevormd door muur 0241 in gebruik.

Figuur 3.28: Zone A niveau 2A, overzicht muur 0218 en keldertje in het zuidoosten

Figuur 3.29: Zone A niveau 2A, muur 0218, vloeren en keldertje, detail

Keldertje in het zuidoosten

In het zuidoosten van zone A wordt een keldertje gebouwd, tegen muur 0171 aan die op dat moment mee bepleisterd werd. De overige muren van de kelder kregen spoornummers 0216 en 0217. De trap kreeg spoornummer 0367.

Muur 0216 heeft bakstenen met formaat 17x7x4 cm en werd gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kops verband. De muur werd onderaan gefundeerd op onregelmatige zandstenen. Deze kreeg op niveau 3 een apart spoornummer: 0469. Hierbovenop lag nog een lemig laagje: 0468. De bovenzijde van de muur bevond zich op 6.05m+TAW. De binnenzijde van muur (zuidzijde) was volledig gepleisterd, de andere zijde was bepleisterd tot op de hoogte van de versnijding (5.86m+TAW). Over muur 0217 bestaat geen info. De trap bestond uit een bakstenen substructuur (baksteenformaat 17x7x4cm) met enkele bewaarde stukken kalksteen.

De kelder bezat een vloer in rode tegels (spoor 0369) waarvan er slechts enkele bewaard waren. De tegels hadden een afmeting van 18x18cm. De tegels lagen op een mortelbed van zandige mortel (spoor 0368). De vloer bevond zich op een diepte van 5.34m+TAW. Naast de trap bevond zich een veegpot: spoor 0370.

Figuur 3.30: Zone A: keldertje in het zuidoosten met muren 0216, 0217, trap 0367, vloer 0368/0369 en veegpot 0370

- 0370
1 scherf (veegpot): 1700-1800. Eindfase opvulling: niet voor de 18de eeuw
Tafonomie: gebruikscontext.

We kunnen de bouw van het keldertje vermoedelijk dateren in de 18de eeuw. De jongste mogelijke vloerlaag in de zone rond de kelder kan gedateerd worden na 1820. Hieruit volgt dat de kelder dus zeker in gebruik is tot 1820.

Opvulling kelders en kuiltjes: afbraakfase (G031, G032, G033, G004 en G005)

De kelder in het westen en het zuidoosten worden opgegeven en opgevuld. De kelder in het zuidoosten wordt opgevuld met lagen 0278, 0276, 0277, 0204, 0205 en 0206. De kelder in het noordwesten wordt mogelijk op hetzelfde moment opgevuld met puinlagen 0254, 0255 en 0258. Het is echter ook mogelijk dat deze kelder nog even in gebruik blijft tijdens de volgende fase. Op plan 1 wordt de puinlaag die de kelder opvult 0057 genoemd.

Verder worden er nog een aantal kuiltjes gegraven die mogelijk ook tot deze afbraakfase gerekend kunnen worden: 0239/0240, 0237/0238, 0235/0236. Puinlaag 0210 in de hoek van muur 0218 behoort ook tot de afbraaklagen (zie figuur 3.28 hierboven).

Figuur 3.32: Zone A niveau 2A, opvulling van de kelder in het noordwesten

Figuur 3.33: Zone A niveau 2A, opvulling van de kelder in het zuidoosten

Datering:

- 0278
4 scherven: datering aardewerk: 1400-1600. Eindfase opvulling: Alleszins niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: Te weinig individuen om met zekerheid uitspraken te doen.
- 0276
55 scherven: 1 bouw materiaal, 1350-1900. Eindfase opvulling: niet voor 1820
Tafonomie: waarschijnlijk secundaire depositie waarbij tenminste de oudste component als zwerfvuil beschouwd mag worden.
Metaal: 800 v.C. -1900.
- 0204
84 scherven: materiaal met lange looptijd: zeker 15de-17de/18de eeuw, waarbij niet uit te sluiten is dat het grijsbakkend fragment ouder is en een gespleten roodbakken fragment uit het begin van de 19de eeuw dateert. Eindfase opvulling: niet voor de 17de eeuw
Tafonomie: het gaat om secundair afval dat waarschijnlijk enige tijd heeft rondgeslingerd alvorens het in de laag terecht kwam.
- 0255
Metaal: 400-2013; 1700-1850.
- 0231+0232+0233+0235+0237+0239+0054
36 scherven: 14de-16de/17de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 16de eeuw.

Tafonomie: secundaire afval, waarschijnlijk zwerfvuil. Echter onmogelijk om zinvolle uitspraken te doen vermits het om een gemixte inzameling gaat.
Metaal: 55 v.C – 2013.

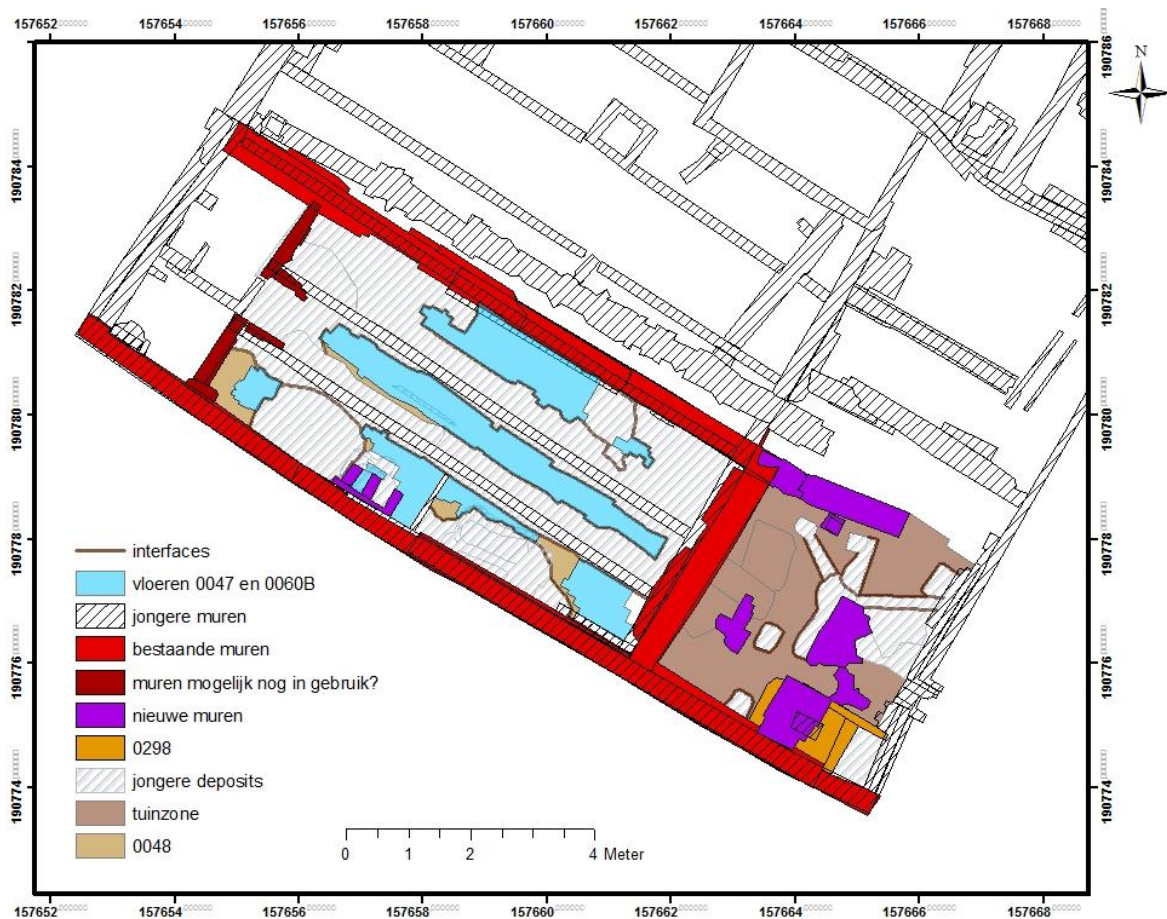
- *0231+0233+0235+0237+0054*
21 scherven: 14de en/of 15de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat enkele wandfragmenten ouder zijn. Eindfase opvulling: niet te stellen voor de lagen apart vermits het een gemixte inzameling betreft. Alleszins niet voor de 14de eeuw.
Tafonomie: secundaire afval, waarschijnlijk zwerfvuil. Echter onmogelijk om zinvolle uitspraken te doen vermits het om een gemixte inzameling gaat.
- *0210*
6 scherven: 14de tot 16de eeuw of later? Eindfase opvulling: alleszins niet voor 1500.
Tafonomie: Waarschijnlijk zwerfvuil.
Metaal: 1550-1850.
- *0057*
Metaal: smeltdruppel, plat en opgekruld: 55 v.C-2013 n.C. (In 0057 werd ook een andere metaalvondst aangetroffen (MD0001), maar die is onvindbaar en niet opgenomen in de inventaris. Het betrof een munt.)

We kunnen de opvulling van de kelder in het zuidoosten vermoedelijk dateren na 1820, op basis van het aardewerk van spoor 0276. Dit wordt niet tegengesproken door het aardewerk uit de andere sporen.

De opvulling van de kelder in het noordwesten is moeilijker te dateren. Op basis van de stratigrafie kan het niet voor de 18de eeuw plaatsgevonden hebben aangezien de kelder pas in de loop van de 18de eeuw gebouwd én versmald werd. Een datering in de 19de eeuw lijkt aannemelijk.

Huis met vloeren 0047/0048 en tuinzone (G120)

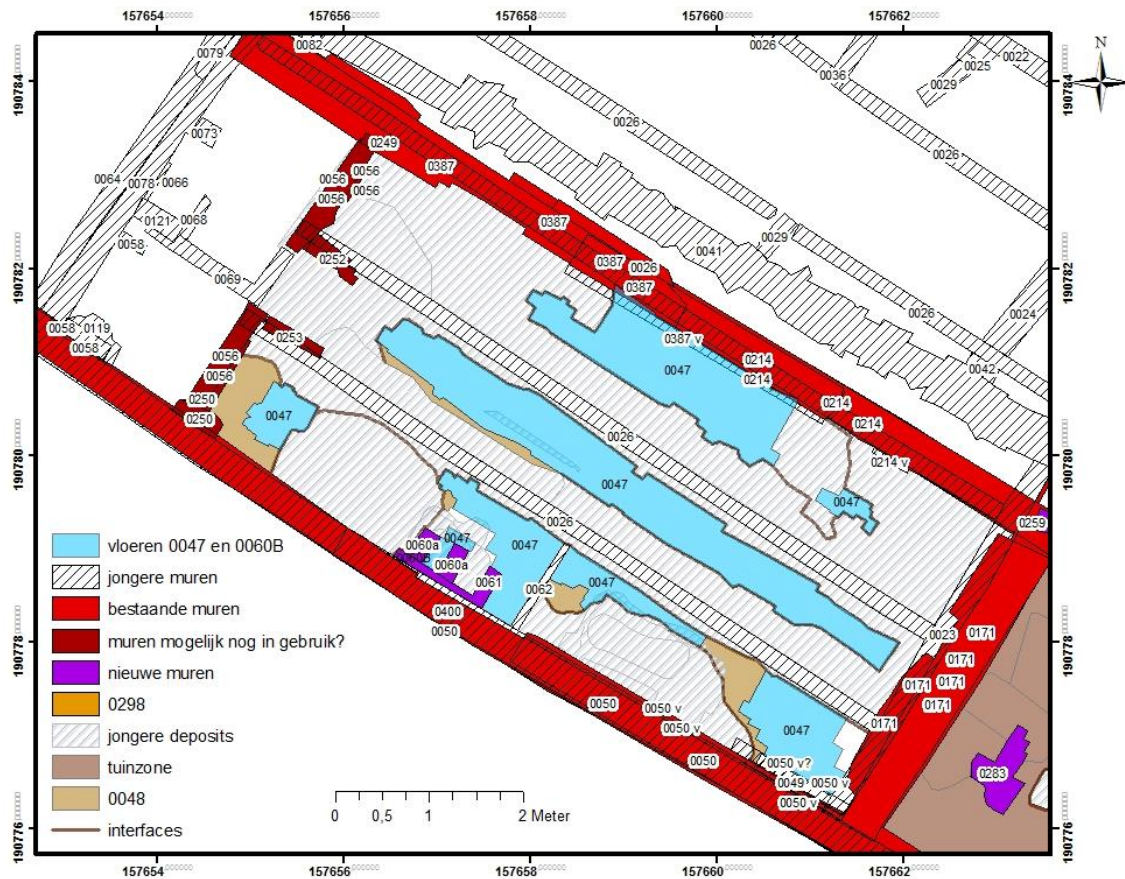
Binnen de bestaande muren van zone A werd een nieuwe vloer aangelegd. Deze werd aangelegd over de bestaande binnenmuren, van het gebouw wordt nu één grote binnenruimte gemaakt. Bijkomend wordt een tuinzone gecreëerd in het zuidoosten. Vloer 0047 was zichtbaar op niveau 1 (waar hij deels verstoord wordt door de muren van niveau 1 A), de bijhorende muren bevonden zich echter op niveau 2A. Ook de elementen van de tuinzone bevonden zich op niveau 2A. Het plan van deze fase werd dus samengesteld uit sporen van verschillende niveaus.

Figuur 3.34: Zone A niveaus 1 en 2A, overzicht

Binnenskamers

Er werd een nieuwe vloer gelegd (spoornummer 0047) die bestond uit rode tegels (13.5x13.5cm) in een halfsteens verband. Deze vloer lag tussen ca. 6.16m en 6.39m+TAW. De opmaaklaag van vloer 0047 bestond uit licht grijs-groen zand en kreeg spoornummer 0048. Vloer 0047/0048 lag tot tegen muur 0056 van de versmalde kelder in het westen. Vermoedelijk is deze dus nog in gebruik. Tegen muur 0050 aan werd een schouw gebouwd (spoornummers 0060A, 0060B en 0061).

Figuur 3.35: Zone A niveaus 1 en 2A, vloer 0047 (lichtblauw) en schouw 0060/0061 (paars)

Figuur 3.36: Zone A niveau 1 met vloer 0047/0048 gezien vanuit het zuiden, verstoringen aangeduid in het donkerblauw. De muren die bij deze vloer horen, bevonden zich op niveau 2.

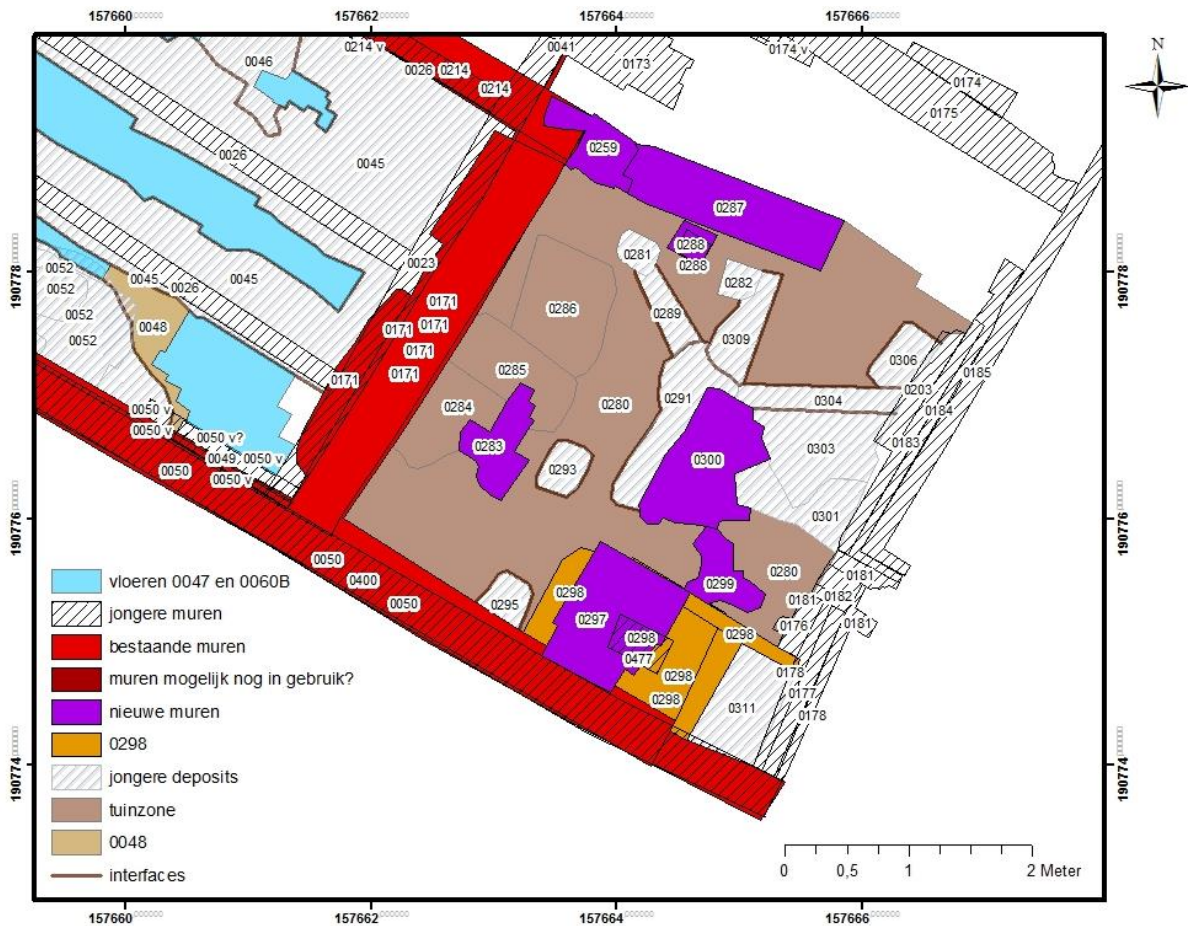
Figuur 3.37: Zone A niveau 1, schouw met spoornummers 0060A, 0060B en 0061

Tuinzone

Het opgeven van de buitenruimte binnen de bestaande muren werd vermoedelijk gecompenseerd met het creëren van buitenruimte in het zuiden. Hier wordt een nieuwe perceelsmuur gebouwd in het verlengde van muur 0214, met een lichte afwijking qua oriëntatie. Deze muur kreeg spoornummer 0287, de aansluiting met muur 0214 kreeg spoornummer 0259.

Lagen 0280, 0284, 0285 en 0286 bestaan uit bruin lemig zand en kunnen beschouwd worden als onbestemde lagen tuingrond. De functie van muur 0283 is onbekend, hetzelfde geldt voor muur 0288. Muur 0288 heeft bakstenen van 21x10x4 en werd gemetseld met een donkergele zandmortel. Mogelijk betreft het een oudere muur maar dit is onduidelijk. Muur 0283 bestaat uit gebroken bakstenen en werd gemetseld met een donkergele zandige kalkmortel in een onduidelijk verband.

Ook van muren 0297, 0299 en 0300 is de functie onduidelijk. Ze bestaan uit gerecupereerde bakstenen met verschillend formaat, gemetseld met een donkergele kalkmortel maar met resten van een witte mortel op de bakstenen. Bovenop 0297 liggen nog enkele blokken kalkzandsteen. Muur 0297 staat bovenop muur 0298, wat impliceert dat muur 0298 ouder is.

Figuur 3.38: Zone A niveaus 1 en 2A, tuinzone

Figuur 3.39: Zone A niveau 2A, tuinzone overzicht, gezien vanuit het noorden

Muur 0298: oudere muur?

Muur 0298 is een muur die bestaat uit bakstenen (formaat niet genoteerd) zonder metselverband, de bakstenen lijken ook op elkaar gestapeld zonder metselspecie. De muur lijkt bestreken te zijn met gele leem en er is een aanzet van een gewelf zichtbaar. De muur lijkt verder te lopen onder het achterhuis van perceel 0584 en behoort hier waarschijnlijk toe. De juiste functie van deze ondergrondse constructie is onduidelijk. De muur is ouder dan muur 0297.

Het is niet geheel duidelijk tot welke fase muur 0298 behoort. Aangezien hij tot het achterhuis van perceel 0298 lijkt te behoren, is het aannemelijk te denken dat hij ouder is dan de creatie van de tuinzone, aangezien deze tuinzone tot de woning in zone A behoort. Mogelijk behoorde dit stuk grond voorafgaandelijk toe aan het achterhuis van 0584. Dit wordt bevestigd door de voorafgaandelijke gegevens in de rest van zone A, waar een eigen perceel afgebakend werd met een eigen buitenruimte.

Figuur 3.40: Zone A niveau 3, situering van muur 0298 (rechts achteraan)

Figuur 3.41: Zone A niveau 3, muur 0298.

Datering:

- 0048:

Metaal: letterset: 1700-1800.

De aanleg van de nieuwe vloer en de creatie van de nieuwe tuinzone wordt door de metaalvondsten ten vroegste in de 18de eeuw geplaatst. Aangezien de vloer bovenop de opvulling van de kelder in het zuidoosten loopt, kan deze echter niet gelegd zijn voor 1820. Ook het gebruik van een rechthoekige schouw in plaats van de traditionele haer, wijst in de richting van de 19de eeuw.

Onduidelijke sporen: kuiltjes in tuinzone (G122)

In de tuinzone worden verschillende kuiltjes gegraven met onduidelijk functie. Deze worden op voorgaand plan weergegeven als 'jongere sporen'. (0309/0310, 0304/0305, 0295/0296, 0293/0294, 0289/0290, 0301/0302, 0309/0310, 0306/0307)

Datering:

Geen vondsten

Industrieel gebouw (drukkerij?) (G008)

Opmerking: een aantal muren werden nog niet opgenomen in G008: 0049, 0058, 0062, 0066, 0075, 0078, 0080, 0083, 0121.

Op een bepaald moment wordt er een uitgestrekt gebouw neergezet in zone A en zone B en mogelijk ook zone C. Het gaat om een drukkerij. De resten van het gebouw bestaan voornamelijk uit een reeks parallelle muurtjes van 1 steen breed en gemetseld met kalkmortel. De bakstenen meten 17x7x4cm. De hoogte van de aangetroffen muurtjes lag tussen ca. 6.34m en 6.47m+TAW. Mogelijk vormen zij een onderbouw voor een vloer die zware machines moest kunnen dragen? Een aantal muurtjes in zone B behoren mogelijk ook tot deze drukkerij?

In de voormalige kelder in het westen waren zware gemetselde structuren aanwezig bovenop de puinlaag die de kelder opvulde (0057).

De muren van de drukkerij worden onderbroken of geflankeerd door verschillende goten en rioolputjes. Een aantal van deze goten is uitgevoerd in kalkmortel (zandige gele mortel of een harde witte kalkmortel), een aantal is uitgevoerd in cement. Mogelijk horen de eerstgenoemde bij de fase van de drukkerij, helemaal zeker is dit echter niet.

Bij de deposits is laag 0040 het vermelden waard. Dit was een pikzwarte korrelige laag met veel fragmentjes van een drukpers (lettertjes).

Figuur 3.42: Zones A, B en C niveau 1, overzicht drukkerij

Figuur 3.45: Zone A niveau 1, muren van drukkerij in de voormalige kelder in het noordwesten

Datering:

- 0040

Metaal: letterset: 1700-1850.

Aangezien de voorgaande fase van de vloer in rode tegels pas na 1820 kan aangelegd zijn, kunnen we ook deze muren en structuren van de drukkerij ten vroegste in de 19de eeuw dateren.

Zone B

Clusters van sporen in zone B worden in de Harris matrix weergegeven in het geel. De Harris matrix werd hier echter niet volledig uitgewerkt.

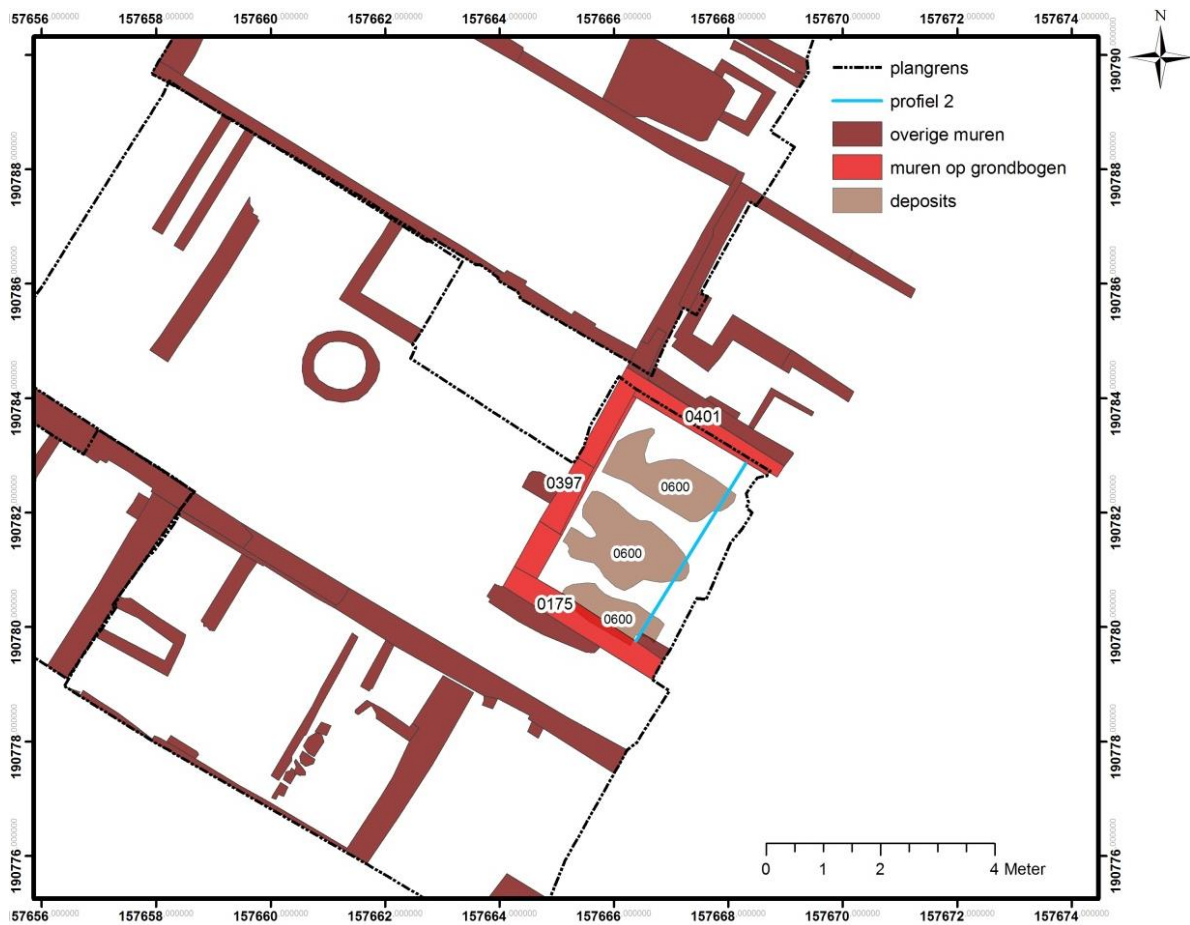
Muren 0175, 0397 en 0401 en lagen uit profiel 2

Deze muren zijn vermoedelijk de oudste archeologische sporen in deze zone. Muur 0401 heeft bakstenen van 22x10x5cm, gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband. In het midden bevindt zich een grondboog. De bovenzijde van de muur bevond zich op 5.98m+TAW, de grondboog en een (eerste) versnijding bevond zich op 5.75m+TAW.

Muur 0397 werd gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband en had bakstenen van 22x11x5cm. De bovenzijde van een grondboog was zichtbaar op ca. 5.80m+TAW. Een mogelijk eerste versnijding werd zichtbaar op 6.18m+TAW.

Muur 0175 bestond eveneens uit bakstenen van 22x10x5cm, gemetseld met een lichtgele zandige kalkmortel in een kruisverband. Een eerste versnijding bevond zich op 5.53m+TAW. Deze versnijding was mogelijk de bovenzijde van een grondboog, maar dit kon niet bevestigd worden omdat er niet dieper gegraven werd.

Deze drie muren leken met elkaar in verband gemetseld te zijn, we beschouwen ze als één bouwphase. Zij vormen drie muren van één kamer. Zij werden gebouwd tegen het achterhuis van perceel 0584 (de vierde muur) en zijn dus jonger dan dit achterhuis.

Figuur 3.46: Zone B niveau 3, muren 0175-0401-0397 en laag 0600

Fig. 3.47: Zone B niveau 3E, muren 0175, 0397 en 0401

Profiel 2 werd gegraven tussen muur 0175 en muur 0401 vanuit niveau 3E (laag 0623). Hierin zijn een aantal lagen zichtbaar die allen jonger lijken te zijn dan deze muren, in die zin dat ze tegen de muren aan gelegd lijken. We gaan ervan uit dat zij jonger zijn dan de muren of te associëren zijn met de bouw van de muren.

Lagen 0627 is een laag grijze kleiige leem, laag 0626 daarboven bestaat uit donkergrijs lemig zand met gele bandjes.

Laag 0625 en 0624 liggen hier bovenop, beide donkerbruin-grijze lagen zandige leem met schelp in. Zij bevatten meer houtskool en zijn heterogener.

Hierboven ligt laag 0623, eveneens een heterogene laag lemig zand met schelp in. Deze werd blootgelegd op niveau 3E, op een hoogte variërend van 5.61m+TAW à 5.40m+TAW.

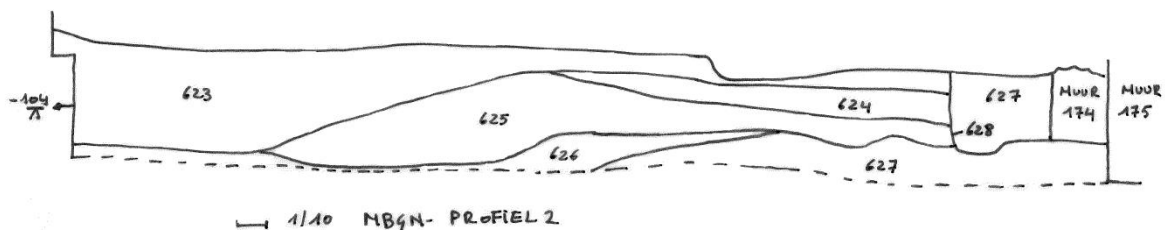

Fig. 3.48: Zone B niveau 3E, profiel 2

Fig. 3.49: Zone B niveau 3E, profil 2

Fig. 3.50: Zone B niveau 3E, laag 0623

Datering: zie volgende gedeelte

Lagen 0631, 0615, 0614, 0600 en 0599 (vloerlagen bij muren 0175-0397-0401)

Deze lagen kunnen beschouwd worden als de oudste vloerlagen behorend bij muren 0175, 0397 en 0401.

Laag 0631 is een laag baksteengruis bovenop laag 0623 (zie foto hierboven).

Hier bovenop lag laag 0615 (niveau 3D), een laag verbrand baksteengruis met hierin nog één gebroken baksteen die mogelijk het enige in situ restant is van een baksteenvloer of vloertje (5.71m+AW à 5.37m+TAW)

Laag 0614 lijkt een tussenlaag te zijn en bestond uit grijs lemig zand met veel houtskool, kalkmortel en baksteen in.

Laag 0600 (niveau 3B) was een laag gele leem die we zonder twijfel kunnen interpreteren als een vloerlaag. Deze lag op een hoogte variërend van ca. 6m+TAW à 5.47m+TAW.

Laag 0599 dekt deze vloerlaag af, en bestond uit een laag donkerbruin lemig zand met baksteenbrokjes en kalkmortelbrokjes. Hier bovenop lag nog een laagje leem met mogelijk een brandlaag. Dit pakket werd tezamen verwijderd en ingezameld. De bovenzijde lag op ca. 5.67m+TAW.

Fig. 3.51: Zone B niveau 3D laag 0615

Fig. 3.52: Zone B niveau 3B, laag 0600

Fig. 3.53: Zone B niveau 3B, laag 0599

Datering

- 0636
1200-1300, op basis van één scherf.
- 0623 t/m 0627
131 scherven: 1100-1500, met een terminus post quem in de 15de eeuw, wel voor alle lagen tezamen.
Metaal: 1200-1800.
- 0614
48 scherven: 1250-1400/1500. Eindfase opvulling: niet voor 1325.
Metaal: 1300-1600.
- 0599
28 scherven: zeker 13de tot 16de eeuw. (Opmerking: steengoed is 14de -eeuws) De cilindrische pot in de opvulling is mogelijk/vermoedelijk intrusief.

Globaal gezien kunnen we de bouw van deze muren en de eerste mogelijke vloerlagen vermoedelijk dateren in de 15de eeuw. De hoogte van deze lagen stemt ongeveer overeen met de hoogte van de 15de-eeuwse vloerlaag 0320 in zone C.

Lagen 0422, 0392, 0391 en 0398

Fig. 3.54: Zone B, niveau 3, lagen 0422, 0392, 0391, 0398

Fig. 3.55: Zone B, niveau 3, lagen 0422, 0392, 0391, 0398

Boven deze lagen waren een aantal onduidelijke lagen aanwezig, meestal maar over een deel van het oppervlak binnen de muren. Mogelijk gaat het om werkniveaus of nivelleringslagen (de onderliggende lagen lijken sterk verzakt naar het westen toe).

- 0422: een laag donkergeel lemig zand
- Hier boven lag 0392: zwart gevlekt lemig zand met wat schelp in
- Hier boven lag 0391: donkerbruin gevlekt lemig zand met veel kalkmortel in, mogelijk een werkniveau of een afbraakniveau
- Lagen 0399 en 0395 op niveau 3A werden oorspronkelijk geïnterpreteerd als mogelijke insteekvulling van de muren, maar dit bleek later niet het geval te zijn.
- Hier boven lag plaatselijk 0398: lichtbruin groenig gevlekte laag lemig zand met wat schelp in. Bij het verwijderen van deze laag leek deze naadloos over te gaan in de vulling van een kuiltje (0398 kuil), dat stampvol aardewerk zat. De bovenzijde lag op ca. 5.80m+TAW.

Datering:

- 0392
74 scherven: 1200-1500/1550. Eindfase opvulling: niet voor 1350
Tafonomie: secundaire depositie, waarschijnlijk zwerfvuil.
- 0398 en 0398 kuil
974 scherven: 1 bouwmetaal: 1100-1700/1800, of later, afhankelijk van de datering van de post-middeleeuwse cilindrische potten (zie: bijzondere vondsten). Eindfase opvulling: het is

dan ook enkel mogelijk om op basis van de jongste individuen een terminus post quem te bepalen in de 17de eeuw.

Tafonomie: hoogstwaarschijnlijk hebben we hier te maken met een combinatie van secundair afval, waaronder tenminste een gedeelte als zwerfvuil in het spoor terecht kwam, en primair afval en/of primair afval dat slechts éénmaal is verplaatst. De cilindrische potten met lensvormige bodem vallen onder deze laatste categorieën

De datering van laag 0398 vrij problematisch. De datering van de eindfase van de opvulling in de 17de eeuw ten vroegste is op basis van één scherf, een roodbakkerend fragment, mogelijk van een grape (datering 1600-1800). Daarnaast vormen de onbekende cilindrische potten met lensvormige bodem het gros van de 974 scherven. Hun datering is onzeker, en wordt momenteel ruim geplaatst in de periode 1500-1900. De overige scherven zijn eerder van laat-middeleeuwse oorsprong. Een datering in de 17de eeuw is mogelijk, maar indien deze scherf intrusief is, zou een datering in de 16de eeuw ook zeer plausibel zijn.

Lagen 0230, 0228 en 0227

Fig. 3.56: Zone B niveau 2B, laag 0230

Hier boven op waren een aantal lagen aanwezig die we mogelijk kunnen interpreteren als ophogingslagen/afbraaklagen (niveau 2B).

- 0230: Dit was een laag donkergrijs gevlekt lemig zand, met verbrande baksteen en donkergele KM in. De laag spreidde zich uit over de ganse binnenruimte tussen de muren. De bovenzijde bevond zich op ca. 6.07m+TAW.
- 0228: een puinlaag bestaande uit fijn puin dekke 0230 af.
- 0227: een dun laagje grijs gevlekt lemig zand, mogelijk een nivelleringslaagje.

Datering:

- 0221+0227+0228

187 scherven (3 van bouw materiaal): 13de-16de eeuw of later? Eindfase opvulling: Alleszins niet voor 1500.

Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

Metaal: stylus in messing, verzilverd en verguld: 1300 -1600; reep: 3000 v.C.- 2013; golvend staafje: 3000 v.C.- 2013; verbogen blik: 400-2013

We kunnen deze lagen ten vroegste in de 16de eeuw dateren. De vondsten van de opmaaklaag (0221) voor de hierop volgende vloer (0220) werden samen verzameld met de onderliggende lagen, die mogelijk aangebracht zijn ten behoeve van vloer 0220, of die samenhangen met vloer 0220.

Indien we laag 0398 echter ten vroegste in de 17de eeuw kunnen plaatsen, schuift ook de datering van deze lagen én de daarop volgende vloer mee op naar een latere periode. Indien de ene 17de eeuwse scherf in 0398 intrusief zou zijn, en 0398 in de 16de eeuw te dateren zou zijn, zouden ook deze lagen in de 16de eeuw gedateerd kunnen worden.

Vloer 0220 met opmaaklaag 0221

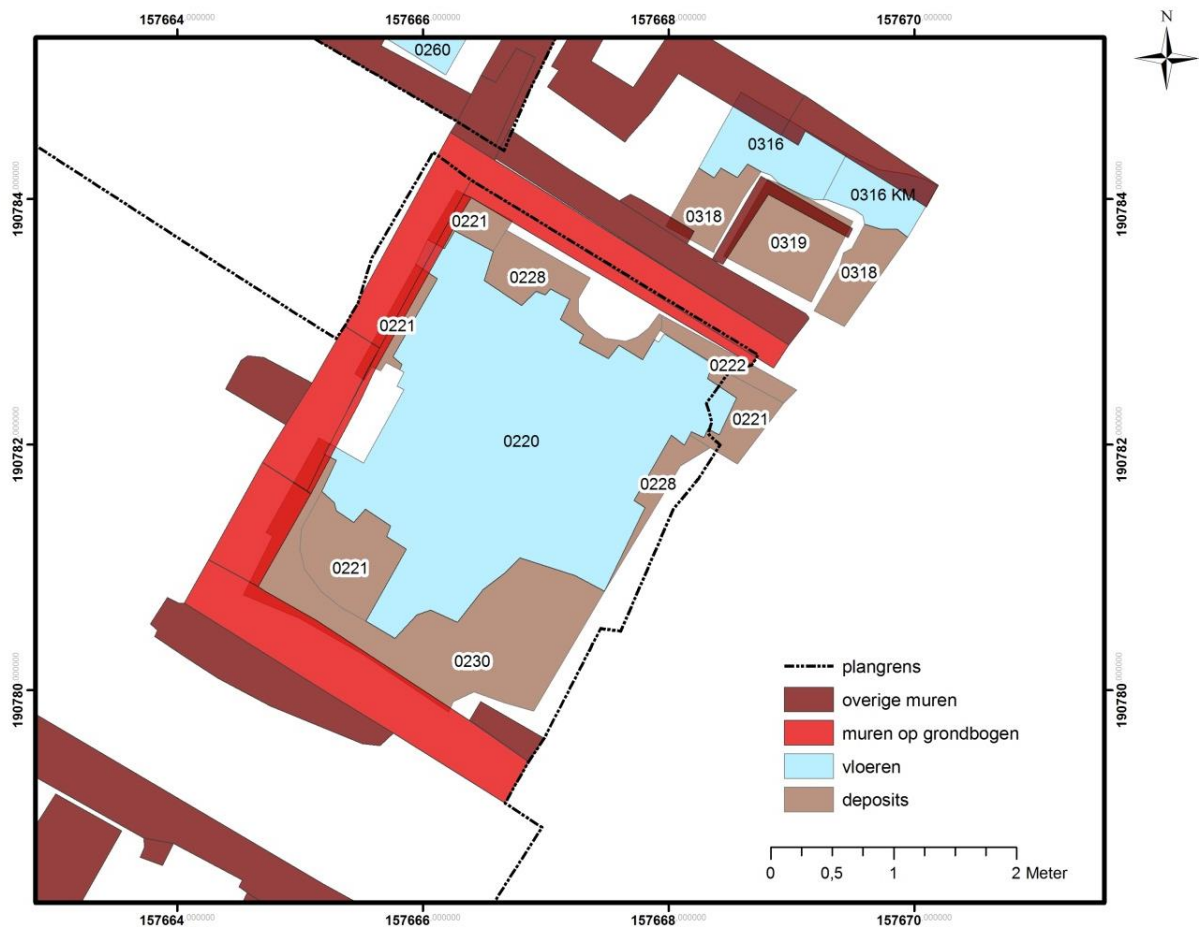

Fig. 3.57: Zone B niveau 2A, vloer 0220

Fig. 3.58: Zone B, niveau 2A, vloer 0220 en opmaaklaag 0221

Bovenop laag 0227 werd een vloer aangelegd in bakstenen van 19.5x8x4cm, in een elleboogverband parallel aan muur 0175. De bovenkant lag op ca. 6.4m+TAW. De vloer was gevoegd met lichtgele kalkmortel. Onder de vloer werd een opmaaklaag van geel zand aangebracht (laag 0221) die bovenop 0227 lag.

Datering: zie hierboven

- 0221+0227+0228
187 scherven (3 van bouw materiaal): 13de-16de eeuw of later? Eindfase opvulling: Alleszins niet voor 1500.
Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.
Metaal: stylus in messing, verzilverd en verguld: 1300 -1600; reep: 3000 v.C.- 2013; golvend staafje: 3000 v.C.- 2013; verbogen blik: 400-2013

We kunnen deze lagen ten vroegste in de 16de eeuw dateren. De vondsten van de opmaaklaag (0221) voor de hierop volgende vloer (0220) werden samen verzameld met de onderliggende lagen, die mogelijk aangebracht zijn ten behoeve van vloer 0220, of die samenhangen met vloer 0220.

Indien we laag 0398 echter ten vroegste in de 17de eeuw kunnen plaatsen, schuift ook de datering van deze lagen én de daarop volgende vloer mee op naar een latere periode. Indien de ene 17de eeuwse scherf in 0398 intrusief zou zijn, en 0398 in de 16de eeuw te dateren zou zijn, zouden ook deze lagen in de 16de eeuw gedateerd kunnen worden.

We plaatsen de vloer voorzichtig in de 17de eeuw, al is een datering in de 16de eeuw ook niet uit te sluiten

Het gebruik van een bakstenvloer in elleboogverband lijkt op zichzelf eerder naar de 15de eeuw te wijzen.

Met een hoogte van ca. 6.30m+TAW ligt vloer 0220 op dezelfde hoogte als vloer 0260/0316 in zone C, eveneens te dateren in de 16de eeuw of 17de eeuw (0260 op ca. 6.25m+TAW en 0316 in het westen op ca. 6.38m+TAW).

Muren 0174, 0194, 0223, 0224 en 0225 (herbouw)

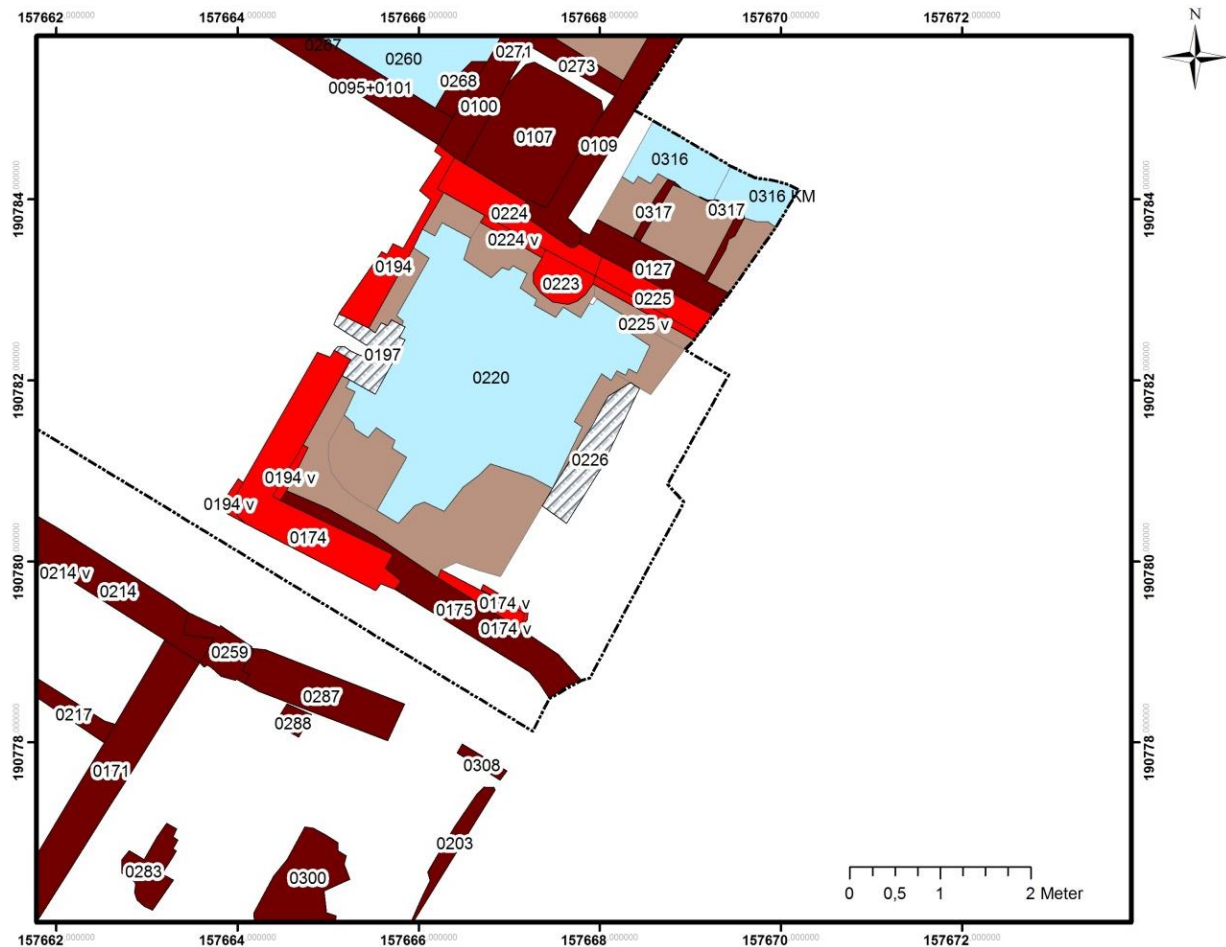

Fig. 3.59: muren 0174, 0194, 0223 en 0225

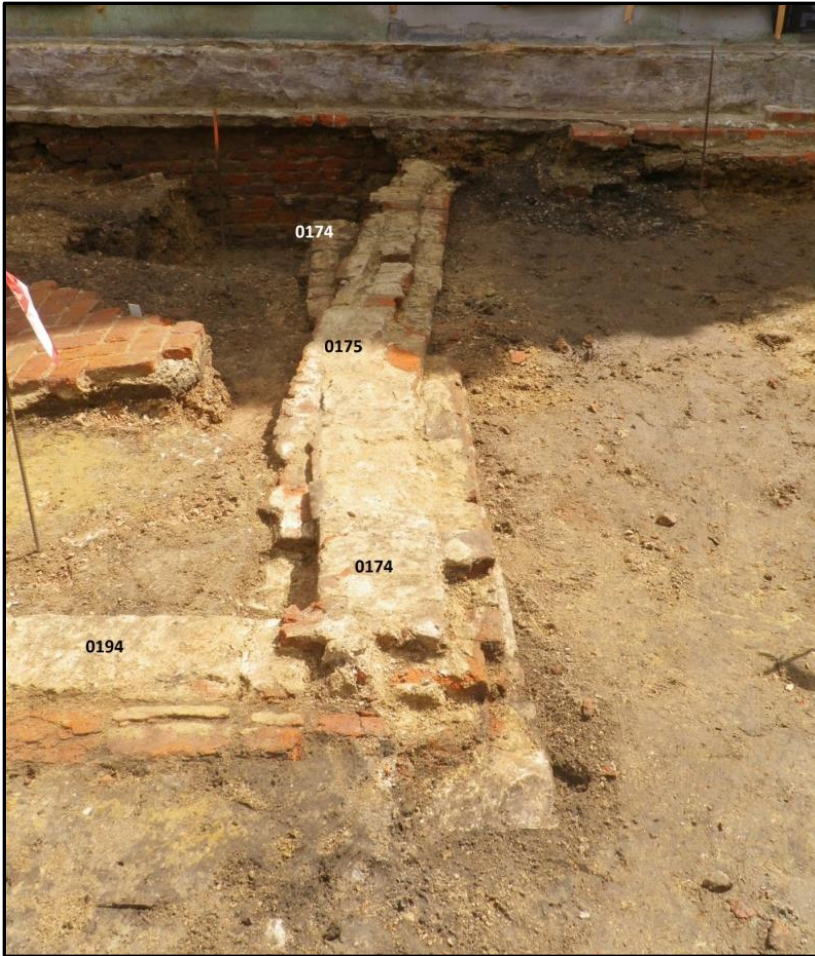

Fig. 3.60: muur 0174

Fig. 3.61: muren 0194, 0223, 0224, 0225.

Fig. 3.63: Zone B, niveau 3B, muren 0492, 0650 en lagen 0644 en 0648

Aan de buitenkant van het gebouw op grondbogen worden er enkele muren bijgebouwd. Deze werden deels blootgelegd op niveau 3B.

Muur 0492 werd gemetseld met bakstenen van 23x11x5cm, met een donkergele kalkmortel in een onduidelijk verband. De muur was bewaard tot op een hoogte van ca. 5.71m+TAW. De functie van deze muur is onduidelijk. Hij staat tegen muur 0401 aangebouwd, op de plaats van de grondboog.

Muur 0650 is een muur bestaande uit gebroken bakstenen, gemetseld met een lichtgele kalkmortel. Hij was bewaard tot op een hoogte van ca. 5.64m+TAW.

De muren lijken een hoek te vormen, het uitbraakspoor van 0650 loopt echter verder oostwaarts dan muur 0492, wat erop lijkt te wijzen dat de muur zich verder uitstrekte naar het oosten. Het verband tussen de muren is dus niet geheel duidelijk.

Laag 0644 lag aan de buitenzijde van deze muren en lijkt de originele tuingrond te zijn behorend tot dit niveau. Deze laag bestaat uit donkergrijs gevlekt lemig zand en is mogelijk gelijk aan laag 0488 (latere laag tuingrond niveau 2).

Laag 0648 werd beschreven als geel gevlekt lemig zand, mogelijk restanten van een vloerlaag behorend bij 0492. Aangezien deze laag echter bovenop het tracé van de afgebroken muur ligt, kan de laag vermoedelijk beter tot de afbraaklagen gerekend worden. De bovenzijde van de laag lag op ca. 5.55m+TAW.

Datering:

De bouw en het gebruik van deze muren kunnen we niet dateren. Enkel 0644 bevat een brokje metaal, te dateren tussen 55v.C.-2013.

We kunnen enkel zeggen dat muur 0492 van jongere datum lijkt dan muur 0401, die vermoedelijk in de 15de eeuw gedateerd kan worden. De afbraaklagen van deze muren worden bovendien

doorsneden door laag 0637/0638 (zie verder), te dateren tussen 1500-1700. We vermoeden dus dat deze muren uit de late 15de eeuw of 16de eeuw dateren, met enige voorzichtigheid.

Erf: Sporen 0642/0643, 0649bis/0649, 0645/0646 en 0648 (afbraaklagen)

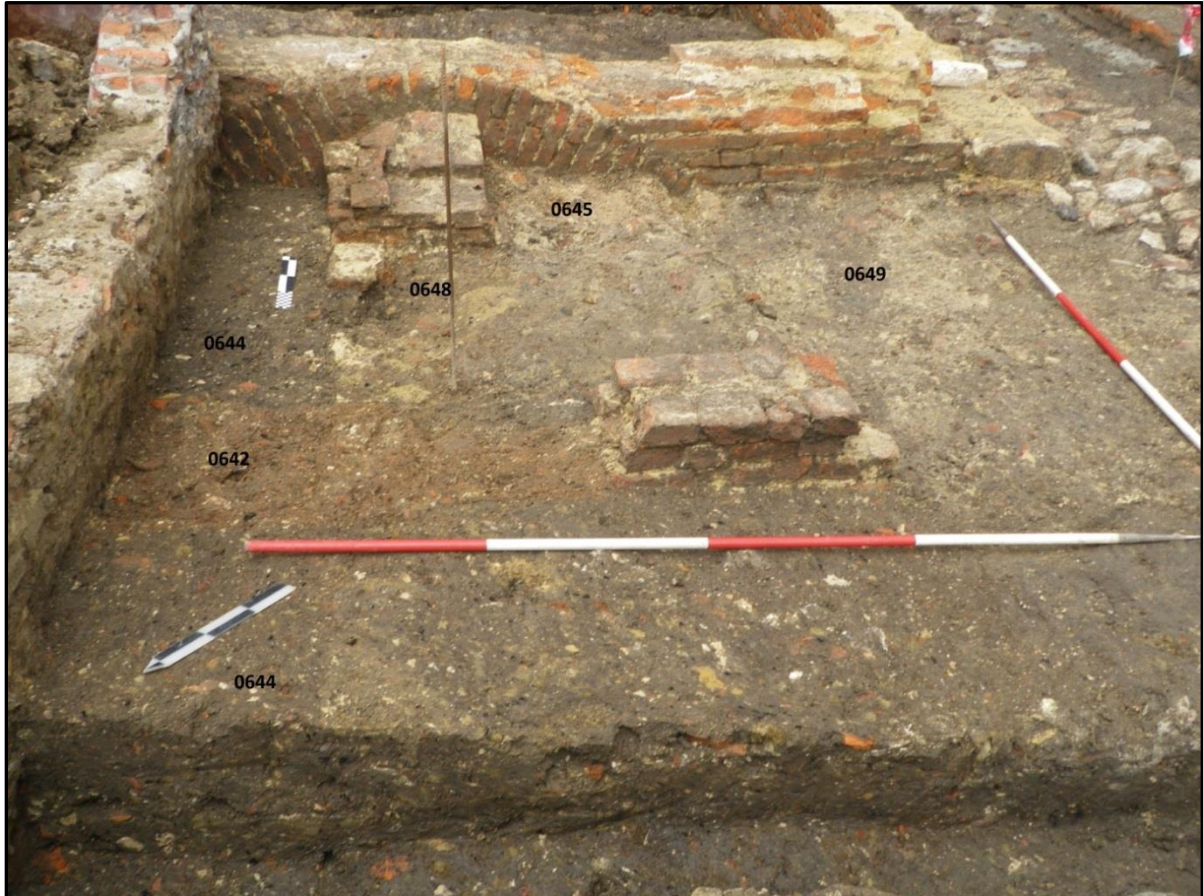

Fig. 3.64: Zone B, niveau 3B: lagen 0642, 0645, 0648 en 0649

Enkele sporen in de buurt van deze muren kunnen beschouwd worden als afbraaklagen van muren 0650 en 0492:

0642/0643 is duidelijk een uitbraakspoor van muur 0650. Het bestaat uit bruin gevlekt lemig zand met veel baksteen en kalkmortel in.

0649bis/0649 bestaat eveneens uit bruin gevlekt lemig zand met veel kalkmortel (en baksteen).

0645/0646 is een onduidelijk spoor, mogelijk is dit nog het restant van een proefputje vanop een hoger gelegen vlak.

0648 werd reeds hierboven besproken.

Datering: geen van deze sporen bevatte dateerbaar materiaal! Spoor 0649 wordt wel doorsneden door spoor 0637/0638...

Erf: Spoor 0637/0638 = 0486/0487

Fig. 3.65: Zone B niveau 3B, spoor 0638

Dit spoor is vrij onduidelijk. Het bestaat uit lichtgrijs gevlekt lemig zand veel kalkmortelbrokken en blokken zandsteen, baksteen en kalksteen. Aan de zuidwestzijde leek dit spoor begrensd te worden door spoor 0639 en 0640. 0640 is een organisch bandje, mogelijk het restant van een houten plank. De relatie tussen 0640, 0639 en 0638 bleef echter zeer onduidelijk, ook in coupe.

Op niveau 3 was dit spoor ook zichtbaar en kreeg het spoornummer 0486/0487. Het ligt op hetzelfde tracé als een brede goot in baksteen en zandsteen op niveau 1 (spoor 0041-0172-0173). Daarom werd gedacht dat dit mogelijk de fundering van die goot was, of de afbraak van een oudere goot op hetzelfde tracé. Deze hypothese lijkt nog steeds plausibel.

Profiel 3 geeft de lagen weer tussen goot 0041-0172-0173 (bovenaan achter spoorbordje) en spoor 0638. Ook dit profiel was moeilijk interpreteerbaar en vrij onduidelijk. Wegens mogelijke foute interpretatie tijdens het terreinwerk wordt de profieltekening hier niet weergegeven.

Fig. 3.66: Zone B, niveau 3B, detail 0638, 0639, 0640.

Fig. 3.67: profil 3

Datering:

- *0486/0487*
87 scherven: 1225-1500/1550. Eindfase van de opvulling: niet voor 1450
Tafonomie: onduidelijk, het lijkt om secundair afval te gaan
Varia: plavuis: nieuwe tijd

- *0488 + 0487 (0488 is de tuinlaag op niveau 3)*
395 scherven: materiaal met lange looptijd: zeker 13de tot 17de eeuw, maar de maximale range is 1100 tot 1800. Eindfase opvulling: de opvulling van het spoor waarin de kom aanwezig was heeft waarschijnlijk in of kort na de 16de of 17de eeuw plaatsgevonden.
Tafonomie: combinatie van een grotere hoeveelheid secundair afval, waarbinnen een groot deel als zwerfvuil beschouwd mag worden, en een kleinere hoeveelheid primair afval of primair afval dat slechts eenmaal verplaatst werd.
Metaal: D-vormige sporengesp, met ronde schijf en lange pen: 1250-1400; kogel x2: 1350-1800; halve bol die in kwart geknipt is: 1350-1900; onregelmatige plaat: 55 v.C.-2013; smeltbrok: 3000 v.C-2013; bloem van blik: 1300-1800.

Het spoor is moeilijk te dateren, maar we gaan uit van een datering tussen 1500-1700.

Erf: laag 0488

Laag 0488 is een laag tuingrond die op niveau 3 aanwezig is. De laag werd blootgelegd op ca. 5.66m+TAW.

Datering:

- *0488 + 0487 (0488 is de tuinlaag op niveau 3)*
- 395 scherven: materiaal met lange looptijd: zeker 13de tot 17de eeuw, maar de maximale range is 1100 tot 1800. Eindfase opvulling: de opvulling van het spoor waarin de kom aanwezig was heeft waarschijnlijk in of kort na de 16de of 17de eeuw plaatsgevonden.
- Tafonomie: combinatie van een grotere hoeveelheid secundair afval, waarbinnen een groot deel als zwerfvuil beschouwd mag worden, en een kleinere hoeveelheid primair afval of primair afval dat slechts eenmaal verplaatst werd.
- Metaal: D-vormige sporengesp, met ronde schijf en lange pen: 1250-1400; kogel x2: 1350-1800; halve bol die in kwart geknipt is: 1350-1900; onregelmatige plaat: 55 v.C.-2013; smeltbrok: 3000 v.C-2013; bloem van blik: 1300-1800.

We gaan uit van een datering tussen 1500-1700.

Erf: muren 0517, 0519, 0522 en uitbraaksporen 0516 en 0517 (bijgebouw erf)

Fig. 3.68: Zone B, niveau 3, bijgebouw erf

Fig. 3.69: Zone B, niveau 3 bijgebouw erf

In het noordoosten van zone B werd een structuur aangelegd met bakstenen muren. Muur 0517 bleef grotendeels bewaard, deze was gemetseld in bakstenen van onbekende grootte met donkergele kalkmortel. De muur was bewaard tot op een hoogte van ca. 5.44m+TAW. Het vervolg van muur 0571 is gekend als uitbraakspoor. Ook muur 0516/0518 is enkel gekend als uitbraakspoor. In het uiterste noordoosten was nog een muur van deze structuur aanwezig onderaan het profiel, deze werd dus niet in het vlak weergegeven. Deze muur kreeg spoornummer 0522. Hier konden enkel gebroken bakstenen waargenomen worden, de muur werd gemetseld met een donkergele zandige mortel.

Binnen deze structuur werd een smalle rechthoekige constructie aangelegd die sterk lijkt op de U-vormige constructies elders op het terrein. De zuidkant werd vermoedelijk afgebroken door een grote puinkuil. De functie is onbekend. De constructie bestaat uit muren 0519 en 0520, beide een mix van baksteen en kalkzandsteen, gemetseld met een donkergele zandmortel.

De lagen tussen deze muren kregen spoornummer 0488. We gaan ervan uit dat de hierboven besproken constructies ofwel funderingen zijn ofwel ondergrondse constructies en dat zij dus doorheen 0488 gebouwd werden. De laag tussen muren 0519 en 0520 kreeg uit voorzorg een ander spoornummer (0521). Deze bestond uit grijs lemig zand. Het is echter onduidelijk of zij jonger is dan deze muren (en dus een opvulling tussen de muren is) of dat zij gelijk te stellen is aan 0488 en dus ouder is dan deze muren.

Datering:

- 0488 (*zie hierboven*)

- 0521
Metaal: kolf-kliek: 1600-1700

Aangezien laag 0488 vermoedelijk te dateren is rond 1500-1700, kunnen we het bijgebouw ten vroegste in de 16de eeuw dateren, mogelijk later (17de of 18de eeuw). Indien 0521 gelijk te stellen is aan 0488, zou deze datering vernauwd kunnen worden tot ca. 1600-1700.

Keldertje

Op het erf werd een klein keldertje gebouwd met bakstenen van 17x7x5cm, gemetseld in donkergele zandige mortel. De originele vloer hierbij is vloer 0665. Hiervan restte nog een mortellaag met tegelindrukken van 14x14cm en veegpot 0666. De hoogte is ca. 5.12m+TAW. Aangezien het een kelder betreft, gaan we ervan uit dat hij doorheen laag 0488 gebouwd werd en dus jonger is. Het keldertje wordt aan één zijde verstoord door een structuur in cement.

Fig. 3.71: Zone B niveau 3, keldertje 0505 met vloer 0665 en veegpot 0666

Dit keldertje wordt vervolgens opgevuld met laag 0664. Deze laag bestaat uit puin. Hierboven wordt een nieuwe vloer aangelegd op een hoogte van ca. 5.52m+TAW. Deze vloer bestaat uit zwart-rode tegels van 14x14cm, in een halfsteens verband met een donkergele kalkmortel. Er worden enkele herstelling uitgevoerd met tegels (0612C, tegelformaat 14x14cm) en baksteen (0612 B, baksteenformaat 15x7cm), eveneens met een gele kalkmortel. Als laatste wordt een herstelling uitgevoerd met tegels (0612A, tegelformaat 14x14cm) in een witte kalkmortel. De herstellingen aan de muur in witte kalkmortel dateren vermoedelijk uit dezelfde periode als de laatste herstellingen aan de vloer. De veegpot (spoornummer 0611) die aanwezig is in de vloer, kan ook tot deze laatste herstellingsfase gerekend worden aangezien deze tegels rond de veegpot liggen.

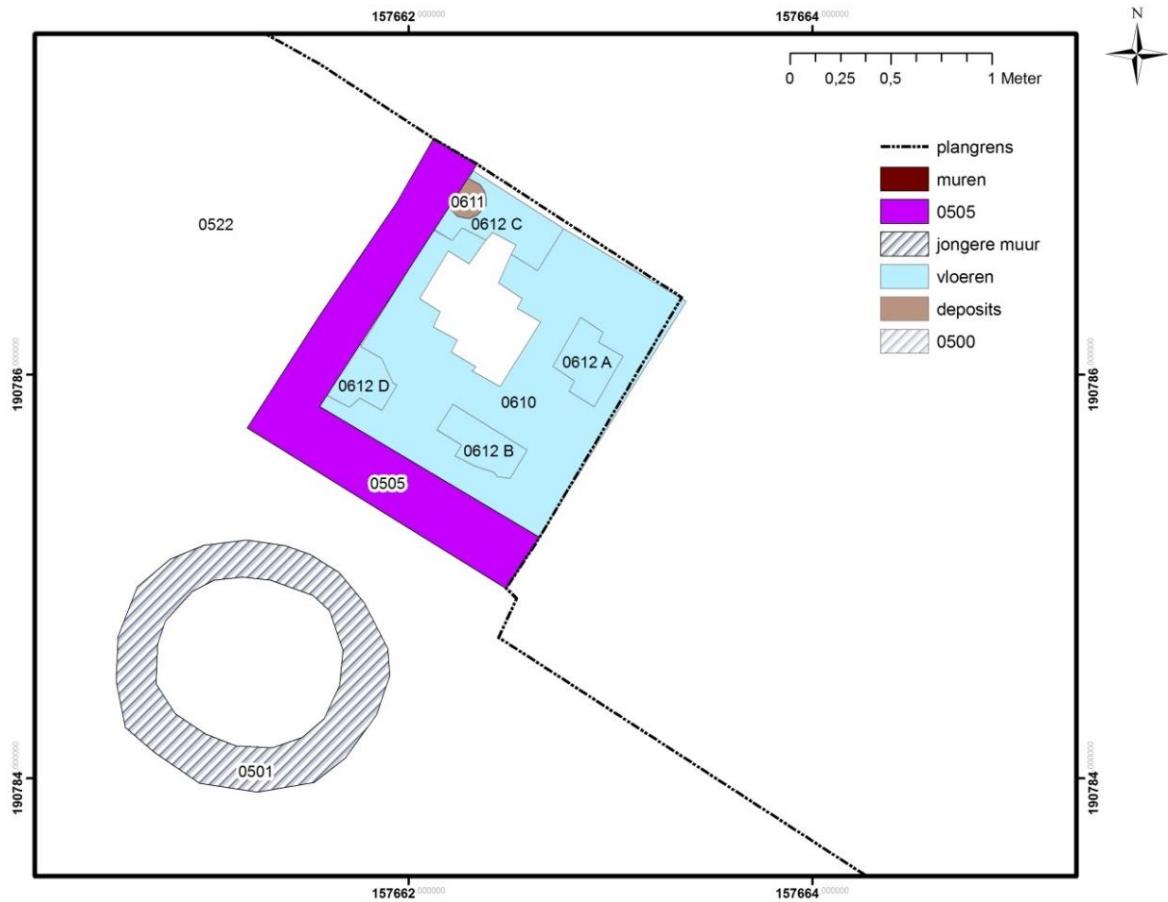

Fig. 3.72: Zone B niveau 3, detail keldertje 0505 en vloer 0610, 0612 en veegpot 0611

Fig. 3.73: Zone B, niveau 3, keldertje 0505 met vloer 0610, 0612 en veegpot 0611.

Ten slotte wordt het keldertje opgegeven en opgevuld met laag 0506. De bovenzijde van deze laag lag op ca. 5.6m+TAW. Een deel van deze laag werd vermoedelijk ook opgenomen in het bovenliggende niveau (niveau 2).

Fig. 3.74: Zone B niveau 3, laag 0506

Datering:

- *0666*
1 scherf: 1500-1600. Eindfase opvulling: Niet voor de 16de eeuw.
Tafonomie: in gebruikscontext.

- *0664*
296 scherven: zeer lange looptijd: 2de/3de eeuw – 19de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 19de eeuw.
Tafonomie: hoogstwaarschijnlijk hebben we hier te maken met een combinatie van secundair afval, waaronder tenminste een gedeelte als zwerfvuil in het spoor terecht kwam, en primair afval of primair afval dat slechts éénmaal is verplaatst.
Metaal: munt: 1614-1619; gesp: 1250-1450; letterset: 1700-1850; plaatje: 3000 v.C.-2013, draad 55vC-2013, glas-in-lood: 1000-1900
Varia: Plavuis met slibtekening: 1540-1580

- *0611*
1 scherf: 1600-1800. Eindfase opvulling: niet voor 1600.
Tafonomie: gebruikscontext.

- *0506*
221 scherven: zeker 14de eeuw – tweede helft 19de eeuw, maar de maximale range bedraagt 1100-1950. Eindfase opvulling: op basis van het industrieel aardewerk kan de eindfase van de opvulling van het keldertje of putje niet plaatsgevonden hebben voor 1850.
Tafonomie: secundaire depositie waarbij niet helemaal duidelijk is of sommige of alle meer complete individuen (40-60%) als primair afval beschouwd mogen worden.

De bouw van het keldertje kunnen we alleszins plaatsen na de aanleg van laag 0488 (1500-1700), de oudste vloer kan gezien de veegpot niet ouder zijn dan 1500. De tweede vloer werd aangelegd in de 19de eeuw volgens de vondsten in de ophogingslaag tussen de twee vloeren...

De opgave van het keldertje zou volgens laag 0506 vermoedelijk dateren tussen 1850-1950.

Waterput

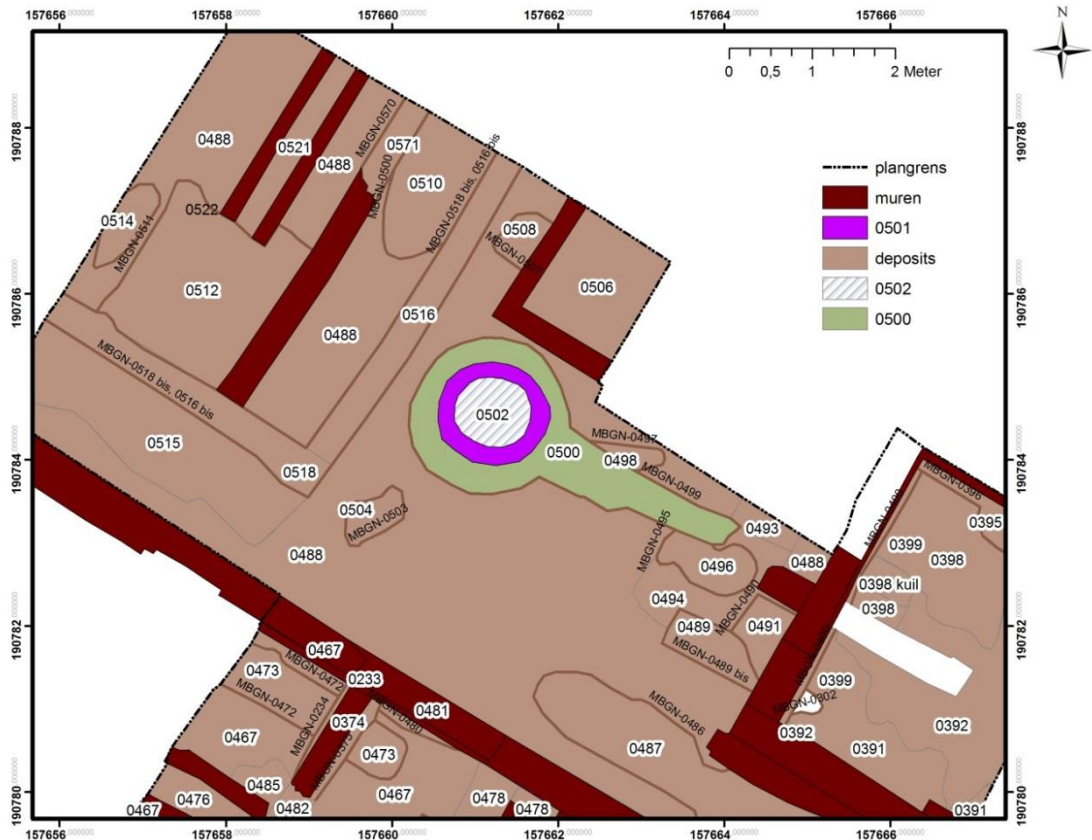

Fig. 3.75: Zone B niveau 3, waterput 0501 met aanlegsleuf 0500

Doorheen laag 0488 werd eveneens een waterput aangelegd. Het gaat om muur 0501. Deze muur werd gebouwd met bakstenen van ongekend formaat, met een donkergele kalkmortel. De afdekking (gewelf) van de put werd gemetseld met witte kalkmortel, deze bevindt zich dus enkel bovenaan.

De waterput heeft een aanlegsleuf en vermoedelijk een aanlegsleuf voor een of andere vorm van buis, spoor 0499 met vulling 0500. Mogelijk betreft het hier enkel de laatste fase met de witte kalkmortel.... De waterput lijkt geïntegreerd te zijn in het grondplan van de latere drukkerij (zie zone A, waar 'putje' 36 recht bovenop het gewelf van de waterput staat.)

De waterput werd op een gegeven moment buiten gebruik gesteld en opgevuld met laag 0502. Een deel van deze laag werd vermoedelijk ook opgenomen in het bovenliggende niveau (niveau 2).

Datering:

- 0500
3 scherven: zeker 15de, mogelijk ook 16de eeuw. Eindfase opvulling: a Alleszins niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: Opspit en/of zwerfvuil

Voor de datering van deze waterput moeten we vooral kijken naar de datering van 0488 (1500-1700). De waterput is zonder twijfel jonger dan laag 0488. We kunnen deze waterput dus ten vroegste in de 16de eeuw dateren, en mogelijk later. Het gewelf bovenop de waterput kan gezien het gebruik van witte kalkmortel mogelijk uit dezelfde periode dateren als de herbouw van het keldertje met witte kalkmortel in de loop van de 19de eeuw.

Tuingrond

Fig. 3.76: Zone B, niveau 2

Op niveau 2 werd voornamelijk zwarte tuingrond aangetroffen, gemengd met puin van de afbraak van de waterput, het keldertje en het bijgebouw op het erf. Dit vlak werd niet opgekuist en opgetekend, het werd wel onderzocht met de metaaldetector. Deze vondsten kregen het spoornummer 'Erf zone B niveau 2'.

Datering:

- *Erf zone B niveau 2*

Metaal: knoop: 1700-1840; munt: ca. 1645; munt: 1583-1584; handvat van mes in messing, verzilverd en verguld: 1500-1550; handvat mes of wetstaal in gewei: 1500-1550; rekenpenning: einde 15de eeuw; lepelbak: 1600-1900; warenzegel: 1200-1900; halffabricaat letterset: 1700-1800; 2x kogel: 1350-1900; loden plaatje met snijkant: 55v.C-2013; lood van glas-in-lood: 1000-1900; 2x smeltplaatje: 55v.C.-1300; stukje loden plaat: 55v.C.-1300; 2x sierspijker: 400-1550; reep: 300 v.C-2013; brok: 800 v.C.-1900.

Voor de datering van dit niveau dienen we ook te kijken naar de opgave van keldertje 0505. Laag 0506 die het keldertje opvult, is te dateren tussen 1850-1950. Vermoedelijk wordt ook dit niveau op hetzelfde moment aangelegd.

Industrieel gebouw (drukkerij?) (G008)

Zie zone A

Zone C

Clusters van sporen in zone C worden in de Harris matrix weergegeven in het groen. In zone C bevindt zich een achterhuis, waarvan de opeenvolging van de muren in de oudste fase niet geheel duidelijk is. De matrix van deze zone werd nog niet volledig uitgewerkt, in die zin dat niet alle sporen geclusterd werden tot grotere gehelen.

Oudste muren en lemen vloer? G126

Vanuit niveau 2D werd in zone C, middenin een huisplattegrond, een klein sonderingsputje gemaakt om een zicht te krijgen op de onderliggende lagen. In dit putje werd onderaan een gele leemlaag aangetroffen (5.27m+TAW), waarschijnlijk een vloerlaag. Deze laag werd afgedekt door laag 0459, een vrij dik ophogingspakket (donkergrijs lemig zand, bovenzijde op 5.70m+TAW). Omdat het ophogingspakket vrij dik was, werd besloten om de gele leemlaag niet open te leggen maar bovenop het ophogingspakket te blijven en dit te behouden als een buffer voor de bouwactiviteiten. Niveau 3 werd bijgevolg aangelegd bovenop laag 0459. Onder niveau 3 bevonden zich duidelijk nog wel vloerniveaus van oudere huizen, te oordelen naar de gele leemlaag/vloerlaag.

Fig. 3.77: Profiel van sonderingsputje vanuit niveau 2D, met onderaan een laag gele leem (vloerlaag?) en daar bovenop ophogingspakket 0459.

Fig. 3.79: Zone C niveau 3, muur 0573 in het noordwesten, gezien vanuit het zuiden

Datering:

- 0459

7 scherven: datering aardewerk: zeker 14de eeuw, maar de maximale range is 1100-1550.
Eindfase opvulling: alleszins niet voor de 14de eeuw.

Tafonomie: te weinig individuen om zinvolle uitspraken te doen.

Metaal: 400 n.C.-2013

We kunnen de oudste muren en de ophogingslaag eronder vermoedelijk dateren in de loop van de 14de eeuw. De gele leemlaag onder ophogingslaag 0459, die geïnterpreteerd kan worden als een voorgaand bewoningsniveau, kan dan gedateerd worden in de 14de eeuw of vroeger.

Bouw muren 0440, 0261, 0127 e.a. (G028, G0125, e.a.)

Een aantal sporen op niveau 3 werden doorheen laag 0459 gegraven. Het gaat om kuiltje met interface 0596 en vulling 0597. Daarnaast gaat het ook om een spoor dat een insteek van een muur lijkt, interface 0586 en vulling 0587. Hoewel het niet volledig duidelijk is, wordt het spoor geïnterpreteerd als de insteek van muur 0440. Op de figuur hierboven zijn beiden zichtbaar. Muur 0440 was gemetseld met een donkergele mortel met bakstenen van 18x8x3.5cm, zonder duidelijk verband. De bovenzijde van de muur werd aangetroffen op 6.06m+TAW, het verstek van deze muur was aanwezig op 5.75m+TAW.

In het sonderingsputje was laag 0458 aanwezig bovenop laag 0459, het is echter onduidelijk of deze laag ook zichtbaar was in het vlak...

Muur 0440 vormde samen met een aantal andere muren een rechthoekige kamer, mogelijk werden zij in dezelfde fase gebouwd. Hun precieze samenhang is in oorsprong onduidelijk. Muur 0573/0573bis en muur 0100, die mogelijk van oudere oorsprong zijn, maken deel uit van dit plan, zij

waren vermoedelijk nog in gebruik. Muur 0261 bestond uit bakstenen van 18.5x8 cm en werd gemetseld met een donkergele mortel. De bovenzijde van deze muur lag op 6.10m+TAW, een versnijding was aanwezig op 5.64m+TAW. Deze muur leek met muur 0440 in verband gemetseld te zijn...

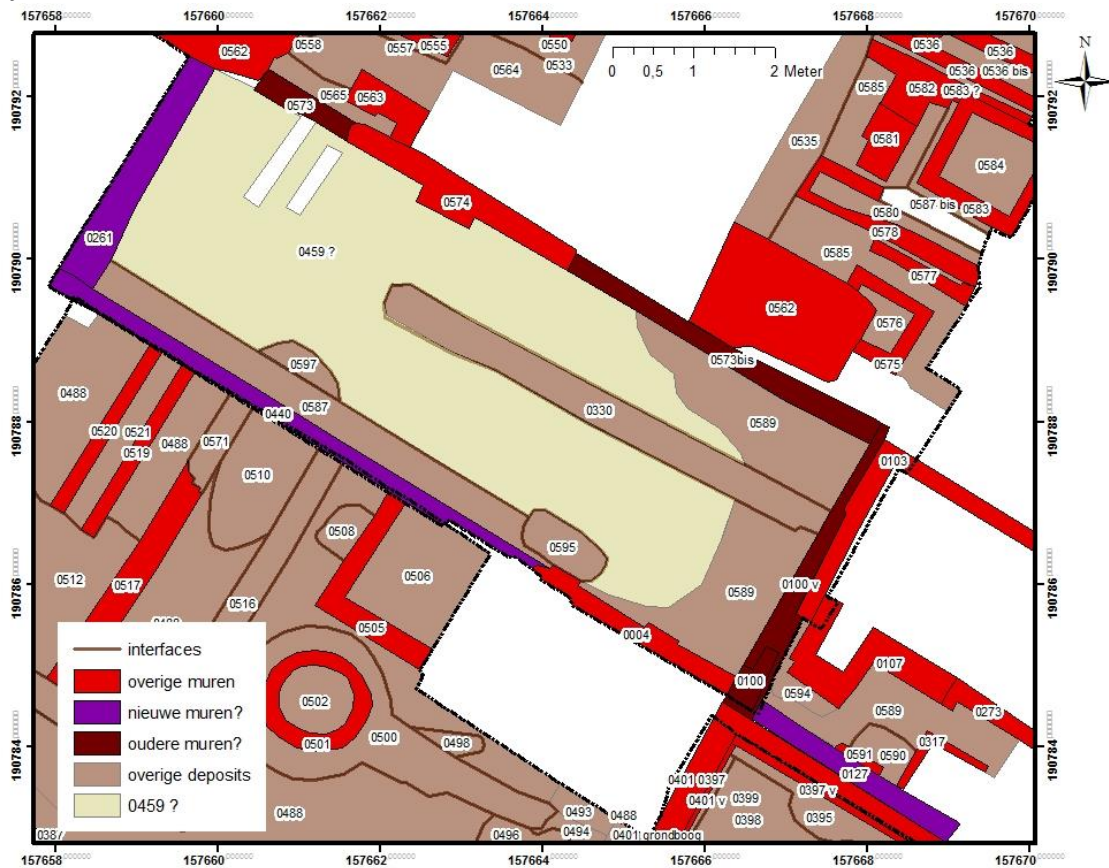

Fig. 3.80: Zone C niveau 3, bouw van muren 0440, 0261 en 0127

Fig. 3.81: Zone C niveau 2D, hoek gevormd door muren 0261 en 0440.

Verder is er nog muur 0127. Van muur 0127 kan enkel gezegd worden dat hij niet samen gebouwd werd met muur 0100 (hij zou zowel jonger als ouder kunnen zijn, de toewijzing aan deze fase berust enkel op het baksteenformaat, dus zeer hypothetisch). Muur 0127 werd gebouwd met bakstenen van 18x8.5x4.5cm, in een kruisverband en met donkergele mortel. De bovenzijde van de muur bevond zich op 5.87m+TAW. De precieze functie van deze muur is onduidelijk, mogelijk gaat het om een perceelsmuur (die de open ruimte tussen een huis aan de IJzerenleen en zijn achterhuis afscheidt van het perceel ernaast). De muur lijkt nog verder te lopen naar het zuidoosten. De muur vlak ernaast, muur 0591, is een onduidelijke muur en bestaat slechts uit twee stenen (hoogte 5.60m+TAW).

Fig. 3.82: Zone C niveau 2D, muur 0127 loopt vermoedelijk verder naar het zuidoosten

Fig. 3.83: Zone C niveau 2C, muur 0127 is zeker niet gelijktijdig met muur 0100

Datering:

- 0580 + 0585 + 0587

13 scherven: 1300-1600. Eindfase opvulling: de jongste scherven (1400-1500) een terminus post quem voorzien in de 15de eeuw. Dit wel voor alle sporen tezamen.

Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

We kunnen deze muren vermoedelijk ergens in de 15de eeuw dateren. De datering van muur 0127 is onzeker.

Laag 0436 (G127)

De oudste laag binnen dit rechthoekig grondplan is laag 0436, een licht bruin-grijs leemlaagje van slechts enkele centimeters dik, met een zwart looplaagje. Deze laag bevond zich op niveau 2D. In deze laag bevonden zich twee sporen, 0438 en 0439. Deze worden echter verderop besproken.

Datering: geen vondsten

Vloerlaag 0320, rechthoekige constructie 0348 en andere sporen (G141)

Laag 0320

Laag 0320 is de eerste duidelijke vloerlaag binnenin de kamer. Laag 0320 is een gele leemlaag die geïnterpreteerd wordt als een vloerlaag. In feite waren het twee gele laagjes boven elkaar, gescheiden door laagje 0362 (looplaagje). Laag 0320 bevond zich op een hoogte van ca. 5.92m+TAW tot 6.16m+TAW. Laag 0320 wordt middenin doorsneden door langwerpige spoor 0331/0330. Na het uitgraven van vulling 0330 ontstond een profiel, de zuidzijde hiervan werd gefotografeerd als profiel 1.

Fig. 3.84: Zone C niveau 2D, overzicht vloerlaag 0320. De betonnen balken behoren tot een moderne constructie.

Fig. 3.85: Zone C niveau 2C, vloerlaag 0320 en bijhorende sporen

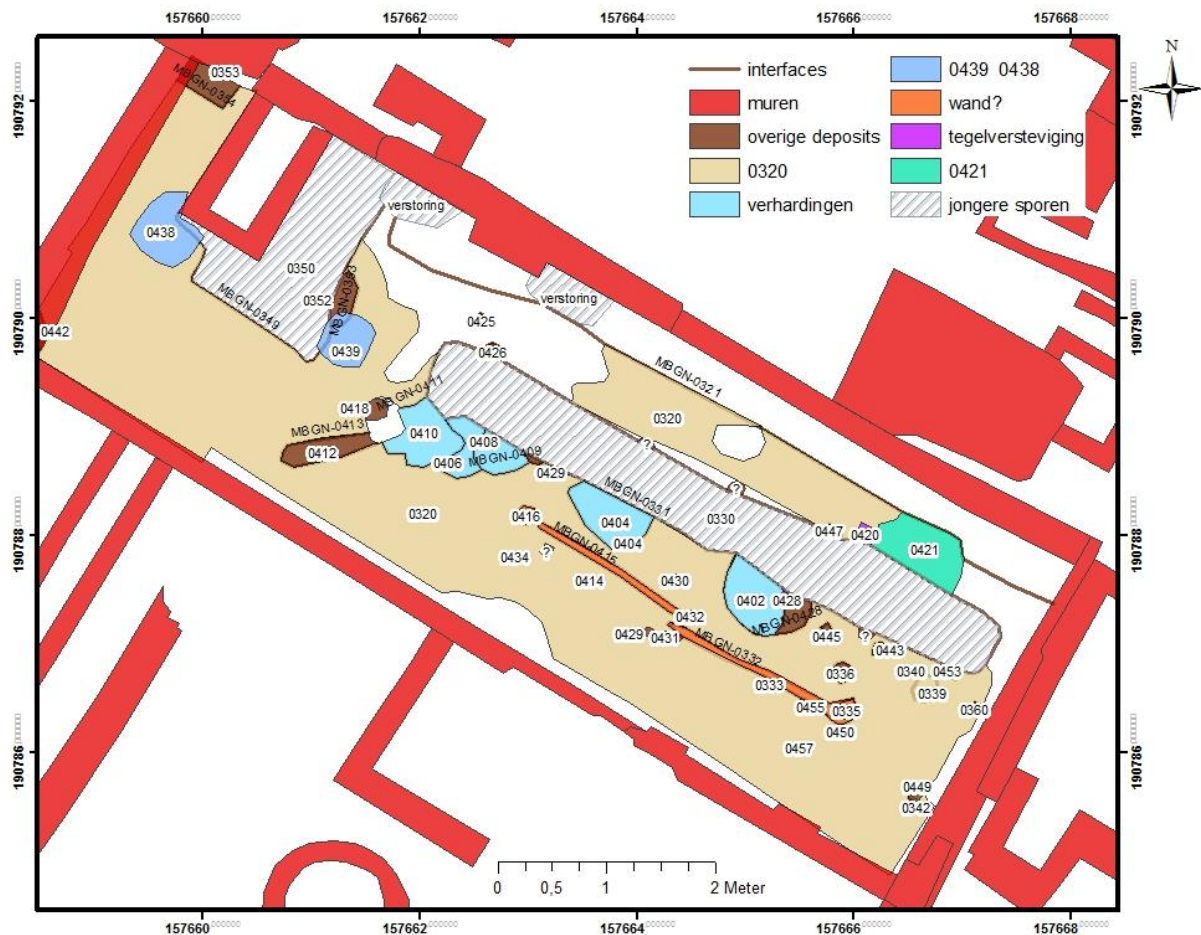

Fig. 3.86: Zone C niveau 2C, sporen met spoornummers

Rechthoekige constructie 0348

Bij deze vloerlaag 0320 horen een aantal interessante sporen, waaronder muur 0348. Deze muur werd gemetseld tegen muur 0573 aan en bestond uit bakstenen van 18x8.5x4cm, gemetseld met leem in een Vlaams verband. De bovenzijde van deze muur lag op 5.93m+TAW. Laag 0320 lag tot tegen deze muur aan, we interpreteren deze muur als een ondergrondse constructie die gelijktijdig in gebruik was met vloerlaag 0320. Deze muur wordt later verstoord door een gelijkaardige constructie. De functie van deze muur is onduidelijk, hij lijkt sterk op de rechthoekige constructies die ook in zone A aanwezig waren. Een originele vulling was niet aanwezig, enkel afbraakmateriaal (spoor 0350).

Fig. 3.87: Zone C niveau 2c, vloerlaag 0320 en rechthoekige constructie 0348

Fig. 3.88: Zone C niveau 2B, constructie 0348

Verharde plekken

Middenin de kamer bevond zich ook een reeks gelijkaardige sporen. Het gaat om een aantal ondiepe uitgravingen in laag 0320 die verhard lijken te zijn met kalkmortel en baksteenbrokjes. Er bevond zich tevens wat houtskool in maar geen brandsporen. Op het overzichtsplan zijn zij weergegeven in het lichtblauw. Op niveau 2C gaat het om sporen 0402, 0404, 0406, 0408 en 0410. Op niveau 2D werden sporen 0438 en 0439 blootgelegd die erg gelijkaardig zijn en ook in dezelfde lijn liggen. Mogelijk kunnen zij tot deze structuur gerekend worden. De functie is onduidelijk, gaat het om een versterking om iets op te plaatsen, bijvoorbeeld houten standers? Of gaat het sporen van ambachtelijke activiteiten?

Fig. 3.89: Zone C niveau 2D, vloerlaag 0320 met drie van de 'verharde plekken' (0402, 0404 en 0408)

Fig. 3.90: Zone C niveau 2C, een van de verharde plekken in doorsnede

Tussenwand?

Ten zuiden van de verharde plekken is een andere structuur aanwezig, die bestaat uit enkele paalkuilen met daartussen een zeer smal greppeltje, dat halverwege lichtjes van oriëntatie verspringt. Het gaat om greppeltjes 0415/0414 en 0332/0333 en paalkuilen 0417/0416, 0432, 0335 en 0451. Op het overzichtsplan worden deze sporen weergegeven in het oranje. De precieze functie is onduidelijk, gaat het om een lichte tussenwand? In de coupe van paalkuil 0334 zijn een aantal tegelfragmenten zichtbaar. Mogelijk gaat het om een versteviging voor de plaatsing van palen, zie ook sporen 0419 en 0420 verderop. Er liggen nog een aantal andere kleine paalkuiltjes of paaltjes in de onmiddellijke nabijheid, het is niet altijd duidelijk tot welke structuur deze behoren.

Fig. 3.91: Zone C niveau 2C, smal greppeltje (in 2 delen) met paalkuiltjes.

Fig. 3.92: Zone C niveau 2C, coupe op greppeltje 0414

Fig. 3.93: Zone C niveau 2C, coupe op paalkuil 0334.

Structuur met paaltjes

Verder is er nog een langgerekt spoor aanwezig, met interfacenummer 0331 (en vulling 0330). Dit spoor werd doorheen laag 0320 gegraven en is dus jonger. Vulling 0330 bestaat bovenaan uit sterk gevlekt lemig zand: gele leem (van 0320), gemengd met verbande leem en houtskool. Daaronder bevond zich puin (baksteenbrokken en tegels), gemengd met lichtgele kalkmortel. Het lijkt om afbraakmateriaal te gaan. Op niveau 2D was de vulling van dit spoor reeds uitgegraven.

Rond spoor 0330/0331 bevonden zich echter een aantal paalkuilen. Zowel ten zuiden als te noorden van dit spoor bevinden zich een aantal paalkuilen op geregelde afstand. Zij werden doorsneden door uitgraving 0331. Mogelijk bevond zich op de plaats van 0331/0330 een structuur waartoe deze kleinere paalkuilen behoorden en die afgebroken werd.

Zowel ten noorden als ten zuiden bevond zich echter een opmerkelijke paalkuil met een versteviging die bestond uit tegelfragmenten. Deze worden op het overzichtsplan weergegeven in het paars. Het gaat om sporen 0419 en 0420. In spoor 0419 is zelfs een dubbele aflijning met tegelfragmenten zichtbaar. Paalkuil 0419 *lijkt* spoor 0402, één van de verharde plekken, te doorsnijden maar helemaal zeker is dat niet. In ieder geval lijkt er een opeenvolging te zijn tussen de structuur met de verharde plekken en een structuur met kleinere paalkuilen rond een langwerpige spoor. Ook in andere verspreide paalkuilen werden tegelfragmenten teruggevonden, maar bij deze was het nooit duidelijk of deze tegelfragmenten intentioneel geplaatst werden.

Fig. 3.94: Zone C niveau 2C, spoor 0419, een paalkuil met een dubbele versterking van tegelfragmenten.

Fig. 3.95: Zone C niveau 2C, spoor 0420, een paalkuil met een versterking van tegelfragmenten.

Fig. 3.96: Zone C niveau 2C, spoor 0420 met daarnaast brandlaag 0421

Een echte haard lijkt er niet aanwezig geweest te zijn, wel kon 0421 opgemerkt worden, een plek met veel houtskool. Een gebouwde structuur lijkt dit echter niet te zijn.

Fig. 3.97: Zone C niveau 2C met rechts vooraan houtskoolrijk spoor/brandlaag 0421.

Datering:

- 0320
12 scherven: 1200-1550. Eindfase opvulling: niet voor 1450.
Tafonomie: zwerfvuil
Metaal: 800 v. C-1900
Varia: dobbelsteen 1500-1600

- 0350
8 scherven: 1200-1550. Eindfase opvulling: niet voor 1400.
Tafonomie: te weinig individuen om met zekerheid uitspraken te doen. Waarschijnlijk zwerfvuil.

- 0402
7 scherven: 15de eeuw. Eindfase opvulling: te weinig individuen om uitspraken te doen.
Alleszins niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk, te weinig individuen. Waarschijnlijk zwerfvuil

- 0404
4 scherven: Zeker 14de en/of 15de eeuw, waarbij de kans bestaat dat het grijsbakkend aardewerk ouder is. Eindfase opvulling: Te weinig individuen om uitspraken te doen. Op basis van het steengoed fragment niet voor 1375.
Tafonomie: onduidelijk, te weinig individuen. Waarschijnlijk zwerfvuil.

- 0408
2 scherven: 15de of 16de eeuw. Eindfase opvulling: te weinig individuen om uitspraken te doen. Alleszins niet voor de 15de eeuw
Tafonomie: waarschijnlijk zwerfvuil.

- 0410
1 scherf: 1300-1400. Eindfase opvulling: te weinig individuen om uitspraken te doen.
Alleszins niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: onduidelijk, te weinig individuen. Waarschijnlijk zwerfvuil.

Vermoedelijk kunnen we deze oudste vloerlagen en bijhorende structuren dateren in de loop van de 15de eeuw, wat overeenstemt met de bouw van de muren. Enkel de datering van de dobbelsteen in spoor 0320 is lichtjes afwijkend.

Rechthoekige constructie 0347, leemlagen en spoor 0331/0330

Lagen (G142)

Bovenop laag 0320 verschijnen enkele nieuwe lagen 0324, 0329 en 0345. 0345 bestaat uit donkerbruin gevlekt lemig zand, hoogte 5.97m+TAW. 0324 lijkt daar sterk op en bevatte bovendien redelijk wat houtskool. 0329 is een vlek kalkmortel gemengd met wat baksteenpuin. Laag 0320 bis is een laagje dat eveneens veel kalkmortel bevat. Spoor 0323 is een plek witte kalk.

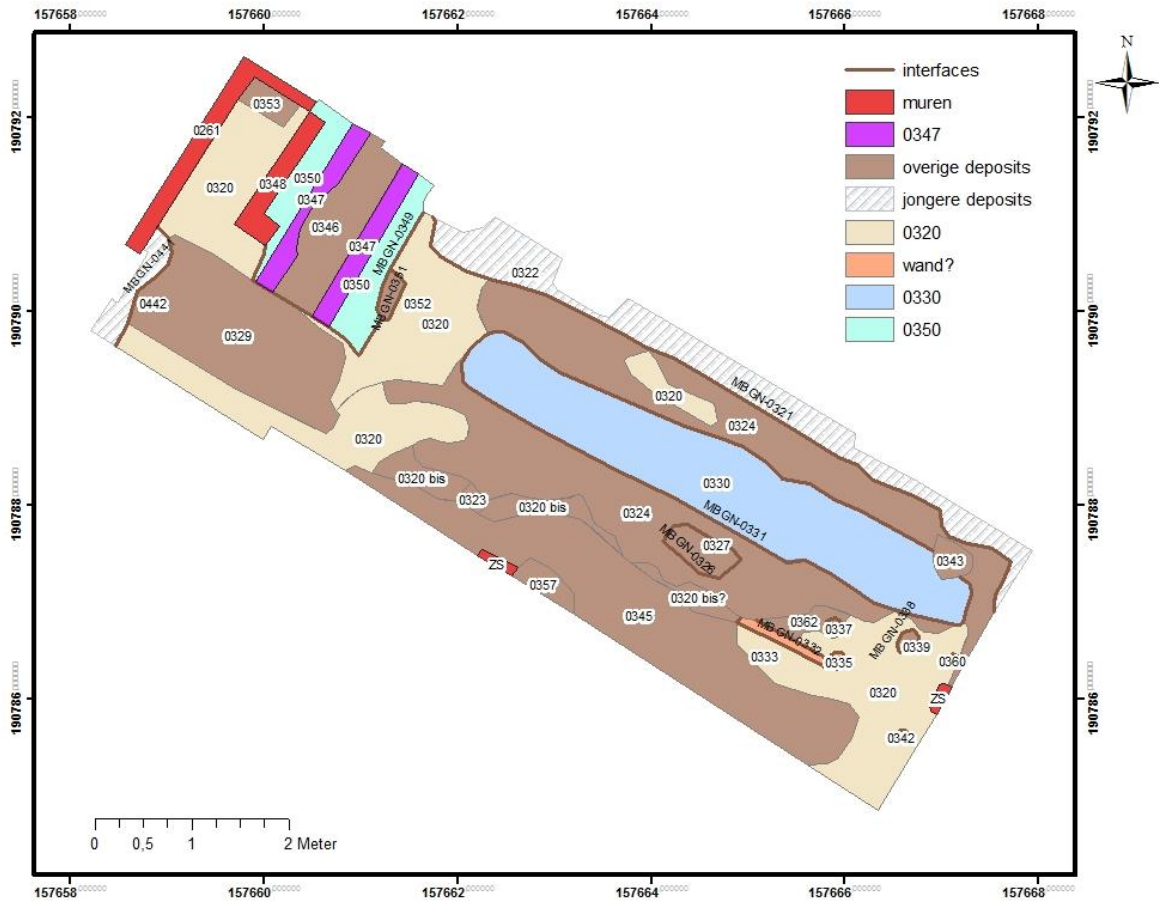

Fig. 3.98: Zone C niveau 2B, overzicht

Fig. 3.99: Zone C niveau 2B, overzicht vanuit het noordwesten

Fig. 3.100: Zone C niveau 2B, overzicht vanuit het zuidoosten

Rechthoekige constructie 0347 (G060)

Muur 0348 wordt afgebroken en vervangen door een nieuwe, gelijkaardige constructie die net iets meer naar het oosten opschuift: 0347. Het spoor bestaat uit twee muren, gemetseld met bakstenen van 17.5x8x4cm, zonder duidelijk verband met een lichtgele kalkmortel. De muur is 54cm diep. De bovenzijde van de muur lag op 5.96m+TAW. De westelijke kant ervan staat bovenop afgebroken muur 0348 die als een fundering dient. De constructie heeft een insteek die spoornummer 0349 heeft gekregen, met vulling 0350. Dit spoor is tevens de afbraakfase van spoor 0348. De vulling bestaat uit donkerbruin lemig zand, gelijkend op laag 0345. De insteek doorsnijdt laag 0320, de oudere vloerlaag.

De opvulling/demping van constructie 0347 kreeg spoornummer 0346. Deze vulling leek zeer sterk op deposit 0330: bovenaan donkergeel gevlekt lemig zand met daaronder puin bestaande uit bakstenen, kalkmortel (lichtgeel) en tegels (daktegels). Helemaal onderaan bevond zich een dun en fragmentair laagje kleiige grond met wat asse in, maar het was onduidelijk of dit tot de originele vulling van spoor 0347 behoorde of een onderdeel was van de onderliggende lagen.

Zoals ook het geval is bij de andere rechthoekige constructies, is de functie totaal onduidelijk.

Fig. 3.101: Zone C niveau 2B, constructie 0347 met vulling 0346

Fig. 3.102: Zone C niveau 2B, constructie 0347, leeggehaald

Fig. 3.103: Zone C niveau 2B, zicht op de leeggehaalde constructie 0347, gezien vanuit het noordoosten

Spoor 0331/0330

Dit spoor werd hierboven reeds kort besproken. Binnenin de kamer werd een langwerpige spoor uitgegraven, mogelijk een uitbraakspoor van een oudere constructie. De uitgraving werd opgevuld met puin (baksteen, tegels en lichtgele kalkmortel) en daarna gevuld met verbrande leemvlekken in. Dit spoor werd niet gecoupeerd maar in één keer uitgegraven. Vulling 0330 lijkt sterk op de vulling van spoor 0347, deposit 0346. Mogelijk hebben we hier te maken met een afbraak/dempingsfase.

Fig. 3.104: Zone C niveau 2B, zicht op spoor 0331 met vulling 0330

Datering:

- 0324
18 scherven: zeker 14de en 15de eeuw, mogelijk ook 13de en/of 16de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor 1400.
Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil
- 0329
16 scherven: 13de-15de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat de drinkuit/smalle kan uit de tweede helft van de 12de eeuw dateert. Eindfase opvulling: niet voor de 15de eeuw.
Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil
- 0330 (afbraak!)
86 scherven (18 bouw materiaal): materiaal met lange looptijd: zeker 13de tot 19de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat er enkele individuen uit de 11de of 12de eeuw aanwezig zijn. Eindfase opvulling: niet voor ca. 1820/30.
Tafonomie: combinatie van secundair afval, waarbinnen tenminste een deel als zwerfvuil kan beschouwd worden, en één individu primair afval.
Metaal: 3000 v. C- 2013 en 1100-1800.
- 0345
36 scherven: zeker 1225-1500, waarbij er rekening mee moet gehouden worden dat de datering mogelijk open getrokken kan worden tot 1100-1600. Eindfase opvulling: niet voor de 15de eeuw
Tafonomie: zwerfvuil

- 0346
2 scherven: 1200/1300-1450. Eindfase opvulling: onduidelijk, te weinig individuen. Alleszins niet voor 1300.
Tafonomie: te weinig individuen om met zekerheid uitspraken te doen. Waarschijnlijk zwerfvuil.
- 0350
8 scherven: 1200-1550. Eindfase opvulling: niet voor 1400.
Tafonomie: te weinig individuen om met zekerheid uitspraken te doen. Waarschijnlijk zwerfvuil.

Vermoedelijk kunnen we aanleg van deze lagen en constructies dateren in de loop van de 15de eeuw. Voor de afbraak van het geheel kunnen 0346 en 0330 in beschouwing genomen worden. De datering van 0330 wordt verderop besproken!

Nieuwe zijgevels met haard, tegelvloer en gemetseld putje (G062)

Zijgevels en haard

Er worden twee nieuwe zijgevels gebouwd: muur 0004 en muur 0018 met haard 0262. Muur 0004 bestaat uit bakstenen van 18x8x4.5cm, gemetseld in een onduidelijk verband met een lichtgele kalkmortel. De muur bevat veel gebroken bakstenen. De hoogte waarop de muur aangetroffen werd is 6.48m+TAW. Muur 0004 wordt later grotendeels overbouwd door een modernere muur zoals aangegeven op het grondplan, maar strekt zich wel verder uit over de ganse lengte van het gebouw. De andere zijgevel, muur 0018 bestaat uit bakstenen van 17.5x8x4cm en werd met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband gemetseld. De hoogte waarop de muur aangetroffen werd, is 6.42m+TAW, de muur heeft een versnijding op ca. 6.24m+TAW. De muur had een verzorgd uitzicht. Haardmuur 0262 bestaat grotendeels uit gebroken bakstenen en is gemetseld met een donkergele kalkmortel. De bovenzijde van de muur lag op 6.10m+TAW. De insteek van muur 0018 was zichtbaar op niveau 2B en kreeg hier spoornummers 0321/0322.

Verder is op het grondplan nog muur 0268 zichtbaar, die werd tegen muur 0100 aan gebouwd. Zijn functie is onduidelijk. Hij werd gemetseld met gebroken bakstenen en stond bovenop vloer 0260. De hoogte van de muur was 6.37m+TAW.

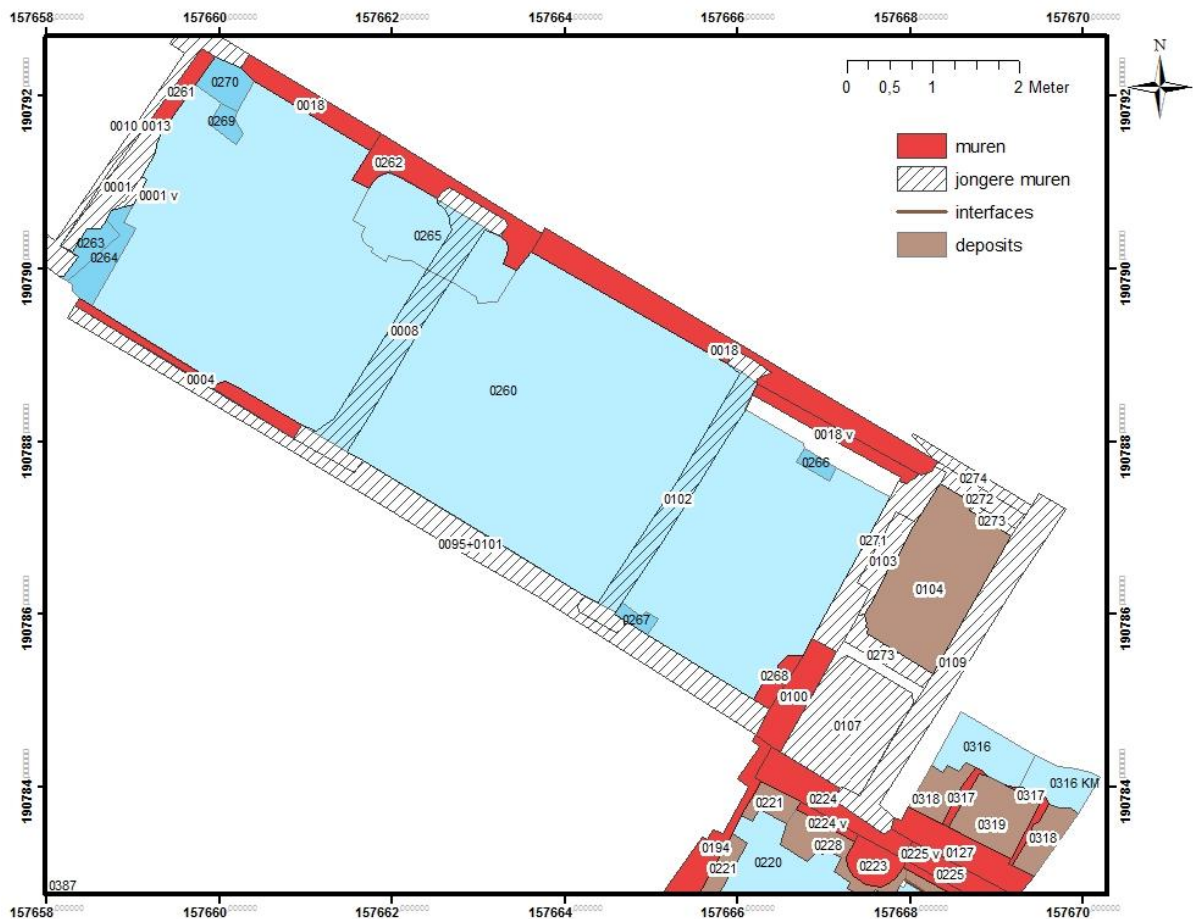

Fig. 3.105: Zone C niveau 2A, overzicht

Fig. 3.106: Zone C niveau 2A, algemeen overzicht

Fig. 3.107: Zone C niveau 2A, muur 0018 langs de buitenzijde

Fig. 3.108: Zone C niveau 2A, haard 0262 met haardvloer 0265

Fig. 3.109: Zone C niveau 2A, muur 0268

Tegelvloeren 0260 en 0316 en haardvloer 0265

Vloer 0260 bestaat uit rode tegels van 18x18cm, gelegd in een halfsteens verband met een lichtgele kalkmortel. De vloer werd teruggevonden op een hoogte van ca. 6.25m+TAW maar lag niet helemaal recht. In het midden van de kamer waren de tegels erg gebarsten, mogelijk door slijtage. De opmaaklaag van deze vloer kreeg spoornummer 0279. Vloer 0316 in het noordoosten bestaat uit rode tegels van 20x20cm, gelegd in een halfsteens verband met een lichtgele kalkmortel. De opmaaklaag kreeg geen apart spoornummer. Vloer 0316 werd teruggevonden op een hoogte van 6.38m+TAW.

Haardvloer 0265 bestaat uit rode en zwarte tegels in een steens dambord patroon (formaat van de tegels werd niet genoteerd). De onregelmatige contouren doen vermoeden dat dit niet de originele haardvloer was, maar een herstelling/vervanging ervan.

Fig. 3.110: Zone C niveau 2A, vloer 0260 met in het midden veel slijtage

Gemetseld putje

Tegen muur 0127 aan werd een ondergrondse constructie gemetseld: 'putje' 0317. De bovenzijde van deze constructie lag gelijk met tegelvloer 0316, namelijk 6.39m+TAW. Vloer en putje zijn vermoedelijk gelijktijdig. Het putje werd van binnenuit gemetseld met gebroken bakstenen en langs de binnenzijde gepleisterd. Het putje was gevuld met deposit 0319. Bovenaan bestond deze deposit uit gevlekt zwart zand met fragmenten van bepleistering in (demping?), dit kreeg spoornummer 0319A. Daaronder bevond zich geel lemig zand, 0319B. Hieronder bevond zich de vloer van het putje, 0325. De vloer bestond uit een mix van zandsteen en tegels. De vloer bevond zich op 5.44m+TAW. De functie van het putje is niet helemaal duidelijk, mogelijk gaat het om een soort voorraadkeldertje?

Uit deze gegevens kan men afleiden dat de ruimte ten oosten van muur 0100 in gebruik genomen wordt als binnenruimte...

Fig. 3.111: Zone C niveau 2A, gemetseld putje 0317 en vloer 0316

Fig. 3.112: Zone C niveau 2A: vulling 0319a van putje 0317

Fig. 3.113: Zone C niveau 2A, vulling 0319B van putje 0317

Fig. 3.114: Zone C niveau 2A, vloer 0325 van putje 0317

Datering:

- 0322
2 scherven: 1200-1550. Eindfase opvulling: niet voor de 13de eeuw.
Tafonomie: opspit en/of zwerfvuil.

- 0279
305 scherven (2 bouw materiaal): materiaal met lange looptijd: zeker 13de tot 16de eeuw, waarbij de mogelijkheid bestaat dat sommige individuen uit de 12de en/of 17de en/of 18de eeuw dateren. Eindfase opvulling: de eindfase van de opvulling kan niet hebben plaatsgevonden hebben voor 1500.
Tafonomie: combinatie van minder en meer gefragmenteerd secundair afval.
Metaal: 1300-1900; 800 v.C.-2013 en 400-2013.
Varia: wetsteen, 1500-1900.

Op basis van de vondsten in de opmaaklaag van vloer 0260, laag 0279, kunnen vloer 0260/0316/0265 en bijhorende structuren vermoedelijk gedateerd worden in de 16de eeuw.

Echter, onder vloer 0260 en opmaaklaag 0279 lag spoor met vulling 0330. Dit spoor bevat afbraakmateriaal van de oudere structuur. Vloer 0260 moet dus jonger zijn dan 0330! 0330 bevatte 86 scherven en 18 stuks bouw materiaal, alle materiaal met een lange looptijd (zeker 13de tot 19de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat er enkele individuen uit de 11de of 12de eeuw aanwezig zijn). De eindfase van de opvulling kan niet voor ca. 1820/30 geplaatst worden. Tafonomie: combinatie van secundair afval, waarbinnen tenminste een deel als zwerfvuil kan beschouwd worden, en één individu primair afval.

Spoor 0330 bevatte één stuk metaal, te dateren tussen 3000 v. C- 2013 en 1100-1800.

Indien deze datering zou gevolgd worden, zou vloer 0260 na 1820 gedateerd moeten worden. Het lijkt echter vreemd dat een lemen vloer uit de 15de eeuw pas in de 19de eeuw vervangen zou worden door een tegelvloer! Wanneer we de datering van 0330 in detail bekijken, zien we dat van de 86 scherven 6 scherven zonder twijfel wijzen op een datering in de 19de eeuw: 4 scherven met toegevoegd mangaan/ijzeroxide ("imitatie blackware"), 1 scherf van een fles in Duits steengoed en 1 fragment van een grote vorm in rood aardewerk met reductiegroen (loodglazuur). Zonder de datering van deze scherven in twijfel te trekken, willen we er echter voor pleiten om deze scherven als intrusief te beschouwen.

Daarbij staat de datering van de opmaaklaag van vloer 0260, met 305 scherven, vrij stevig in de 16de of 17de eeuw. De aard van de vloer (rode tegels) past bovendien ook in het kader van de 16de of 17de eeuw.

We plaatsen vloeren 0260, 0316 en bijhorende constructies bijgevolg in de 16de of 17de eeuw. Ook muren 0004, 0008 en 0262 horen bijgevolg in deze periode thuis. Haardvloer 0265 kan mogelijk wat later gedateerd worden.

Herstellingen aan vloer 0260 en keldertrap (G063)

Vloer 0260 werd op verschillende plaatsen hersteld, het gaat om spoor nummers 0264, 0266, 0267, 0269 en 0270. De herstellingen bestaan vaak uit een mix met zwarte tegels (vergelijkbaar met haardvloer 0265 die vermoedelijk ook een herstelling is van de originele haardvloer).

Spoor 0263 is een traprede in zandsteen (hoogte 6.10m+TAW). Het gaat om een trede naar een kelder die zich buiten de op te graven zone bevond, ten noordwesten van achtergevel 0261. De vloer rond deze traprede werd hersteld (0264), wat doet vermoeden dat deze trap niet tezamen met de nieuwe zijgevels en vloer 0260 gebouwd werd, maar een poosje erna.

De muur die bovenop de traptrede staat, muur 0001, moet van jongere datum zijn aangezien hij deze keldertoegang afsluit.

Datering:

Geen vondsten, maar op basis van de stratigrafische gegevens kunnen we de kelder situeren tussen vloer 0260/0316 (16de eeuw of 17de eeuw) en de volgende fase met een nieuwe vloer en achtergevel (18de eeuw)

Fig. 3.115: Zone C niveau 2A, keldertrap 0263

Nieuwe achtergevel, nieuwe vloer (G064) en een beerput

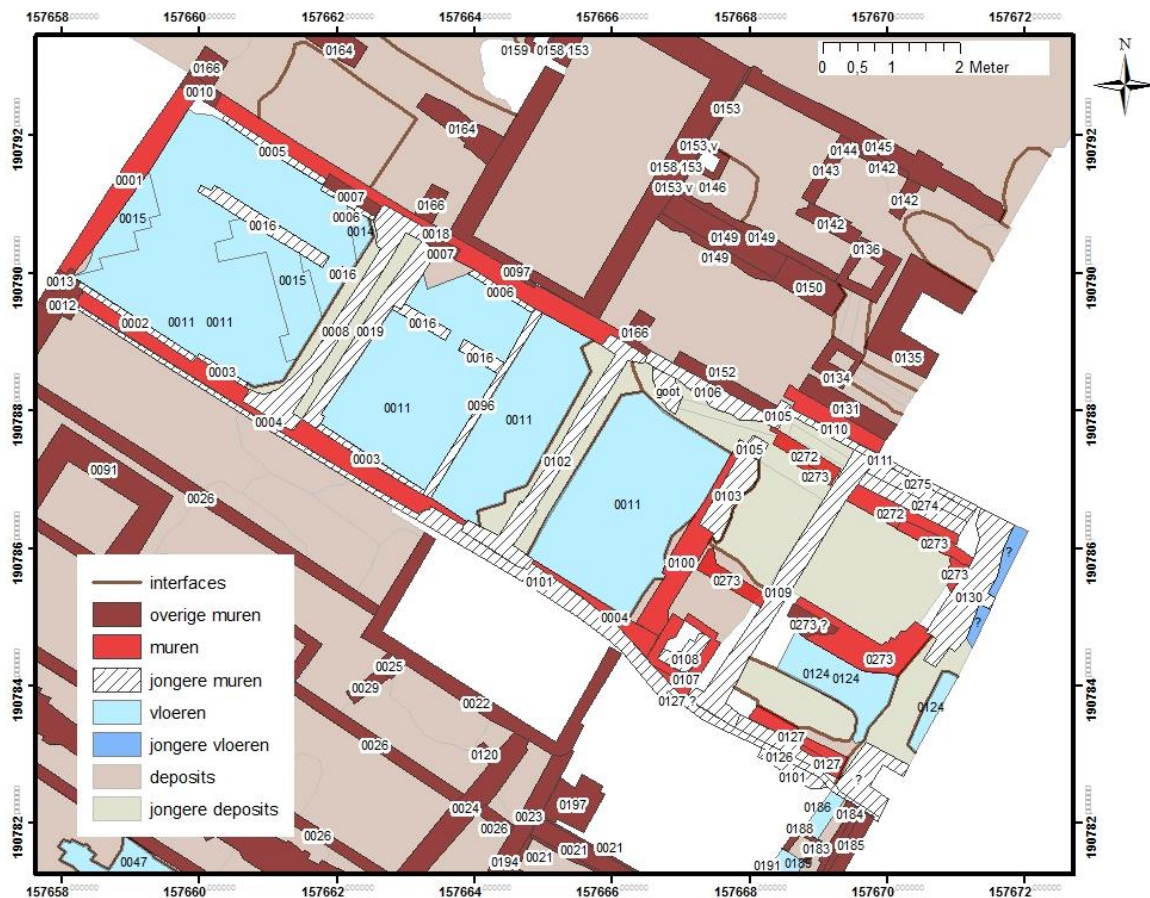

Fig. 3.116: Zone C niveau 1, overzicht

Noordwestzijde: nieuwe vloer

Bovenop de laagst gelegen delen van vloer 0260 wordt een laag zand met puin gestort (laag 0017B), vermoedelijk om de depressies op te vullen. Daarbovenop komt over de ganse oppervlakte een laag geel zand (0017A). Hier wordt vloer 0011 op aangelegd. Vloer 0011 bestaat uit zwarte en rode tegels van 14x14cm in een steens dambord patroon, in een lichtgele kalkmortel. De vloer lag op een hoogte van 6.43m+TAW in het oosten (geleidelijk afhellend naar het westen). Vloer 0015 in rode tegels (14x14cm) is een herstelling aan deze vloer.

Vloer 0014 bestaat uit zwarte bakstenen op hun zij (16x7x4cm). Deze vloer lag op de plaats van de voormalige hardvloer. Het is onduidelijk of 0014 ook een echte hardvloer is, de hard wordt immers dichtgemetseld met muur 0007. Mogelijk is 0014 in oorsprong wel een hardvloer en wordt korte tijd later de hard dichtgemetseld. Muur 0007 bestaat uit bakstenen van 17.5x7x5cm en werd gemetseld met een witte kalkmortel, in een kruisverband.

Fig. 3.117: Zone C niveau 1, overzicht

Achtergevel

Achtergevel 0001 aan westzijde bestaat uit bakstenen van 17x7.5x4cm en werd gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband. De achtergevel sluit de trap naar de achterliggende kelder af, die op dat moment een andere toegang moet gekregen hebben.

Fig. 3.118: Zone C niveau 1, achtergevel 0001

Zuidoostzijde: nieuwe vloer

Aan de zuidoostzijde blijven muren 0100 en 0127 in gebruik. Hierbij hoort ook muur 0110 (vermoedelijk ook al tijdens de voorgaande fases in gebruik). Muur 0110 heeft bakstenen van 17x8x4cm en werd gemetseld met een donkergele kalkmortel in een kruisverband. Het is de tegenhanger van muur 0127 en nog gedeeltelijk in opstand bewaard gebleven. In deze ruimte wordt vloer 0124 gelegd, op een hoogte van ca. 6.63m+TAW, eveneens uit zwarte en rode tegels in een steens dambord patroon. De opmaaklaag (geel zand) van deze vloer kreeg spoornummer 0125. De vloer is slechts gedeeltelijk bewaard gebleven en werd doorbroken door de aanleg van rioleringsputjes en –gootjes, door kuil 0123 met vulling 0122 en door betonbalken van een moderne constructie. Op de foto's is wel te zien dat de vloer over het gewelf van een beerput heen loopt.

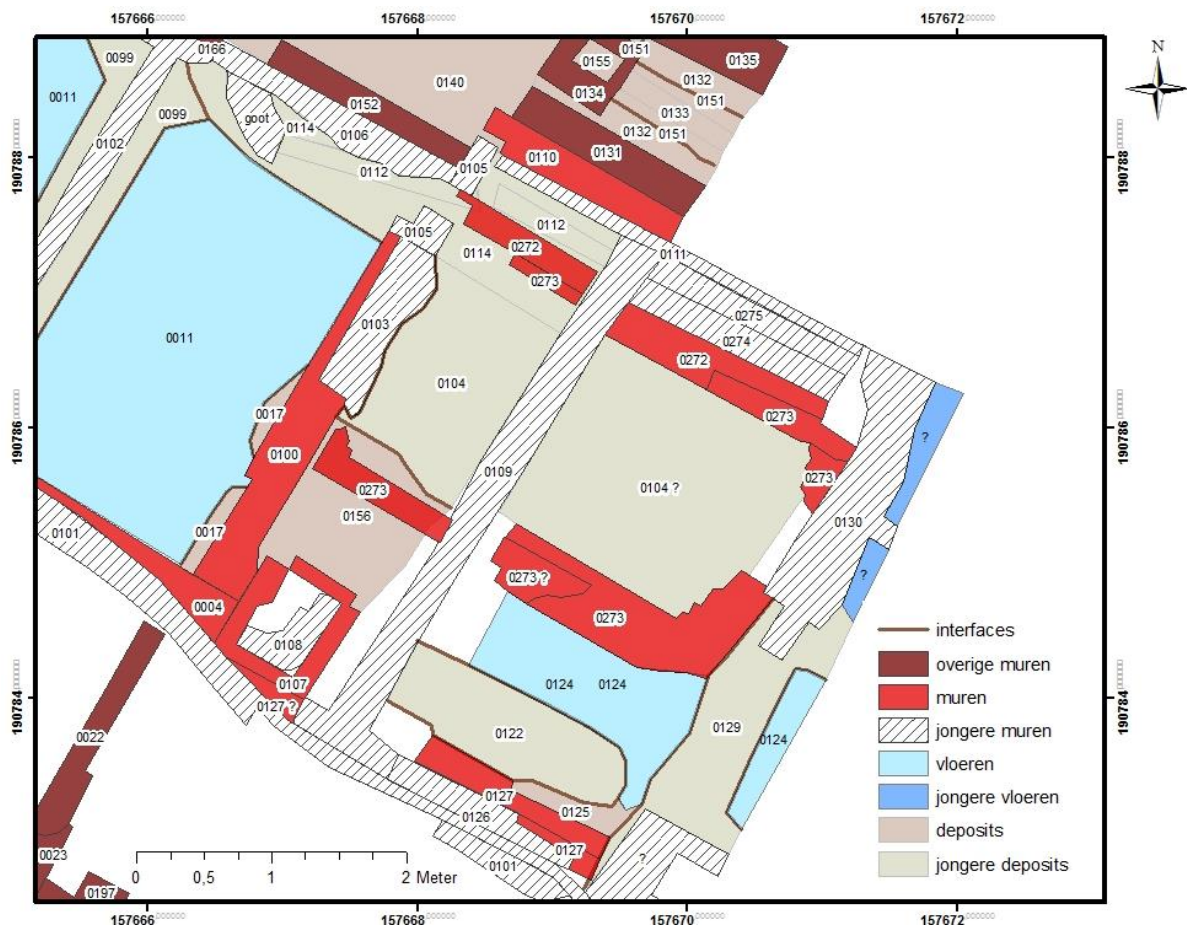

Fig. 3.119: Zone C niveau 1, detail zuidoostzijde

Fig. 3.120: Zone C, niveau 1, muren 0110 en 0100

Fig. 3.121: Zone C niveau 1, vloer 0124 in het uiterste zuidoosten

Beerput (G068)

In de zuidoostelijke kamer wordt een beerput aangelegd. Deze beerput bestaat uit muur 0272 en gewelf 0273. Beerputmuur 0272 heeft bakstenen van 16x8x4.5cm en werd in een onduidelijk verband gemetseld in een lichtgele kalkmortel. 0273 is het originele gewelf van de beerput en werd gemetseld met bakstenen van 16x8x4cm. Dit gewelf wordt in een later stadium hersteld. Op niveau 1 was muur 0272/0273 nog deels verborgen onder de dempingslaag van de beerput, maar de muur werd blootgelegd op niveau 2A.

Bij de beerput hoort een stortkoker, muur 0107. Deze werd gemetseld met leem en bestond uit een mix van zandsteen en baksteen. De bovenzijde van deze muur lag op 6.57m+TAW. De stortkoker heeft een insteek die opgevuld werd met geel lemig zand (0156). Deze stortkoker gaf uit op het stortgat van de beerput. In een latere fase werd de stortkoker aangepast met cement (0108) voor een rioleringsbuis. In de beerput was geen originele vulling meer aanwezig.

Fig. 3.122: Zone C niveau 2, overzicht beerput met gewelf 0273 en stortkoker 0170

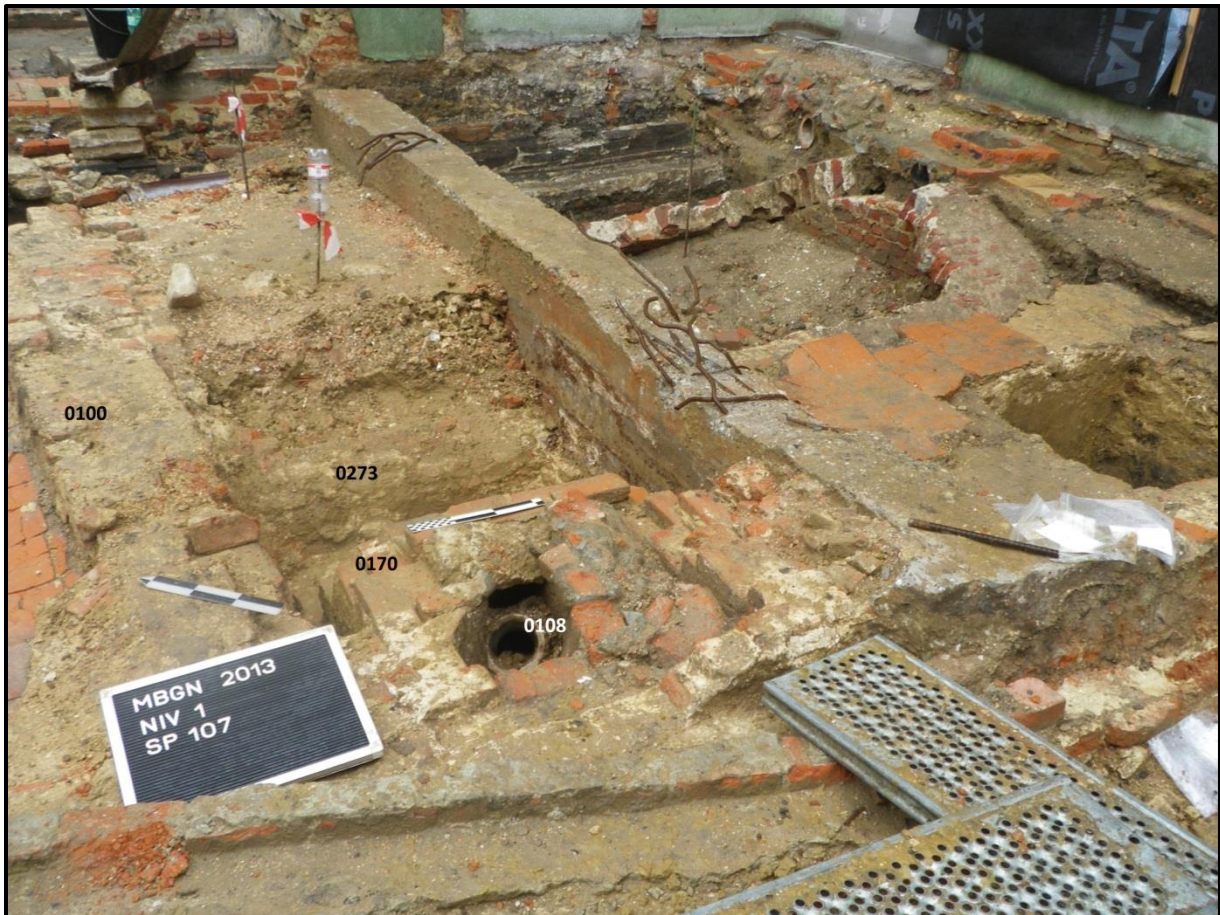

Fig. 3.123: Zone C niveau 1, storkoker 0170 en gewelf 027

Datering:

- 0017 A+B

185 scherven (1 bouw materiaal): materiaal met lange looptijd: 13de tot tweede helft 18de eeuw. Eindfase opvulling: in of kort na de 2de helft van de 18de eeuw

Tafonomie: het gaat om secundair afval dat waarschijnlijk enige tijd heeft rondgeslingerd alvorens het in de opmaaklaag terecht kwam. 1 individu mogelijk primair afval

Metaal: 400-2013 en 1400-1900

- 0125

7 scherven: 1100-1550. Eindfase opvulling: onduidelijk, te weinig individuen. Niet voor de volle middeleeuwen.

Tafonomie: secundair afval dat waarschijnlijk enige tijd heeft rondgeslingerd alvorens het in de opmaaklaag terecht kwam.

Vermoedelijk kunnen we de aanleg van de nieuwe vloer (0011-0124), nieuwe achtergevel en de langwerpige beerput dateren rond 1750-1800.

Noordwestelijke kamer (G067)

In het noordwesten worden er aanpassingen aangebracht aan de binneninrichting van de kamer. Mogelijk wordt de haard op dit moment dichtgemetseld. Langsheen de twee zijgevels wordt een halfsteens muurtje gebouwd (muren 0002, 0003, 0005 en 0006, bakstenen van 16x8x4cm, kettingverband, lichtgele kalkmortel), en een dwarse binnenmuur 0096. Deze laatste muur was voornamelijk zichtbaar in de vorm van een mortelspoor. De ruimte die zo gecreëerd werd, werd nogmaals opgedeeld door muur 0016. Het is onduidelijk of dit alles één fase vormt of dat muur 0016 een latere toevoeging is. Al deze muren werden bovenop vloer 0011 gebouwd. Muur 0016 heeft eveneens bakstenen van 16x8x4cm, en werd gemetseld met een lichtgele kalkmortel in een kruisverband.

De muren lijken enigszins op de muren van de drukkerij die besproken werd in zone A. Het is echter onduidelijk of zij tot deze drukkerij behoorden of niet.

Fig. 3.126: Zone C niveau 1, aanpassingen aan de noordwestelijke kamer

Beerput

Er worden een aantal aanpassingen aangebracht. Zo wordt het gewelf van de beerput heropgemetseld (muur 0103). Stortkoker 0107 wordt aangepast in functie van een rioleringsbuis die uitgaat op de beerput (muur 0108).

In een later stadium wordt de beerput opgegeven, het gewelf wordt ingeslagen (interface 0116) en de beerput gevuld met puin (deposit 0104). Vermoedelijk wordt op hetzelfde moment een systeem van goten en rioleringsbuizen aangelegd, die niet meer in verbinding staan met de beerput.

Datering:

- 0156

4 scherven: materiaal met lange looptijd: 14de/15de eeuw tot 18de/19de eeuw. Eindfase opvulling: niet voor de 18de eeuw.

Tafonomie: zwerfvuil en/of opspit.

Vermoedelijk kunnen we deze aanpassingen dateren in de tweede helft van de 18de eeuw of de 19de eeuw. Gezien de rioleringsbuis plaatsen we de sporen eerder in de 19de eeuw.

Systeem van goten, rioleringsbuizen en betonmuren (o. a. G007)

Na het opgeven van de beerput wordt een systeem van goten aangelegd. Bij deze fase horen de betonbalken (van een loods?) en een aantal muren die met cement gemetseld werden. Deze worden in het magenta en donkerpaars weergegeven op het overzichtsplan.

De reeds bestaande muren worden opgegeven, inclusief de langwerpige beerput (het gewelf wordt ingeslagen (interface 0116) en de beerput gevuld met puin (deposit 0104). Vermoedelijk wordt op hetzelfde moment een systeem van goten en rioleringsbuizen (0112) aangelegd, die niet meer in verbinding staan met de beerput.)

Het gaat om betonmuren 0008, 0102, 0109, 0106, goten 0019, 0004, 0101, 0111, rioolbuis 0112 en deposits 0104, 0122, 0114, 0117 en 0020.

Fig. 3.127: Zone C niveau 1, overzicht van een aantal betonbalken en goten/rioleringsbuizen

Datering:

- 0122

2 scherven: 1375-1500. Eindfase opvulling: alleszins niet voor de 15de eeuw.

Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

Metaal: gevouwen strip: 55 v.C. -2013.

Gezien het gebruik van cement, de steengoed rioleringsbuis en de betonbalken, vinden deze veranderingen plaats ten vroegste in de tweede helft van de 19de eeuw of de 20ste eeuw.

Zone D

Clusters van sporen in zone D worden in de Harris matrix weergegeven in het grijs.

Laag 0533 en laag 0585

Laag 0533 wordt beschreven als donker bruin-grijs lemig zand en is een laag zwarte tuingrond op niveau 3. Laag 0585 lijkt op laag 0533 maar bevat meer puin (kalkmortel) dan 0533. Beide lagen worden van elkaar gescheiden door een moderne constructie en raken elkaar niet. Mogelijk gaat het om dezelfde laag waarbij door afbraakwerken meer puin in 0585 terecht gekomen is.

Fig. 3.128: Zone D niveau 3, overzicht met lagen 0533 en 0585.

Fig. 3.129: Zone D niveau 3 westzijde, laag 0533 en andere sporen

Fig. 3.130: Zone D niveau 3 oostzijde, laag 0585 en andere sporen

Datering:

- 0533

58 scherven (3 bouw materiaal): 13de/14de- 18de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat een van de witbakkende individuen uit het eerste helft van de 19de eeuw dateert. Eindfase opvulling: niet voor 18de eeuw.

Tafonomie: zwerfvuil.

Metaal: warenzegel: 1400-1500; warenzegel/lakenlood: 1400-1500; muntgewicht: 16de eeuw (wellicht 1575-1585); rechthoekige gesp met middenstijl: 1400-1500; dunne speld met bolle kop: 1300-1900; vijfhoekig plaatje: 55v.C.-2013.

- 0580 + 0585 + 0587

10 scherven: 1300-1600. Eindfase opvulling: de jongste scherven (1400-1500) een terminus post quem voorzien in de 15de eeuw. Dit wel voor alle sporen tezamen.

Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

We kunnen lagen 0533 en 0585 vermoedelijk in de 18de eeuw dateren, mogelijk in het begin van de 19de eeuw.

Sporen jonger dan laag 0533 (G106):

Gemetseld putje met insteek: spoornummers 0555, 0556 en 0557(G080) en demping 0553.

Verder is er nog een gemetseld ondergronds putje (muur 0555) met bakstenen van 15x7x4cm, gemetseld in een lichtgele kalkmortel in een kruisverband. Er ontbreken kopse bakstenen waardoor er gaten in de muur zitten. Deze gaten liggen niet tegenover elkaar. Mogelijk dienen zijn om waterafvoer te vergemakkelijken? Er bevond zich geen vloer in de constructie. Rond het putje is een insteek zichtbaar, met interface 0556 en vulling 0557.

Fig. 3.131: Zone D niveau 3, gemetseld bakstenen putje 0555.

Afbraak van putje: spoornummers 0553 en 0554 (G081)

Bakstenen putje 0555 werd gedempt met laag 0553. Het gaat om donkerbruin zand, met veel kalkmortel en puin in, afbraakmateriaal van muur 0555. Interfacenummer 0554 staat voor de afbraak van het putje.

Kuil met spoornummers 0564 en 0564 bis (G082). Het gaat om een kuilvulling (0564) van donkerbruin lemig zand met veel baksteen en kalkmortel in. De vulling is iets bruiner dan 0533 maar niet zo zandig als 0558, vermoedelijk is het laag 0533 die vermengd werd met groenige leem en afbraakpuin.

Kuil met spoornummers 0552 en 0551 (G083).

Varia aan lagen die jonger zijn dan 0533 en insteek moderne waterput: spoornummers 0558, 0559 en 0561 (G105).

Fig. 3.132: Zone D niveau 3, achteraan de moderne waterput

Datering:

- 0553 en 0601

184 scherven: zeker 17de tot 19de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat 1 individu uit de 16de eeuw dateert. Eindfase opvulling: de eindfase van opvulling heeft ergens tussen het tweede kwart en het einde van de 19de eeuw plaatsgevonden.

Tafonomie: primair afval met een kleine component secundair afval.

- 0553 + 0601

28 scherven: zeker 17de tot 19de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat 1 individu uit de 16de eeuw dateert. Eindfase opvulling: niet voor 1800.

Tafonomie: combinatie van primair en secundair afval.

Aangezien deze sporen laag 0533 doorsnijden, kunnen we stellen dat ze in ieder geval jonger zijn dan de 18de eeuw of eventueel de 19de eeuw. De opvulling van putje 0555 kan geplaatst worden tussen het tweede kwart en het einde van de 19de eeuw.

Sporen ouder dan laag 0533 (G104)

Muren 0548, 0547, 0633, 0635, 0550, 0634, 0549, 0563 en vloer 0566. De aard en stratigrafische positie is hoogst onduidelijk. Dieper graven zou deze sporen ongetwijfeld verduidelijkt hebben.

Muur 0547 bestaat uit bakstenen van verschillende formaten en is gemetseld met een donkergele kalkmortel. Muur 0548 bestaat eveneens uit bakstenen van verschillend formaat en is gemetseld met een lichtgele kalkmortel. Beide hebben een onduidelijk metselverband. De relatie tussen beide muren is onduidelijk. Muur 0549 bestaat uit bakstenen van verschillend formaat en is slechts één rij stenen diep, mogelijk behoort hij tot muur 0548.

Muur 0550 lijkt sterk op 0547 en is eveneens gemetseld in een donkergele kalkmortel. De muur werd afgebroken aan de zuidzijde. Muur 0563 is gemetseld met donkergele kalkmortel, in een onduidelijk metselverband. Het betreft hier slechts een fragment van een muur. De relatie met aanpalende muur 0547 is onduidelijk. Al deze bovenvermelde muren lijken funderingen te zijn, geen opgaande muren.

Fig. 3.133: Zone D niveau 3, muren die vermoedelijk ouder zijn dan laag 0533.

Een aantal muren en een vloertje kwamen nog bloot bij het verder onderzoeken van de sporen op niveau 3. Het gaat om muren 0633, 0634, 0635 en vloer 0566.

Fig. 3.135: Zone D overzicht muren van niveau 3B

Fig. 3.136: Zone D niveau 3B, muur 0633 (met grondboog), 0635 en 0550 (niveau 3).

Vloer 0566 is een rijtje zandstenen dat muur 0574/0573 flankeert. Het is dus jonger dan deze muur. De relatie met muur 0563 is onduidelijk. Mogelijk staat muur 0563 bovenop de kasseitjes (in dat geval zou de muur jonger zijn dan de kasseitjes), mogelijk lopen de kasseitjes langs de muur en niet eronder (in dat geval zijn de kasseitjes jonger dan de muur). In het laatste geval zou het dan gaan om een zeer smalle gekasseide strook tussen twee muren. Aan de andere zijde van muur 0563 werd verdiept om te kijken of de kasseitjes ook daar aanwezig waren maar dat bleek niet het geval te zijn, tenzij ze zeer sterk verzakt zouden zijn en zich nog op een dieper niveau zouden bevinden.

Fig. 3.137: Zone D niveau 3B, kasseivloer 0566

We kunnen deze sporen enkel plaatsen voor het begin van de 19de eeuw....

Sporen jonger dan laag 0585 (G086)

Bakstenen putje met vulling: spoornummers 0575, 0576

Muur 0575 bestaat uit bakstenen met formaat 16x8x4 cm en is gemetseld in een kops verband met lichtgele kalkmortel. De vulling (0576) bestaat uit donkergrijs zand met kalkmortel in. Vermoedelijk gaat het om de demping.

Bakstenen putje met vloer, vulling en insteek: spoornummers 0583, 0621, 0613, 0584, 0586 bis, 0587 bis. Muur 0583 is een putje met bakstenen van formaat 15x7.5x4 cm en is gemetseld met lichtgele kalkmortel in een kops verband. Mogelijk is het een ondergrondse constructie die behoort bij muur 0145 (niveau 1). De vulling bestond bovenaan uit donkerbruin lemig zand (0584). Hieronder bevond zich laag 0613, een gemengde laag (puinig en zwart zandig), die in één keer weggehaald werd tot op het vloerniveau (0621). Deze vloer bestond uit bakstenen van 17x4x8cm, gelegd in een onduidelijk

verband, gevoegd met lichtgele kalkmortel. De reden waarom de vloer verzakt is, is niet duidelijk. Mogelijk bevond er zich nog een vloer onder deze vloer. Rondom het putje was een insteek zichtbaar (0586 bis en 0587 bis). Dit putje was ook op vlak 1 reeds zichtbaar als spoornummer 0142/0143.

Fig. 3.138: Zone D niveau 3 met bakstenen putje 0583 en vulling 0584. Het putje behoort duidelijk tot de fase van de recentere muren op niveau 1.

Fig. 3.139: Zone D niveau 3, bakstenen putje 0583 met vloer 0621.

Bakstenen constructie: spoornummer 0578 en afbraak spoornummer 0579 en 0580.

Het gaat om bakstenen muur 0578 in een U-vorm. De muur is gemetseld met bakstenen van formaat 18x7x4 cm en een donkergele kalkmortel. Er bevond zich geen vloer in. De functie van deze constructie is onduidelijk, mogelijk is het een van de merkwaardige U-vormige constructies die ook in zones A, B en C vrij gelegd werden. Eerst werd gedacht aan een langwerpige schuif voor een beerput, maar er leek geen beeraanslag aanwezig te zijn en ook geen vloer. Tussen de muren bevond zich laag 0580, die geïnterpreteerd wordt als een afbraaklaag, donkergrijs gevlekt lemig zand met veel baksteenpuin en kalkmortel in. De afbraak zelf kreeg interfacenummer 0579.

Fig. 3.140: Zone D niveau 3 met bakstenen constructie 0578 en vulling 0580.

Fig. 3.141: Zone D niveau 3 met bakstenen constructie 0578, uitgediept.

Datering:

- *0584*
 10 scherven: 1850-1957. Eindfase opvulling: het beeldmerk op het meest complete bord white ware laat toe om te stellen dat de eindfase van opvulling niet kan plaatsgevonden hebben voor november 1900.
 Tafonomie: combinatie van zwerfvuil met een individu dat completer is en oorspronkelijk waarschijnlijk als primair afval in het spoor is terecht gekomen.
 Varia: Knikker, 1800-1950.
 Glas: 3x rechthoekige flacon: einde 19de eeuw of vroege 20ste eeuw; cilindrische flacon: einde 19de eeuw of vroege 20ste eeuw; vierkante flacon: einde 19de eeuw of vroege 20ste eeuw; gefacetteerde beker: 1850-1950; pot?: 18de, 19de of 20ste eeuw; beker glas: 19de of 20ste eeuw.
- *0613*
 3 scherven: 1800-1950. Eindfase opvulling: niet voor 1850.
 Tafonomie: zwerfvuil.
- *0580 + 0585 + 0587*
 13 scherven: 1300-1600. Eindfase opvulling: de jongste scherven (1400-1500) een terminus post quem voorzien in de 15de eeuw. Dit wel voor alle sporen tezamen.
 Tafonomie: secundair afval, waarschijnlijk zwerfvuil.

Aangezien deze sporen laag 0585 doorsnijden, kunnen we stellen dat ze in ieder geval jonger zijn dan de 18de eeuw of eventueel de 19de eeuw. De opvulling van putje 0584 kan niet voor 1850 gebeurd zijn. De tweede opvullingslaag dateert uit het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw.

Sporen ouder dan laag 0585 (G085)

Muren 0577, 0582 en 581 (G085). Deze muren zijn vermoedelijk ouder dan laag 0585 maar hun aard en precieze stratigrafische positie was niet geheel duidelijk. Muur 0577 is gemetseld met bakstenen van 27x13x5cm en een lichtgele kalkmortel, in een onduidelijk verband. Muren 0581 en 0582 horen samen. Muur 0582 heeft bakstenen van formaat 22x10.5x4cm en is met een lichtgele kalkmortel in een onduidelijk verband gemetseld. Muur 0581 is een boog, vermoedelijk een grondboog, met bakstenen van formaat 24x11x5cm, gemetseld met een lichtgele kalkmortel. Mogelijk vormen beide muren één fase met muur 0577. U-vormige constructie 0578 doorsnijdt deze muren.

Fig. 3.142: Zone D niveau 3, muren 0578, 0581 en 0582, doorsneden door muur 0578

Laag 0140

Laag 0140 is een laag tuingrond op niveau 1 die zich over de ganse zone D uitstrekt. In het westen wordt ze afgedekt en doorsneden door enkele andere lagen, in het oosten wordt ze doorsneden door een heel aantal muren.

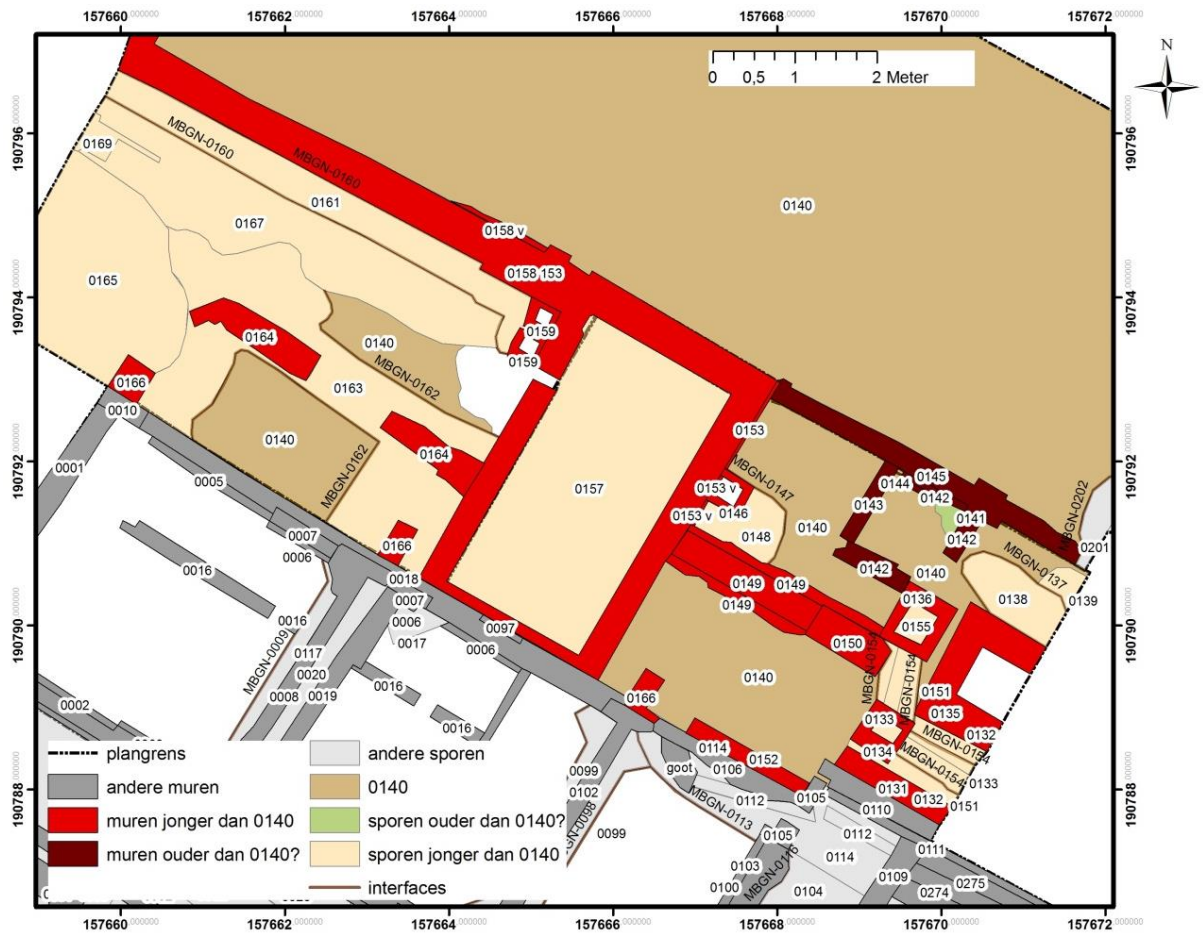

Fig. 3.143: Zone D niveau 1, laag 0140 en sporen jonger en ouder dan laag 0140

Fig. 3.144: Zone D niveau 3 west, overzichtsfoto

Fig. 3.145: Zone D niveau 3 oost, overzichtsfoto

Datering:

- 0140
Metaal: Munt: 1749-1752; messing-buis van handwals van drukmachine: 1800-1900; 3x plaatje: 55 v.C.-2013; 2x smeltplaatje: 55 v.C.-2013; kogel: 1350-1900; reep: 55 v.C.-2013; gebogen plaatje: 3000 v.C.-2013; letterset 1700-1850.

- NO-tuinzone = 0140
Metaal: 2 x ovale kettingschakel: 55v.C.- 2013; stukjes lood: 55v.C.- 2013; letterset: 1700-1800; kogel: 1300-1900; knoop/rinkelbel: 400-1800; stripje lood voor glas-in-lood: 1000-1900.

Laag 0140 kan volgens de vondsten ten vroegste aan het einde van de 18de eeuw gesitueerd worden. De laag ligt in zone E bovenop de opvulling van een beerput die ten vroegste in de 19de eeuw kan gesitueerd worden. We plaatsen 0140 dan ook ten vroegste in de 19de eeuw.

Sporen ouder dan laag 0140 (G149)

Putje en vulling: spoornummers 0141, 0143, 0142, 0144, 0145 (G149).

Het gaat om een bakstenen putje met muur 0142 (baksteenformaat 17.5x8x4cm), gemetseld met een lichtgele kalkmortel en veel grond tussen de stenen. Een klein stukje van gewelf 0144 was zichtbaar in het vlak. Muur 0143 heeft bakstenen van 16x7x4cm, quasi zonder metselspecie en in een kops verband gemetseld. Het is hetzelfde putje (of een herbouwfase) als spoornummer 0583.

Muur 0145 is een perceelsmuur met bakstenen van 16x7x4cm, gemetseld met een lichtgele kalkmortel. Het is onduidelijk of muren 0143 en 0145 mogelijk jonger zijn dan 0140 in plaats van

ouder. Putje 0142/0144 wordt opgevuld door puinlaag 0141 (slechts voor een klein gedeelte zichtbaar in het vlak). Deze opvulling wordt afgedekt door laag 0140.
Muur 0145 wordt doorsneden door kuil 0201/0202 (zone E)

Fig. 3.146: Zone D niveau 1, sporen ouder dan laag 0140

Datering:

Laag 0140 kan volgens de vondsten ten vroegste aan het einde van de 18de eeuw gesitueerd worden. De laag ligt in zone E bovenop de opvulling van een beerput die ten vroegste in de 19de eeuw kan gesitueerd worden. We plaatsen 0140 dan ook ten vroegste in de 19de eeuw. De relatie van laag 0140 met putje 0142/0143 = 0583 is enigszins onzeker dus de datering van de opvulling van het putje (einde 19de – begin 20ste eeuw) laten we hier buiten beschouwing.

Sporen jonger dan laag 0140 (G103)

Betonnen structuren: spoornummers 0152, 0166, 0562 (G099)

Dit zijn betonnen funderingen die eigenlijk behoren tot zone C.

Rioolputje met insteek: spoornummers 0148, 0146, 0147 (G089)

0146 is een bakstenen rioolputje met insteek 0147 en vulling 0148. De insteek doorsnijdt laag 0140. Het putje is gezet op de versnijding van muur 0153 en is dus jonger.

Fig. 3.147: Zone D niveau 1, Bakstenen rioolputje 0146 met insteek en vulling.

Kuil: spoornummers 0137 en 0138 (G091)

Dit is een moderne kuilvulling, lichtbruin gevlekt zand met wat cementbrokjes in.

Lagen jonger dan 0140: spoornummers 0165 en 0167 (G102), 0169 hoort hier ook nog bij
 0167 bestaat uit zwart lemig zand met enkele vlekjes, is zwarter dan 0140, mogelijk ook tuingrond?
 0165 bestaat uit bruin gevlekt lemig zand, een heterogene laag boven op 0163. 0169 is donkergeel gevlekt zand en is een restant van de toplaag die weggegraven werd.

Insteek kelder + muur: spoornummers 0153/0158, 0535, 0534 (G084)

0153 is gemetseld met bakstenen van 18x8x5cm, met een grijze bastaardmortel (lichtgrijs met kalkspikkels en grote houtskoolspikkels). Het verband is onduidelijk. Binnenin is een cementering aangebracht. Mogelijk is het een kelder of een grote rioleringsput. De 'kelder' heeft een insteek die duidelijker zichtbaar is op vlak 3 (insteek 0534 en vulling 0535). Hij is in verband gemetseld met muur 0158, in dezelfde bakstenen en metselspecie. Muur 0158 lijkt een perceelsmuur te zijn.

Fig. 3.148: Zone D niveau 1, muur 0158 en 'kelder' 0153, en goten 0149 en 0164.

Goten en keldergat: spoornummers 0149, 0150, 0135 (G092)

0149 en 0150 vormen een gootje gemetseld met cement en bakstenen van 18x7x4.5cm, 0150 heeft kalkstenen als afdekking van de goot. Deze goot leidt naar 'kelder' 0153, vermoedelijk vormen zij één fase. Verder is er nog keldergat 0135, gemetseld met cement en gecementeerd binnenin.

Riool en insteek: spoornummers 0163, 0164, 0162 (G088)

Dit is een goot met insteek die deels zichtbaar was in het vlak. De goot is afgedekt met kalksteenplaten. Mogelijk is dit het vervolg van goot 0149/0150. Er werd niet opgemeten of zij naar 'kelder' 0153 toehelt of afhelt. De insteek van deze goot (0162) doorsnijdt laag 0140. Lagen 0165 en 0167 dekken de insteekvulling 0163 in het uiterste westen af.

Insteek rioolbuis en putjes: spoornummers 0160, 0161, 0159 (niet in matrix) (G087)

Spoornummer 0161 is de insteek van een steengoed rioolbuis, 0160 is de vulling. Rioolputje 0159 (cement) hoort vermoedelijk bij dezelfde structuur. Spoornummer 0161 doorsnijdt laag 0167, die op haar beurt boven 0140 ligt.

Rioolbuis en rioolputjes en insteek: spoornummers 0151, 0133, 0154, 0134, 0136 (G094)

0134 en 0136 zijn twee gemetselde bakstenen putjes met baksteenformaat 18x5x5, gemetseld met cement. Zij worden verbonden door een rioolbuis in steengoed (0133), met insteek 0154 en insteekvulling 0151. De insteek doorsnijdt laag 0140. Het is onduidelijk waar het vervolg van deze rioolbuis heen gaat.

Fig. 3.149: Zone D niveau 1, rioolbuis 0133 en putjes 0136 en 0134

Opvulling van putje en beerput: spoornummers 0155 en 0157 (G101)

Putjes 0134 en 0136 worden opgevuld, deze opvulling kan gelijkgesteld worden met de toplaag die verwijderd werd. 'Kelder' 0153 wordt opgevuld met puin.

Lagen jonger dan laag 0140: spoornummers 0132, 0139, 0131 (G100). Dit zijn onduidelijke lagen.

Datering:

- 0161
Metaal: letterset: 1700-1850.
- 0163
Metaal: 1350-1900.
- 0167
Metaal: letterset 1700-1850.

Datering:

Laag 0140 kan volgens de vondsten en de stratigrafie ten vroegste in de 19de eeuw gesitueerd worden. Deze sporen zijn bijgevolg 19de -eeuws of 20ste-eeuws.

Zone E

Clusters van sporen in zone E worden in de Harris matrix weergegeven in het paars. De sporen in zone E werden ingedeeld in drie grote groepen. G096 groepeert de sporen ouder dan laag 0533, G095 groepeert de sporen jonger dan laag 0533 en ouder dan laag 0140 en G098 groepeert de sporen jonger dan laag 0140.

Laag 0533

Laag 0533 is laag zwarte tuingrond op niveau 3. Een groep sporen op niveau 3 is ouder dan laag 0533, een groep sporen is jonger dan laag 0533. Deze indeling berust deels op hypothese aangezien de precieze aard en stratigrafische positie van de verschillende sporen (voornamelijk de muren) niet altijd duidelijk was. Dit zou vermoedelijk duidelijk geworden zijn bij het verder verdiepen.

Fig. 3.150: Zone E niveau 3, laag 0533 en andere sporen, overzichtsfoto

Fig. 3.151: Zone E niveau 3, laag 0533 en andere sporen, overzichtsfoto

Datering:

- 0533

58 scherven (3 bouwmaterial): 13de/14de- 18de eeuw, waarbij niet uitgesloten kan worden dat een van de witbakkende individuen uit het eerste helft van de 19de eeuw dateert. Eindfase opvulling: niet voor 18de eeuw.

Tafonomie: zwerfvuil.

Metaal: warenzegel: 1400-1500; warenzegel/lakenlood: 1400-1500; muntgewicht: 16de eeuw (wellicht 1575-1585); rechthoekige gesp met middenstijl: 1400-1500; dunne speld met bolle kop: 1300-1900; vijfhoekig plaatje: 55v.C.-2013.

We kunnen laag 0533 vermoedelijk in de 18de eeuw dateren, mogelijk in het begin van de 19de eeuw.

Sporen ouder dan laag 533 (groep G096) en sporen jonger dan 0533 (groep G095)

Sporen ouder dan laag 0533:

Perceelsmuur (?) met spoornummers 0524, 0528, 0529 (G078)

Gewelf van een beerput met spoornummers 0530 0531 0532 (G079). Het gaat hier om de bovenzijde van een gewelf dat bij de sloop van de loods voorafgaand aan de opgraving ingedrukt werd door de graafmachine en opgevuld in functie van stabiliteit. Aangezien er niet dieper gegraven werd, is het onduidelijk of deze beerput verder in goede bewaringstoestand was en of er nog beervulling aanwezig was.

Datering:

We kunnen deze sporen enkel plaatsen voor het begin van de 19de eeuw.

Sporen jonger dan laag 0533:

Kuil met spoornummers 0539 en 0540 (G072). Dit is een langgerekte rechthoekige kuil, uitgegraven in laag 0533. De vulling lijkt sterk op 0533, mogelijk nadien terug dichtgesmeten met zelfde grond? Onderste laagje is humeuze grond. De originele functie van de kuil is onduidelijk.

Kuil met spoornummers 0541 en 0542 (G075)

Kuil met spoornummers 0544 en 0543 (G073)

Kuil met spoornummers 0538 en 0537 (G076)

Kuil (afbraakmateriaal?) met spoornummers 0525, 0526 en 0527 (G077)

Kuil met spoornummers 0545 en 0546 (G074)

Beerput met dempingslaag, spoornummer 0523 (dempingslaag) en 0522bis (beerputmuur)(G093). De beerput is opgebouwd uit bakstenen van 17x8x4.5cm, met lichtgele kalkmortel. Veel bakstenen zijn recuperatiemateriaal (gebroken bakstenen). De baksteen was tot op verstoringsdiepte gevuld met puin. Hij werd niet tot onderaan onderzocht.

Goot met vulling met spoornummer 0536 en 0536 bis (G148)

Fig. 3.152: Zone E niveau 3, laag 0533 e.a. oostzijde

Fig. 3.153: Zone E niveau 3, coupe over kuil 0540/0539

Fig. 3.154: Zone E niveau 3, laag 0533 e.a. westzijde

Fig. 3.156: Zone E niveau 1, overzichtsfoto met laag 0140

Datering:

- 0140

Metaal: munt: 1749-1752; messing-buis van handwals van drukmachine: 1800-1900; 3x plaatje: 55 v.C.-2013; 2x smeltplaatje: 55 v.C.-2013; kogel: 1350-1900; reep: 55 v.C.-2013; gebogen plaatje: 3000 v.C.-2013; letterset 1700-1850.

- NO-tuinzone = 0140

Metaal: 2 x ovale kettingschakel: 55v.C.- 2013; stukjes lood: 55v.C.- 2013; letterset: 1700-1800; kogel: 1300-1900; knoop/rinkelbel: 400-1800; stripje lood voor glas-in-lood: 1000-1900.

Datering:

Laag 0140 kan volgens de vondsten en de stratigrafie ten vroegste in de 19de eeuw gesitueerd worden. Deze sporen zijn bijgevolg 19de -eeuws of 20ste-eeuws.

Vondsten

Aardewerk

Het aardewerk werd per spoor bestudeerd, zonder een voorafgaandelijk assessment. Het aardewerk was reeds uitgedrukt (en verlijmd) op het moment van studie. De studie werd uitgevoerd door D. Piessens (Center for Artefact Research vzw). Voor een overzicht verwijs ik naar het assessmentrapport, waarin de dateringen opgenomen zijn, en naar het aardewerkrapport in de bijlage. Hieronder een korte conclusie van het rapport:

Het aardewerk bevat de standaard baksels en types voor de late middeleeuwen, nieuwe tijd en nieuwste tijd. De meeste contexten bevatten secundair afval en hebben een vrij lange looptijd, op enkele uitzonderingen na. Opvallend is één scherp terra sigillata uit de 2de/3de eeuw. De collectie bevat verder ook Aziatisch porselein uit de 17de en 18de eeuw en Iberisch aardewerk uit de 16de en 17de eeuw. Een interessante set wordt gevormd door 26 exemplaren van een onbekend type in roodbakkerd aardewerk. Het gaat om cilindrische potten met lensvormige bodem, op de potten zijn turfstreepjes en letters ingekrast, mogelijk gaat het om handels-of keurmerken. De datering van de potten blijft onduidelijk. Voor een diepgaandere bespreking van deze vondsten verwijs ik naar het aardewerkrapport, in bijlage.

In de vulling van een uitbraakspoor werd onder meer een fragment van een vuurstolp aangetroffen en een nagenoeg complete cilindrische vorm in grofkeramiek die aan de onderzijde iets breder is dan aan de bovenzijde. De binnenzijde vertoont roetsporen en op de rand zijn sporen van een metalen band zichtbaar. Het gaat om een stookring die mogelijk dienst deed als brouwersoven.

Metaal

Het metaal non-ferro was volledig geconserveerd op het moment van studie. Van het non-ferro waren röntgenopnames beschikbaar voor de specialist. Het metaal werd bestudeerd door dr. S. Hoss (Center for Artefact Research) en G.V. Grimm, bijgestaan door B. Lauwers (munten). Voor een uitgebreide beschrijving en een catalogus van de metaalvondsten verwijs ik naar het rapport in bijlage. Hieronder een korte conclusie van het rapport:

Veel metaalvondsten kunnen met de drukkerij in verbinding gebracht worden (onderdelen van een drukpers, letters en spaties, loden smeltplaatjes en –druppels, gietvormen voor letters). Daarnaast zijn er maar weinige als bijzonder te noemen metaalvondsten. De twee meest bijzondere vondsten zijn de stilus van verzilverd messing en het vergulde mesheft, die beide zonder meer als luxueus gereedschap kunnen gelden. De weinig geprofileerde vormgeving van de pen en zijn aparte versiering maken de stilus bijzonder in vergelijking met de weinige nauw gerelateerde stukken. Het vergulde mesheft kan vrij vroeg (tussen 1510-1530) gedateerd worden. Het heeft eveneens een bijzondere decoratie en is bovendien ook vanwege zijn constructie van alleen metaal ongewoon. De vorm van de doorn maakt een van de twee ringgespen ook tot een buitengewone vondst, omdat hiervan tot nu toe slechts één parallel bekend is.

De vondsten uit de verschillende functiegroepen zijn voor het merendeel over diverse sporen verspreid en laten geen concentraties herkennen, die conclusies over het gebruik toelaten.

10cm

Fig. 3.157: INV. 2013_146.0041, verguld mesheft met luitspelende dame (1500-1550 na Chr.)

10cm

Fig. 3.158: INV. 2013_146.0061, stilus in verzilverd messing (ca. 14de-16de eeuw na Chr.)

Varia

De kleine vondsten waren (indien nodig) geconserveerd op het moment van studie en werden bestudeerd door dr. S. Hoss (Center for Artefact Research), bijgestaan door J. Van Oostveen (kleipijpen) en Yvonne de Rue. Tot de kleine vondsten behoorde een gedeelte van het (moderne) glas. De bulk van het glas was op dat moment nog in conservatie en werd nog niet opgenomen in de rapportage.

Dierlijk bot

Op het dierlijk bot werd eerst een assessment uitgevoerd, gevolgd door een uitwerking. Beide werden uitgevoerd door B. Gruwier (Center for Artefact Research vzw). Voor een overzicht verwijs ik naar het assessmentrapport waarin de bevindingen per spoor samengevat zijn, het assessment dierlijk bot en het rapport dierlijk bot, beide laatste in bijlage. Hieronder een korte conclusie van beide rapporten:

Assessment:

In totaal werden 50 sporen bekeken naar inhoud en wetenschappelijk potentieel binnen het kader van het assessment. Verschillende factoren speelden een rol bij de beoordeling van deze sporen. Belangrijke factoren voor het al-dan-niet prioriteit geven aan bepaalde contexten waren onder meer de bewaring en tafonomie van het spoor, de beschikbaarheid van een precieze datering en de aanwezigheid van bepaalde soorten of taxonomische groepen. Aan vier sporen werd absolute prioriteit gegeven voor verdere uitwerking. Bij een verdere 28 sporen werd sterk aanbevolen dat zij opgenomen worden in een eventuele basisuitwerking van de dierlijke resten en van 11 sporen zij indien mogelijk ook geïntegreerd worden in deze basisuitwerking. Aan zeven sporen werd tenslotte geen prioriteit geven voor verdere uitwerking.

De site biedt over het algemeen aanzienlijk potentieel voor verdere uitwerking. De aard van de site en de goede bewaring van het materiaal spreken in het voordeel van een meer gedetailleerde uitwerking. Anderzijds bevat een groot deel van de sporen in de eerste plaats secundair afval en zal dit mogelijk niet rechtstreeks aan bepaalde activiteiten op de site kunnen gekoppeld worden. Bovendien zijn de dateringen van de sporen in veel gevallen relatief breed. Desalniettemin kan een voldoende ruime selectie van contexten waarvoor een redelijk goede datering beschikbaar is, interessante inzichten geven in de rol die dieren speelden in het sociale en economische leven op de site. De potentiële aanwezigheid van jonge gedomesticeerde dieren en verschillende wilde soorten is mogelijk informatief over de sociale status van de site. Sporen van menselijke manipulatie (b.v. snijsporen, haksporen en bewerkingssporen) kunnen verder mits grondiger studie o.a. informatie geven over de “chaîne opératoire” met betrekking tot dierlijke producten. De aanwezigheid van zaagsporen in jonge contexten, mogelijk gerelateerd aan de slacht, is in dit kader interessant. Archeozoologische collecties uit de nieuwste tijd werden bovendien nog maar zelden in detail bekeken in onze regio.

Aangezien het gaat om handmatig ingezameld materiaal zullen de resten voornamelijk representatief zijn voor de grotere zoogdieren en vogels. Een studie van de visresten zou eveneens van belang zijn en kunnen leiden tot een verbetering van onze kennis van de visserij-economie tijdens deze periode.

Uitwerking:

Materiaal uit de 12de-16de eeuw:

Schape en vooral runderen bleken de voornaamste vleesleveranciers, gevolgd door varken. Bij studie van het dierlijk bot bleek dat het voornamelijk om consumptieresten ging, waarbij een aanzienlijke hoeveelheid duidelijk afkomstig was van “bereidingsklare” porties vlees die vermoedelijk elders werden aangekocht. Het is mogelijk dat bepaalde dieren ook op de site zelf geslacht werden, op occasionele basis. Dit geldt zowel voor schape als voor runderen. Het vlees van zowel oudere als jongere runderen werd geconsumeerd, hoewel jonge runderen in de meerderheid waren. Andere diersoorten leverden slechts een marginale bijdrage aan de voedselvoorziening. Enkel kip, gans en eend werden op enigszins regelmatige basis geconsumeerd. Ook konijn werd gegeten. Wilde dieren waren slechts een beperkte aanvulling op het gewone dieet, maar de sociale betekenis van jachtwild was belangrijk. Het was een manier voor de aristocratie om zich te onderscheiden van het gewone volk en voor de gegoede burger een manier om zich te spiegelen aan oude adel. Verschillende resten van wilde vogels toonden dan ook aan dat de bewoners van de site gedurende een bepaalde periode over een zekere koopkracht en/of status beschikten. Resten van haas, patrijs, Kievit, blauwe reiger, de wilde eendachtigen en de verschillende kleine steltlopers wijzen in die richting. Ook de steur werd gezien als een “koninklijke vis”, hoewel de soort waarschijnlijk wel openlijk verkrijgbaar was op de markt. Een vogel waarvan de betekenis minder duidelijk is, is de ooievaar. Wat de visvangst betreft, is het beeld dat het materiaal over de site geeft wellicht onvolledig door het ontbreken van zeefstalen. Met de anadrome steur als mogelijke uitzondering, waren alle resten uit de Begijnenstraat afkomstig van ingevoerde zeevis. Platvissen en kabeljauwachtigen moeten alleszins een belangrijk aandeel gehad hebben in de visvangst. Onder de kabeljauwachtigen waren een aantal grote individuen aanwezig.

Middeleeuwen/Nieuwe Tijd:

Het materiaal uit deze periode sluit zich over het algemeen sterk aan bij het patroon dat werd aangetroffen in de sporen die hierboven besproken werden. Wel werden een aantal wilde soorten aangetroffen die onder het materiaal uit de periode "12de tot 16de eeuw" nog niet werden waargenomen. Sommige van deze soorten vormen een extra aanwijzing voor een zekere socio-economische status van de site. Het fragment van de bruinvis dient binnen deze context geplaatst te worden. Andere soorten zijn het edelhert en de houtsnip.

Nieuwste Tijd:

Het (jonge) rund was nog steeds de belangrijkste vleesleverancier. Het aandeel van schaap/geit en varken, binnen het weliswaar relatief kleine staal, was laag in deze periode. Voor het versnijden van rund werd in deze periode de zaag ingezet. Onder de visresten werden ook enkele kabeljauwachtigen teruggevonden. Hoewel er te weinig materiaal was om echt van een tendens te spreken, was het opvallend dat de resten van schelvis uit deze periode een stuk kleiner waren dan die uit de voorgaande periodes. Verder waren zowel andere vissoorten als wilde zoogdieren en vogels volledig verdwenen uit het soortenspectrum.

Datering en interpretatie

Hier wordt de chronologische evolutie van de archeologische sporen per erf besproken en wordt geprobeerd om de sporen te interpreteren. De argumentatie voor de chronologie werd uitgeschreven in het hoofdstuk 'sporenbestand en datering'.

Het historisch kader zal per chronologische fasering weergegeven worden, gebaseerd op de historische tabellen in bijlage.

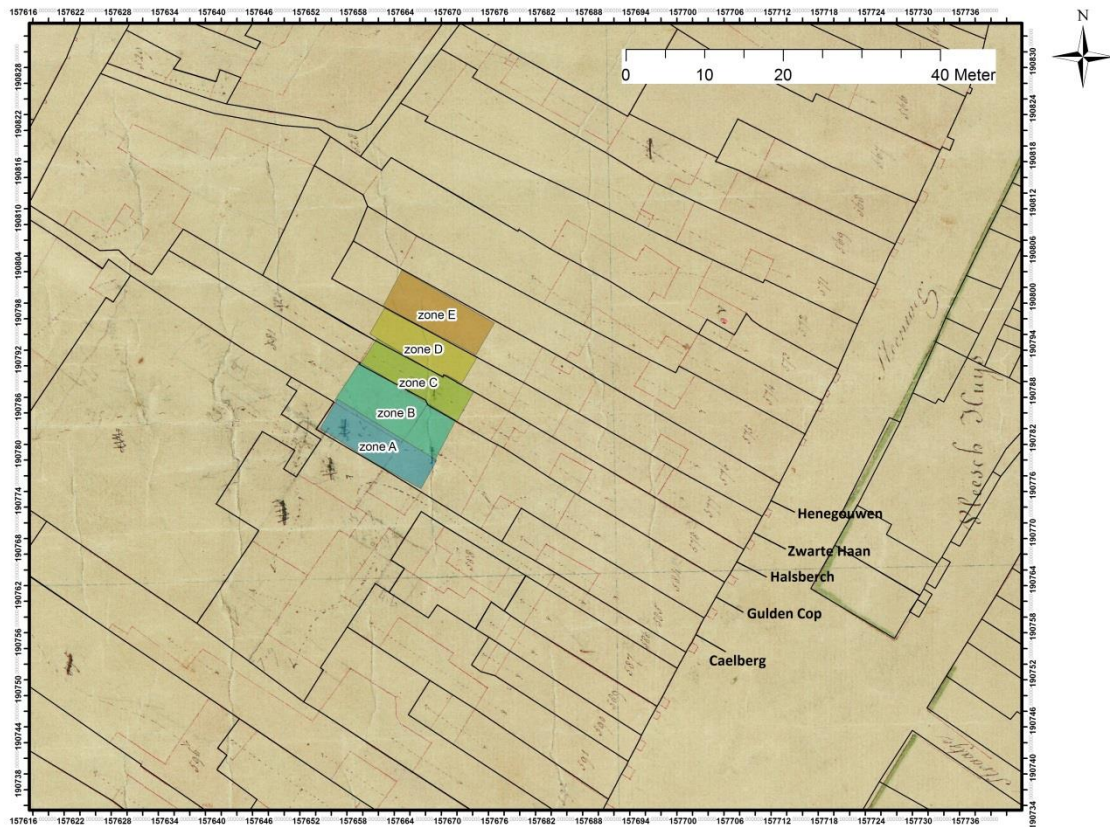

Fig. 3.159: Zonering archeologische resten versus primitief kadaster met huisnamen

Zone A

- 1) In zone A werd een muur aangelegd in Vlaams verband. Het is onduidelijk of het een perceelsmuur betreft of een huismuur. Ten zuiden van de muur bevinden zich lemige lagen met brandsporen op. Dat dit slechts de bovenzijde van een pakket lemige lagen is, mag verwacht worden uit het feit dat de versnijding (en dus het originele looppniveau) van de muur ca. 1.20m dieper gelegen is dan de bovenzijde van de aangetroffen muur en tevens het eindpunt van de opgraving. Deze muur kan vermoedelijk gedateerd worden rond 1300. De relatie tussen de muur in Vlaams verband en de muur van het opstaande achterhuis van perceel 0584 kon niet onderzocht worden.

Fig. 3.160: Zone A fase 1

Het historische onderzoek wees uit dat dit huis 'Caelbergh' is. Vanaf het midden van de 14de eeuw werden de achterhuizen en achtererven van huis 'Caelbergh' samengevoegd met die van huis 'Gulden Cop' (zone B). Beide huizen zijn tijdens de 14de eeuw gekend als wijnhuizen/herbergen.

- 2) Bovenop de lagen ten oosten van de muur komen een aantal lagen die geïnterpreteerd worden als ophogingslagen. Zij zijn te dateren rond 1450.

Zone A hoort in de 15de eeuw vermoedelijk tot zone B (huis 'Gulden Cop'), dat nog steeds een wijnhuis is. In 1402 is er spraken van stallen ('stabulo'). In het begin van de 15de eeuw is er kortstondig een apotheker gevestigd in de 'Gulden Cop' en eind 15de eeuw een 'gezworene van de halle'.

- 3) Er worden nieuwe muren gebouwd aan drie zijden van het perceel, waaronder eentje op grondbogen. Deze muur staat dwars op de oudere muur in Vlaams verband en maakt een onderverdeling in het perceel. Langs de noordelijke muur bovenop de muur in Vlaams

verband wordt een kasseipadje aangelegd. Daarnaast bevinden zich lemige lagen met veel houtskool in, die mogelijk geïnterpreteerd kunnen worden als tuingrond. Het geheel van sporen wijst op een afgrenzing van buitenruimte, een perceelsmuur met een soort tuin en paadje op het afgesloten erf. Mogelijk behoort dit erf tot bewoning meer ten noordwesten (niet opgegraven zone)? De ruimte ten zuidoosten van de dwarse muur op grondbogen lijkt op dat moment tot zone B te behoren.

We kunnen deze sporen vermoedelijk dateren in de tweede helft van de 16de eeuw. Er werden een aantal scherven Iberisch aardewerk aangetroffen in deze sporen.

Fig. 3.161: Zone A fase 3

Aan het begin van de 16de eeuw is het huis de 'Gulden Cop' bezit van Claes Tijs, een onbekend figuur. In 1520 is er sprake van 'stallen'. Vanaf 1563 gaat het over in de handen van Andries Domuniet. In 1569 is er sprake van een 'borreput' of waterput tegenover het 'middelhuis' van het huis 'Gulden Poort' (zone C). In 1578 verandert de naam naar 'Brantijzer'. Het huis is dan in bezit van de familie Bouwens, maar wordt verhuurd. De familie blijft eigenaar tot het begin van de 17de eeuw. Uit de eerste helft van de 17de eeuw is weinig bekend over de functie van de eigenaars of huurders. In 1663 gaat het huis over naar Philippus Borcquelmans, een 'gezworene van de halle'.

Het is mogelijk dat een deel van de veranderingen op het erf toe te schrijven is aan Andries Domuniet, maar helemaal zeker is dit niet.

- 4) Er werden twee ondergrondse U-vormige bakstenen constructies gebouwd. Zij zijn jonger dan voorgaande sporen, maar lijken wel aangelegd te zijn binnen deze begrensde buitenruimte. Hun functie is onbekend. Bij één van beide constructies bevond zich onderaan een dun pakketje organisch materiaal (beer?) met daarbovenop een puinige vulling. Het is

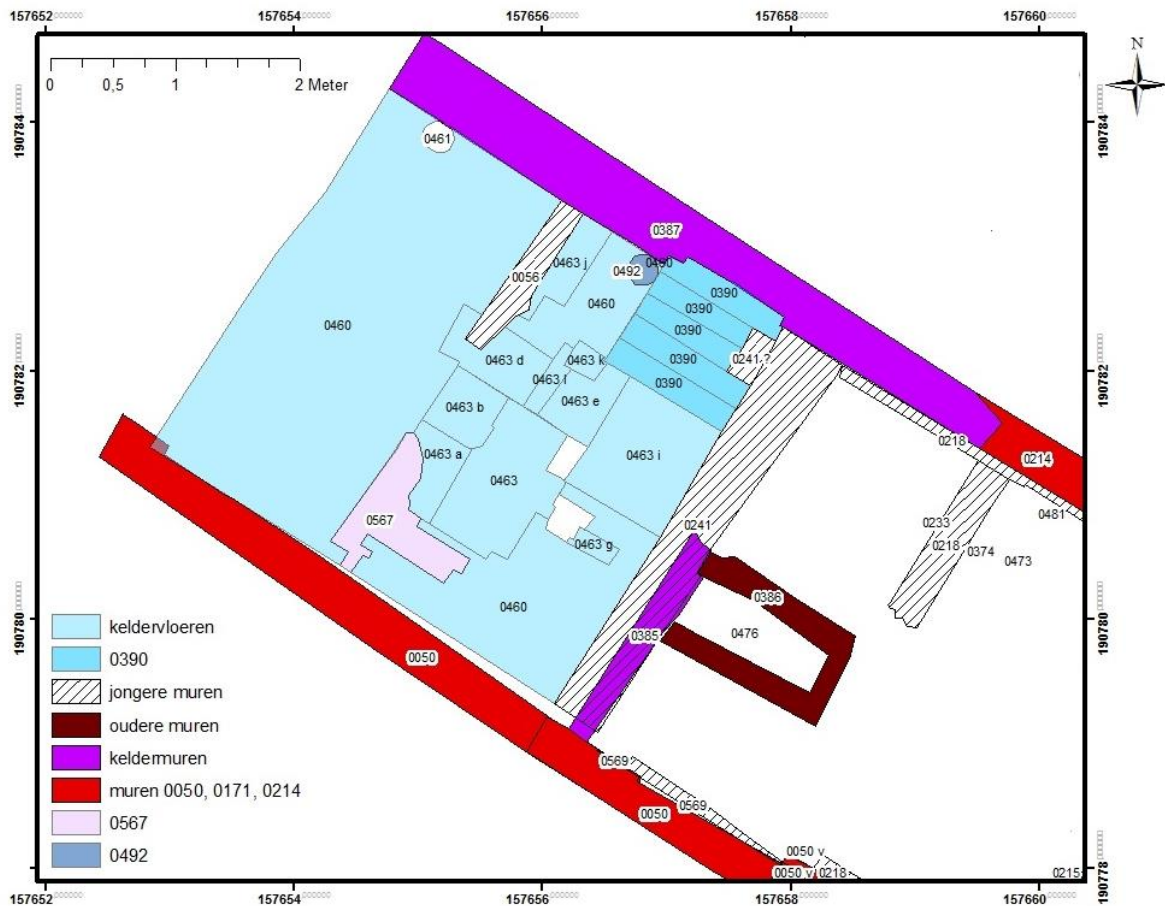

Fig. 3.163: Zone A fase 5

In de tweede helft van de 18de eeuw wordt het huis verhuurd aan Renier Loven, een koopman.

Mogelijk zijn de aangetroffen kelders toe te schrijven aan de wijziging van de functie naar koopmanshuis, maar dit is niet helemaal zeker. Het bouwen van de kelders kan ook aansluiten bij een algemeen trend.

- 6) De kelder waarvan hierboven sprake werd op een gegeven ogenblik versmald. Er werd een muur middenin de kelder gebouwd en de oostelijke helft van de kelder wordt dichtgestort met puin. De westelijke helft van de kelder blijft in gebruik, hier werd ook een nieuwe veegpot geïnstalleerd, namelijk spoor 0461. De oude bevond zich nu immers onder de puinopvulling. Er werd een nieuwe trap aangelegd doorheen deze puinlaag. De kelder werd hiermee toegankelijk gemaakt vanuit zone A in plaats van vanuit zone B, met name vanuit een nieuwe ruimte die gecreëerd werd door het plaatsen van een tussenmuur. Deze ruimte bezat vermoedelijk een vloer, het gaat hier nu om binnenruimte! De buitenruimte ten oosten van deze nieuwe muur kreeg blijkbaar een nieuwe verharding in de vorm van kasseitjes... Aangezien de bouw van de kelder pas in de loop van de 18de eeuw heeft plaatsgevonden, kan ook de versmalling van de kelder (en de creatie van de nieuwe binnenruimte) ten vroegste in de loop van de 18de eeuw hebben plaatsgevonden.

Fig. 3.164: Zone A fase 6

In de tweede helft van de 18de eeuw wordt het huis verhuurd aan Renier Loven, een koopman.

Mogelijk zijn de aangetroffen kelders toe te schrijven aan de wijziging van de functie naar koopmanshuis, maar dit is niet helemaal zeker. Het bouwen van de kelders kan ook aansluiten bij een algemen trend.

- 7) De ruimte binnen zone A werd verder onderverdeeld door de bouw van een nieuwe muur in het oosten. Deze muur had een afgerond element in de hoek, de reden hiervan is onduidelijk. Het lijkt niet te gaan om een hardwang. Met de bouw van muur 0218 werd vermoedelijk ook aan de zuidoostzijde van zone A een binnenruimte gecreëerd. Er werden verschillende lagen donkergele zandige leem aangetroffen. Vermoedelijk gaat het om opmaaklagen voor verdwenen vloeren. Deze binnenruimte gaf vermoedelijk toegang tot een klein keldertje. In het zuidoosten van zone A wordt een keldertje gebouwd, tegen een oudere muur op grondbogen aan, die op dat moment mee bepleisterd werd. De trap bestond uit een bakstenen substructuur met enkele bewaarde stukken kalksteen als traptrede. De kelder bezat een vloer in rode tegels waarvan er slechts enkele bewaard waren. Naast de trap bevond zich een veegpot. We kunnen de bouw van het keldertje vermoedelijk dateren in de 18de eeuw. De jongste mogelijke vloerlaag in de zone rond de kelder kan gedateerd worden na 1820. Hieruit volgt dat de kelder dus zeker in gebruik is tot 1820.

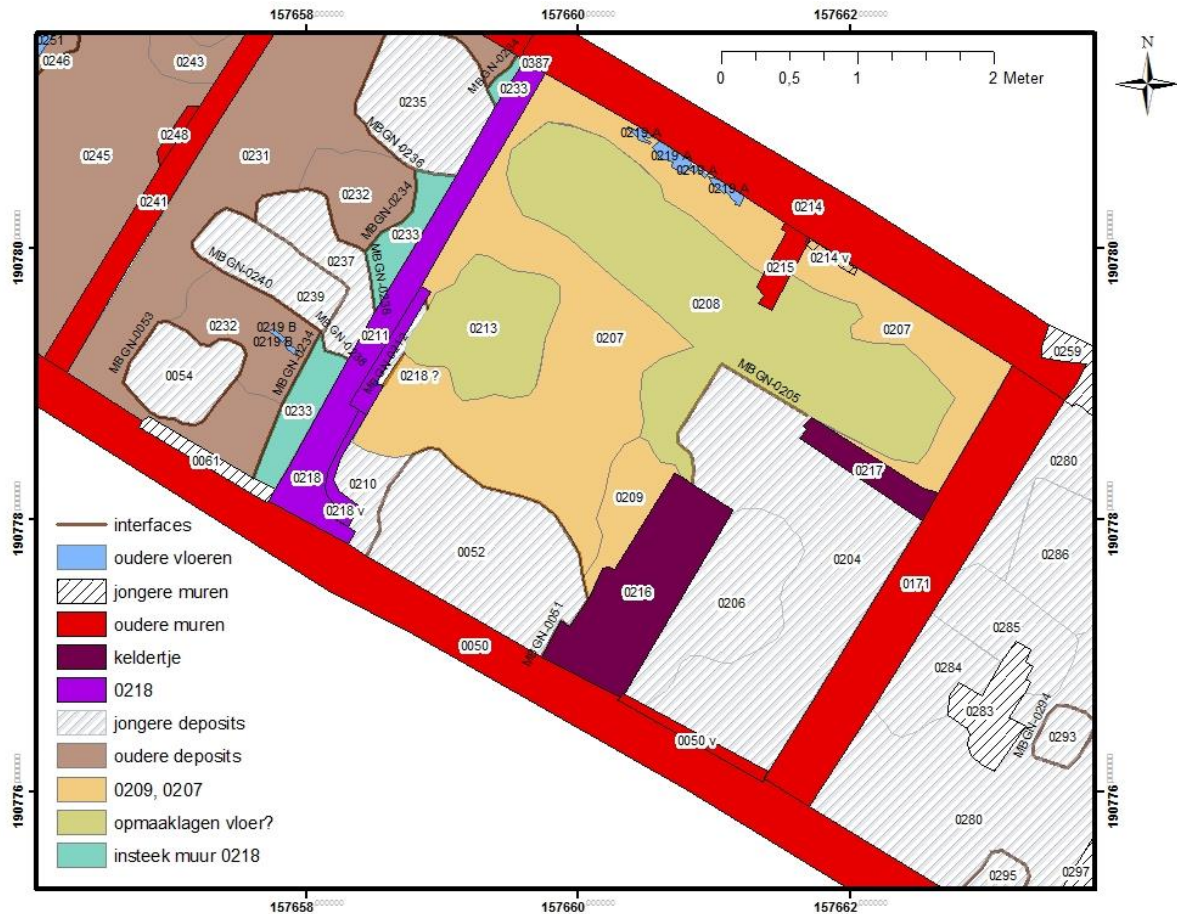

Fig. 3.165: Zone A fase 7

In de tweede helft van de 18de eeuw wordt het huis verhuurd aan Renier Loven, een koopman.

Mogelijk zijn de aangetroffen kelders toe te schrijven aan de wijziging van de functie naar koopmanshuis, maar dit is niet helemaal zeker. Het bouwen van de kelders kan ook aansluiten bij een algemene trend.

Tijdens de 19de eeuw komt het gebouw in handen van een goudsmid en een apotheker. Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft. In 1936 wordt op deze drie achtererven de 'Mechelse drukkerijen' opgericht door de familie Windels. De straatzijde van huis 'Brantijser' wordt ingevuld door kleinhandel tot in 1936.

- 8) Beide kelders worden uiteindelijk opgevuld met puin. We kunnen de opvulling van de kelder in het zuidoosten vermoedelijk dateren na 1820. De opvulling van de kelder in het noordwesten is moeilijker te dateren. Op basis van de stratigrafie kan het niet voor de 18de eeuw plaatsgevonden hebben aangezien de kelder pas in de loop van de 18de eeuw gebouwd én versmald werd. Een datering in de 19de eeuw lijkt aannemelijk.

Tijdens de 19de eeuw komt het gebouw in handen van een goudsmid en een apotheker. Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft. In 1936 wordt op deze drie achtererven de 'Mechelse drukkerijen' opgericht door de familie Windels. De straatzijde van huis 'Brantijser' wordt ingevuld door kleinhandel tot in 1936.

- 9) Binnen de bestaande muren van zone A werd een nieuwe vloer aangelegd, die bestond uit rode tegels (13.5x13.5cm) in een halfsteens verband. Deze vloer werd aangelegd over de

bestaande binnenmuren, binnen deze zone wordt nu één grote binnenruimte gemaakt. Bovendien wordt er een schouw gebouwd.

Bijkomend wordt een tuinzone gecreëerd in het zuidoosten. Het opgeven van de buitenruimte binnen de bestaande muren werd vermoedelijk gecompenseerd met het creëren van buitenruimte in het zuiden. Hier werd een nieuwe perceelsmuur gebouwd, met een lichte afwijking qua oriëntatie ten opzichte van de oudere muren. De lagen bruin lemig zand ten noordoosten hiervan kunnen beschouwd worden als onbestemde lagen tuingrond. Verder waren er nog een aantal kleine muurfragmenten bewaard met onduidelijke functie. Hiermee wordt zone A weer volledig afgescheiden van zone B.

De aanleg van de nieuwe vloer en de creatie van de nieuwe tuinzone wordt door de metaalvondsten ten vroegste in de 18de eeuw geplaatst. Aangezien de vloer bovenop de opvulling van de kelder in het zuidoosten loopt, kan deze echter niet gelegd zijn voor 1820. Ook het gebruik van een rechthoekige schouw in plaats van de traditionele haard, wijst in de richting van de 19de eeuw.

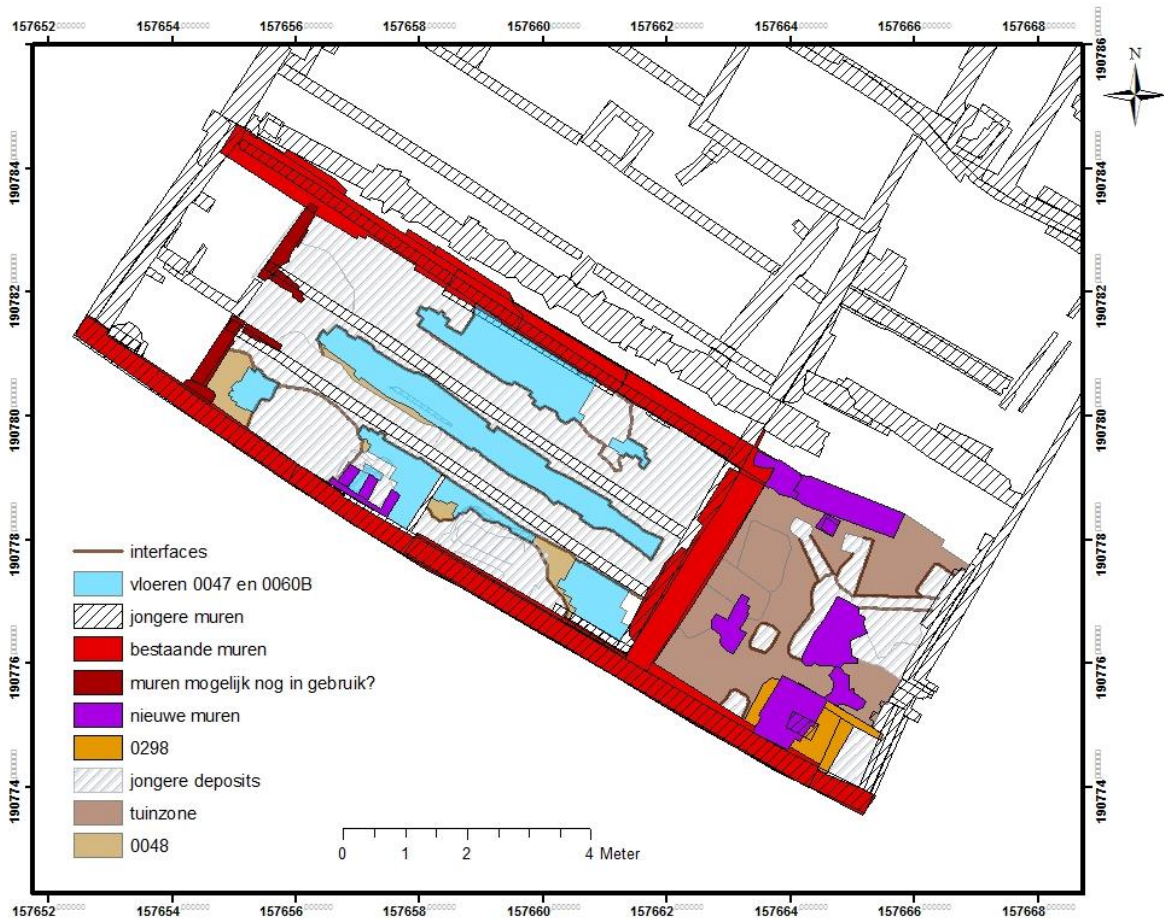

Fig. 3.166: Zone A fase 9

Tijdens de 19de eeuw komt het gebouw in handen van een goudsmid (vanaf 1803) en een apotheker (vanaf 1846). Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft. In 1936 wordt op deze drie achtererven de 'Mechelse drukkerijen' opgericht door de familie Windels. De straatzijde van huis 'Brantijser' wordt ingevuld door kleinhandel tot in 1936.

De aanleg van de nieuwe ruimte is mogelijk toe te schrijven aan de apotheker. Het hierboven besproken gebouw wordt opgevolgd door een drukkerij, die vermoedelijk toe te schrijven is aan de familie Van Velsen. De veranderingen die hier besproken werden (fase 9) zouden dan van voor de overname door de familie van Velsen dateren (fase 10), dus tussen 1820 en 1889.

10) Op een bepaald moment wordt er een uitgestrekt gebouw neergezet in zone A en zone B en mogelijk ook zone C. Het gaat om een drukkerij. De resten van het gebouw bestaan voornamelijk uit een reeks parallelle muurtjes van 1 steen breed en gemetseld met kalkmortel. Mogelijk vormen zij een onderbouw voor een vloer die zware machines moest kunnen dragen? In de voormalige kelder in het noordwesten waren zware gemetselde structuren aanwezig. De muren van de drukkerij worden onderbroken of geflankeerd door verschillende goten en rioolputjes. Een aantal van deze goten is uitgevoerd in kalkmortel (zandige gele mortel of een harde witte kalkmortel), een aantal is uitgevoerd in cement. Mogelijk horen de eerstgenoemde bij de fase van de drukkerij, helemaal zeker is dit echter niet. Bij de deposits is laag 0040 het vermelden waard. Dit was een pikzwarte korrelige laag met veel fragmentjes van een drukpers (lettertjes), te dateren tussen 1700-1850. Aangezien de voorgaande fase van de vloer in rode tegels pas na 1820 kan aangelegd zijn, kunnen we ook deze muren en structuren van de drukkerij ten vroegste in de 19de eeuw dateren. Aan de oostzijde waren alle sporen uit deze periode vernietigd door de sloop van de moderne loods. Het is dus moeilijk te zeggen hoeverre dit nieuwe gebouw zich oostwaarts uitstreckte.

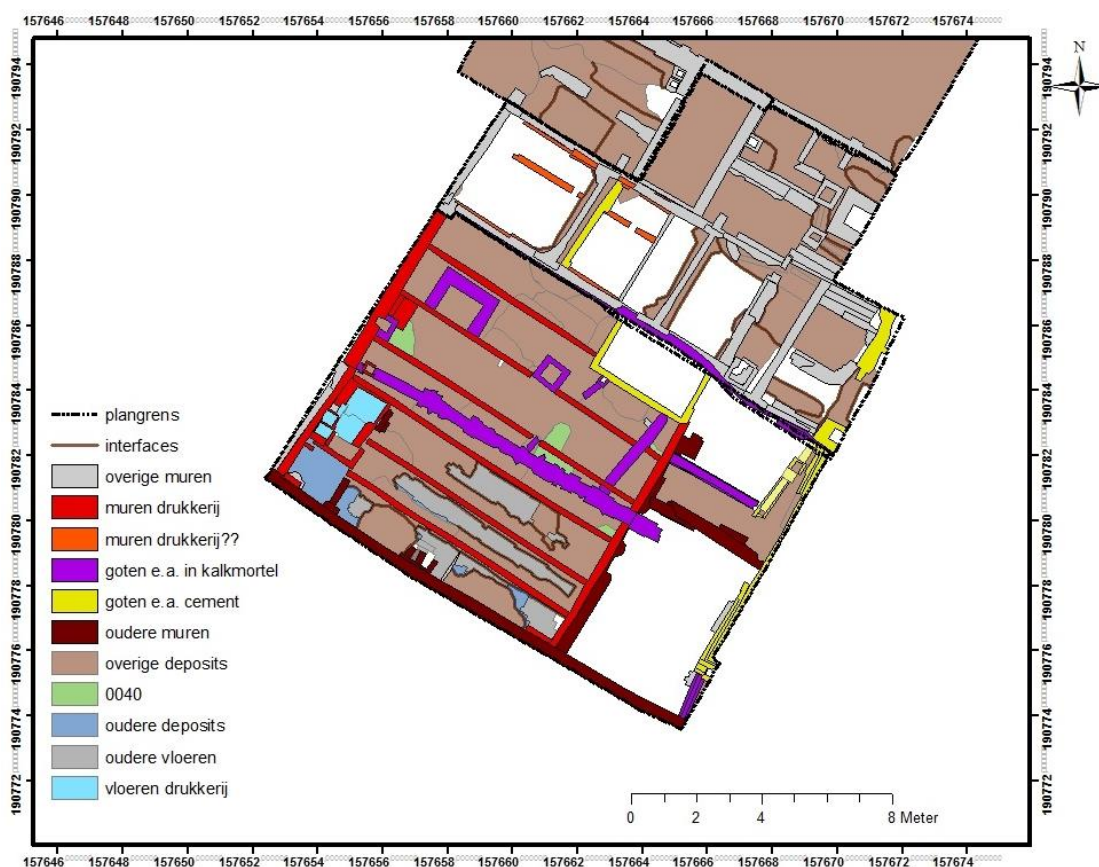

Fig. 3.167: Zone A fase 10

Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft. In 1936 wordt op deze drie achtererven de 'Mechelse drukkerijen' opgericht door de familie Windels. De straatzijde van huis 'Brantijser' wordt ingevuld door kleinhandel tot in 1936.

Het is mogelijk dat de aangetroffen resten van een drukkerij toebehoren aan de drukkerij van de familie Van Velsen. In dat geval behoren enkel de modernste resten tot de 'Mechelse drukkerijen' van de familie Windels, die het gebouw overnam en verder verbouwde.

Uit het historisch onderzoek blijkt dat zone C ook in bezit was van deze familie Van Velsen, en dat het gebouw zich dus waarschijnlijk wel degelijk tot in zone C in het oosten uitstreckte.

Zone B

- 1) In zone B werden drie muren op grondbogen gebouwd. Deze drie muren leken met elkaar in verband gemetseld te zijn, we beschouwen ze als één bouwfase. Zij vormen de drie muren van één kamer. Zij werden gebouwd tegen het achterhuis van perceel 0584 (de vierde muur) en zijn dus jonger dan dit achterhuis. Binnen deze kamer zijn een aantal lagen aanwezig die we mogelijk kunnen interpreteren als vloerlagen, waaronder een laag verbrand baksteengruis en een laag gele leem. Globaal gezien kunnen we de bouw van deze muren en de eerste mogelijke vloerlagen vermoedelijk dateren in de 15de eeuw.

Fig. 3.168: Zone B fase 1

Het historisch onderzoek wijst uit dat deze zone het huis 'Gulden Cop' betreft. Het huis staat in de 14de en 15de eeuw bekend als een wijnhuis/herberg. In 1402 is er spraken van stallen ('stabulo'). In het begin van de 15de eeuw is er kortstondig een apotheker gevestigd in de 'Gulden Cop' en eind 15de eeuw een 'gezworene van de halle'.

- 2) Boven deze lagen waren een aantal onduidelijke lagen aanwezig, meestal maar over een deel van het oppervlak binnen de muren. Mogelijk gaat het om werkniveaus of nivelleringslagen (de onderliggende lagen lijken sterk verzakt naar het westen toe), waaronder laag en kuilvulling 0398. De datering van kuil/laag is 0398 vrij problematisch. De datering van de eindfase van de opvulling in de 17de eeuw ten vroegste is op basis van één scherf, een roodbakkend fragment, mogelijk van een grape (datering 1600-1800). Daarnaast vormen de

onbekende cilindrische potten met lensvormige bodem het gros van de 974 scherven. Hun datering is onzeker, en wordt momenteel ruim geplaatst in de periode 1500-1900. De overige scherven zijn eerder van laatmiddeleeuwse oorsprong. Een datering in de 17de eeuw is mogelijk, maar indien deze scherf intrusief is, zou een datering in de 16de eeuw ook zeer plausibel zijn.

De cilindrische potten met lensvormige bodem bezitten ingekraste turfstreepjes en letters, mogelijk gaat het om handels-of keurmerken. We gaan er dan ook van uit dat het om opslag- of transportvormen gaat. Hun aanwezigheid (26 stuks!) doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een ruimte voor opslag.

Aan het begin van de 16de eeuw is het huis de 'Gulden Cop' bezit van Claes Tijs, een onbekend figuur. In 1520 is er sprake van 'stallen'. Vanaf 1563 gaat het over in de handen van Andries Domuniet. In 1569 is er sprake van een 'borreput' of waterput tegenover het 'middelhuis' van het huis 'Gulden Poort' (zone C). In 1578 verandert de huisnaam naar 'Brantijzer'. Het huis is dan in bezit van de familie Bouwens, maar wordt verhuurd. De familie blijft eigenaar tot het begin van de 17de eeuw. Uit de eerste helft van de 17de eeuw is weinig bekend over de functie van de eigenaars of huurders. In 1663 gaat het huis over naar Philippus Borcquelmans, een 'gezworene van de halle'.

De archeologische resten kunnen jammer genoeg niet precies genoeg gedateerd worden om ze aan een bepaalde huiseigenaar toe te schrijven.

- 3) Hier boven op waren een aantal lagen aanwezig die we mogelijk kunnen interpreteren als ophogingslagen/afbraaklagen, met hier bovenop een vloer in baksteen (elleboogverband). We plaatsen de vloer voorzichtig in de 17de eeuw, al is een datering in de 16de eeuw ook niet uit te sluiten.

Fig. 3.169: Zone B fase 3

Aan het begin van de 16de eeuw is het huis de 'Gulden Cop' bezit van Claes Tijs, een onbekend figuur. In 1520 is er sprake van 'stallen'. Vanaf 1563 gaat het over in de handen van Andries Domuniet. In 1569 is er sprake van een 'borreput' of waterput tegenover het 'middelhuis' van het huis 'Gulden Poort' (zone C). In 1578 verandert de huisnaam naar 'Brantijzer'. Het huis is dan in bezit van de familie Bouwens, maar wordt verhuurd. De familie blijft eigenaar tot het begin van de 17de eeuw. Uit de eerste helft van de 17de eeuw is weinig bekend over de functie van de eigenaars of huurders. In 1663 gaat het huis over naar Philippus Borcquelmans, een 'gezworene van de halle'.

De archeologische resten kunnen jammer genoeg niet precies genoeg gedateerd worden om ze aan een bepaalde huiseigenaar toe te schrijven.

4) Erf: stallen, keldertje, waterput.

Op het erf verschijnt een bijgebouw. We kunnen dit bijgebouw ten vroegste in de 16de eeuw dateren, mogelijk later (17de of 18de eeuw). Daarnaast verschijnt er een waterput op het terrein. We kunnen deze waterput ten vroegste in de 16de eeuw dateren, en mogelijk later. Hetzelfde geldt voor de aanleg van een klein keldertje op het erf.

Fig. 3.170: zone B, bijgebouw, waterput en klein keldertje op het erf

Aan het begin van de 16de eeuw is het huis de 'Gulden Cop' bezit van Claes Tijs, een onbekend figuur. In 1520 is er sprake van 'stallen'. Vanaf 1563 gaat het over in de handen van Andries Domuniet. In 1569 is er sprake van een 'borreput' of waterput tegenover het 'middelhuis' van het huis 'Gulden Poort' (zone C). In 1578 verandert de huisnaam naar 'Brantijzer'. Het huis is dan in bezit van de familie Bouwens, maar wordt verhuurd. De familie blijft eigenaar tot het begin van de 17de eeuw. Uit de eerste helft van de 17de eeuw is weinig bekend over de functie van de eigenaars of huurders. In 1663 gaat het huis over naar Philippus Borcquelmans, een 'gezworene van de halle'.

De archeologische resten kunnen jammer genoeg niet precies genoeg gedateerd worden om ze aan een bepaalde huiseigenaar toe te schrijven. De waterput kan eventueel geïdentificeerd worden met de 'borreput' die vermeld wordt in 1569, maar dit kan even goed een andere waterput op het erf betreffen, gezien de enorme uitgestrektheid van het erf en de vele bijgebouwen. Het bijgebouw op het erf zou eventueel kunnen geïdentificeerd worden als 'stallen', maar ook dit is onzeker.

- 5) De drie muren van de kamer worden heropgebouwd, waarbij de zuidelijke muur een lichte oriëntatiewijziging krijgt. Deze muren zijn moeilijk te dateren aangezien er geen contemporaine vloerlagen aanwezig zijn. We kunnen wel zeggen dat zij (vermoedelijk) jonger zijn dan de vloer in baksteen (elleboogverband) en ouder dan het systeem van goten (witte kalkmortel en cement) dat in zone A besproken werd. Verder is het opvallend dat de zuidelijke muur parallel loopt aan een nieuwe perceelsmuur in zone A (muur 0287) die een nieuwe buitenruimte afbakt. We gaan er dan ook vanuit dat de bouw van beide muren rond eenzelfde tijdstip plaatsvond (na 1820). Het gewelf bovenop de waterput en de herbouw van het keldertje met witte kalkmortel vindt eveneens vermoedelijk plaats in de loop van de 19de eeuw. Het keldertje wordt opgegeven tussen 1850-1950.

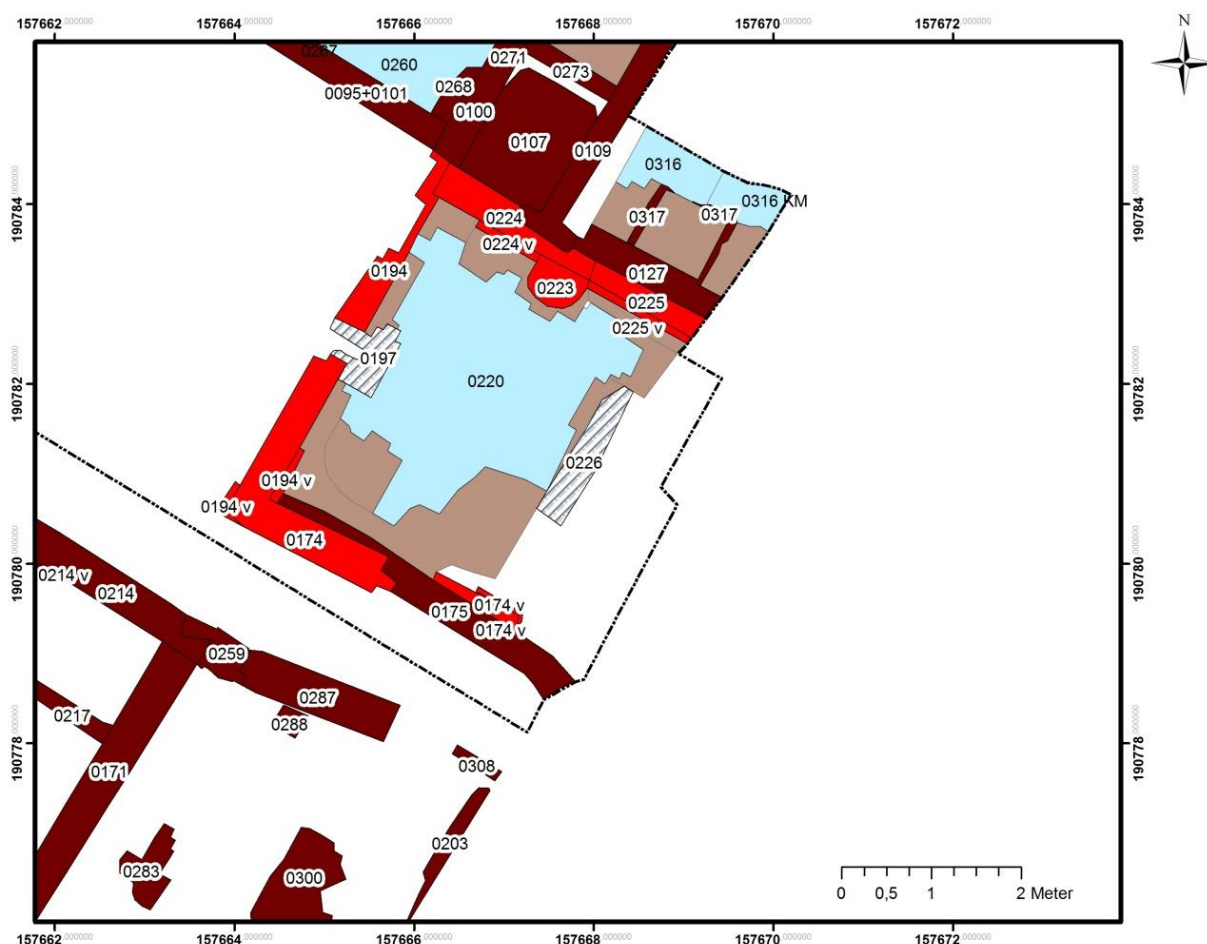

Fig. 3.171: Zone B fase 4

Tijdens de 19de eeuw komt het gebouw 'Brantijser' in handen van een goudsmid (vanaf 1803) en een apotheker (vanaf 1846). Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft.

De wijzigingen aan het erf kunnen eventueel toe te schrijven zijn aan de de apotheker, maar zouden eventueel ook het gevolg kunnen zijn van de overname van de familie Van Velsen.

- 6) Drukkerij: de muurtjes van de hierboven (zone A) besproken drukkerij, sluiten aan op de kamer tegen het achterhuis van perceel 0584. Aangezien quasi alle jongere sporen hier verdwenen zijn bij de sloop van de moderne loods, is het moeilijk te zeggen of dit een aparte ruimte bleef of niet. We kunnen de muren en structuren van de drukkerij ten vroegste in de 19de eeuw dateren.

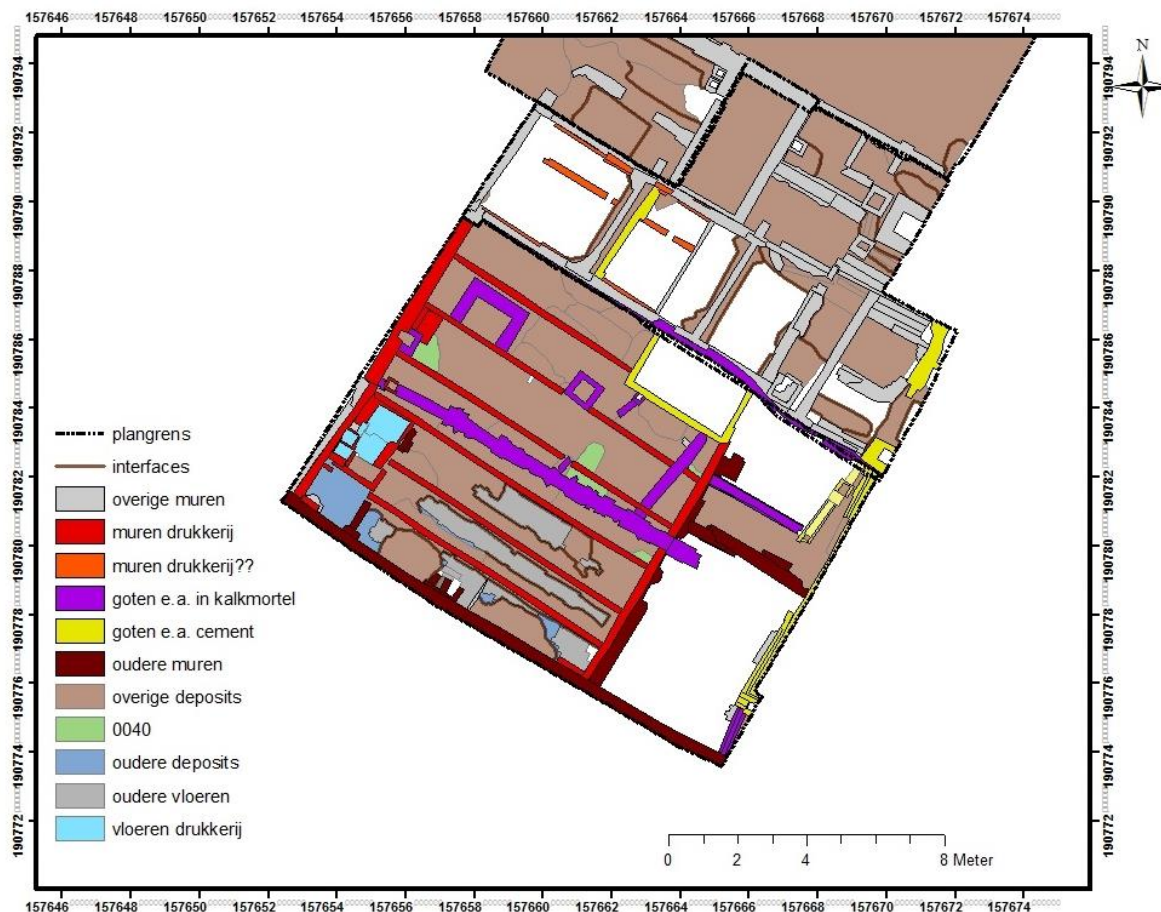

Fig. 3.172: Zone B fase 5

Vanaf 1889 komt het achtererf in bezit van de familie Van Velsen, een boekdrukkersfamilie die ook zone C in bezit heeft. In 1936 wordt op deze drie achtererven de 'Mechelse drukkerijen' opgericht door de familie Windels. De straatzijde van huis 'Brantijser' wordt ingevuld door kleinhandel tot in 1936.

Het is mogelijk dat de aangetroffen resten van een drukkerij toebehoren aan de drukkerij van de familie Van Velsen. In dat geval behoren enkel de modernste resten tot de 'Mechelse drukkerijen' van de familie Windels, die het gebouw overnam en verder verbouwde.

Zone C

- 1) Er werd een rechthoekig gebouw gezet in baksteen. De eerste duidelijke vloerlaag binnenin de kamer was een gele laag lemig zand. Bij deze vloerlaag horen een aantal interessante sporen, waaronder een U-vormige bakstenen constructie. De vloerlaag lag tot tegen deze muur aan, we interpreteren deze muur als een ondergrondse constructie die gelijktijdig in gebruik was met deze vloerlaag. Deze muur wordt later verstoord door een gelijkaardige constructie.

Mogelijk was er een tussenwand in hout aanwezig in de lengterichting van het gebouw. Middenin de kamer bevond zich ook een reeks sterk op elkaar gelijkende sporen. Het gaat om een aantal ondiepe uitgravingen in de vloerlaag die verhard lijken te zijn met kalkmortel en baksteenbrokjes. Er bevond zich tevens wat houtskool in maar geen brandsporen. De functie is onduidelijk, gaat het om een versteviging om iets op te plaatsen, bijvoorbeeld houten staanders? Of gaat het sporen van ambachtelijke activiteiten?

Rond een langwerpig uitbraakspoor bevonden zich bovendien een aantal paalkuilen. Zowel ten zuiden als te noorden van dit uitbraakspoor bevonden zich een aantal paalkuilen op geregelde afstand. Twee opmerkelijke paalkuilen waren afgelijnd met tegelfragmenten. Deze worden op het overzichtsplan weergegeven in het paars.

Verder was er nog een verbrande plek aanwezig, een echte hardvloer werd echter niet teruggevonden.

In de vulling van het uitbraakspoor in het midden van de kamer werd onder meer een fragment van een vuurstolp aangetroffen en een nagenoeg complete cilindrische vorm in grofkeramiek die aan de onderzijde iets breder is dan aan de bovenzijde. De binnenzijde vertoont roetsporen en op de rand zijn sporen van een metalen band zichtbaar. Het gaat om een stookring die mogelijk dienst deed als brouwersoven.

Vermoedelijk kunnen we aanleg van deze lagen en constructies dateren in de loop van de 15de eeuw.

Fig. 3.173: Zone C fase 1

Het historisch onderzoek wijst uit dat dit het huis met de huisnaam 'Halsberch' is. Het huis wordt al vermeld vanaf 1298. Het is met zekerheid een wijnhuis/herberg vanaf het derde kwart van de 14de eeuw tot en met 1470. In 1470 komt het in eigendom van Arthur van Malderen, een dokter. Op dat moment verandert de naam van Halsberch naar 'Olifant'.

De archeologische resten kunnen mogelijk toegeschreven worden aan een bijgebouw van een wijnhuis/herberg. Ook de aangetroffen stookring past in dit kader.

- 2) De ruimte ten zuidoosten van het gebouw wordt middels een bakstenen muur afgeschermd, dit lijkt tuinzone te zijn. De datering van de muur is onbekend, maar hij is jonger dan de oostgevel en ouder dan de vloer die nadien gelegd wordt. De muur heeft een tegenhanger in het noordwesten.
- 3) Er werden twee nieuwe zijgevels gebouwd in baksteen, met in de noordelijke zijgevel een haard. Er wordt een vloer gelegd uit rode tegels van 18x18cm, gelegd in een halfsteens verband met een lichtgele kalkmortel. Deze vloer wordt ook gelegd in de voormalige tuinzone in het zuidoosten, hieruit kan men afleiden dat deze zone als binnenruimte in gebruik genomen wordt. Er werd aldus een tweede kamer gecreëerd. Tegen een van de muren aan werd daar bovendien een ondergrondse constructie gemetseld, een bakstenen putje met een vloer uit zandsteen en tegels. Het putje lijkt gelijktijdig in gebruik te zijn met de vloer. Mogelijk gaat het om een soort voorraadruimte? We plaatsen deze vloeren en bijhorende constructies voorzichtig in de 16de of 17de eeuw.

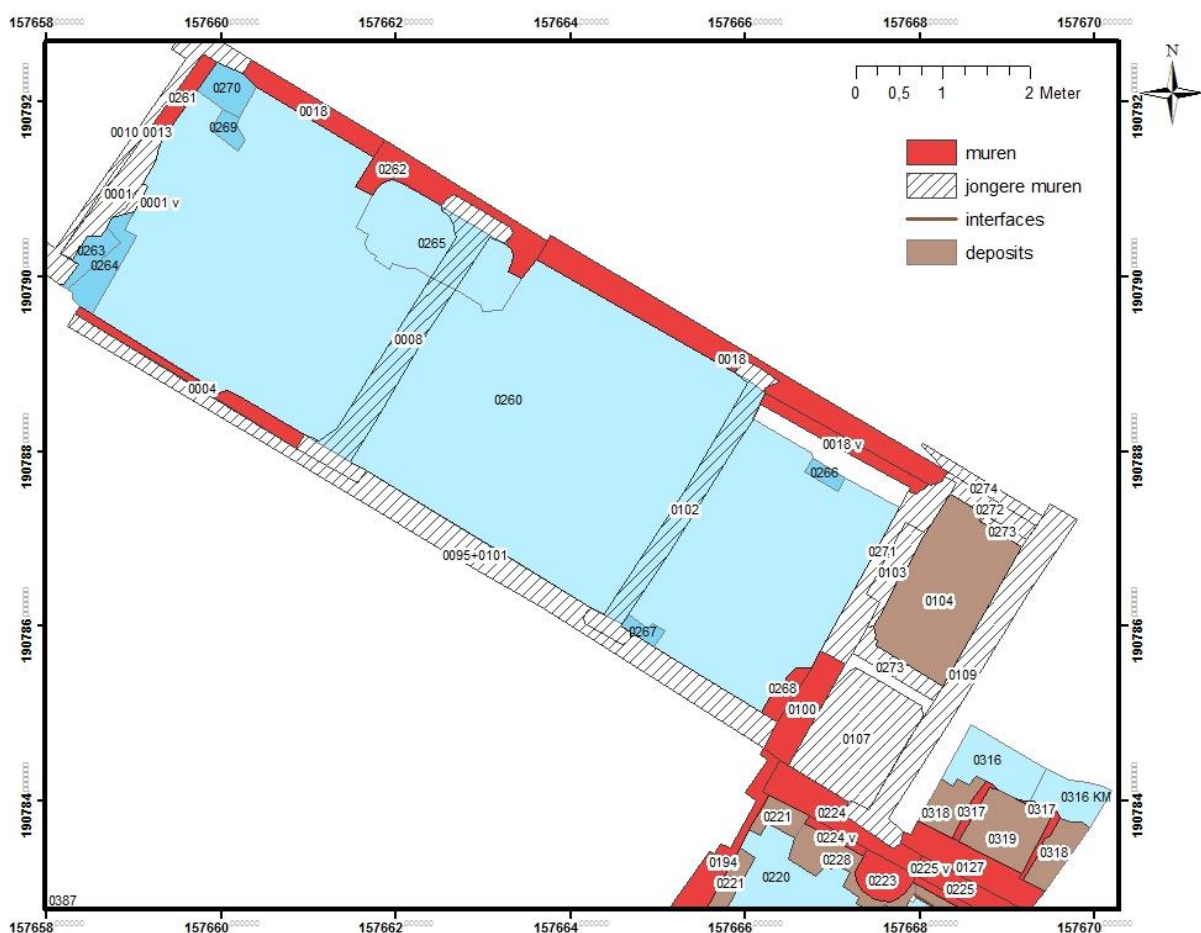

Fig. 3.174: Zone C fase 3

In het begin van de 16de eeuw blijft het huis in eigendom van de familie van Malderen. In 1519 wordt het verkocht aan Aerd de Coster, uitsnijder (een kleinhandelaar in laken). De huisnaam verandert naar de 'Gulden Poorte'. Zijn kinderen blijven vermoedelijk eigenaar blijven maar het pand wordt mogelijk verhuurd (nog onduidelijk). In een bron van 1469 is er sprake van een 'winkel, voerkueken, comptoirken, neercamer en middelhuijse'. Dit 'middelhuis' wordt gesitueerd tegenover de waterput

van het huis 'Drie Coppes' (zone B). Vanaf 1574 is het huis in eigendom van Hendrick van der Zijpe, lakenkoopman. Uit de 17de eeuw zijn een aantal eigenaars en huurders bekend, echter zonder kennis van hun functie.

Mogelijk kunnen de hierboven besproken veranderingen toegeschreven worden aan de familie de Coster, maar helemaal zeker is dit niet gezien de ruime datering van de archeologische sporen.

- 4) Er werd een kelder gebouwd net buiten de op te graven zone ten noordwesten van de bestaande kamer. Voor de aanleg van de keldertrap wordt de rode tegelvloer beschadigd en deze wordt hersteld. Op verschillende plaatsen zijn herstellingen aan de vloer zichtbaar, vaak in een mix van rode en zwarte tegels.

Op basis van de stratigrafische gegevens kunnen we de kelder situeren tussen de rode tegelvloer (16de eeuw of 17de eeuw) en de volgende fase (nieuwe vloer en achtergevel uit de 18de eeuw).

In 1519 wordt het verkocht aan Aerd de Coster, uitsnijder (een kleinhandelaar in laken). De huisnaam verandert naar de 'Gulden Poorte'. Zijn kinderen blijven vermoedelijk eigenaar blijven maar het pand wordt mogelijk verhuurd (nog onduidelijk). Vanaf 1574 is het huis in eigendom van Hendrick van der Zijpe, lakenkoopman. Uit de 17de eeuw zijn een aantal eigenaars en huurders bekend, echter zonder kennis van hun functie. Dit geldt ook voor de 18de eeuw, tot in 1796.

Gezien de ruime archeologische datering is het onmogelijk om de bouw van de kelder toe te schrijven aan een bepaalde eigenaar of huurder.

- 5) Er werd een nieuwe achtergevel gemetseld in het noordwesten, die de keldertrap afsloot. De toegang tot de kelder moet op dat moment elders geplaatst zijn. Er werd tevens een nieuwe vloer gelegd in het huis, bestaande uit zwarte en rode tegels van 14x14cm in een steeds dambord patroon, met een lichtgele kalkmortel. Ook in de ruimte in het zuidoosten werd een dergelijke vloer gelegd. In de zuidoostelijke kamer wordt een rechthoekige beerput aangelegd. Bij de beerput hoort een stortkoker. Deze werd gemetseld met leem en bestond uit een mix van zandsteen en baksteen. De stortkoker had een insteek die opgevuld werd met geel lemig zand, deze gaf uit op het stortgat van de beerput. In een latere fase werd de stortkoker aangepast met cement (0108) voor een rioleringsbuis. In de beerput was geen originele vulling meer aanwezig.

Vermoedelijk kunnen we de aanleg van de nieuwe vloer (0011-0124), nieuwe achtergevel en de langwerpige beerput dateren rond 1750-1800.

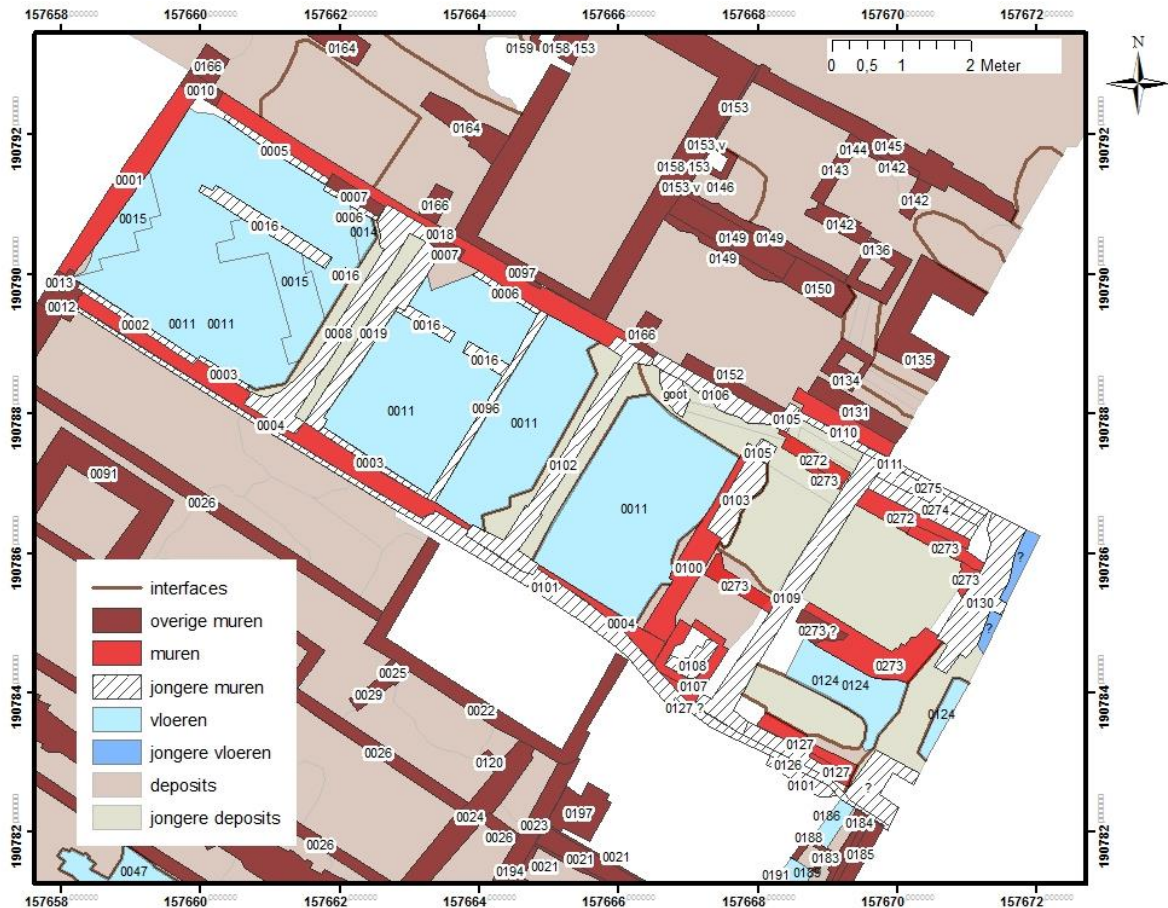

Fig. 3.175: Zone C fase 5

Uit de 18de eeuw zijn een aantal namen van eigenaars en huurders bekend, echter zonder kennis van hun functie. In 1796 komt het huis in eigendom van de familie Van der Elst, een familie van drukkers.

Het is niet mogelijk om de aanpassingen aan het huis en de aanleg van de beerput toe te schrijven aan een bepaalde eigenaar of huurder.

- 6) In het noordwesten worden er aanpassingen aangebracht aan de binneninrichting van de kamer. Mogelijk wordt de haard op dit moment dichtgemetseld. Langsheen de twee zijgevels wordt een halfsteens muurtje gebouwd en een dwarse binnenmuur. De ruimte die zo gecreëerd werd, werd nogmaals opgedeeld door muur 0016. In de zuidoostelijke kamer worden eveneens een aantal aanpassingen aangebracht. Zo wordt het gewelf van de beerput her-opgemetseld. De stortkoker wordt aangepast in functie van een rioleringsbuis die uitgeeft op de beerput. Vermoedelijk kunnen we deze aanpassingen ten vroegste dateren in de tweede helft van de 18de eeuw of eerder nog de 19de eeuw.

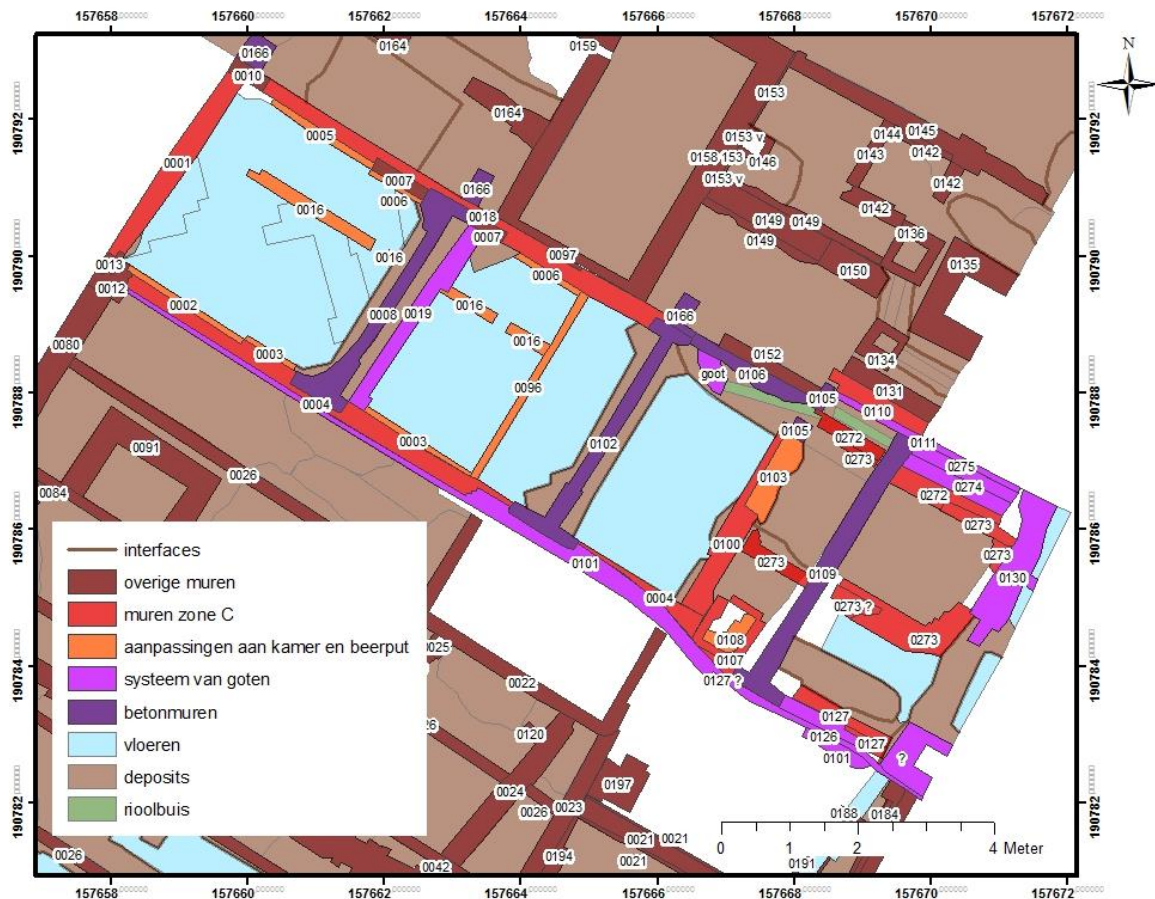

Fig. 3.176: Zone C fase 6

In 1796 komt het huis in eigendom van de familie Van der Elst, een familie van drukkers, waarvan een lid in 1846 huwt met een lid van de familie Van Velsen. Het huis blijft in de loop van de 19de eeuw in eigendom van de familie Van Velsen. Zij nemen in 1889 de achtererven van de aanpalende huizen (zones A en B) over. In 1936 vestigt de familie Windels er de 'Mechelse drukkerijen'.

Mogelijk kunnen we de veranderingen op het erf en de kleine muurtjes toeschrijven aan de drukkerij die de familie Velsen er opricht na 1889, aangezien zij aansluiten op het grotere grondplan van de drukkerij (zie zones A en B).

- 7) De reeds bestaande muren worden opgegeven, inclusief de langwerpige beerput, het gewelf wordt ingeslagen en de beerput gevuld met puin. Vermoedelijk wordt op hetzelfde moment een systeem van goten en rioleringsbuizen (0112) aangelegd, die niet meer in verbinding staan met de beerput. Bij deze fase horen de betonbalken (van een loods?) en een aantal muren die met cement gemetseld werden. Deze worden in het magenta en donkerpaars weergegeven op het overzichtsplan hierboven. Gezien het gebruik van cement, de steengoed rioleringsbuis en de betonbalken, vinden deze veranderingen plaats in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw en de 20ste eeuw.

Het huis blijft in de loop van de 19de eeuw in eigendom van de familie Van Velsen. In 1936 vestigt de familie Windels er de 'Mechelse drukkerijen'.

De archeologische sporen zijn vermoedelijk toe te schrijven aan de familie Windels.

het einde van de 19de eeuw. De opvulling van putje 0583 kan niet voor 1850 gebeurd zijn. De tweede opvullingslaag dateert uit het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw.

In 1796 en begin 19de eeuw zijn er nog meldingen van kramers en een schilder. Vanaf 1830 is het bewoond door de familie Dierickx-Beke, een familie van boekhandelaars en drukkers (vanaf 1858, wanneer de zonen van Henri Dierickx de zaak overnemen). Na de Eerste Wereldoorlog, in 1924, is het aanpalende perceel (zone E) reeds samengevoegd met het hier besproken perceel. Hier is de 'Boekhandel H. Dierickx-Beke' gevestigd, vermoedelijk is de drukkerij niet meer actief.

De kans bestaat dat de hierboven besproken sporen toegeschreven kunnen worden aan de familie Beke-Dierickx, de aanleg van deze sporen kan ook ouder zijn. Wat de opvulling van de putjes betreft, kunnen we vrij zeker zijn dat zij opgevuld werden door deze familie, ten tijde van de drukkerij.

- 3) De meeste sporen werden afgedekt met een laag zwarte tuingrond. Deze laag kan volgens de vondsten en de stratigrafie ten vroegste in de 19de eeuw gesitueerd worden. In deze laag bevonden zich lettersets uit de periode 1700-1850.

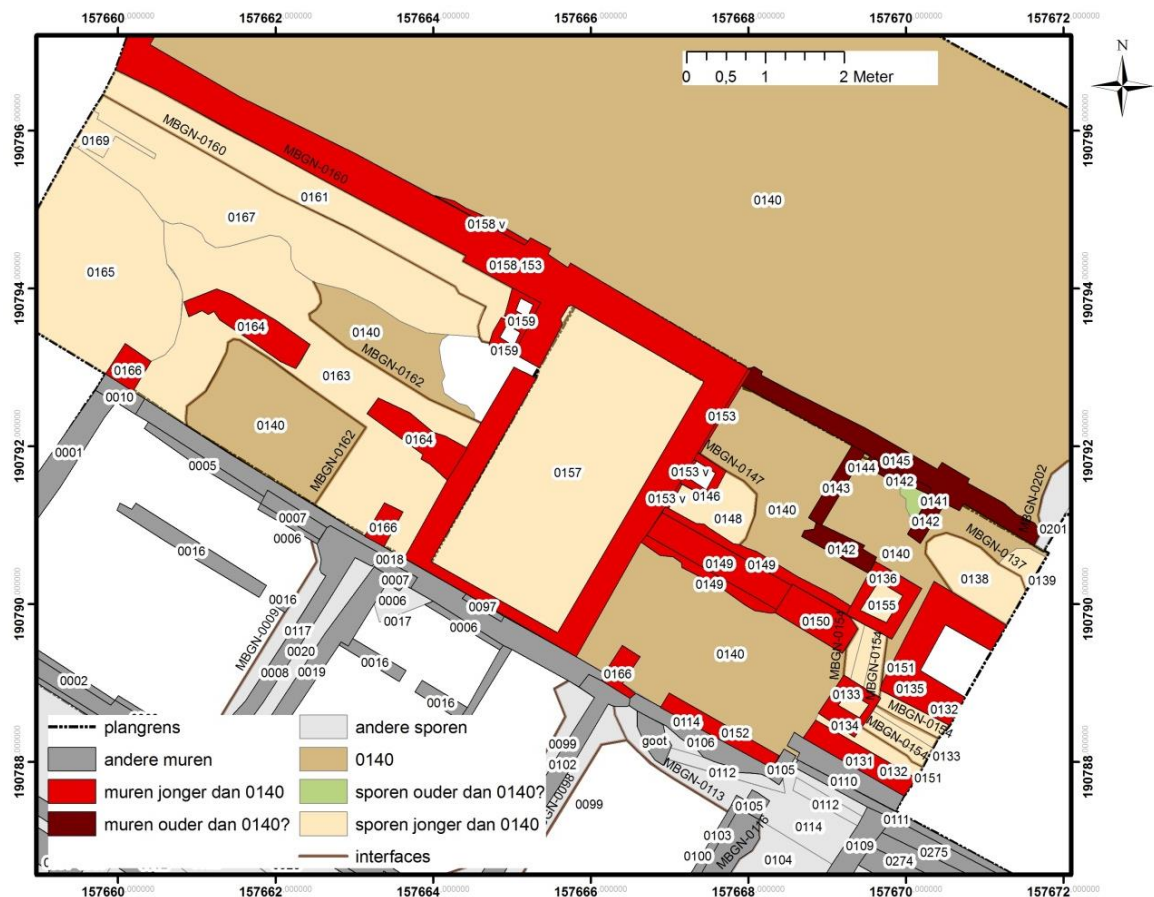

Fig. 3.178: Zone D fase 3

In 1796 en begin 19de eeuw zijn er nog meldingen van kramers en een schilder. Vanaf 1830 is het huis bewoond door de familie Dierickx-Beke, een familie van boekhandelaars en drukkers (vanaf 1858, wanneer de zonen van Henri Dierickx de zaak overnemen). Na de Eerste Wereldoorlog, in 1924, is het aanpalende perceel (zone E) reeds samengevoegd met het hier besproken perceel. Hier is de 'Boekhandel H. Dierickx-Beke' gevestigd, vermoedelijk is de drukkerij niet meer actief.

Laag 0140 is ook aanwezig op het aanpalende perceel (zone E), beide erven zijn in ieder geval in 1924 reeds samengevoegd door de familie Dierickx-Beke. Aangezien beide huizen samen na de Eerste Wereldoorlog een boekhandel vormen, en de drukkerij vermoedelijk niet meer actief is, is het aannemelijk dat het achtererf omgevormd wordt tot een tuin. We interpreteren laag 0140 als gevormd na de Eerste Wereldoorlog.

- 4) Een aantal muren is jonger of gelijktijdig met deze laag tuingrond. Het gaat om een kelder, rioleringsputjes en goten, vaak met cement gemetseld. Ook enkele grondlagen zijn jonger dan deze tuingrond. Deze sporen kunnen we dateren in de 19de of 20ste eeuw.

In 1796 en begin 19de eeuw zijn er nog meldingen van kramers en een schilder. Vanaf 1830 is het bewoond door de familie Dierickx-Beke, een familie van boekhandelaars en drukkers (vanaf 1858). Na de Eerste Wereldoorlog, in 1924, nemen zij het perceel ernaast (zone D) ook in gebruik. Hier is de 'Boekhandel H. Dierickx-Beke' gevestigd.

Laag 0140 is ook aanwezig op het aanpalende perceel (zone E), beide erven zijn in ieder geval in 1924 reeds samengevoegd door de familie Dierickx-Beke. Aangezien beide huizen samen na de Eerste Wereldoorlog een boekhandel vormen, en de drukkerij vermoedelijk niet meer actief is, is het aannemelijk dat het achtererf omgevormd wordt tot een tuin, met eventueel enkele bijgebouwen. We interpreteren laag 0140 en de jongste archeologische resten als gevormd na de Eerste Wereldoorlog.

Zone E

- 1) Een aantal sporen kunnen we enkel plaatsen voor het begin van de 19de eeuw. Een meer precieze datering is onmogelijk. Het gaat om een mogelijke perceelsmuur en het gewelf van een beerput (De bovenzijde van het gewelf werd bij sloop van de loods voorafgaand aan de opgraving ingedrukt door de graafmachine en opgevuld in functie van stabiliteit. Aangezien er niet dieper gegraven werd, is het onduidelijk of deze beerput verder in goede bewaringstoestand was en of er nog beervulling aanwezig was). Voor de rest is er tuingrond aanwezig op het erf.

Fig. 3.179: Zone E fase 1

Het historisch onderzoek wijst uit dat dit het huis 'Henegouwen' is. Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw wordt het vermeld als een wijnhuis/herberg. Dit lijkt zo te blijven tot ca. 1475. In 1504 gaat het over in handen van een apotheker, die de huisnaam aanpast naar 'Gulden Mortier'. In 1574 wordt er een zijdenlakenkoper in vermeld. In de loop van de 17de eeuw is er een melding van ververs, in de eerste helft van de 18de eeuw is het bewoond door een kramer.

De archeologische resten kunnen niet toegeschreven worden aan een bepaalde eigenaar of huurder.

- 2) Van een aantal kunnen we stellen dat ze in ieder geval jonger zijn dan de 18de eeuw of eventueel de 19de eeuw (jonger dan laag 0533, zie fig. 3.179). Het gaat hier om verschillende kuilen, een goot en een gemetselde bakstenen beerput. Voor de rest is er tuingrond aanwezig op het erf (laag 0533). De opvulling van de beerput kan ten vroegste in de 19de eeuw hebben plaatsgevonden.

Vanaf het einde van de 18de eeuw volgen kruideniers, tabakshandelaren en drogisterijen elkaar op. Ten laatste vanaf 1924 maakt het deel uit van de boekhandel Dierickx-Beke. Het is onduidelijk of de familie dit achtererf al eerder in bezit had of niet.

De archeologische resten kunnen niet toegeschreven worden aan een bepaalde eigenaar of huurder. De aanwezigheid van laag 0533 in zowel zone D als zone E, doet vermoeden dat de percelen voorafgaand aan 1924 eenzelfde eigenaar hadden, maar dit wordt niet bevestigd door de historische gegevens. Laag 0533 kan gedateerd worden in de 18de eeuw, mogelijk nog in de 19de eeuw.

- 3) De sporen worden afgedekt door laag 0140, een laag zwarte tuingrond. Er worden nog een aantal kleinere kuiltjes doorheen gegraven. Laag 0140 kan volgens de vondsten en de stratigrafie ten vroegste in de 19de eeuw gesitueerd worden. De jongere sporen zijn bijgevolg 19de -eeuws of 20ste -eeuws.

Fig. 3.180: Zone E fase 3

Vanaf het einde van de 18de eeuw volgen kruideniers, tabakshandelaren en drogisterijen elkaar op. Ten laatste vanaf 1924 maakt het deel uit van de boekhandel Dierickx-Beke.

Laag 0140 is ook aanwezig op het aanpalende perceel (zone D), beide erven zijn in ieder geval in 1924 reeds samengevoegd door de familie Dierickx-Beke. Aangezien beide huizen samen na de Eerste Wereldoorlog een boekhandel vormen, en er vermoedelijk geen drukkerij meer gevestigd is, is het aannemelijk dat het achtererf omgevormd wordt tot een tuin, met eventueel enkele bijgebouwen. We interpreteren laag 0140 als gevormd na de Eerste Wereldoorlog.

4 Synthese

Historisch

Het onderzoeksgebied is gelegen in een bouwblok dat al gevormd was in de 13de eeuw aangezien dat alle straten eromheen reeds vermeld worden in die periode: Nauwstraat 1252, Steenweg 1275 en Begijnenstraat 1275. Het bouwblok bestaat uit smalle repelvormige percelen.

De Steenweg leidde naar de Grootbrug die zeker al bestond in 1211 en was wellicht de oudste verharde straat van Mechelen. Parallel aan de Steenweg liep de Vliet van Mechelen, waarvan de aanwezigheid kan aangetoond worden sinds 1249. De Grootbrug vormde een flessenhals voor het verkeer over land dat door Mechelen passeerde in oost-west richting. Dit maakte van de Steenweg een bijzonder geschikte locatie om handel te drijven. In de 13de eeuw kwam er langs de Steenweg dan ook een uitgebreide commerciële en administratieve infrastructuur tot stand: een Wissel 1255, Vleeshuis 1249-1254, Schepenhuis 1288, Visbrug 1270 later Vismarkt genaamd en een Lakenhalle in 1298. Bebouwing met huizen langs de Steenweg kan aangetoond worden vanaf 1249. De functie van de huizen langsheen de Steenweg doorheen de eeuwen is steeds een handelsfunctie geweest, maar er is wel een evolutie in grote lijnen vast te stellen.

Uit de literatuur over Brugge is bekend dat de herbergen een zeer belangrijke rol speelden in de middeleeuwse handel, niet alleen door het verschaffen van onderdak aan de reizende handelaar, zijn rijdier en handelswaar maar ook door het aanbieden van allerlei extra diensten. Behalve het optionele aanbod van voedsel en drank, vervulden de waarden van de herbergen een belangrijke rol door de vreemde kooplieden te informeren over de lokale handelsproducten en wetgeving daarrond. De waard bracht de handelaar in contact met de lokale producenten en wisselaars. In geval dat de vreemde handelaar waren kocht op krediet, bracht de waard hem in contact met een lokale makelaar en kon hij zelfs zelf geld lenen aan zijn gast. Bij afwezigheid van de koopman droeg de waard zorg voor de koopwaar die de koopman onder zijn hoede had gesteld. Het is bekend dat vreemde kooplui in verschillende steden een vaste waard hadden, wat wijst op een echte vertrouwensband.

Op basis van ordonnanties met betrekking tot de productie en verkoop van wollen lakens, het belangrijkste exportproduct van Mechelen in de middeleeuwen, blijkt dat de Mechelse waarden een gelijkaardige rol hadden als hun Brugse collega's. Een groot verschil met Brugge is dat in Mechelen de makelaars nooit een formele beroepsorganisatie hebben gekend. Hoewel de waarden vaak ter sprake komen in stedelijke ordonnanties is het moeilijk om ze te identificeren. Expliciete vermeldingen van waarden zijn afwezig en expliciete vermeldingen van herbergen uiterst zeldzaam. Uit het best gedocumenteerde voorbeeld van een Mechelse herberg, de Arend op de Grote Markt, blijkt een grote overeenkomst met de Brugse tegenhangers. De eigenaars van herberg de Arend behoorden tot de maatschappelijke bovenlaag en waren actief in de lakenhandel. Nieuwe archiefgegevens tonen aan dat er in de Arend ook wijn verkocht werd en dat er dus mogelijk overlappingsen zijn tussen herbergen en wijntavernen.

De verkoop van wijn te Mechelen was volgens het stadscharter van 1301 een privilege van de Mechelse poorters. De verkoop van wijn in détail was onderworpen aan een accijnsheffing die een zeer belangrijke bron van inkomsten was voor de stad, wat wijst op een behoorlijk grote consumptie van wijn. Het is twijfelachtig dat dit grote wijnverbruik uitsluitend gebeurde door de maatschappelijke bovenlaag. Wel wordt aangenomen dat de aanwezigheid van veel vreemde handelaars de verkoop van wijn de hoogte in stuwt. In de post-middeleeuwse periode is het wijnverbruik in Vlaanderen fel gedaald, wat wellicht heeft bijgedragen aan het beeld van wijn als elitedrank in de historiografie. De lokaal geproduceerde wijnen waren een stuk goedkoper dan de

importwijnen en werden waarschijnlijk door verschillende bevolkingslagen geconsumeerd. Er werd door het stadsbestuur wel een standsverschil gecreëerd tussen de tappers van bier en de tappers van wijn. In een ordonnantie van 1345 werd het aan de biertappers verboden zich voortaan nog met de lakennijverheid bezig te houden. Aan de wijntappers werd een dergelijk verbod niet opgelegd.

De opgegraven site bevindt zich op de achtererven van huizen die gelegen zijn aan de Steenweg. Het historisch onderzoeksgebied bestaat uit een rij van zeven huizen. Van links naar rechts stonden deze huizen aanvankelijk bekend als: Caelberg, Gulden Kop, Halsberg, Zwarte Haan, Henegouwen, Os en Paradijs. Tussen het huis Os en het huis Paradijs bevond zich een vliet die enkel in de eerste helft van de 14de eeuw vermeldt wordt. Nadien werd ze wellicht overweld en vormden de zeven huizen een aaneengesloten gevelrij. In de 14de eeuw waren zes van de zeven huizen wijntavernen. In de stadsrekeningen uit deze periode wordt veelvuldig vermeld dat men er wijn ging kopen die gedronken werd in het nabijgelegen Schepenhuis. De concentratie aan wijnhuizen in het onderzoeksgebied houdt wellicht verband met de intense handelsactiviteiten in de directe omgeving. Enkel het huis Paradijs, dat in de 14de eeuw nog geen naam had, had een andere functie, namelijk een bakkerij. De naam van het huis Guldenkop verwees uitdrukkelijk naar luxedrinkgerei, wellicht een vergulde zilveren beker. Het is mogelijk dat een aantal van deze wijntavernen ook de functie van herberg hadden, met andere woorden dat ze ook onderdak boden aan reizigers. Met name de huizen die achteraan toegankelijk waren via de Begijnenstraat zijn daarbij de beste kanshebbers, al wordt geen enkele van deze wijntavernen expliciet herberg genoemd.

Aanwijzingen voor wijnbouw in de regio gaan terug tot 1246 en in de directe omgeving van de stad tot 1302. In Mechelen werd ook Brabantse wijn uit Leuven en Aarschot verkocht, maar er bestaan geen aanwijzingen dat deze wijn op het Schepenhuis werd gedronken of door het stadsbestuur werd geschonken aan personen waarmee men een goede relatie wilden opbouwen. Begin 14de eeuw wordt er nog geregeld mede gedronken op het Schepenhuis. Deze wijn bereid uit honing werd mogelijk te Mechelen zelf geproduceerd. Nadien verdwijnt de mede als presentwijn. In de 13de eeuw was de in Mechelen gevestigde commanderie van Pitsenburg, die bestuurd werd vanuit Koblenz, al een belangrijk importeur van wijn uit de valleien van de Moezel en Rijn. Deze wijn stond bekend als Rijnwijn en werd rond 1300 door enkele Mechelaars al geëxporteerd naar het Engelse koninklijke hof. Rijnwijn wordt zeer vaak vermeld in de stadsrekeningen van de 14de en 15de eeuw. Import van wijn uit Frankrijk vanuit de haven van La Rochelle wordt vermeld in 1312 en vanuit het meer noordelijk gelegen Rouen in 1389-1410. Het gaat daarbij om losse vermeldingen waarvan het belang niet kan worden ingeschat. Uit de streek van Auxerre werd in 1389-1390 wijn over land naar Mechelen gevoerd. Er is niets bekend over de frequentie van deze transporten. Wijn uit Beaune, de typische rode bourgogne gemaakt van de druivensoort 'Pinot Noir', wordt in 1379 voor het eerste te Mechelen vermeld. Het was een prestigewijn die door de Bourgondische hertogen actief werd gepromoot. De frequentie waarmee het stadsbestuur deze wijn presenteerde aan haar gasten, waaronder de Bourgondische hertogen zelf, nam heel snel toe. Uit het Middellandse Zeegebied is de garnaatwijn afkomstig die te Mechelen gedronken werd in de tweede helft van de 14de eeuw. De eerste wijn van Griekse oorsprong die in Mechelen gedronken werd is malvezij, die in 1386 voor het eerst vermeld wordt en vooral in de 15de eeuw populair was. De twee andere wijnen van Griekse oorsprong, muskaatwijn en Romenij, worden respectievelijk in 1433 en 1441 voor het eerst in Mechelen vermeld. De meeste van deze wijnen worden al vroeger vermeld te Brugge, wat niet verwonderlijk is gezien het enorme belang van de Brugse haven. Aangezien er rechtstreekse handel was in wijn tussen Brugge en Mechelen mag worden aangenomen dat de meeste van de wijnen die in Brugge ontscheept werden vrij snel nadien ook in Mechelen op de markt kwamen. Zeker de wijn uit Poitou is in de Mechelse bronnen waarschijnlijk ondervetegenwoordigd.

Van verschillende huizen in het onderzoeksgebied is bekend welke soort wijn er werd verkocht. Er lijkt een zekere specialisatie te bestaan, want in de 14de eeuwse stadsrekeningen werd vaak vermeld dat men (witte) Rijnwijn ging kopen in de ene herberg en (rode) wijn uit Beaune in een

andere. Vanaf het midden van de 14de eeuw worden aankopen van wijn regelmatig gecombineerd met de aankoop van kruiden. In dezelfde periode worden ook de eerste expliciete vermeldingen van kruidenwijn vermeld, te beginnen met lotte vanaf 1346, gevold door galant in 1379 en tenslotte hipocras vanaf 1386. In de 15de eeuw werd vaak malvezij gebruikt om kruidenwijn te maken. Zowel de kruiden als de kruidenwijn en de malvezij werden door het stadsbestuur aangekocht bij kruideniers en apothekers. De apothekers verkochten voor een stuk dezelfde producten als de kruideniers, maar onderscheidden zich van hen doordat ze ook medicijnen bereidden. In het onderzoeksgebied waren verschillende kruideniers en apothekers gevestigd. In drie huizen wisselden kruideniers en apothekers mekaar af, namelijk in de Gulden Kop, Henegouwen en het Paradijs. De naamsverandering van Henegouwen in Gulden Mortier werd doorgevoerd door een apotheker. In deze drie huizen waren drie apothekers actief in de 15de eeuw en drie in de 16de eeuw, wat een opmerkelijke concentratie is.

Vanaf de 15de eeuw kunnen ook een aantal kramers worden geïdentificeerd als bewoner of eigenaar van de huizen in het onderzoeksgebied. Deze trend zet zich door tot in de 18de eeuw. De kramers verkochten vijf soorten producten: textiel, sierraden, accessoires, benodigdheden voor handwerk en schrijfgerei. De beste hedendaagse parallel voor het gamma aan producten dat verkocht werd door de kramers is een Veritas-winkel. Aanvankelijk maakten verschillende groepen producenten van deze handelswaar, zoals hoedenmakers en speldenmakers, deel uit van het kramersambacht. In de 15de eeuw splitsten de eerste groepen zich af van de kramers om een zelfstandige organisatie te vormen. Het kramersambacht evolueerde tot een louter commerciële groep. Als ambacht stonden de kramers meer open voor de opname van buitenstaanders dan de andere ambachten. In 1796 waren 45% van de kramers migranten terwijl dit voor de globale volwassen bevolking van Mechelen slechts 30% was. Deze tendens was mogelijk al heel oud, want de twee 15de eeuwse kramers in het onderzoeksgebied waren beiden gekochte poorters van Mechelen.

In de 18de eeuw verkochten de kramers ook boeken. De centrale overheid probeerde deze verkoop te reguleren door het verlenen van octrooien. Na verloop van tijd brachten de kramers toch weer een ongebreidelde stroom aan drukwerk aan de man, wat leidde tot protest van de officiële boekenverkoper en stadsdrukker. Tussen de late 18de eeuw en het midden van de 20ste eeuw waren verschillende familiebedrijven van drukkers actief in het onderzoeksgebied. Vaak combineerden ze hun drukkersactiviteit met de verkoop van boeken. Twee onder hen, Hanicq en Van der Elst domineerden de eerste helft van de 19de eeuw de Mechelse drukkerswereld. Boekdrukker en boekverkoper Pierre Joseph Hanicq woonde tussen ca. 1789 en 1790 in het Wapen van Spanje. Zijn drukkerij bevond zich rond 1828 in de Begijnenstraat achter het Wapen van Spanje. Hoelang de drukkerij daar reeds gevestigd was is niet bekend. In 1830 vestigde Jeanne Beke zich in het Wapen van Spanje als boekverkoopster. Na haar huwelijk met Henri Diericx stond het bedrijf bekend onder de naam Dierickx-Beke. Na de dood van haar man breidde zij samen met haar zonen in 1858 het bedrijf uit met een drukkerij. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het bedrijf verwoest in de bombardementen, maar na de wederopbouw werd de boekhandel verdergezet tot in 1953. Boekdrukker en boekverkoper Frans-Jozef Van der Elst woonde zeker in 1796 en mogelijk al in 1788 in het huis naast het Wapen van Spanje, dat bekend stond als de Gulden Poort. Na zijn dood wordt de zaak verdergezet door zijn weduwe tot in 1822 en vervolgens door zijn schoonzoon Adriaan Van Velsen. De zoon van Adriaan, Emile Isidore Van Velsen zet het bedrijf voort tot aan zijn dood in 1877. De jongere broer van Emile, Raymond Van Velsen zet het bedrijf verder tot aan zijn dood in 1913. In 1889 had de weduwe van Adriaan, Valentine de Bock, het aangrenzende pand aangekocht dat bekend stond als het Brandijzer. Bij de wederopbouw werden de twee panden Gulden Poort en Brandijzer samengevoegd. Tussen 1936 en 1978 was op deze locatie een andere drukkerij gevestigd, namelijk de Mechelse Drukkerijen. In 2012 werd de voormalige drukkerij opgekocht door de Stad Mechelen om de bouw van een podiumzaal mogelijk te maken. Het archeologisch onderzoek dat voorafging aan de bouw van deze podiumzaal vormt de aanleiding tot dit rapport.

Archeologisch

Op weinig sites is het zo moeilijk gebleken om de uitzonderlijk rijke gegevens uit de historische bronnen te verbinden met de archeologische resten. De onderzochte zone betrof de achtererven van de huizen Caelberg, Gulden Cop, Halsberch, Zwarte Haan en Henegouwen.

De oudste archeologische resten konden niet onderzocht worden omwille van het wetgevend kader dat stelt dat enkel tot op de diepte van de geplande verstoring opgegraven mag worden. Hierdoor bleef de ganse 13de en 14de eeuw onaangeroerd tijdens de opgraving. Vermoedelijk werden deze goed bewaarde archeologische resten naderhand alsnog verstoord door de voorbereiding van de nieuwbouw ('ontmuring'). Dit is bijzonder jammer gezien de uitzonderlijke locatie op de oudste en belangrijkste handelsas van Mechelen.

Dat dit een toplocatie was, uit zich voornamelijk in de zeer dense bebouwing. Hoewel de opgraving zich op de achtererven situeerde, kon vastgesteld worden dat zelfs op 40 meter van de rooilijn van de IJzerenleen alle ruimte benut werd.

Uit de 14de eeuw is slechts één muur in Vlaams verband gekend, de mogelijk bijhorende vloerlagen bevonden zich onder de verstoringsdiepte en werden niet opgegraven.

De 15de eeuw kon wel onderzocht worden. Een aantal achtererven bleek bebouwd te zijn. Vooral zone C (huis 'Halsberch') is hier het vermelden waard. Hier bevond zich een bakstenen gebouw met lemen vloeren, waarbij ook een gedeelte van de binneninrichting onderzocht kon worden. Uit een afbraakspoor binnenin het gebouw werd een stookring in aardewerk aangetroffen, mogelijk behorend tot een brouwersoven. Dit sluit aan bij een identificatie van het gebouw als een bijgebouw van het wijnhuis/herberg.

In de 16de en 17de eeuw werd er veel verbouwd aan de achterhuizen. Gezien de vaak vrij ruime datering van de archeologische resten, en de snelle wisselingen van de eigenaars/huurders van de commerciële panden aan de IJzerenleen, is het echter moeilijk om deze verbouwingen aan bepaalde beroepsgroepen toe te schrijven. Een aantal constructies uit deze periode (en de voorgaande), bestaande uit een U-vorm in baksteen, blijven moeilijk te interpreteren. In één geval werd er beer aangetroffen onderaan, maar dit betreft mogelijk een secundair gebruik.

Bijzondere vondsten uit deze periode zijn de scherven Iberisch aardewerk die in sommige contexten aangetroffen werden, en een set van 26 potten van onbekend type en onbekende herkomst die mogelijk uit deze periode stammen. Een aantal van deze cilindrische potten dragen ingekraste turfstreepjes op de schouder. Op een van de potten konden zelfs ingekraste letters herkend worden (mogelijk jiddisch maar onzekere identificatie). De datering van deze potten blijft problematisch gezien het ontbreken van enige parallel.

Verder wijzen ook een bijzonder mooi verguld mesheft met een afbeelding van een luitspelende dame uit het begin van de 16de eeuw, en een schrijfstift van verzilverd messing (14de-16de eeuw) in de richting van een welstellende populatie. Beide vondsten werden teruggevonden op het achtererf van huis de 'Gulden Cop'.

Uit het dierlijk bot uit contexten uit de 12de-16de eeuw en de contexten op de overgang van de late middeleeuwen naar de nieuwe tijd, blijkt dat schapen en vooral runderen de voornaamste vleesleveranciers waren, gevolgd door varken. Ook konijn werd gegeten. Er werden echter ook opvallend veel resten van wilde dieren aangetroffen. Dit jachtwild vormden slechts een beperkte aanvulling op het gewone dieet, maar de sociale betekenis ervan is wel belangrijk. Het was een manier voor de aristocratie om zich te onderscheiden van het gewone volk en voor de gegoede burger een manier om zicht te spiegelen aan oude adel. Verschillende resten van wilde vogels

toonden dan ook aan dat de bewoners van de site gedurende een bepaalde periode over een zekere koopkracht en/of status beschikten. Resten van haas, patrijs, Kievit, blauwe reiger, de wilde eendachtigen en de verschillende kleine steltlopers wijzen in die richting. Ook de steur, een fragment van een bruinvis, het edelhert en de houtsnip passen binnen datzelfde kader.

Tijdens de 18de en vroege 19de eeuw worden er een aantal kelders toegevoegd aan de achterhuizen. Aan het begin van de 19de eeuw worden er nog belangrijke aanpassingen doorgevoerd aan de achterhuizen, met onder andere nieuw aangelegde vloeren. Deze lijken echter niet lang bestaan te hebben.

De tweede helft van de 19de eeuw brengt ingrijpende veranderingen met zich mee: de achtererven van zones A, B en C worden samengevoegd en er wordt een drukkerij ingericht. De archeologische resten van deze drukkerij zijn mogelijk toe te schrijven aan de familie Van Velsen. Later wordt deze drukkerij overgenomen door de familie Windels. Opvallende vondsten op deze percelen zijn letters van een drukpers, te dateren in de periode 1700-1850. Ook in zone D wordt in de tweede helft van de 19de eeuw een drukkerij gevestigd, al is dit archeologisch minder aantoonbaar. Na de Eerste Wereldoorlog wordt zone E samengevoegd met zone D en strekt zich over beide erven tuingrond uit, waarin ook letters van een drukpers aangetroffen werden. Op beide erven is dan echter enkel een boekhandel gevestigd.

Het archeologisch onderzoek bevestigt eerder onderzoek op de aanpalende percelen: dat van zeer dichte bebouwing die zeker teruggaat tot de late middeleeuwen. Niet alleen de dichtheid van de gebouwen, ook de aangetroffen consumptieresten met veel wilde vogels die wijzen op een hoge koopkracht en/of status maakt dat de percelen tussen IJzerenleen en Begijnenstraat een zeer hoog potentieel hebben. Jammer genoeg kon op beide opgravingen dit potentieel maar ten dele gerealiseerd worden doordat de opgraving niet tot op de moederbodem reikte. De uitvoering van de nieuwbouw heeft dit potentieel op beide onderzoeksterreinen onherroepelijk vernietigd.

5 Bibliografie

Anoniem. Description de la Cavalcade.
Malines, Hanicq, 1779, 22 p.

Leen Alberts. Brouwen aan de Eem, Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen.
Leiden, Universiteit Leiden, 2015, 377 p.

P. Behets. Cijnzen op de Koninklijke Domeinen te Mechelen Anno 1530. Rijksarchief Brussel,
Rekenkamer nr. 45605.

Lier, Paul Behets, 2005, s.p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse district, 11)

F.A. Berlemont. Mechelse Kronieken. Van het jaar 1 tot 1945.
Brussel, Cultuur en Beschaving, 1975, 409 p.

F.G.C. Beterams. De Mechelse Schepenbrieven op het Rijksarchief te Antwerpen.
Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 58
(1954), pp. 17-62.

F.G.C. Beterams. Inventaris van het Archief van de Commissie van Openbare onderstand van
Mechelen, I.
Mechelen, Commissie van Openbare Onderstand, 1956, CXI + 590 p.

F.G.C. Beterams. De Mechelse Schepenbrieven op het Rijksarchief te Antwerpen.
Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 62
(1958), pp. 141-183.

S. Bormans, E. Schoolmeesters. Cartulaire de l'Église Saint-Lambert de Liège, I.
Bruxelles, Hayez, 1893, 699 p.

Godfried Croenen. Familie en Macht. De Familie Berthout en de Brabantse Adel.
Leuven, Universitaire Pers, 2003, 474 p.

Godfried Croenen. De oorkonden van de familie Berthout, 1212-1425.
Brussel, Paleis der Academiën, 2006, 579 p.
(Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, in 4°)

Johan Dambruyn. Verzamelinventaris van de nog niet geherinventariseerde archieven van de
Mechelse ambachten (tweede helft 13de eeuw-einde 18de eeuw).
Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 2006, 204 p.
(Studia et Documenta Mechliniensia, IX)

J. David. Geschiedenis van de stad en de heerlijkheid van Mechelen.
Leuven, Vanlinthout, 1854, 550 p.

Chr. De Backer. Bronnen voor de geschiedenis van de farmacie te Zutphen.
Bulletin van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, (1988) 74, pp. 20-31.

Christian De Backer. Apothekers te Mechelen tijdens het Ancien Régime. Lezing tijdens het Congres
te Mechelen op 8 en 9 oktober 2005.

Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux.
Bulletin, 55 (2006) 111, pp. 7-17

F.E. Delafaille. Bijdragen tot opheldering van de Geschiedenis van Mechelen, Deel 1.
Mechelen, H. Dierickx-Beke Zonen, s.d. (1884), 234 p.

N. Deputter. De infirmerieën van de Mechelse begijnen vanaf hun ontstaan tot 1360.
Leuven, KUL, 1987, 298 p.
(onuitgegeven licentiaatsverhandeling)

Jean de Sturler. "Debita mercatorum Brabancie". Documents anglais relatifs aux articles livrés à la
Garde-robe par des négociants brabançons, au paiement tardif de ces fournitures ainsi qu'aux modes
de paiement (1296-1321).
Bulletin de la Commission royale d'Histoire, (1968) 134, pp. 285-356.

P. De Vroede. Mechelsche middelnederlandsche oorkonden van voor 1300.
Ledeberg, Erasmus, 1942, 43 p.
(Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde,
maart 1942)

Roger Dion. Le commerce des vins de Beaune au Moyen Age.
Revue Historique, (1955) 214, p. 209-221,

Renée Doehaerd. Comptes du tonlieu d'Anvers, 1365-1404.
Bruxelles, Palais des Académies, 1947, 319 p.

Doutrepoint, Georges, La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne: Philippe le Hardi, Jean
sans Peur, Philippe le Bon, Charles le Téméraire.
Paris, Champion, 1909, lxxviii + 544 p.
(Bibliothèque du XVe siècle, 8)

Ernst Dragendorff, Ludwig Krause (Herausg.). Das Rostocker Weinbuch von 1382 bis 1391.
Rostock, Adlers Erben, 1908, 139 p.

M..A. Erens. De oorkonden der abdij Tongerlo, II.
Tongerlo, St.-Norbertusdrukkerij, 1950, 489 p.
(Commissie voor geschiedkundige en folkloristische opzoekingen der provincie Antwerpen)

J. A. Fruin. De oudste rechten der stad Dordrecht en van het baljuwschap van Zuidholland, vol. I.
's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1882, 378 p.

Jan Gessler (editie). Het Brugsche Livre des mestiers en zijn navolgingen. Vier aloude
conversatieboekjes om Fransch te leeren.
Brugge, Consortium der Brugsche meesters boekdrukkers, 1931.

L. Gilliodts-van Severen. Inventaire des archives de la ville de Bruges, Section première, Inventaire
des chartes, Première série, Treizième au seizième siècle, Tome Second.
Bruges, Gaillard, 1873, 482 p.

L. Gilliodts-van Severen. Inventaire des archives de la ville de Bruges, Section première, Inventaire
des chartes, Première série, Treizième au seizième siècle, Tome troisième.
Bruges, Gaillard, 1875, 540 p.

L. Gilliodts-van Severen. Inventaire des archives de la ville de Bruges, Section première, Inventaire des chartes, Première série, Treizième au seizième siècle, Tome quatrième. Bruges, Gaillard, 1876, 535 p.

P.J. Goetschalckx. Cartularium der abdij van S.-Michiels te Antwerpen. Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant, 4 (1905), pp. 549-600.

P.J. Goetschalckx. Cartularium der abdij van S. Michiels te Antwerpen. Bijdragen tot de Geschiedenis (bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant), 6 (1907), pp. 280-356.

P.J. Goetschalckx. Oorkondenboek der Witheerenabdij van S.- Michiels te Antwerpen, 1. Van Hoeydonck, Eekeren-Donk, 1909, 325 p.

P.J. Goetschalckx. Cartularium der abdij van S. Michiels te Antwerpen. Bijdragen tot de Geschiedenis (bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant), 10(1911), pp. 347-400.

P.J. Goetschalckx. Cartularium der abdij van S. Michiels te Antwerpen. Bijdragen tot de Geschiedenis (bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant), 13(1914), pp. 88-120.

P.J. Goetschalckx, B. Van Doninck. Oorkondenboek der abdij van S.-Bernaards aan de Schelde. Bijdragen tot de Geschiedenis (bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant), 12(1913), pp. 61-144, 339-384.

P.J. Goetschalckx, B. Van Doninck. Oorkondenboek der abdij van Sint-Bernaards, 1, 1233-1276. Antwerpen, Bijdragen tot de geschiedenis, 1926, 364 p.

A. Goetstouwers. De oorkonden der Abdij Rozendaal der orde van Cîteaux, I. Tongerlo, St-Norbertusdrukkerij, 1956, XIX + 448 p.
(Commissie voor geschiedkundige en Folkloristische opzoekingen der provincie Antwerpen)

Anke Greve. Die Bedeutung der Brügger Hosteliers für hansische Kaufleute im 14. und 15. Jahrhundert. Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis, 4 (2001), pp. 259-296.

H.G. Hamaker. De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis, Derde deel. Utrecht, Kemink, 1878, 492 p.
(Werken van het Historisch Genootschap, Nieuwe Serie, 26)

Albert Henry. 'Vernache', 'Garnache', 'Grenache'. Revue de Linguistique Romane, 50 (1986) , 517-526.

V. Hermans. Ancienne Maison Échevinale ou Vieux Palais Bulletin du Cercle archéologique, littéraire & artistique de Malines, 12 (1902), pp. 13-66.

H. Installé. Een cijnsboek (1451- +/- 1525) op privé-erven over de openbare weg te Mechelen. Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 82 (1978), pp. 133-172.

H. Installé. Inventaris van het fonds visverkopersambacht op het stadsarchief te Mechelen.
Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1987, 147 p.

Henri Installé. Het oud schepenhuis.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 100
(1996) 2, pp. 217-222.

Henri Installé. De halle. .

In: Henri Installé e.a.. Historische Stedenatlas van België, Mechelen, II.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 100
(1996) 2, pp. 213-217.

A. Jamees. De oorkonden van Pitsenburg. Commanderie van de Duitse ridderorde te Mechelen (1190-1794). I (voor 15 maart 1190 – 21 oktober 1299).

Antwerpen, Provincie Antwerpen, 1991, 305 p.

A. Jamees. De oorkonden van Pitsenburg. Commanderie van de Duitse ridderorde te Mechelen (1190-1794). IV (5 maart 1400 – 21 juli 1480)

Antwerpen, provincie Antwerpen, 2000, 363 p.

H. Joosen. Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière à Malines (des origines à 1384).

Bulletin de la Commission royale d'histoire, 99(1935), pp. 365-572.

H. Joosen. Mechelen's lakenuitvoer in de Middeleeuwen.

Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore, 5 (1942) 2-3, pp. 55-90.

H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 83
(1979), pp. 115-131.

H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 84(1980), pp. 197-208.

H. Joosen. Dekens en Gezworenen van de Mechelse Ambachten. Aanvullende lijsten.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunsten van Mechelen, 87(1983), pp. 149-173.

H. Joosen. Inventaris van de stadsrekeningen van Mechelen (tot 1570).

Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1988, 85p.
(Studia et Documenta Mechliniensia, III)

Paulus Kaiser (ed.). Hildegardis Causae et Curae.

Leipzig, Teubner, 1903, 254 p.

Marcel Kocken. De gekochte poorters van Mechelen (1400-1795).

Handzame, Familia et Patria, 1975, xxxv + 529 p.

(Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, VII)

Rudolph Ladan. Gezondheidszorg in Leiden in de late middeleeuwen.

Hilversum, Verloren, 2012, 359 p.

J. Laenen. Geschiedenis van Mechelen, Tot op 't einde der Middeleeuwen.
Mechelen, Godenne, 1926, 385 p.

Placide Lefèvre, Philippe Godding, Françoise Godding-Ganshof. Chartres du chapitre de Saint-Gudule à Bruxelles.

Louvain-la-Neuve/Bruxelles, Collège Erasme/Nauwelaerts, 1993, 274 p.
(Receuil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e serie Fascicule 45)

Jan Meutermans. Stadsarchief Mechelen, Rubriek G, Serie I, Nr. 1 en 2. Schepenakten 1345-1353, Tweede boekdeel, 1346-1347, 1347-1348, 1348-1349.

Hombeek, Paul Behets, 2015, 280 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 72)

Jan Meutermans. Stadsarchief Mechelen, Rubriek G, Serie I, Nr. 1 en 2. Schepenakten 1345-1353, Derde boekdeel, 1349-1350, 1350-1351.

Hombeek, Paul Behets, 2016, 213 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 77)

Willem Miseur, François Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, Rubriek G, reeks S II Beleyden en Uytwinningen, Deel 1 A° 1640-1644, Deel 2 A° 1658-1668.

Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2005, 27 p. + 46 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 9)
MISEUR & VAN DER JEUGHT 2005

James M. Murray. Bruges, Cradel of Capitalism, 1280-1390.
Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 413 p.

Emmanuel Neeffs. La peinture et la sculpture à Malines. Les peintres malinois.

Messenger des Sciences Historiques ou Archives des Arts et de la Bibliographie de Belgique, 1874, pp. 251-313

Emmanuel Neeffs. Histoire de la Peinture et de la Sculpture à Malines, Tome II, Les sculpteurs malinois.

Gand, Vanderhaeghen, 1876, 307 p.

Marvin Olbrechts. Wijkboeken Mechelen Intra-muros 1646-1796, Stadsarchief Mechelen, Fonds G, serie I –Wijkboeken 10 en 11.

Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2006, 88 + 84 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 22)
OLBRECHTS 2006e

Marvin Olbrechts, François Van der Jeught. Registers van den Amman, Stadsarchief Mechelen, 23. Rubriek G, reeks S I Beleyden en Uytwinningen, Register 5 A° 1571-1575.

Mechelen, De Ware Vrienden van het Archief, 2008, 225 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 23)
OLBRECHTS & VAN DER JEUGHT 2008a

Marvin Olbrechts. Stadsarchief Mechelen, Notariaat Peeter Verhulst, Registers 1780 (1673-1674) en 1781 (1675).

Hombeek, Behets, 2016, 267 p.
(Genealogisch Repertorium van het Mechelse District, 74)

Elke Ortmanns. Van de Hoogstraat tot Onder den Toren. De ruimtelijke spreiding van immigrant-kleinhandelaars in Mechelen omstreeks 1796.

Noordbrabants Historisch Jaarboek, 26 (2009), pp. 71-98.

(Mobiliteit en integratie. De Brabantse steden en migratie. Handelingen van het Xvde Colloquium 'De Brabantse Stad' Antwerpen, 17 en 18 oktober 2008.)

Jean-Paul Peeters. Het ontstaan van de stadsfinanciën te Mechelen tijdens de middeleeuwen in het perspectief van de redactie der oudst bekende stadsrekening (1311-'12).

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 85 (1981), pp. 23-70.

Jean-Paul Peeters. Het financieel-economisch profiel van de stad Mechelen tussen 1311 en 1336.

Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 97(1993), pp. 55-122.

Joachim Piens. Mechelse giften. De relatie tussen de stad en de vorstelijke entourage in de Bourgondische en Habsburgse periode (1467-1503).

Leuven, KUL, 2009-2010, 107 p.

(Onuitgegeven masterthesis)

Jérôme Pichon, *Le Ménagier de Paris, Traité de morale et d'économie domestique composé vers 1393 par un bourgeois parisien, Tome Second.*

Paris, Crapelet, 1846, 382 p.

Henri Pirenne. *Un grand commerce d'exportation au moyen âge : les vins de France.*

Annales d'histoire économique et sociale, (1933) 5, pp. 225-243.

Floris Prims. *Het Chartarium van de O. L. V. Priorij van Korsendonk (Oud-Turnhout) van af de Stichting 1395 tot rond 1415.*

Bulletin de la Commission royale d'Histoire, 113 (1948), pp. 119-204.

Jancis Robinson, Julia Harding. *The Oxford Companion to Wine.*

Oxford, Oxford University Press, 2015, 912 p.

Jancis Robinson, Julia Harding & José Vouillamoz. *Wine Grapes: A complete guide to 1,368 vine varieties, including their origins and flavours.*

Penguin, 2013, 1248 p.

Susan Rose. *The Wine Trade in Medieval Europe 1000-1500.*

London, Continuum, 2011, 224 p.

Pierre Ryckmans. *Drukkers en pers te Mechelen (1773-1914); repertorium.*

Leuven, Nauwelaerts, 1972, 589 p.

Jan Schoeffer. *Historische aantekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichten der stad Mechelen.*

Mechelen, De Orconde, s.d., 406 p.

(Anastatische herdruk, oorspronkelijke uitgave 1886)

Walter Simons. *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries. 1200-1565.*

Philadelphia, University of Pennsylvania, 2001, 335 p.

Walter Simons en Paul Trio. Begijnen, begarden en tertiariissen in het middeleeuwse leper.
Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis, 4 (2001), pp. 118-167.

Monique Sommé. Les approvisionnements en vin de la cour de Bourgogne au XVe siècle sous Philippe le Bon.
Revue du Nord, (1997) 322, pp. 949-968.

Peter Stabel. De gewenste vreemdeling. Italiaanse kooplieden en stedelijke maatschappij in het laat-middeleeuwse Brugge.
Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis, 4 (2001), pp. 189-221.

F. Steurs. Geschiedkundige verhandelingen rakende de stad Mechelen.
Mechelen, E. en I. van Moer, 1872-1874, 124 p.

G. Van Caster. Relevé des biens de l'Hôpital de Notre-Dame, à Malines, vers 1220.
Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, 16 (1879) pp. 81-97.

W. Van Caster. Namen der straten van Mechelen.
Brussel, Kultuur en beschaving, 1975, 335 p.
(Anastatische herdruk van de uitgave uit 1901)

Andries Van den Abeele en Michaël Catry. Makelaars en handelaars. Van middeleeuwse nering der makelaars naar moderne kamer van koophandel in het XVIIde-eeuwse Brugge, met de lijst van de leden (1281-1795) en van de besturen (1340-1791).
Brugge, Kamer voor Handel en Nijverheid van Brugge, 1992, 208 p.

a

R. van den Heuvel. Mechelen en de farmacie
Mechelen, Museum voor Folklore, 1962, 294 p.
(Tentoonstelling Museum voor Folklore 28 april – 20 mei 1962)

b

R. van den Heuvel. Van Kruidenier tot Apotheker.
Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 66 (1962), pp. 30-44.

Jeroen Van der Auwera. De organisatie en de structuur van de Mechelse textielindustrie in het Ancien Régime: ambachten en stedelijke instellingen in verandering.
Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 101 (1997) 1, pp. 129-178.

J. Van der Auwera. De textielsector. Weef- en veredelingsindustrie. Inventarissen van de archieven van de ambachten en de stad.
Mechelen, Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 1998, 85 p.
(Studia et Documenta Mechliniensia, VII)

L.J. Vandewiele. De oudste gegevens over apothekers in België.
Bulletin van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, (1954) 8, pp. 1-4.

J. L. van Doornick en J. Nanninga Uitterdijk. Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, Zevende deel.

Zwolle, De erven Tijl, 1883, 376 p.

P.J. van Doren. Inventaire des archives de la ville de Malines, I.
Malines, van Velsen, 1859, 338 p.

P.J. van Doren. Inventaire des archives de la ville de Malines, II.
Malines, van Velsen, 1862, 427 p.

Klaus van Eickels. Die Deutschordensballei Koblenz und ihre wirtschaftliche Entwicklung im Spätmittelalter.

Elwert, Ballei Koblenz, 1995, 389 p.

J.A. van Houtte. Makelaars en waarden te Brugge van de 13^e tot de 16^e eeuw.

In : Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden dl. V, 1950, pp. 1-30 en 177-197.

Linda Van Langendonck. Archiefonderzoek en iconografisch onderzoek: een eeuwenoude voorgeschiedenis met ridderlijke roots.

In: De 'Gulden Arent' en de 'Orangeboom', Hallestrat 2-6, Mechelen. Van middeleeuwse mansio tot hedendaags toerismehuis.

Antwerpen, Provinciebestuur Antwerpen, 2003, pp. 33-47

E.C. van Leersum (uitg.). De « cyrurgie » van meester Jan Yperman.

Leiden, Sijthoff, z.j. [1912], 292 p.

Raymond van Uytven. Geschiedenis van de dorst, Twintig eeuwen drinken in de Lage Landen.

Leuven, Davidsfonds, 2007, 290 p.

H. Van Werveke. Le commerce des vins français au moyen âge.

Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 12 (1933), pp. 1096-1101.

Leonard Willems. Middelnederlandsche lexicographische noten.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 27(1908), pp. 186-224.

John Winthrop Haeger. Riesling Rediscovered: Bold, Bright, and Dry.

University of California Press, 2016, 384 p.

D.A. Wittop Koning. De apotheek in de middeleeuwen.

Brussel, Paleis der Academiën, 1960, 15 p.

(Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Wetenschappen, jaargang 22, nr. 5)

Thomas Wright. The Latin Poems: Commonly Attributed to Walter Mapes.

London, Camden Society, 1841, 371 p.

6 Bijlages

- CAR-Rapporten 2017-13: Het aardewerk van de site Begijnenstraat te Mechelen (MBGN-2013/146)
- CAR-Rapporten 2017-14: Het assessment van de dierlijke resten van de site Begijnenstraat te Mechelen (MBGN)
- CAR-rapporten 2017-19: De dierlijke resten van de site Begijnenstraat te Mechelen (MBGN-2013/146)
- CAR-rapporten 2017-20: De metaalvondsten van de site Begijnenstraat te Mechelen (MBGN-2013/146)
- CAR-rapporten 2017-21: De kleinvondsten van de site Begijnenstraat te Mechelen (MBGN-2013/146)
- Punten landmeter
- Spoorbeschrijvingen
- Opgravingsplan vlak 1
- Opgravingsplan vlak 2A
- Opgravingsplan vlak 2B
- Opgravingsplan vlak 2C
- Opgravingsplan vlak 3A
- Opgravingsplan vlak 3B
- Tabel Calberg tot Paradijs 14de eeuw
- Tabel Caelberg tot Paradijs 15de eeuw
- Tabel Caelberg tot Paradijs 16de eeuw
- Tabel Caelberg tot Paradijs 17de-18de eeuw
- Tabel Caelberg tot Paradijs 19de-20ste eeuw
- Digitale bijlagen (Assessmentrapport, foto's, Harris-matrix, scans fiches, scans plannen, shapefiles, inplanting bestaande en nieuwe toestand, nieuwe toestand fundering, database spoorbeschrijvingen, opgravingsplannen)